شىنجاڭ
تارىخ ماتېرىياللىرى

(26)

جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى ش ئۇ ئا ر
كومىتېتى تارىخ ماتېرىياللىرى ھەيئىتى

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

باش مۇھەررىرى: خالىق ساقى
جاۋابكار مۇھەررىرى: ئەركىن ھوشۇر
ئابلىز مۇھەممەت سايرامى

شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى (26)

جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى ش ئۇ ئا ر
كومىتېتى تارىخ ماتېرىياللىرى ھەيئىتى

*

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى جېنجۇڭ كوچىسى 54 №)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
شىنجاڭ شىنخۇا 3 - باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
فورماتى: 850×1168 مىللىمېتر 1/32
باسما تاۋىقى: 9.25، قىستۇرما ۋاراقى: 1
1989 - يىل 7 - ئاي 1 - نەشرى
1989 - يىل 9 - ئاي 1 - بېسىلىشى
تىراژى: 1 —— 2,420
ISBN 7—228—01115—5/K·89
باھاسى: 2.50 يۈەن

(ئىچكى قىسىمدا تارقىتىلىدۇ)

مۇندەرىجە

ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ ئالدى - كەينىدىكى تار-
باغاتاي ..... ئابلىمىت ھاجىيۇۇ 1
جېمىنەيدە بولۇپ ئۆتكەن ئىنقىلابىي ھەرىكەتلەر
ھەققىدە ئەسلىمە.....مۇھەممەت ئۇربان ئەزىزىيارى 78
ئاتام دەللىلىقان سۇگۇربايۇۇ توغرىسىدا
.....سەۋلەش دەللىلقان قىزى 129
كومپارتىيە مېنى ئىنقىلاب يولىغا باشلىدى
.....سىدىق مۇسايۇۇ 184
ياشلارنىڭ ئۆگىنىش ئۇلگىسى — ئابدۇكېرىم ئابباـ
سۇۇ..... ھاكىم جاپپار 195
«شىنجاڭ گېزىتى» توغرىسىدا قىسقىچە ئەسلىمە
..... ئىسمايىل ئەسقەرى 207
ھەمدەمبەگ ھاجى ..... خېۋىر تۆمۇر 223
شىجاڭنىڭ يېقىنقى زامان تارىخىدىكى چوڭ ۋەقەلەر
يىلنامىسى ..... سەي جىنسۇڭ 231

ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ ئالدى - كەينىدىكى تارباغاتاي

ئابلىمىت ھاجىيۇۋ

1937 - يىلى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇنۇبرستېتىدىكى ئۇقۇشنى پۈتتۈرۈپ ۋەتەنگە قايتقاندىن كېيىنلا، ئۇرۇمچىدىكى ئۆلكىلىك دارىلمۇئەللىمىن (سىنىپ) مەكتىپىدە تەرتىپ مۇدىرى ھەم ئوقۇتقۇچى بولۇپ، سىياسىي - ئىقتىساد، ئىزىكا ھەم خەمىيە قاتارلىق دەرسلەرنى ئۆتتۈم.

شۇ مەزگىل شېڭ شىسەينىڭ ئەكسىيەتچىلىككە يۈزلىنىپ، كومپارتىيە ھەم سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى تۇرۇش مەقسىتىدە جەمئىيەتتىكى تەسىرى كۈچلۈك كىشىلەر بىلەن ئىلغار زىيالىيلارنى نازارەت ئاستىغا ئېلىپ، قاتتىق تەھقىپ قىلدۇاتقان بىر چاغلار ئىدى. بۇلۇپمۇ سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇپ كەلگەن زىيالىيلارنىڭ مەدەنىي - مائارىپ ساھەسىدە خىزمەت قىلىشى شېڭ شىسەينى تېخىمۇ بىئارام قىلاتتى. شۇڭا 1939 - يىلى 3 - ئايدا يولداش سەيدۇللا سەيپۇللا يۇۋ قاتارلىق بىر تەچچىمزنى دارىلمۇئەللىمىن مەكتىپىدىن ئۆلكىلىك مالىيە نازارىتىگە يۆتكەۋەتتى.

شۇ يىلى 7 - ئايدا مالىيە نازارىتىنىڭ نازىرى جۇبىڭ (يەنى ماۋزېمىن) مېنى ئىشخانىسىغا چاقىرىپ، مېنىڭ تارباغاتاي ۋىلايەتلىك باج ئىشلار ئىدارىسىگە يۆتكەلگىنىمنى ئېلان قىلىپ، دەرھال يولغا چىقىشىمنى ئۇقتۇردى. شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن چۆچەكلىك ئوسمان ئۆمەربايۇۋ دېگەن كىراكەش سودىگەرنىڭ ماشىنىسىغا سۆزلىشىپ، كەچ تەرەپتە يولغا چىقتۇق. ئەتىسى كەچتۇرۇن چۆچەككە يېتىپ

تىپ باردۇق. شەھەر سېپىلىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدا ساقچى ئىدارىسىنىڭ ئادەملىرى بىزنى توختىتىپ، خەت - ئالاقىلىرىمىزنى قاتتىق تەكشۈردى. چاتاق تاپالمىغان بولسا كېرەك، ئاخىرى قارامۇچۇشكەندە ئاندىن شەھەرگە كىرىشىمىزگە رۇخسەت قىلدى. شۇ كۈنى كەچ بولۇپ كەتكەنلىكتىن، ئوسمىناخۇننىڭ ساراىيدا بىر كېچە يېتىپ، ئەتىسى ۋىلايەتلىك باج ئىشلار ئىدارىسىگە باردىم.

ۋىلايەتلىك باج ئىشلار ئىدارىسىنىڭ باشلىقى جىڭ ۋىڭجېيې مېنى كۈتۈۋالدى (ئۇ كىشى ئاز - تولا رۇس تىلى بىلىدىكەن، بىز رۇسچە سۆزلىشىپ سۆھبەتلەشتۇق) ۋە ماڭا باج ئىدارىسىنىڭ تامۇزنا بۆلۈمىدە ئىشلىشىمنى تاپشۇردى ھەمدە بىر ياتاق ئۆي بېرىدىغانلىقىنى ئېيتتى، ئەمما مەن ئىدارە ئۆيىمنى ئالماي، چۆچەكتىكى پالتا بايۇۋ نامىدىكى مەكتەپنىڭ ئوقۇتقۇچىسى قاسىم كەنجى (ئۆلكىلىك ئارىلمۇئەللىمىن مەكتىپىدە ئوقۇغان مېنىڭ ئوقۇغۇچۇم ئىدى) بىلەن بىرلىشىپ باشقا بىر ئېغىز ئۆينى ئىجارىگە ئېلىپ تۇردۇق. بۇ چاغدا يولداش سەيپىدىن ئەزىزى تارباغاتاي ۋىلايەتلىك گېزىت ئىدارىسىدە مەسئۇل مۇھەررىر بولۇپ ئىشلەيتتى (بىز تاشكەنتتە بىللە ئوقۇغان ساۋاقداش، يۇرتداش ھەم كونا تونۇش ئىدۇق). بىز يەنە چۆچەكتە ئۇچراشقاندىن كېيىن ئۆزئارا بېرىش - كېلىش قىلىپ، پىكىرلىشىپ، نۆۋەتتىكى ۋەزىيەت توغرىسىدا سۆزلىشىپ تۇردۇق.

مەن چۆچەككە كېلىپ بىرنەچچە كۈندىن كېيىنلا شېكى شىسەيىنىڭ ئۇرۇمچىدىكى سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇپ كەلگەن بىرتوپ زىيالىيلارنى قولغا ئېلىپ تۇرمىگە تاشلىغانلىقىنى ئاڭلىدۇق. مۇشۇ چاغدىلا مەن ئۇرۇمچىدىن يۆتكىلىپ ماڭىدىغان كۈنى، جۇتىڭجاڭنىڭ چىرايىدىكى جىددىيلىك قىيافەتىنىڭ ئارقا كۆرۈنۈشىنى ئەسلەپ، ئاشۇ پەيشەنبەم ئىتنىلابچىنىڭ بىزگە ئوخشاش تەرەققىپەرۋەر زىيالىيلارغا بولغان غەمخورلۇقى ۋە ھىمايىسىگە چەكسىز مىننەتدارلىق ھېس قىلدىم. تۆۋەندە چۆچەكتە ئۆتكەن ئون نەچچە يىللىق تۇرمۇش ئەھۋالىمىزدىكى كۆرگەن - بىلگەنلىرىمنى بىرقانچە تېمىلارغا بۆلۈپ تونۇشتۇرۇپ ئۆتىمەن.

چۆچەكنىڭ ئەينى زامانىدىكى ئىجتىمائىي - ئىقتىسادىي ئەھۋالى

شۇ يىللاردا تارباغاتايىنىڭ ئىقتىسادى، مەدەنىي - مائارىپى خېلى تەرەققىي قىلغان بولۇپ، بۇ تەرەققىياتنى شۇ جايىنىڭ تارىخى ۋە جۇغراپىيىلىك شەرت - شارائىتلىرىدىن ئايرىپ قارىغىلى بولمايتتى، ئەلۋەتتە. چۈنكى تارباغاتاي ۋىلايىتى، بولۇپمۇ چۆچەك شەھىرى سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بىۋاستە چېگرىداش بولغانلىقتىن، XIX ئەسىرنىڭ ئاخىرى، XX ئەسىرنىڭ باشلىرىدىن تارتىپ غەربنىڭ سىياسىي - ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىي - مائارىپى چۆچەكنىڭ ئىقتىسادىي تۇرمۇشىغا تەسىر قىلىشقا باشلىغان.

ئۆكتەبىر ئىنقىلابىنىڭ ئالدى - كەينىدە سوۋېت روسىيەسىدىن، جۇڭگونىڭ ئىچكىرى ئۆلكىلىرىدىن ۋە جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ تەرەپلەردىن ھەر خىل سەۋەبلەر بىلەن كەلگەن ئادەملەر چۆچەكتە ئورۇنلىشىشقا باشلىغان، بۇلارنىڭ ئىچىدە زىيالىيلار، مائارىپچىلار، سودىگەرلەر، كاسىپلار ۋە تېخنىكلار بولۇپ ئومۇمەن قىلىپ ئېيتقاندا بۇلارنىڭ كۆپ قىسمى مۇئەييەن - مەدەنىيەت سەۋىيىسىگە ئىگە بىلىملىك ئادەملەردىن ئىدى. بۇ ئادەملەر ئۆز جايلىرىدىكى مەدەنىيەت، ئىلىم - پەن يېڭىلىقلىرىنى بىللە ئالغاچ كېلىپ، چۆچەكنىڭ ئىقتىسادىي، مەدەنىي - مائارىپىنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا خېلى كۈچلۈك تۈرتكە بولۇپ، ئىنتايىن مۇھىم تۆھپىلەرنى قوشقان.

بولۇپمۇ ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدىن كېيىن ماركسىزم - لېنىنىزم ئىدىيىسى ھەر خىل يوللار بىلەن چۆچەكتە تارقىلىشقا باشلىغان. شېكى شىسەيي «ئالتە بۈيۈك سىياسەت» نى يولغا قويغان مەزگىللەردە، چۆچەكتىن بىر قىسىم زىيالىيلار سوۋېت ئىتتىپاقىغا

چىقىپ ماركسىزم - لېنىنىزم، كوممۇنىزم تەسىرىنى بىۋاستە قوبۇل قىلىپ كەلگەن. 3 - ئىنتېرناتسىئونالمۇ چۆچەك ئارقىلىق بىر تۈركۈم ئادەملىرىنى شىنجاڭغا ئەۋەتىپ، ماركسىزم - لېنىنىزمنى تارقاتقان. شۇ سەۋەبلىك چۆچەك ئاۋامنىڭ يېڭى ئەدەبىلەرنى قوبۇل قىلىشى بىر قەدەر تېزراق بولغان، شۇڭا سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىي - ماۋارىپ جەھەتلەردە ئۇنى شىنجاڭ بويىچە ئالدىنقى قاتاردا تۇراتتى دېسەك، بۇ سۆز مۇبالىغە بولمايدۇ.

ئەينى ۋاقىتتا چۆچەك شەھىرىدىلا شەخسىلەر ۋە ھۆكۈمەت ئاچقان مەكتەپلەر ئون نەچچە ئورۇندا بولۇپ، ئوقۇغۇچى سانى ئاز دېگەندىمۇ 1500 دىن 2000 ئارىلىقىدا ئىدى. بۇنىڭدىن باشقا ھەرقايسى مىللەت مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىلىرى قۇرغان مەكتەپلەرمۇ بار بولۇپ، ئوقۇغۇچىلىرى ئۇيغۇر، قازاق، تاتار، ئۆزبېك، خەنزۇ، رۇسلاردىن بولۇپ، 10 نەچچىدىن ئاشاتتى. ئوقۇش تۈزۈمى ۋە ئوقۇتۇش پروگراممىسى بىرقەدەر سىستېمىلىق، دەرسلىك قوللانمىلىرى خېلى مۇنتىزم ئىدى. ئوقۇتۇش قورالىرى سۇۋېت ئىتتىپاقىدىن كىرگۈزۈلەتتى. شۇڭلاشقا ئوقۇتۇش سۇپىتى شىنجاڭنىڭ باشقا جايلىرىدىن يۇقىرىراق ئىدى.

ئەينى يىللاردا چۆچەكنىڭ ئەدەبىيات - سەنئىتى ناھايىتى جانلانغانىدى. ھەر مىللەت مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى ھەم ئوقۇغۇچىلار ئۇيۇشمىلىرى تەشكىللىگەن ئىشتىن سىرتقى سەنئەت ئۆمەكلىرى بەس - بەس بىلەن ئويۇن قويۇشاتتى. پىيەسىلارنىڭ مەزمۇنى ۋە ئىدىيىسى خېلى ئىلغار ئىدى. مەسىلەن، «ئىككى بايغا بىر مالاي»، «ئارشىن مال ئالان»، «باي بىلەن مالاي»، «غۇنچەم»، «تاھىر - زۆھرە»، «ئۆز سۆزلۈك قىز»، «سۆڭگەن يولتۇز»، «ئاسىل يار»، «ئانا»، شاگىرتلىق كېچىسى»، «غېرىپ - سەنەم»، «شانلىق غەلبە»، «نادانلىقنىڭ بالاسى»، «نۇزۇگۇم»، «لەيلى مەجنۇن»، «تەكەنلىك گۈللەر»، «قىز جەبىك»، «ئېرتارغىن»، «قوزى كۆرپىش — بايانسۇلۇ»، «بىتماۋ قۇداغى»، «شۇغلا» قاتارلىق دراما، «قىرىقبىر يالغان»، «ئوچ ئەخمەق» كومېدىيىلىرى، شۇنىڭدەك يەنە «ئويلىنىش»، «سوپى تاغام»، «جان كىرىپ قاچقان ئالتۇن» قاتارلىق دراما-ئۇپېرالار قويۇلغان بولۇپ، بۇ دراما - ئۇپېرالار يېڭىلىق تارقىتىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، كونىلىق ۋە خۇراپاتلىقنى قامچىلاپ، خەلق ئاممىسىنىڭ ئاڭ - سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈشتە ئىجابىي رول ئوينىغانىدى.

شۇ يىللاردا ئىجتىمائىي ئىشلەپچىقىرىشىدا خېلى تەرەققىي قىلغانىدى. 1934 - يىلى قۇرۇلغان ۋىلايەتلىك دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق مەيدانى سۇۋېت ئىتتىپاقى ئارقىلىق غەربىنىڭ ئىلغار يېزا ئىگىلىك، چارۋىچىلىق تېخنىكىلىرىنى كىرگۈزۈپ قوللانغان، شىنجاڭدا ماشىنا، تراكتور، سىيالكا، كومبايىن قاتارلىق زامانىۋى ئىشلەپچىقىرىش سايمانلىرىنى ئىشلىتىش ئۆز ۋاقتىدا چۆچەكتىن باشلانغانىدى. ئەينى ۋاقىتتا فېرمىلار چارۋا - مال نەسىللىرىنى كىرگۈزۈپ، تارباغاتاي ۋىلايىتىنىڭ چارۋا - مال نەسلىنى ياخشىلاشتا ئاكتىپ رول ئوينىغان، بولۇپمۇ چۆچەكنىڭ سودا - سانائىتى كۆرۈنەرلىك راۋاجلانغانىدى. شۇ ۋاقىتتا شىنجاڭنىڭ ئاساسلىق تاشقى سودا مۇناسىۋىتى چۆچەك ئارقىلىق بولاتتى. شۇڭلاشقا چۆچەكتە چەت ئەللەر بىلەن سودا مۇناسىۋىتى ئورناتقان چوڭ - كىچىك مەخسۇس شىركەتلەر ۋە خۇسۇسىيلار پاي قوشۇپ قۇرغان ئېلېكتر ئىستانسىسى قاتارلىقلار بار بولۇپ، بۇلارنىڭ سودا كاپىتالى خېلى تەرەققىي قىلغانىدى. بۇ شىركەتلەر شۇ يىللاردا چۆچەك شەھىرىنىڭ بازار ئېھتىياجىنى ھەر خىل سانائەت مەھسۇلاتلىرى ۋە تۇرمۇش بۇيۇملىرى بىلەن تەمىنلەپلا قالماستىن، شىنجاڭنىڭ باشقا جايلىرىدىكى بازارلارنى ئاۋاتلاشتۇرۇشتىمۇ چوڭ رول ئوينىغانىدى. ئومۇمەن ئالغاندا، شۇ چاغلاردىكى چۆچەكنىڭ بازارلىرى

ئاۋات، مال باھاسى تۇراقلىق بولۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا، خەلقنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسىمۇ خېلى يۇقىرى ئىدى.

ئەمما مۇنداق ياخشى ۋەزىيەت ئۇزۇن داۋاملاشمىدى. شېڭ شىسەينىڭ ساختا ئىلغارلىق چۈمپەردىسىنىڭ يىرتىلىشى بىلەن پۈتۈن شىنجاڭنىڭ جۇملىدىن تارباغاتاينىڭ ئىقتىسادى، مەدەنىي - مائارىپىمۇ بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى. جۇڭگو - سوۋېت دوستلۇق جەمئىيىتى تاقىۋېتىلدى. جۇڭگو - سوۋېت سودا ھۇناسىۋىتىنىڭ ئۈزۈلۈشى بىلەن ئۇزۇندىن بۇيان بازار تەمىناتىدا تاشقى سودىغا تايىنىپ كەلگەن چۆچەك خەلقى تاشقى سودا تاۋارلىرىنىڭ كېلىش مەنبەسىدىن ئايرىلدى ۋە ئۆزلىرىنىڭ دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرىنى ئېكسپورت قىلىش ئىمكانىيىتىدىن مەھرۇم بولدى. شىمالىي شىنجاڭ بىلەن جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ئارىلىقىدىكى قاتناش توختاپ قالغانلىقتىن، جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ قول سانائەت مەھسۇلاتلىرىنى چۆچەككە ئېلىپ كېلىشكە مۇمكىن بولماي، مال باھاسى ئۆرلەپ كېتىپ، خەلقنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسى زور دەرىجىدە تۆۋەنلەپ قېيىن ئەھۋالغا چۈشۈپ قالدى. شۇڭلاشقا بەزىدە ئادەملەر جۇڭگو - سوۋېت چېگرىسىدا كونترۇلانلىق قىلىشقا مەجبۇر بولدى. بىراق گومىنداڭ دائىرىلىرى چېگرىنى قاتتىق كونترول قىلغانلىقتىن (ناۋادا تۇتۇلۇپ قالسا مال - مۈلكى مۇسادىر قىلىنىپ، ئۆزى تۇرمىگە تاشلىناتتى، ھەتتا ئۆلتۈرۈلەتتى) تۇرمۇش بۇيۇملىرى پۇتۇنلەي دېگۈدەك ئۈزۈلۈپ قېلىپ، خەلق تۇرمۇشى بارغانسېرى ئېغىرلىشىۋەردى.

شۇ يىللاردا قۇرۇلغان ئاتالمىش باھا تەڭشەش ھەيئىتى سودىگەرلەرنىڭ ئىسكىلاتسىدىكى مالىلارنى زورلۇق بىلەن ئەرزان باھادا سېتىۋېلىپ، بازارغا سالماستىن ئىچكى جەھەتتىن بۆلۈشۈۋېلىپ، بازار جىددىيلىكىنى پەيدا قىلدى. گومىنداڭنىڭ ۋالى، ھاكىملىرى ئىنچىدە پاراخورلۇق، خىيانەتچىلىك ئەيىبى - ئىشرەتـ

كە بېرىلىش، جەمئىيەتتە يوشۇرۇن قىمار ئويناش، ئوغرىلىق، بۇلاڭچىلىق ۋە قاتىللىق ئىشلىرى ئەۋج ئالدى. خەلقنىڭ ئۆلـ گەن - تىرىلگىنى بىلەن ھۆكۈمەتنىڭ كارى بولمىدى. ئەكسىنـ چە خەلق ئۈستىدىكى ھەرخىل باج - سېلىقلار كۆپەيىپ، پۈل پاخالاشتى ... گومىنداڭ دائىرىلىرىنىڭ بۇنداق ئىستىبدات ھۆكۈمرانلىقىغا چىدىغۇچىلىكى قالمىغان ھەر مىللەت ئاممىسى ئۆزلۈكىدىن ھەركەتلىنىپ، ھەرخىل ئۇسۇللار ئارقىلىق گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى ستىخىيىلىك ھالدا كۈرەش ئېلىپ بېرىشتى.

شۇ يىللاردىكى سوۋېت چېگرىسى بىلەن كونترۇلانلىق سودىسى قىلىشمۇ خەلقنىڭ گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىقىغا يوشۇرۇن قارشىلىق قىلىشىنىڭ بىر خىل ئۇسۇلى بولۇپ، مۇشۇ يول ئارـ قىلىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قوللىشىنى قولغا كەلتۈرۈشكە ھەرـ كەت قىلىشاتتى. ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى ھاكىمىيىتىنىڭ تارباغاتاي ۋىلايىتىدىكى تۇنجى مۇئاۋىن ۋالىيسى قاسىم ئاخۇن ئىسمايىلوۋ ۋە ئۆمەر ئاخۇنلار 1943 - يىلىدىن تارتىپلا كونترۇلانلىق سودىسى قىلىش نىقابى بىلەن ھەركەت باشلىغانىدى. 1944 - يىلى بۇ ئىش گومىنداڭ ساقچىلىرى تەرىپىدىن سېزىلىپ، تۇـ تۇشقا قەستلەۋاتقاندا ئۇلار چېگرىدىن ئۆتۈپ (باشباي كۆۋرۈكـ نىڭ ئايغىدىكى ئېمىلدا) ئابلا رامزانوۋلار بىلەن بىرلىشىپ بىر تۇتاش ھەركەت ئېلىپ بارغان، كېيىنرەك چۆچەكتىكى يوشۇرۇن تەشكىلات بىلەن ئالاقىلىشىپ تۇرغانىدى.

1944 - يىلىغا كەلگەندە چۆچەكتە گومىنداڭ ئىستىبدات ھاكىمىيىتىگە قارشى كۈرەش ناھايىتى تېز تەرەققىي قىلدى، ھەر مىللەت خەلقى كۆپلىگەن كۈرەش تەشكىلاتلىرىغا ئۇيۇشۇپ، ئىستىبدات ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى جاپالىق كۈرەش ئېلىپ باردى.

ئۆزگىرىۋاتقان ۋەزىيەتكە ماسلىشىپ ھەركەتكە كېلىش

1940 - يىللىرىدىكى چۆچەك ئۇمۇمەن زىيالىيلار بىر قەدەر توپلانغان ئورۇن ئىدى. شېڭ شىسەي ئاتالمىش «ئالتە

بۇيۇك سىياسەت»نى يولغان قويغا مەزگىللەردە، بۇ يەردە «شىنجاڭ گەزىتى. چۆچەك سانى»، «يېڭى شىنجاڭ» قاتارلىق گەزىت - ژۇرناللار نەشر قىلىناتتى. مەن چۆچەككە بارغانىدىن كېيىن «يېڭى شىنجاڭ» ژۇرنىلىغا پىداگوگىكا توغرىسىدا ماقالە يازغانىدىم. ماقالەم جەمئىيەتتە خېلى چوڭ تەسىر قوزغىغان بولسا كېرەك، بەزەن ئوقۇتقۇچىلار مېنى قوشۇمچە دەرس ئۆتۈشكە تەكلىپ قىلغانمۇ بولدى. بۇ چاغلاردا مەن سەيپىدىن ئەزىزى، ئابلىز قادىروۋ (3 - قارارداش سوۋېتكە چېتىپ ئوتۇپ كەلگەن) قاتارلىق يولداشلار بىلەن پات - پات ئۇچرىشىپ، ۋەزىيەت توغرىسىدا تەھلىل قىلىپ، پىكىر ئالماشتۇرۇپ تۇراتتۇق. گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بىزدىن گۇمانلانمىپ كەينىمىزگە پايلاقچى قويغانىكەن، لېكىن ئۇ كىشىلەر بىزگە كېلىپ ئېتىپ قويياتتى. ئېسىمدە قېلىشچە مەن بىلەن باجىخانىدا بىر ئۆلۈمدە ئىشلەيدىغان مىڭ ۋېندې ئىسىملىك داغۇر يىگىتى بارئىدى. ژاندارمىلار ئۇنىڭغا مېنىڭ كەينىمدىن پايلاتچىلىق قىلىشقا ۋەزىپە تاپشۇرۇپتۇ. لېكىن ئۇ كېلىپلا مېنىڭ پەخەس بولۇپ يۈرۈشۈمنى ئاگاھلاندۇردى. يەنە بىرسى سەلەي ئەمەت (مەن بىلەن بىللە ئىشلەيدىغان كادىر) بىلەن ساتىراش ئابلىز دېگەنلەرگىمۇ ژاندارمىلار مېنىڭ كەينىمدىن پايلاقچىلىق قىلىشقا ۋەزىپە تاپشۇرۇپتۇ، ئۇلارمۇ ماڭا ئېنىق تويدى. ئۇ چاغدا بىز تېخى تەشكىلات قۇرمىغان بولساقمۇ، لېكىن زىيالىيلار ۋە ھەر ساھە - ھەر تەبىقىدىكى زاتلار ئىچىدە ۋە گىمنازىيىدىكى ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلار ئىچىدە ھەرىكەتلەندۇرۇش ئىشلەپ پۈرسەت پىشىپ يېتىلگەنىدە گومىنداڭ ئەكسىيەتچى دائىرىلىرىگە قارشى تەشكىلات قۇرۇشنىڭ تەييارلىقىنى كۆرۈۋاتاتتۇق.

بۇ ۋاقىتلاردا چۆچەكتىكى سوۋېت كونسۇلىستۇاسىمۇ بىزگە يېقىندىن نەزەر تاشلايتتى. كونسۇلىستۇانىڭ تەرجىمانى قېيۇم

باۋۇدۇن ئىسىملىك بىر كىشى بىز بىلەن تونۇشۇپ، دائىم دېگۈدەك پاراڭلىشىپ تۇراتتى. بەزەن چاغلاردا ئۇ مېنى سىناپ كۆرمەكچى بولغاندەك: «سىز نېمىشقا گەزىت - ژۇرناللارغا ماقالە يازمايدىغان بولۇپ قالدىڭىز، ھازىرقى ۋەزىيەتكە كۆز قارىشىڭىز قانداق؟» دېگەندەك سوئاللارنى بېرەتتى، ئەسلىسەم شۇ چاغلاردا چۆچەكتىكى سوۋېت كونسۇلىستۇاسىمۇ يەرلىك خەلق ئىچىدە گومىنداڭ ئەكسىيەتچى دائىرىلىرىگە قارشى بىر تەشكىلات قۇرۇلۇشىنى ئۈمىد قىلاتتى.

1942 - يىلى سوۋېت - گېرمان ئۇرۇش يىللىرى بولۇپ، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ چۆچەكتىكى سودا شىركىتى «سوۋسېنتورگ» بىلەن شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت مالىيە نازارىتىنىڭ توختامىغا ئاساسەن، تارباغاتاي ۋىلايىتىدىن سوۋېت ئىتتىپاقىغا 10 مىڭ ئات، 10 مىڭ قەيىش نۇقتا بىلەن سېتىپ بېرىلدى. مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن شۇ يىلى ئاپرېلدىن نويابرنىڭ باشلىرىغىچە ئېمىل چېگرىسىدا تۇردۇم. مۇشۇ مەزگىلدە سوۋېت مۇتەخەسسىسلىرى بىلەن بولغان گەپ - سۆزلەر ئارقىلىق ئېمىل چېگرىسىدا ئابلا رامزانوۋ ئىسىملىك بىر ئادەمنىڭ كونترۇلىغا لىق سودا قىلىش نىقابى ئاستىدا يوشۇرۇن ھەرىكەت قىلۋاتقانلىقىنى ئوقتۇم، لېكىن ئۆزى بىلەن كۆرۈشۈشكە پۇرسەت تاپالمىدىم. كېيىن چۆچەككە قايتىپ كەلگەندە بۇ ئەھۋالنى يولداش سەيپىدىنگە ئېيتتىم.

شۇ يىل 7 - نويابىر كۈنى بىز چۆچەك تاتار مەكتىپىدە (ھازىرقى 5 - باشلانغۇچ مەكتەپ) ئۆكتەبىر ئىنقىلابىنىڭ 25 يىللىقىنى تەبرىكلەش يۈزىسىدىن كۆڭۈل ئېچىش كېچىلىكى ئوتكۈزدۇق. يولداش سەيپىدىن ئەزىزى مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ «ئۆكتەبىر ئىنقىلابى ۋە لېنىنىزم ئىنقىلابىي پائالىيەتلىرى» سەرلەۋھىسىدە نوتۇق سۆزلىدى، كۆڭۈل ئېچىش كېچىلىكى ناھايىتى ئوڭۇشلۇق ئوتتى. بۇرۇن چۆچەكتە مۇنداق پائالىيەت

لەر دائىم ئۆتكۈزۈلۈپ تۇرىدىغان بولغاچقا، گومىنداڭ ساقچى ژاندارمىلىرىمۇ قول سېلىشقا ئامالسىز قالدى، ئەمما بىزلەرگە بولغان گۇمانى تېخىمۇ كۈچەيدى.

ئارىدىن نەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، چۆچەك ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىدا بىر يىغىن ئېچىلدى. ئۇقتۇرۇشقا ئاساسەن سەيپىدىن بىلەن ئىككىمىزمۇ باردۇق، بۇ يىغىنغا ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى ياۋ ژېنپاڭ، جۇڭتۇڭ ئىشپىيونى × × × دېگەنلەرمۇ قاتناشقانىكەن. ئۇلار سۆرلۈك قىيابەتتە ئولتۇراتتى. بىز يىغىن مەيدانىغا كىرىشىمىزگە ئۇلار «كېچىكتىڭلار!» دەپ ئالىيىپ قاراپ قويدى. يىغىنغا چۆچەكتىكى ئىلغار زىيالىيلار ۋە ئىلغار زاتلار تەكلىپ قىلىنغانىكەن. يىغىن نېمە مەزمۇندا ئېچىلىدىغانلىقىنى ھېچكىم بىلمەيتتى. يىغىن زالى سۆرلۈك قىيابەتتە كىرگەنىدى. سۆر باسقان ئادەملەر ئەجەبلەنگەن قىيابەتتە بىر - بىرىگە قارىشىپ قويىاتتى. جۈيجاك ياۋ ژېنپاڭ غەزەپ بىلەن نەزەر تاشلاپ زالدىكىلەرنىڭ ھەممىسىگە تەكشى قاراپ ئولتۇراتتى. بىر چاغدا ئاۋۇت ھاجى يىغىن ئېچىلغانلىقىنى جاكارلىدى. ياۋ جۈيجاك بىرنەچچى بولۇپ سۆزلەپ، يولداش سەيپىدىن بىلەن ئىككىمىزنىڭ ئىسمىنى ئاتاپ تۇرۇپ: «سىلەر ھۆكۈمەتكە قارشى يوشۇرۇن ھەرىكەت قىلىۋاتىسىلەر، شۇنى ئاگاھلاندۇرىمەنكى، بۇنىڭدىن كېيىن تىنچ بولۇپ، قانۇن - تۈزۈمگە ياۋاشلىق بىلەن بويسۇنۇشىڭلار لازىم. ئەگەر تىنچ يۈرمەيدىغان بولساڭلار، ساقچى باشقارمىسى بىۋاستە قول سېلىپ بىر تەرەپ قىلىدۇ» دەپ پوپوزا قىلىپ چىقىپ كەتتى.

كېيىن ئىگىلىگەن ئەھۋالغا قارىغاندا، بۇ، ئايرىم كىشىلەرنىڭ ئۇستىمىزدىن بەرگەن ماتېرىيالىغا ئاساسەن بىزگە ئاگاھلاندۇرۇش بېرىش ئۈچۈن مەخسۇس ئاچقان يىغىن ئىكەن. نەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن يولداش سەيپىدىننى گېزىتخانىدىكى خىزمىتىدىن بوشىتىپ، چۆچەك خەلق كىنوخانىسىدا بېلەت ساتقۇچى قىلىپ قويدى.

1943 يىلى 1 - يانۋار كۈنى چۆچەك خەلق كۈلۈبى ئالدىدا چوڭ يىغىن ئېچىلدى. يىغىندا گومىنداڭنىڭ تارباغاي ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى ئەن ژېنخۇي گومىنداڭ چۆچەك ناھىيىلىك پىرقىسى قۇرۇلغانلىقىنى جاكارلىدى. شۇ كۈنى ھاۋا سوغۇق ئىدى. يىغىن مەيدانى تېخىمۇ سوغۇق ھەم سۆرلۈك سېزىلدى. بۇنىڭدىن كېيىن قانداق كۈنلەرنىڭ كېلىشىدىن غەم قىلىشقان كىشىلەر بىر - بىرىگە قارىشىپ ئېغىر نەپەس ئېلىشاتتى. يولداش سەيپىدىن، ئابلىز قادىروۋ قاتارلىق بىر قانچىمىز مەيداننىڭ ئۈزىدىلا بۇنىڭدىن كېيىنكى ۋەزىيەتنىڭ تېخىمۇ يامانلىشىشى، جۇڭگو — سوۋېت مۇناسىۋىتىدە جىددىيلىك پەيدا بولۇپ، جۇڭگو سوۋېت دوستلۇق جەمئىيىتىنىڭ تاقىلىشى، بەلكى تازىلاش ئېلىپ بېرىلىشى مۇمكىن دېگەن قاراشقا كەلدۇق ۋە بۇنىڭدىن كېيىنكى ھەرىكەتلەردە ھوشيار بولۇش توغرىسىدا بىر - بىرىمىزنى ئاگاھلاندۇردۇق.

دەرۋەقە، شۇنىڭدىن كېيىن چۆچەك ۋەزىيىتى جىددىيلىشىپ كەتتى. كوچىلارغا پاترول قويۇلۇپ، كېچە - كۈندۈز كوچا ئايلىنىپ، كىشىلەرنىڭ توپلىشىپ پاراڭ سېلىشىغا، مېھمان چاقىرىشىغا يول قويمايدىغان بولدى. گومىنداڭ پىرقىسى قۇرۇلغان كۈننىڭ ئەتىسىلا جۇڭگو — سوۋېت دوستلۇق جەمئىيىتىنىڭ ۋېۋىسكىسى ئېلىپ تاشلاندى. سوۋېت كونسولخانىسىنىڭ ئەترابىغا پايلاقچى قويۇلدى. سوۋېت كۈتۈپخانىسىدىن كىتاب سېتىۋېلىش چەكلەندى. بىزنىڭ كەينىمىزگىمۇ ئادەم قويۇپ قاتتىق نازارەت قىلدى. مۇنداق ئەھۋالدا ھەرىكەت قىلىشقا مۇمكىن بولمايتتى. شۇڭلاشقا بىز ئامال قىلىپ چېگرىدا ھەرىكەت قىلىۋاتقان ئابلا رامازانۇۋ بىلەن ئالاقە باغلاش كويىغا چۈشتۈق، ئەمما گومىنداڭ دائىرلىرى چېگرىنى قاتتىق كونترول قىلغان، ۋەزىيەت ئىنتايىن

جنددىي ئەھۋالدا ئابلا رامزانوۋمۇ ناھايىتى يوشۇرۇن ھالەتكە چۈشكەنىدى. بىز قانچە ھەرىكەت قىلغان بولساقمۇ مۇناسىۋەت باغلىيالمىدۇق. بۇ چاغدا بەزى يولداشلاردا ئۈمىدسىزلىك ئالا-مەتلىرى كۆرۈلۈشكە باشلىدى. گىمنازىيە مەكتىپىنىڭ ئىلمىي مۇدىرى ئابلىز قادىروۋ ئەسلى قۇمۇللۇق بولغاچقا، ئۆيۈمگە بېرىپ كېلىمەن دېگەن باھانە بىلەن قۇمۇلغا كېتىپ قايتىپ كەلمىدى.

يولداش سەيپىدىننىڭ چۆچەكتە خىزمەت ئىشلىشى تېخىمۇ قىيىن بولۇپ قالغانىدى. ئۇ بىر قېتىم ئاغىينىسىنىڭ موتسىكىلىتىنى ئارىيەت ئېلىپ دۆربىلجىنگە بېرىپ كەلگەنلىكى ئۈچۈن «يول خېتى ئالماي كەتتىڭ» دېگەن باھانە بىلەن ئون كۈنچە قاماپ قويۇلدى ۋە قاتتىق سوراق قىلىنىدى، يەنە بىر تەرەپ-تىن ئۇنىڭ ئائىلە تۇرمۇشى قىيىن ئەھۋالغا دۇچ كەلدى. شۇڭلاشقا ئۇ ئىلمدىكى ئۇرۇق - تۇغقانلىرىغا خەت يېزىپ ئالا-قىلاشكەنىدىن كېيىن، 1943 - يىلى6-ئايلاردا مەمتىلى توختى دېگەن ئادەمنىڭ ھارۋىسىغا كىرا قىلىپ، ئۆيىنى كۆچۈرۈپ غۇلجىغا كەتتى. شۇنىڭدىن كېيىن بىزنىڭ كۈچىمىز تارقىلىپ كەتتى، چۆچەكتە يالغۇز مەن قالدىم، دېسەممۇ بولىدۇ. ئارىدىن ئۈزۈن ئۆتمەي شۇ يىلى ئۇرۇمچى ھەربىي ئوفىتسېرلار مەكتىپىدە ئو-قۇش تۈگەتكەن ئابدىرىشىت تۇردىيۇۋ چۆچەك گىمنازىيىسىگە ھەربىي ئوقۇتقۇچى بولۇپ كەلدى. ئىككىمىز بىر يۇرتلۇق ھەم-دە پىكىر جەھەتتە ئورتاقلىقىمىز بولغاچقا ناھايىتى چاپسانلا سىرداش بولۇپ كەتتۇق. بىز گىمنازىيىنى بازا قىلىپ ئوقۇغۇ-چىلار ئىچىدە ھەرىكەت قىلىشقا كىرىشتۇق.

شۇ يىلى 10 - ئايلاردا، ئالتاي ۋىلايىتى جېمۇنەي نا-ھىيىسىدىكى پارتىزانلار ئەترىتى ۋە «ئازادلىق توپى» تەشكىلا-تىنىڭ باشلىقى موللا ئىسلام ھەرىكەت باشلىغانىدى. كېيىن بۇ تەشكىلات گومىنداڭ دائىرلىرى تەرىپىدىن بۆلگۈنچىلىككە ئۇچ-

راپ، مولا ئىسلام سوۋېت يېرىگە ئۆتۈپ كېتىدۇ. 1944 - يىلى 5 - ئايلاردا ئۇ يەنە ئېمىل چىگرىسىغا كېلىپ، چۆچەك تىكى تېغىنى قاسىم ئاخۇن ئىسمائىلوۋ، ئابلا رامزانوۋلار بىلەن بىرلىكتە ئېمىل چېگرىسىدىكى يوشۇرۇن ھەرىكەت شتا-بىنى ئورۇشقا يارىتىلىشتى. شتاب قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئۇلار «كونترئانلىق سودىسى» نامى بىلەن چۆچەكتىكى يوشۇرۇن ھەرىكەتكە باشچىلىق قىلىدۇ. موللا ئىسلام ئالتايغا قايتىپ ئۇ تەرەپتىكى پارتىزانلار ھەرىكىتىگە باشچىلىق قىلىدۇ.

شۇ چاغلاردا چۆچەكتە گومىنداڭغا قارشى ھەر مىللەتتىن تەشكىل قىلىنغان بىر قانچە تەشكىلاتلار ئۇيۇشقا كەلگەن بولۇپ ئۇلاردىن بەزىلىرى ئېمىل چېگرىسىدىكى شتابقا بېرىپ ئابلا رامزانوۋ بىلەن مۇناسىۋەتلىشىپ ھەرىكەت قىلسا، بەزىلىرى ئۈز ئالدىغا مۇستەقىل ھەرىكەت قىلىشاتتى. مەسىلەن، قازاق ياش-لىرىدىن بالقاش، جاغدا بابالىكوۋ قاتارلىقلاردىن تەشكىللەنگەن بىر يوشۇرۇن تەشكىلات بولۇپ، بۇلار 1944 - يىلنىڭ نويا-بىرىدە ئۇرۇمچى تۇرمىسىدىن كېپىلگە چىقىپ چۆچەككە كېلىش-كەن دۇبەك شالغىنبايىف (گومىنداڭ چۆچەك شەنداڭبۇسۇنىڭ شۇجىجاڭى بىلەن بىللە كەلگەن) بىلەن قويۇق مۇناسىۋەت ئور-نىتىپ، ئۇنىڭ نامىدىن پايدىلىنىپ تەشۋىقات ئېلىپ بارىدۇ. 1945 - يىلنىڭ 8 - ماي كۈنى دۇبەك گومىنداڭ تەرەپىدىن قامىلىپ كەتكەندىن كېيىن، جاغدا، بالقاش قاتارلىقلار چاغا-نىدا ناھىيىسىدىكى چارۇچىلار ئارىسىدا پارتىزان تەشكىلى-لەپ قىزىل تۇز، مايلى قاتارلىق جايلاردىكى پارتىزانلار بىلەن بىرلىشىپ كېتىدۇ. بۇنىڭدىن باشقا چۆچەكتە ئۇيغۇر، تاتار، ئۆزبېك قاتارلىق مىللەتلەردىن تەشكىللەنگەن كۈرەش تەشكىلات-لىرى بولۇپ، بۇ تەشكىلاتلارغا مەتنىياز قارى، ئابلىز راخما-نوۋلار باشچىلىق قىلاتتى. بۇ تەشكىلاتلارنىڭ ھەممىسىلا ئۈز ئالدىغا ھەرىكەت قىلىپ، ئېمىل چېگرىسىدىكى ئابلا رامزانوۋ

شتابى بىلەن مۇناسىۋەتلىشەتتى. بۇنىڭدىن باشقا يەنە بىر قىسىم زىيالىيلار ئۆز ئالدىغا ھەربىر-تالىنسىپ، شتاب بىلەن بىۋاستە مۇناسىۋەت قىلاتتى. بۇنداق شارائىتتا بىرەر مۇكەممەللەرەك تەشكىلات قۇرۇپ، ھەلقىنىك مۇستەبىت ھۆكۈمرانلىققا قارشى ئېلىپ بېرىۋاتقان كۈرەشلىرى-گە بىر تۇتاش رەھبەرلىك قىلىش ئىنتايىن زۆرۈر بولۇپ قالغانىدى. 1944 - يىلى 7 - ئايدا ئابلا رامزانوۋ بىزنەس ئالاقىچىسى ئىسمائىل ئىبراھىموۋ ئارقىلىق بىر پارچە خەت ئەۋەتىپتۇ. بۇ خەتتە مۇنا: چۆچەكتىكى كىچىك تەشكىلاتلارنى بىرلەشتۇرۇپ چوڭراق تەشكىلات قۇرۇشنى، شۇنداق قىلغاندا بىر تۇتاش باشچىلىق قىلىشقا ئاسان بولىدىغانلىقىنى تاپشۇرۇپ-تۇ. بۇ خەتكە ئاساسەن مەن مەتنىياز قارى، ئابلىز راخمانوۋ-لار بىلەن سۆزلىشىپ، ئۈچ كىچىك تەشكىلاتنى بىرلەشتۇرۇپ بىر تەشكىلات قىلىپ قۇرۇپ، تەشكىلاتنىڭ نامىنى «تارباغاتاي ياشلىرىنىڭ گومىنداڭغا قارشى تۇرۇپ مىللىي ئازادلىق ئۈچۈن كۈرەش قىلىش تەشكىلاتى» دەپ ئاتىدۇق. تەشكىلات رەھبەر-لىكى ئابلىمىت ھاجىيۇۋ، مەتنىياز قارى، ئابلىز راخمانوۋلار-دىن تەركىب تاپتى، دەسلەپتە ئەزالىرى 28 كىشى ئىدى. بىز تەشكىلاتنىڭ مەقسىتى، كۈرەش نىشانى، ئىنتىلابنىڭ دوستى ۋە دۈشمىنى قاتارلىق مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان پروگ-راممىسىنى تۈزۈپ، 28 ئەزانىڭ قولىنى قويدۇرغاندىن كېيىن، ئىسمائىل ئىبراھىموۋ ئارقىلىق شتابقا ئەۋەتتۇق. ئىمىلدىكى شتاب بىزنىڭ تەشكىلات پروگراممىمزنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كې-يىن بىزنى رەسمىي تەشكىلات دەپ تونۇپ، كونكرېت ۋەزىپە ئورۇنلاشتۇردى، ھەمدە ئىلىدىكى پارتىزانلار شتابىنىڭ خەۋەر-لىرىنى ۋە باشقا تەشۋىقات ۋەرەقلىرىنى ئەۋەتىپ تۇردى. بىزنىڭ ئاساسىي ۋەزىپىمىز تۆۋەندىكىچە ئىدى:

1. ئىمىل شتابى كىرگۈزۈپ بەرگەن ۋە ئۆزىمىز بېسىپ

تەييار قىلغان تەشۋىق ۋەرەقلىرىنى دۆربىلجىن، چۆچەك ئەتـ راپلىرىدا تارقىتىش، مەخپىي ھالدا ھەر مىللەت زىيالىيلىرى ئىچىدە تەشۋىق خىزمىتى ئېلىپ بېرىش ۋە سۆھبەت يۈرگۈزۈش ئارقىلىق ھەلقىنى تەشكىللەپ، گومىنداڭنىڭ ئەكسىيەتچىل ھۆ-كۈمرانلىقىغا قارشى تۇرۇشقا تەشكىللەش.

2. بارلىق ئۇسۇل - چارىلەرنى قوللىنىپ، چۆچەكتە تۇ-رۇشلۇق گومىنداڭ قىسىملىرى ئىچىدىكى ئىككى مىللىي قىسىم-نى قولغا كەلتۈرۈپ، سىياسىي ئۆزگىرىش ئېلىپ بېرىش.

3. چۆچەك شەھىرىدىكى ياشلارنى ئاساس قىلغان ھالدا بىر پارتىزان ئەترىتى قۇرۇپ، ئۇلارنى قىزىبىتتىكى رېيابوق پارتىزانلار ئەترىتى بىلەن بىرلەشتۇرۇش. بولۇپمۇ، گېمنازىيە ئوقۇغۇچىلىرى ئىچىدە تەشۋىقاتنى كۈچەيتىپ، ئۇلارنىڭ ئاۋانـ گاردلىق رولىنى جارى قىلدۇرۇش.

4. چۆچەكتىكى گومىنداڭ ھۆكۈمەت دائىرىلىرى ۋە ھەر-بىي قىسىملىرىنىڭ ئەھۋالىنى ئىگىلەپ شتابقا يەتكۈزۈپ تۇ-رۇش، گومىنداڭ 3 - ئاتلىق پولكىنىڭ مال دوختۇرى ئارىپ نەسىبى (بۇ كىشى ھازىر ئۇرۇمچىدە، دەم ئېلىشقا چىققان) ئارقىلىق 3 - ئاتلىق پولكىنىڭ ئۇرۇش قىلىش خەرىتىسىنى قولغا چۈشۈرۈپ شتابقا يەتكۈزۈپ بېرىش ..... ۋە باشقىلار.

تەشكىلات قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىللەردە پائالىيەتلەر خې-لى ئوڭۇشلۇق بولدى. بولۇپمۇ تەشۋىقات ۋەرەقلىرىنى تارقـ-تىش، ئامىنى ھەربىكەتلەندۈرۈش جەھەتلەردە كۆرۈنەرلىك نە-تىجىلەر قولغا كەلتۈرۈلدى. تەشكىلات ئەزالىرى ناھايىتى جا-پالىق ئىشلىدى. تەشكىلاتنىڭ ئالاقىچىلىرىدىن ئىسمائىل ئىبرا-ھىموۋ، ھۈسەيىن ھاسامىدىنوۋ، سەيىت ئىبراھىموۋ قاتارلىق يولداشلار 1944 - يىلى 7 - ئايدىن 11 - ئايغىچە بولغان ئارىلىقتا شتابقا خەۋەر يەتكۈزۈش، شتابنىڭ يولىورۇقلىرىنى بىرگە ئېلىپ كېلىش ئۈچۈن ھەربىرسى ئوتتۇز

نەچچە قېتىمدىن قاتنىدى. 11 - ئايدا يولداش ئىسمائىل ئىب-
راھىموۋ گومىنداڭ ساقچى ئىدارىسى تەرىپىدىن قولغا ئېلىندى،
ئەمما ئۇنىڭدىن كونترۇانلىق قىلىشتىن باشقا ھېچقانداق مە-
لۇمات ئالالمايى، ئاخىرى مال - مۈلكىنى مۇسادىرە قىلىپ،
ئۆزىنى تۇرمىگە تاشلىدى. ئاندىن ئىككى ئاي ئۆتكەندە بىز-
نىڭ تەشكىل تەرەپتىن ۋاستە ئارقىلىق گومىنداڭ ئەمەلدارلە-
رىغا 200 سەر كۈمۈش تەڭگە پارا بېرىپ ئۇنى كېچىلگە چە-
قىرتۋالدى. 1945 - يىلى 2 - ئايدىن باشلاپ ئۇ ئىمىل چېگ-
رىسىدىن ئۆتۈپ باش شتابتا تۇرۇپ خىزمەت ئىشلىدى.

گومىنداڭ 3 - ئاتلىق پولكىنىڭ ئۇرۇش قىلىش خەرىتىسە-
نى پەم بىلەن قولغا چۈشۈرگەندىن كېيىن، يولداش ئارىپ
نەسىبىمۇ چېگرىدىن ئۆتۈپ كېتىشكە مەجبۇر بولدى. بۇ مۇنا-
سىۋەت بىلەن 3 - ئاتلىق پولكىنىڭ بىرقانچە ئادەم قولغا
ئېلىنىپ تۇرمىگە تاشلاندى. بۇ چاغلاردا كۈرەش قىلىش ناھا-
يىتى جاپالىق ئىدى، ئەمما يولداشلار كۆپ غەيرەت قىلدى.
مۇنداق بىر ئىش تېخىچە ئېسىمدىن چىقمايدۇ:

1944 - يىلى كۈزدە تەشكىلاتىمىزنىڭ بىرنەچچە ئەزا-
سى چۆچەك خەلق كۇلۇبى ئالدىدا تەشۋىق ۋەرەقىسى تارقا-
تىپ يۈرگەندە، گومىنداڭ دائىرىلىرىنىڭ كېچىلىك چارلاشقا
چىققان قوراللىق ئادەملىرى كېلىدۇ - دە، ئاتلىرىنى كۇلۇب
ئالدىدىكى دەرەخلەرگە باغلاپ قويۇپ كىنوخانا ئىچىگە كىرىپ
كېتىدۇ. بۇ پۇرسەتتە بىزنىڭ ئادەملىرىمىز تەشۋىق ۋەرەقلىرى-
نى ئات ئىگىرىنىڭ ئاستىلىرىغا تىقىپ قويىدۇ. ئۇلار گازارمە-
غا قايتىپ بېرىپ ئات ئىگەرلىرىنى ئالغاندا تەشۋىق ۋەرەقلىرى
چېچىلىپ چۈشىدۇ. بۇ ئەھۋالدىن ئالاقزادە بولۇپ پاراكەندىچىلىككە
چۈشكەن گومىنداڭ دائىرىلىرى ھەرقانچە ئىزدەپمۇ يېپ ئۇ-
چى تاپالمايدۇ. بۇ خەۋەر ئەتىسى پۈتۈن شەھەرگە پۇر كېتە-
دۇ. شۇنىڭدىن كېيىن گومىنداڭ يەرلىك دائىرىلىرىنىڭ شەھەر

چارلىغۇچىلىرى كۈچىغا چىقسا خەلقەر زاڭلىق قىلىپ
كۈلۈشەتتى.

گومىنداڭ 3 - ئاتلىق پولكىدىكى ئىككى مىللىي قىسىم-
نى قولغا كەلتۈرۈش ۋەزىپىسى ئابدۇرىشىت تۇردىيۇۋقا تاپشۇ-
رۇلغانىدى. تۇردىيۇۋ بۇ ئىككى مىللىي قىسمىنىڭ كوماندىرى
ئابلاخان ۋە ئابدۇقادىر بىلەن ھەربىي ئوفىتسېرلار يېتىشتۈرۈش
مەكتىپىدە بىللە ئوقۇغان ساۋاقداش ئىدى. شۇڭا بۇ خىزمەتنى
ئىشلەش ئۇنىڭ ئۈچۈن ئانچە قىيىنغا چۈشمەيتتى. دېمەك ئۇ-
لارغا ھەر تەرەپلىمە خىزمەت ئىشلەنىدى. نەتىجىدە ئابلاخان
بىزنىڭ تەلىپىمىزنى قوبۇل قىلىپ، پۇرسەت بولسىلا ئۆز قىس-
مىنى باشلاپ چېقىدىغان بولدى، ئەمما ئابدۇقادىر زادىلا ئەي-
ۋەشكە كەلمەي: «قۇلۇڭلاردا تۆمۈرنىڭ سۇنقىمۇ يوق، گومىن-
داڭنىڭ مۇنچىلىك كۆپ قوشۇنىنى تار - مار قىلىش قولۇڭلاردىن
كەلمەيدۇ، ئىشىڭلار ئەمەلگە ئاشمايدۇ. شۇڭا مەن سىلەرنىڭ
ئىشىڭلارغا ئارىلاشمايمەن، ھەم ئاشكارىلىمايمەن، بۇگۈندىن
باشلاپ سىلەر مېنى كۆرمىدىڭلار، مەنمۇ سىلەرنى كۆرمىگەن
بولاي!» دەپ تۇرۇۋالدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇنىڭ بىلەن بو-
لىدىغان مۇناسىۋەتتە ھوشيار بولدۇق، لېكىن ئىدىيىۋى خىز-
مەتنى ھەرگىزمۇ بوشاشتۇرمىدۇق. 1944 - يىلى 10 - ئاي-
لارغا كەلگەندە گومىنداڭ يەرلىك ھۆكۈمىتى شەھەرنى قاتتىق
كونترول قىلىپ نازارەتنى كۈچەيتتى. شەھەرنىڭ ھەممىلا يېرە-
دە ئۇلارنىڭ پاتروللىرى، پايلاقچىلىرى، ئىشپىيونلىرى ئايلىنىپ
يۈرىدىغان بولدى. شۇڭا كۈندۈزى ھەرىكەت قىلىشقا مۇمكىن
بولمايى، كېچىسى ھەرىكەت قىلىدىغان بولدۇق. پايلاقچىلارنىڭ
كەينىمىزگە چۈشۈۋېلىشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن خىزمەتكە كەل-
گەن ۋاقىتتا، چوڭ دەرۋازىدىن كىرىپ ھەرىكەت قىلىش ئۈچۈن
ماڭغاندا ئارقا ئىشىكتىن ياكى باغنىڭ تاملىرىدىن ھالقىپ چە-
قىپ كېتەتتۇق.

1944 - يىلى 11 - ئاي ئىچىدىكى بىر كۈنى كېچىدە، يېڭىدىن كەلگەن تەشۋىق ۋەزىپىلىرىنى تارقاتقۇچىلارغا بېرىش ئۈچۈن پىيامنىك قونچىغا تىقىپ، قەشقەر مەسچىتىنىك يېنىدىكى دوخمۇشقا كەلگەندە تۈيۈقسىزلا ئالدى تەرىپىمدىن چارلاشقا چىققان پاتروللارغا يولۇقۇپ قالدىم. بەختىمگە يارىشا ئابلاخان باشلامچىلىق قىلىپ چارلاشقا چىققانىكەن. شۇنىك بىلەن بىر خەۋپتىن تۈتۈلۈپ قالدىم. قىسقىسى، 1944 - يىلنىك ئاخىرغا كەلگەندە تەشكىلاتىمىز ھەرىكەت قىلىشقا ئامالسىز قالدى. ھەرىكىتىمىز كېچە - كۈندۈز نازارەت ئاستىغا ئېلىندى، نازارەت چەمبىرىكى بارغانسېرى كىچىكلەپ، بىز بىرقانچىمىزنىك ئۇستىگە مەركەزلەشكەنىدى. پايلاقچىلار كېچە - كۈندۈز كەينىمىزدىن قالمايتتى. بىر كۈنى بىز مەتنىياز قارىنىك باغچىسىدا يوشۇرۇن يىغىن ئېچىپ، بۇنىڭدىن كېيىنكى كۈرەشنىك يوللىرىنى، تاكتىكىلىرىنى مۇزاكىرە قىلدۇق ۋە تەشكىلات ئىچىدە جىڭ ساجۇيىنىك كۆزىگە چۇشۇپ قالغان بەزى كىشىلەرنىك چېكىنىشىگە ئۇتۇپ كېتىشى قارار قىلىندى. ئۇلارنابلىمىت ھاجىيۇۋ، ئابلىز راخمانوۋ، ھۈسەيىن ھىسامىدىن، ئابلىز مەخمۇتوۋ قاتارلىقلار ئىدى. چۈچەكتىكى خىزمەتلەرنى مەتنىياز قارى بىلەن ئابدۇرىشىت تۇردىيۇۋ باشقۇرىدىغان بولدى. يىغىندا يەنە چېگىرىدىن ئۆتۈپ كەتكەن يولداشلاردىن خەۋەر كەلمىگۈچە بۇ يەردىكى يولداشلار ھەرىكەت قىلماسلىق قارار قىلىندى.

چېگىرىدىن ئۆتىدىغان كۈنى ئابلىز راخمانوۋ ئىش بىلەن سىرتقا چىقىپ كەتكەنلىكتىن ئۇلگۈرۈپ كېلەلمىدى. بىز ئۇنى ساقلاپ تۇرالماي ئات ھارۋىسى بىلەن ئالدىن ماڭدۇق. بىز ئەسلى پىلان بويىچە شەھەرنىك غەربىي تەرىپىدە ئولتۇرۇشلۇق ئاكا - ئۇكا نۇر ھاجىيۇلار (رازاق نۇر ھاجىيۇۋ، مۇھەممەت نۇر ھاجىيۇۋ، ئىبراھىم نۇر ھاجىيۇۋ ئاكا - ئۇكا ئۇچىسى تەشكىلاتىمىزنىك ئەزاسى ئىدى) نىك ئۆيىگە مېھمانغا بېرىش

باھانىسى بىلەن بېرىپ يېرىم كېچىدە چېگىرىدىن ئۆتۈپ كەتمەكچى ئىدۇق. بىز شەھەردىن چىقىپ كۆك كۆۋرۈكنىك ئايىغىدىكى (ھازىرقى قىزىل كۆۋرۈك) قوش تۇگمەنگە كەلگەندە، ئالدىمىزدىن ساقچى ئىدارىسى جىنايى ئىشلار بۆلۈمىنىك باشلىقى شاماس چىقىپ قالدى. بۇ كىشى بىلەن بىزنىك تونۇشلىقىمىز بار ئىدى. شۇڭا ئاتايىن توختاپ سالام بېرىپ، مېھمانغا كېتىۋاتقانلىقىمىزنى ئېيتىپ، بىللە بېرىپ ئولتۇرۇپ كېلىشكە ئۇنىمۇ تەكلىپ قىلدۇق. ئۇ رەھمەت ئېيتىپ، بارمايمەن دېدى. ئەگەر بىللە بارغان بولسا چەت ياقىغا چىقىۋاندا باشقىچە تەدبىر قوللىنىشنى ئويلاشقانىدۇق.

ئاكا - ئۇكا نۇرھاجىيۇلارنىك ئۆيىدە تۇن نىسبىغىچە ئولتۇرغاندىن كېيىن رازاق نۇرھاجىيۇۋنىك يول باشلىشى بىلەن جۇگگو سوۋېت چېگرىسىنىك قارا باش دېگەن يېرىگە بېرىپ، ئابلىز راخمانوۋنىك ئەتە چېگرىدىن ئۆتۈپ، بىزنى ئىزلەپ تېپىشىنى جىكىلەپ قويۇپ ئۆتۈپ كەتتۇق. رازاق نۇرھاجىيۇۋ ھارۋىنى ئېلىپ قايتىپ كەتتى.

بىز چېگرىدىن ئۆتكەندىن كېيىن سوۋېت چېگرا قىسىملىرىنىك ئىككى نەپەر سولدىتى كېلىپ بىزنى باقتى چېگرا قارارگاھىغا ئېلىپ بارىدى. بارساق ئۇ يەردە بىزدىن بۇرۇن چېگرىدىن ئۆتكەن كىشىلەر بار ئىكەن. بىز ئېمىل چېگرىسىدىكى ئابلا رامزانوۋ، قاسىماخۇن ئىسمائىلوۋ، ئۆمەر ئاخۇن ۋە ئۇيغان كوزىتسوۋ (بۇ كىشى ئېمىل چېگرىسىدىكى شتابتا مەسلىھەتچى ئىدى) لار بىلەن كۆرۈشمەكچى ئىكەنلىكىمىزنى ئېيتتۇق. ئۇلار بىزنى دەم ئېلىشقا تورۇنلاشتۇردى. ئابلا رامزانوۋنىك ئالمۇتاغا كەتكەنلىكىنى، ئەتىسى قايتىپ كېلىدىغانلىقىنى ئېيتتى. شۇ كۈنى كەچتە ئابلارامزانوۋ ئالمۇتادىن قايتىپ كېلىپ بىز بىلەن كۆرۈشتى. ئاندىن بىزنى ئېمىل شتابىغا ئېلىپ بېرىپ ۋەزىيەتنى تەھلىل قىلىپ، بىزنىك قارا باش

چېگرىسىدا بىر شتاب قۇرۇپ، چۆچەكتىكى يوشۇرۇن ھەرىكەتكە بېۋاستە باشچىلىق قىلىشىمىزنى ۋەزىپە قىلدى.

بىز چېگرىدىن ئۆتۈپ بىرنەچچە كۈن ئۆتمەيلا، بىزنىڭ تەشكىلات ئەزالىرىمىزدىن بەش ئادەم بىر يولىلا قولغا ئېلىنىپ كېتىپتۇ. ئەسلى ۋەقە مۇنداق بولغانىكەن: بىز كەتكەندىن كېيىن گومىنداڭنىڭ ئىشپىيونلىرىدىن × × لار ئابدۇرىشىت تۇردىيۇۋقا: «بىزمۇ گومىنداڭغا قارشى تۇرۇشنى ئويلايمىز. تەشكىلات ئەزالىرى تارقاپ كەتكەن بولسىمۇ، بىز ھەرىكەتنى توختاتماي تەشۋىق ۋەرەقلىرى بېسىپ تارقىتىپ تۇرايلى، بىز شافىگراف تېپىپ كېلىمىز» دەيدۇ. تۇردىيۇۋ ئۇلارنىڭ سۆزىگە ئاسانلا ئىشىنىپ قالىدۇ. شۇنداق قىلىپ ئۇلار تەشۋىق ۋەرەقلىرى بېسىپ چىققاندا، ھېلىقى ئىككىسى بىز تارقىتىمىز دەپ توپتۇغرا ساقچى ئىدارىسىگە تاپشۇرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئابدۇرىشىت تۇردىيۇۋ، يۈسۈپبېك، ئابدۇرېھىم روزى ھاجىيۇۋ، باۋۇدۇن نۇرى، لېتىپجان خەبىروۋ قاتارلىقلار بىراقلا قولغا ئېلىنىدۇ. بۇ ۋەقەدىن كېيىن گومىنداڭنىڭ قورچاق ۋالىيسى ئەن ۋېيخۇي چۆچەكلىك ئىگەمبەردى خەلپەت، مۇقىم شاڭزۇڭ، سېلىم ئاخۇن، خالىق ئاخۇن قاتارلىق يۇرت چۆكىلىرىنى يىغىپ بۇ ئەھۋالنى ئۇقتۇرىدۇ ۋە چۆچەكتىكى كۆزگە كۆرۈنگەن ياشلار بىلەن ئايرىم سۆھبەتلىشىپ، ئەگەر ياشلار ھەرىكىتى يەنە سېزىلىپ قالسا، كۆپلەپ قولغا ئالىدىغانلىقلىرىنى ئېيتىپ ئاگاھلاندۇرۇش بېرىدۇ. بۇ ئەھۋالدا چۆچەكتىكى ئىشلارنى قايتىدىن تەشكىل قىلىشقا توغرا كەلدى. شۇنىڭدىن كېيىن بىز تەشۋىق ۋەرەقلىرىنى چۆچەكتە باسماي، بېۋاستە شتابتا بېسىپ چۆچەككە كىرگۈزۈپ تارقىتىدىغان بولدۇق. چۆچەكتىكى ئىشلارنى مەتنىياز قارى ئارقىلىق قايتىدىن تەشكىللەپ يۈرۈشتۇردۇق ھەمدە گۇمانىيە ئوقۇغۇچىلىرى ۋە جەمئىيەتتىكى ياشلارنى ئاساس قىلىپ، 50 — 60 كىشىلىك پارتىزان ئەترىتى قۇرۇپ، بىر قىسىم

قوراللار بىلەن قورالالاندۇرۇپ، تارباغاتايدىكى رېيابوۋ پارتىزان ئەترىتى بىلەن مۇناسىۋەت ئورنىتىلدى. پارتىزان ئەترىتىنىڭ ۋەزىپىسى:

1. ئەگەر چۆچەكتە قوراللىق كۈرەش قىلىشقا توغرا كەلسە، غۇلجىدىن كېلىدىغان مىللىي ئارمىيىگە ئىچكى جەھەتتىن ماسلىشىپ ئىش ئېلىپ بېرىش؛

2. ئەھۋال ئىگىلەش. گومىنداڭنىڭ چۆچەكتىكى قىسىملىرىنىڭ ئوت كۈچى ئورۇنلاشتۇرۇش ئەھۋالى، ئەسكەر كۈچى، قوراللىنىش ئەھۋاللىرىنى ئىگىلەپ، شتاب ئارقىلىق ئىلى ئىنقىلابى ھۆكۈمىتىگە يەتكۈزۈپ بېرىش؛

3. كىچىك تېپتىكى پارتىزانلىق ھەرىكەتلىرىنى يۈرگۈزۈش. مەسىلەن، تېلېفون سىملىرىنى كېسىش، گومىنداڭ ئاتلىق قىسىملىرىنىڭ ئاتلىرىنى ھەيدەپ كېتىش قاتارلىقلار (ئېسىمدە قېلىشىچە بىر قېتىم پارتىزانلار گومىنداڭنىڭ 20 نەچچە ھەربىي ئېتىنى ھەيدەپ شتابقا يەتكۈزۈپ بەرگەن).

4. قىزىلتۇز پارتىزانلىرى بىلەن ئالاقە ئورنىتىش. ئابلاخان قىسمىنى قىزىلتۇز پارتىزانلىرىغا ئۆتۈپ كېتىشكە ھەرىكەتلەندۈرۈش (ئەمما گومىنداڭ قىسىملىرىنىڭ ئابلاخانغا بولغان نازارىتى ناھايىتى كۈچلۈك بولغانلىقتىن، بۇ پىلان ئەينى ۋاقىتتا ئەمەلگە ئاشمىدى).

بىز چېگرىدىن ئۆتكەندىن كېيىن ئەھۋال تامامەن ئۆزگەردى. بىز كۈرەشتە ئاكتىپ ئورۇنغا ئۆتتۇق. ئىچكى — تاشقى جەھەتتىن ماسلىشىش تېخىمۇ قويۇق بولدى. دۈشمەن شەھەردىكى سەپداشلىرىمىزنىڭ بىر قانچىسىنى قولغا ئالغان بولسىمۇ، خىزمەت ئاۋۇالقىدەكلا يۈرۈشۈپ كەتتى. بۇ گومىنداڭ ئەكسىيەتچى دائىرىلىرىنى تېخىمۇ ئالاقزادە قىلىۋەتتى. شۇڭا گومىنداڭ ھۆكۈمىتىمۇ بارلىق ئۇسۇل — چارىلەرنى قوللىنىپ، تەشكىلاتىمىزنىڭ ئەھۋالىنى ئىگىلەش ئۈچۈن كونترۇللىق قىلىش باھا-

نىسى بىلەن يوشۇرۇنچە ئىشپىيون ئەۋەتىپ ئېمىل، قارا باش شتابلىرى ئارقىلىق يىپ ئۇچى تېپىشقا ئورۇندى. گەرچە ئۇلار ھېچقانچە مەلۇمات تاپالمىغان بولسىمۇ، لېكىن بىزگە بەزەن چاتاقلارنى سېلىپ تۇردى، مەسىلەن، بىر قېتىم گومىنداڭ تەرەپنىڭ مايور دەرىجىلىك ئىشپىيونى × × ئىسىملىك بىرسى كونترۇلىنىڭ سودىسى قىلىش باھانىسى بىلەن شتابقا ئىككى قېتىم كەلدى. بىرىنچى قېتىمدا ئۇ بىز ئاتىنى ئەكىلىپ سېتىپ كەتتى. ئۇ چاغدا بىز ئۇنىڭ قانداق مۇددىئا بىلەن كەلگەنلىكىنى بىلەلمەپتۇق. ئىككىنچى قېتىمدا بۇ يەنە ئىككى ئاتىنى ساتقىلى ئەكەپتۇ. بىز سوۋېت تەرەپنىڭ زاستاۋى ئارقىلىق ئۇنىڭ ئەھۋالىنى ئۇقۇشۇپ كۆرمەكچى بولۇپ، ئېمىل شتابىدىن ماي زاستاۋىغا ئېلىپبارماقچى بولدۇق. ئۇنى سوۋېت قىزىل ئارمىيەسىنىڭ مايورى نازارىنكوۋ باشلاپ كەتتى. يولدا بىر قۇمۇشلۇققا كەلگەندە ئۇ قەستەن ماكىنىسى كەينىگە تارتىشىدۇ. نازارىنكوۋ ئۇنىڭ ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تۇتۇۋالاي دەپ ئېگىشكەن پۇرسەتتە ئۇ ئالدىن تەييارلىغان ئۇزەڭگە بىلەن ئۇنىڭ بېشىغا ئۇرۇپ تۇلتۇرۇپ تاشلاپ قېچىپ كېتىدۇ. ئەسلىدە ئۇ يېقىن ئەتراپتىكى بىر مەھەللىگە پونكت قۇرۇپ، بىزنىڭ شتاب ھەرىكىتىمىزنى كۆزىتىپ تۇرغانىكەن. بۇ ئەھۋال مەلۇم بولغاندىن كېيىن بىر قىسىم قوراللىق كىشىلەر بېرىپ، مەزكۇر مەھەللىنى مۇھاسىرىگە ئېلىپ، دائىرىسىنى كېچىكتىپ دەل × × تۇرغان ھويلىغا يېقىنلىشىدۇ. بۇ چاغدا تاك يورۇشقا ئاز قالغانىدى. ئۇيۇ ئىچىگە بىر ئادەم كىرگۈزسە، × × كىرگەن ئادەمنى كالتەك بىلەن ئۇرۇپ يېقىتىپ، ئىشكىتىن چىقىپلا تۇتۇق بەرمەي قېچىپ كېتىدۇ. يېقىن ئەتراپتا گومىنداڭ قىسىملىرى بولغاچقا، بىز تەرەپتىن ئوق چىقىرىشقا بىمەنە ئىدى، شۇنىڭ بىلەن ×× قېچىپ قۇتۇلدۇ. ئاقىۋەت، 1945 - يىلى چۆچەك ئازاد بولغاندىن كېيىن × × نى تولى ئەتراپىدىن تۇتۇپ كېلىپ، تېگىشلىك جازاسى بېرىلدى.

گومىنداڭ ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى تەشكىللىنىپ، يوشۇرۇن ھالدا پارتىزانلىق ھەرىكىتىنى ئېلىپ بېرىش

گومىنداڭ ئەكسىيەتچىل دائىرلىرىنىڭ زۇلۇمى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ قارشىلىقىنى ئۇلغايتىۋەتتى. بۇ خىل قارشىلىق كۆرۈستىش ھەرىكىتى دەسلىپىدە ستىخىيىلىك باشلىنىپ، تەدرىجىي تەرەققىي قىلىش ئارقىلىق قوراللىق كۈرەشكە ئايلاندى. قىزىبىتىتىكى رىبايوۋ باشچىلىق قىلغان پارتىزان ئەترىتى شۇ خىل قارشىلىق كۆرسىتىش داۋامىدا شەكىللەنگەن ئېك دەسلەپكى قوراللىق تەشكىلات ئىدى.

1943 - يىلى 9 - ئايدا، گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ساقچى ئىدارە ئادەملىرىنى ئالۋان يېغىش ئۈچۈن چەت جايلارغا ئەۋەتىدۇ. × × × نىڭ باشلامچىلىقىدا قىزىبىتكە كەلگەن بىر قىسىم ساقچىلار خىيالىغا كەلگەنچە ئىشلارنى قىلىپ، كۆرۈنگەنلا نەرسىنى ئېلىپ، جىق ئەسكىلىك قىلىدۇ. ئۇلارنىڭ زورلۇق - زومبۇلۇقلىرى خەلق ئاممىسىنىڭ قارشىلىقىنى قوزغايدۇ - دە، خەلق ئالۋان تۆلەشتىن باش تارتىدۇ. × × × ئىككىنچى قېتىم يەنە ئادەم باشلاپ چىقىپ، ئالۋان تۆلەشتىن باش تارتقانلارنى تۇتماقچى بولىدۇ. بۇ چاغدا رىبايوۋى بىر قىسىم كىشىلەرنى تەشكىللەپ، گومىنداڭ ساقچىلىرىغا قارشى چىقىپ × × × نى ئېتىپ ئۆلتۈرىدۇ. يەنە بىر مۇنچە گومىنداڭ ساقچىلىرىنىڭ قوراللىرىنى تارتىۋېلىپ، تارباغاتاي تاغلىرىغا قېچىپ چىقىپ پارتىزان ئەترىتى بولۇپ تەشكىللىنىدۇ.

رىبايوفنىڭ پارتىزان ئەترىتى دەسلەپ قۇرۇلغان چاغدا ئادەم ئاز، قورال - ياراغلىرى كەمچىل بولۇپ، كۈچى ئاجىز ئىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە گومىنداڭ دائىرلىرى دائىم ئەسكەر چە

قىرىپ تازىلاش يۈرگۈزۈپ تۇرغاچقا، ئۇلار قىيىن ئەھۋالغا چۈ-
شۈپ قالغانىدى. بۇ چاغدا ئۇلار موللا ئىسلام باشچىلىقىدىكى
پارتىزانلارنىڭ ئالتاي ئەترايىدا بىر قانچە قېتىم غەلىبىلىك
جەڭ قىلغانلىقىنى، شۇنداقلا ئۇلارنىڭ كۈچى زور ئىكەنلىكىنى ئاڭ-
لايدۇ. شۇنىڭ بىلەن 1944 - يىلى 5 - ئايدا چۆچەكنىڭ ھەر-
قايسى جايلىرىدىن توپلانغان 93 كىشىلىك قىزىبىت پارتىزانلە-
رى رىيابوفنىڭ باشلامچىلىقىدا ئالتايغا يۆتكىلىپ، جېمۇنەي
پارتىزانلىرى بىلەن قوشۇلىدۇ. موللا ئىسلام بۇلارنى قوراڭ-
ياراق، كىيىم - كېچەك بىلەن تەمىنلەيدۇ. شۇنداق قىلىپ
ئىككى كۈچ بىرلىشىپ، كۆپلىگەن غەلىبىلىك ئۇرۇشلارنى قىلىدۇ.
رىيابوف پارتىزانلىرى ئىچىدە رۇسلار كۆپ ئىدى. ئۇلار موللا
ئىسلام پارتىزانلىرىغا زامانىۋى قوراللارنى ئىشلىتىش - ئاسراش
تېخنىكىسىنى ۋە ئۇرۇش تاكتىكىلىرىنى ئۆگىتىدۇ. 1944 - يىلى
9 - ئايغا كەلگەندە ئۇلارنىڭ قوشۇنى تېخىمۇ زوربىيىپ، پار-
تىزان سوقۇشىنى قىلىۋېرىشكە ئەپسىز كېلىدىغان بولۇپ قالىدۇ.
بۇ ئەھۋالنى كۆزدە تۇتقان رىيابوف موللا ئىسلام بىلەن مۇزا-
كىرىلىشىپ، ئۆز ئەسكەرلىرىنى باشلاپ چۆچەكنىڭ قىزىبىتىگە
قايتىپ كېلىشىدۇ ۋە شۇ جەرياندا رىيابوفنىڭ رۇس ئەسكەر-
لىرى بىلەن موللا ئىسلامنىڭ ئۇيغۇر، قازاق پارتىزانلىرى ئار-
سىدا يېقىن دوستلۇق - ھەمكارلىق كۈچىيىدۇ. شۇنىڭ بىلەن
رىيابوف پارتىزانلىرىنىڭ ئادەم سانى بىلەن قوراللىرى كۆپە-
يىپ، كۆرەش ئىرادىسى تېخىمۇ ئۆسىدۇ. ئۇلار قىزىبىت ئەترا-
پىنىڭ جۇغراپىيەۋى شارائىتىدىن پايدىلىنىپ، جۇڭگو - سوۋېت
چېگرىسىنى بازا قىلغان ھالدا چۆچەك، دۆربىلجىن ئەتراپىدىكى
گومىنداڭ قىسىملىرىغا قاخشاتقۇچ زەربە بېرىدۇ. (1945 - يىلى
8 - ئاپرېل «ئۇيۇشما ھەللىي ئارمىيىسى» تەشكىل قىلىنغا-
دىن كېيىن، رىيابوف پارتىزانلىرى بۇيرۇق بويىچە كەڭ-سايغا
بېرىپ، لېسكىن باشچىلىقىدىكى 3 - ئاتلىق پولكىغا قوشۇلدى.

رىيابوف ئىسكادىرون كوماندىرى بولۇپ تەيىنلەندى). ئۇنىڭدىن
قالسا، تەسىرى بىر قەدەر چوڭراق بولغىنى قىزىلتۇز (مايلى)
پارتىزانلار ئەترىتى ئىدى. بۇلار ئەسلىدە تاربىغاتاي بىلەن
بورتالا چېگرىسىدىكى (قىزىلتۇز ئەترايىدىكى) پارتىزان ئەتە-
رىتى بولۇپ، بۇلارنىڭ تەركىبىدە بورتالا، جېڭ، شىخو، چېپە-
زە قاتارلىق جايلاردىكى گومىنداڭ قوشۇنلىرىدىن قېچىپ
كەلگەن ئەسكەرلەر، گومىنداڭ تۇرمىلىرىدىن قېچىپ چىققانلار،
ھەرقايسى جايلاردىن زۇلۇمغا چىدىمای قېچىپ كېلىپ قوشۇل-
غان ئادەملەر بار ئىدى. ئەينى ۋاقىتتا گومىنداڭ ھۆكۈمىتى
بۇ ئەترەتنى «باندىتلار» دەپ ئاتايتتى.

1945 - يىلى 2 - ئايدا، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ رەھ-
بىرى ئەخمەتجان قاسىمى يولداش توختى ئەلىموۋنى قىزىلتۇز
پارتىزان ئەترىتىنى تەشكىللەشكە ئەۋەتتى. توختى ئەلىموۋ
كېلىپ تاربىغاتايدىكى «ئازادلىق ئۇچۇن كۈرەش تەشكىلاتى»
بىلەن مۇناسىۋەت ئورناتتى. بۇ تەشكىلات خالمۇھەممەت روزىبايوۋ،
ئابلىز كەنجى ھاجىيۇۋ قاتارلىقلارنى يارەملىشىشكە ئەۋەتتى.
بۇ كىشىلەرنىڭ ماسلىشىشى ئارقىسىدا توختى ئەلىموۋ يۇقىرىقى
پارچە كۆچلەرنى بىرلەشتۈرۈپ، قىزىلتۇز پارتىزان ئەترىتىنى
قۇرۇپ چىقتى. بۇ ئەترەت بورتالا، جېڭ، شىخو،
چېپەيزە قاتارلىق جايلاردا پارتىزانلىق ھەرىكەتلىرى
ئېلىپ بارىدى. شۇ يىلى 3 - ئايدا باي كەنجى باشلىق
40 نەچچە پارتىزانىنى مايلى تېغىغا پارتىزان
ئەترىتى قۇرۇشقا ئەۋەتتى. بۇ چاغدا كېرەي قەبىلىسى ئىچىدە
نۇرساپا، قالى، نىزامىدىن قاتارلىق كىشىلەرمۇ ھەرىكەت قە-
لىۋاتاتتى. شۇڭا ناھايىتى قىسقا ۋاقىت ئىچىدىلا بىر پارتىزان
ئەترىتى تەشكىللەندى.

گومىنداڭ ھۆكۈمىتى خەلقنى قايمۇقتۇرۇش ئۈچۈن بۇ پار-
تىزانلارنى «باندىتلار» دەپ ئىغۋا تارقاتتى، ھەمدە 1945 -

يىلى 6 - ئايلاردا تارباغاتاي ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ رازۋېتكا بۆلۈم باشلىقى كاسىپباي باشچىلىقىدا ئاتالمىش «ھال سوراش ئۆمىكى» قۇرۇپ، تولى مايلى يايلىقىغا ئەۋەتتى. بۇ ئۆمەك مايلىنىڭ ئۇشتۆبە دېگەن يېرىدىكى تىزگىنباي، ئىبرىجەبباي دېگەنلەرنىڭ ئاۋۇلىدا يېغىن ئېچىپ تەشۋىق ۋەرەقلىرى، ھەمدە ئاتالمىش «ھال سوراش بۇيۇملىرى» دىن چاي، رەختلەرنى تارقاتتى. ئۇلار يەنە خەلقەرگە «باندىتلاردىن قوغدىنىش» ئۇچۇن قورال - ياراق تارقىتىپ بەردى. تارتاس دېگەن جايغا 200 چە، قىزىل قاينار جازىسىغا 60 دىن ئارتۇق ئەسكەر تۇرغۇزدى. ئاردىدىن ئۇزۇن ئۆتمەيلا گومىنداڭ تارقاتقان بۇ قوراللار پاتتىزانلارنىڭ قولىغا چۈشتى.

مايلى پارتىزانلىرىنىڭ بىرىنچى ھەربىتى قىزىل قاينار جازىسىدىكى 60 دىن ئارتۇق گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنى بىر تەرەپ قىلىشتىن باشلاندى. پارتىزان ئەترىتى ئالدى بىلەن نۇرساپانى گۆش، قىمىز، قېتىق قاتارلىق نەرسىلەر بىلەن ھال سوراشقا ئەۋەتتى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن باي كەنجى باشچىلىقىدا 150 تىن ئارتۇق پارتىزان ئەۋەتىپ، چازىغا ھۇجۇم قىلدى. ئۇرۇش بىر كۈن داۋام قىلدى. گومىنداڭ ئەسكەرلىرىدىن ئۆلگىنى ئۆلۈپ، قاچقىنى قېچىپ تۇگەشتى. پارتىزانلار نۇرغۇن ئوق دورا، قوورال ياراق غەنىيىمەت ئالدى، ئۇرۇش ئاخىرلاشقاندىن كېيىن چوڭ يېغىن ئېچىپ، مايلى پارتىزانلار ئەترىتىنىڭ رەسمىي قۇرۇلغانلىقىنى جاكارلىدى. توختى ئەلمۇۋ بۇ يىغىنغا مۇساجان، ساغىتوۋ قاتارلىق يولداشلارنى ئەۋەتتى. ئۇلار يىغىندا سۆزگە چىقىپ، پارتىزان ئەترىتىنىڭ قۇرۇلغانلىقىنى تەبرىكلەش بىلەن بىر ۋاقىتتا، نۇرساپا بىلەن باي كەنجىنىڭ ئەترەت باشلىقى بولۇپ تەينىلەنگەنلىكىنى ئېلان قىلدى.

بۇنىڭدىن ئالاقزادە بولغان گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ئادەم ئەۋەتىپ، مايلى ئەترايىدىكى نەزەربەك، ئابدەش باشچىلىقىدىكى

چارۋىچىلارنى زورلۇق بىلەن جايىر دېگەن يەرگە كۆچۈرۈپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا يەنە قوشۇن ئەۋەتىپ، تاستى ئەترايىدىكى چارۋىچىلارنى چاغانتوقايغا كۆچۈرمەكچى بولدى. پارتىزان ئەترىتى نەزەر بېكلەرنىڭ جايىرغا كۆچۈشىنى توسۇشقا ئۇلگۈرمەي قالغان بولسىمۇ، چاغانتوقايغا كۆچمەكچى بولغانلارغا ئادەم ئەۋەتىپ يولىنى توستى. ئايىر كىزەك دېگەن يەردە گومىنداڭ قوشۇنلىرى بىلەن ئۇرۇشۇپ ئۇلارنى چېكىنىدۇرگەندىن كېيىن، چارۋىچىلارنى قايتۇرۇپ ئۇزۇن بۇلاق دېگەن يەرگە ئەكىلىپ ئورۇنلاشتۇردى.

بۇ ئىككى قېتىملىق ئۇرۇشتىن كېيىن پارتىزان قوشۇنى ئۇلغىيىپ كۈرەش روھى تېخىمۇ ئۆستى. ئالاقزەدىلىككە چۈشكەن گومىنداڭ ھۆكۈمىتى جاۋلىيەنجاڭ (بۇ كىشىنى يەرلىك كىشىلەر قاشقا ئاتلىق تۇەنجاڭ دەپ ئاتايتتى) نى 300 كىشىلىك قوشۇن بىلەن پارتىزانلارنى باستۇرۇش ئۈچۈن مايلىغا ئەۋەتتى. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان پارتىزانلار بايىنچوقتا دېگەن داۋاندا ئالدىنى توسۇپ زەربە بەردى. ئۇرۇش ناھايىتى شىددەتلىك بولدى. جاۋلىيەنجاڭ ئۇرۇشتا ئۆلدى. دۈشمەن قوشۇنى ساراسىمگە چۈشۈپ، ئۇرۇش قىلىش ئىقتىدارىدىن ئايرىلدى. پارتىزانلار دۈشمەننىڭ نۇرغۇن ئادىمىنى يوقىتىپ، ئالتە ئادىمىنى تىرىك قولىغا چۈشۈردى. 62 ئات ۋە نۇرغۇن قورال - ياراغ غەنىيىمەت ئالدى. بۇ ئۇرۇشتا پارتىزانلار تەرەپتىن ئەترەتنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى باي كەنجى شەرەپ بىلەن قۇربان بولدى. بۇ قېتىملىق ئۇرۇش غەلبىسىدىن كېيىن مايلى، قوڭروبا، ئۇزۇنبۇلاق قاتارلىق ئۈچ يايلاق بىرلەشتۇرۇلۇپ، بىر پۈتۈن ئازادراون بولۇپ قۇرۇلدى. توختى ئەلمۇۋ ئىمىل شتابى بىلەن مۇزاكىرلەشكەندىن كېيىن، مايلى پارتىزانلىرى بىلەن قىزىلتۇز پارتىزانلىرىنى بىرلەشتۇرۇپ ئۇزۇنبۇلاقتا قوماندانلىق شتابى قۇرۇپ، قوشۇننى رەتكە سالدى ۋە ھەربىي تەلىم - تەربىيە ئېلىپ باردى.

بۇ چاغدا ئېمىل شتابى بىلەن چۆچەكتىكى يوشۇرۇن تەشكىلات ئىلىدىكى «ئۇچ ۋىلايەت» ھاكىمىيىتىگە ئالاقىچى ئەۋەتىپ، شەرت - شارائىتىنىڭ پىشىپ يېتىلگەنلىكىنى، قوشۇن ئەۋەتىپ چۆچەكنى ئازاد قىلىش پۇرسىتى كەلگەنلىكىنى ئۇقتۇرۇپ، تەلەپ قويىدى. ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى ھۆكۈمىتى بۇ تەلەپنى شۇئان تەستىقلاپ، كەڭسای 3 - ئاتلىق پولكى بىلەن بورتالادىكى ئېپرده باشچىلىق قىلغان مۇڭغۇل ئاتلىق باتالىيونىنى چۆچەكنى ئازاد قىلىشقا ئەۋەتتى.

ئېپرده باتالىيونى ئۇزۇنبۇلاققا ھەممىدىن بۇرۇن يېتىپ كەلدى. بۇ يەردە خەلق يىغىنى ئېچىلىدۇ، يىغىندا توختى ئەلمۇۋ ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى ھۆكۈمىتىگە ۋەكالىتەن سۆزگە چىقىپ، ئالدىنقى بىرقانچە قېتىملىق ئۇرۇشتا قۇربان بولغانلارغا تەزىيە بىلدۈرگەندىن كېيىن، شۇ ئۇرۇشلاردا خىزمەت كۆرسەتكەن نۇرساپا، نىزامىدىن، قالى، قايسا قاتارلىقلارنى ئوردىن بىلەن مۇكاپاتلاش ئۈچۈن يۇقىرىغا يوللايدىغانلىقىنى ئېلان قىلدى، ھەمدە چۆچەكنى ئازاد قىلىش ئۈچۈن قولىستايغا يۈرۈش قىلىدىغانلىقىنى ئۇقتۇردى. يىغىندىن كېيىن كونكرېت ئورۇنلاشتۇرۇش ئېلىپ بارىدى:

1. جايىرغا كۆچۈرۈپ كېتىلگەن مالچىلارنى قايتۇرۇپ كېلىش؛

2. ئالدى بىلەن ئوتى، تارتاش، ياماتى... قاتارلىق جايلاردىكى گومىنداڭ قوشۇنلىرىنى يوقاتقاندىن كېيىن شىمالغا يۈرۈش قىلىش.

ئورۇنلاشتۇرۇشقا ئاساسەن، ئەتىسى 7 - ئاينىڭ 20 - كۈنى ئېپرده باتالىيونى پارتىزانلار بىلەن بىرلىكتە ئۇتىدىكى گومىنداڭ قوشۇنلىرىغا ھۇجۇم قىلىپ، 21 - ئىيۇل كۈنى ئوتىنى ئازاد قىلدى، ئاندىن ئىككىگە بۆلۈنۈپ ھەربىكەت باشلىدى. 200 ئادەمدىن تەركىب تاپقان بىر بۆلۈم پارتىزانلارغا توختى ئەلمۇ

ۋ باشچىلىق قىلىپ، جايىرغا زورلۇق بىلەن كۆچۈرۈپ كېتىلگەن مالچىلارنى قايتۇرۇپ كېلىشكە ماڭدى. ئېپرده باتالىيونى بىلەن نۇرساپا باشچىلىقىدىكى پارتىزانلار ئايرىم - ئايرىم ھالدا تارتاش بىلەن جاماتىغا ھۇجۇم قىلدى.

22 - ئىيۇل، جايىردىكى مالچىلار مايىلغا قايتا كۆچۈشكە باشلىغاندا، ئوسمان باندىتلىرى دەم ئەتراپىدا خەلقنىڭ مال - مۈلكىنى بۇلاپ كەتكەنلىكى توغرىسىدا خەۋەر كېلىدۇ. بۇنى ئاڭلىغان توختى ئەلمۇۋ دەرھال ئادەم ئاجرىتىپ، باندىتلارنى قوغلاپ زەربە بېرىپ بۇلاپ كەتكەن مالالرنى قايتۇرۇپ كېلىپ ئۆز ئىگىلىرىگە تاپشۇرۇپ بېرىلىدۇ. پارتىزانلارنىڭ بۇ ئىشى ئاممىنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ئىگە بولىدۇ.

ئېپرده بىلەن نۇرساپا قوشۇنى تارتاش بىلەن جاماتىدىكى دۇشمەن قوشۇنىنى مۇھاسىرىگە ئالىدۇ. تارتاشتىكى دۇشمەن قوشۇنى ئېچىدىكى ئۇيغۇرلار، مۇڭغۇللار ئىسيان كۆتۈرۈپ، مىللىي ئارمىيە تەرەپكە ئۆتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن قالغان خەنزۇ ئەسكەرلەر ئۇرۇش قىلماي تەسلىم بولىدۇ. ئۇلار شخودىن كەلگەن بىرتېلېگراممىنى تاپشۇرۇۋالىدۇ. تېلېگراممىدا: 26 - ئىيۇل شخودىن 11 ماشىنا پىيادە ئەسكەر، بىر باتالىيون ئاتلىق ئەسكەر، دۆربىلجىندىن يەتتە ماشىنا پىيادە ئەسكەر يارەمگە ئەۋەتىلىدۇ. شۇنىڭچە دۇشمەنگە تاقابىل تۇرۇڭلار! — دەپ ئېيتىلغان. ئېپرده بۇ تېلېگراممىنى ئۇزۇنبۇلاققا جايلاشقان 3 - ئاتلىق پولكا خەۋەر قىلىدۇ. 3 - ئاتلىق پولك دەرھال تارتاشقا كېلىپ، توختى ئەلمۇۋنى شخودىن كېلىدىغان دۇشمەننى توسۇپ زەربە بېرىشكە ئەۋەتىپ، ئۆزلىرى ئېپرده باتالىيونى ۋە نۇرساپا باشچىلىقىدىكى پارتىزانلار بىلەن بىرلىكتە دۆربىلجىنگە قاراپ يۈرۈش قىلىدۇ. بۇ چاغدا جاماتىدىكى بىر ئىزۋوت (بىر پەي) گومىنداڭ ئەسكىرى يوقىتىلغانىدى. ئۇلار 25 - ئىيۇل كېچىدە ئىككى سائەت ئۇرۇش قىلىپ، ماۋفاڭ (ھازىرقى تولى ناھىيىسى) نى

ئازاد قىلدى. 26 - چېسلا سارغوسون ئەتراپىدا يوشۇرۇنۇپ، دۆربىلجىندىن كېلىۋاتقان يەتتە ماشىنا گومىنداڭ قوشۇنىنى توسۇپ زەربە بەردى. دۇشمەننىڭ ئالدىن يۇرگۈچى ئىككى ماشىنىسى مۇھاسىرە ئىچىگە كىرىش بىلەنلا يوق قىلىندى، قالغان بەش ماشىنىدىكى دۇشمەن قېچىپ كەتتى. پارتىزانلار قوغلىماقچى بولغاندا، 3 - پولك كوماندىرى لېسكىن: قوغلاشماڭلار، ئۇلار دۆربىلجىنگە قېچىپ بېرىپ، بىزنىڭ پايدىمىزغا تەشۋىق قىلىپ، ئۆز ئارمىيىسىنى ساراسىمىگە چۈشۈرۈش رولىنى ئوتەيدۇ، دەپ قوغلاشقا رۇخسەت قىلمىدى.

شەخودىن كېلىدىغان گومىنداڭنىڭ ياردەمچى قوشۇنىنى توسۇپ زەربە بېرىش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالغان توختى ئەلمۇ پىلان بويىچە ئۇتتىنىڭ شىمالىدىكى كۆندىلەك سايىدا بازا قۇرۇپ يوشۇرۇندى. 26 - ئىيۇل شەخودىن چىققان 11 ماشىنا گومىنداڭ ئەسكىرى بىر دانە ئايرۇپىلانىنىڭ ماسلىشىشى ئارقىسىدا بىر كۈن ئۇرۇش قىلىپ، كەچ تەرەپتە قېچىپ كەتتى. بۇ ئۇرۇشتا پارتىزانلار ئانچە چىقىم تارتمىدى. گومىنداڭ تەرەپ ئونلىغان ئۆلۈكلىرىنى تاشلاپ قاچتى.

شىمالىي يۆنىلىشتىكى لېسكىن باشچىلىق قىلغان قوشۇن سارغوسونغا كېلىپ ئىككى يۆنىلىشكە بۆلۈندى. جاغدا يول باشلىغان بىر كىچىك ئەترەت چاغانتوقايغا، ئاساسىي قوشۇن دۆربىلجىنگە قاراپ يۇرۇش قىلدى. كۈرتىگە كەلگەندە گومىنداڭنىڭ بىر باتالىيون ئەسكىرىنى يوقىتىپ يەنە ئىككى يولغا بۆلۈندى. بىر قىسمى مويۇنتال، سارباس ئارقىلىق دۆربىلجىننىڭ غەربىي جەنۇبىدىن مۇھاسىرە قىلدى. لېسكىن باشلىغان قوشۇن تاشيول بىلەن ئۇدۇل مېڭىپ، ئىيىل دەريانىڭ جەنۇبىدىن مۇھاسىرە قىلدى. لېسكىن يەنە توختى ئەلمۇقا دۆربىلجىننىڭ شەرقى جەنۇبىدىكى بوتامويىندىن دۇشمەننىڭ چېكىنىش يولىنى كېسىپ تاشلاشقا بۇيرۇق قىلدى. 27 - ئىيۇل دۆربىلجىننى تولۇق مۇھاسىرىگە

ئالغاندىن كېيىن رازۋېتكا قىسىملار ئارقىلىق دۇشمەننىڭ ئاساسىي كۈچى ئورۇنلاشقان ئىيىل دەريانىڭ شىمالىي قىرغىقى بىلەن قازاق ئوتتۇرا مەكتىپى (هازىرقى 1 - ئوتتۇرا مەكتەپ)نى ئىگىلىدى. دەريانىڭ شىمالىي قىرغىقىدىكى دۇشمەن ئاساسىنلا تارمار قىلىنغان بولسىمۇ، مەكتەپكە ئورۇنلىشىۋالغان دۆشمەن ئېغىر قوراللار بىلەن قوراللانغانلىقتىن، بىزنىڭ ئىلگىرلىشىمىزگە زور توسقۇنلۇق قىلدى. كېيىن مىنامىيوت ئارقىلىق مەكتەپتىكى دۇشمەن ئىستېھكاملىرى پاچاقلاپ تاشلانغاندىلا دۇشمەن ئاندىن چېكىنىپ چىقىشقا مەجبۇر بولدى.

مىللىي ئارمىيە شىتابى 22 - ئىيۇل كۈنى ئالتايدىكى جەمۇنەي پارتىزانلىرىغا خەت ئەۋەتىپ ئۇلارنى دۆربىلجىننىڭ شىمالىدىكى قىرقۇچاقتا ئورۇنلاشقان گومىنداڭ قوشۇنلىرىنى يوقىتىشقا بۇيرۇق قىلدى. 27 - ئىيۇلدا غوجا ئەخمەت باشچىلىقىدىكى جەمۇنەي پارتىزانلىرىمۇ قىرقوچاقتا يېتىپ كەلدى. 28 - ئىيۇل كۈنى دۆربىلجىندىن قىرقوچاقتا قاراپ قاچقان گومىنداڭ قوشۇنلىرى تۇرگۈنگە كەلگەندە تۆت ئۆيلۈك مالچىنىڭ ئائىلىسىدىكى 22 جاننىڭ ھەممىسىنى چوڭ - كىچىك دېمەستىن ئۆلتۈرۈپ، ئۆيلىرىگە ئوت قويۇپ ئىنتايىن غالجىرلىق قىلدى. بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ قاتتىق غەزەپكە كەلگەن مىللىي ئارمىيە جەڭچىلىرى دۇشمەننىڭ قوغلاپ قىزىلبۇلاق ئەتراپلىرىدا (هازىرقى 167 - تۇمەن مەيدان ئورنىدا) يېتىشۇبلىپ، ئۇلارنى تامامەن يوقاتقاندىن كېيىن ئۇدۇل قىرقوچاقتا يۇرۇش قىلدۇ. شۇنىڭ بىلەن مىللىي ئارمىيە قىسىملىرى غوجەخمەت باشچىلىقىدىكى ئالتاي جەمۇنەي پارتىزانلىرى بىلەن بىرلىكتە ئۇچ تەرەپتىن ئوراپ، قىرقوچاقتىكى گومىنداڭ قوشۇنلىرىغا ھۇجۇم باشلاپ، بىر سائەتلىك شىددەتلىك جەڭ ئارقىلىق دۇشمەننى تەسلىم قىلدۇ. ئاقتوت 28 - ئىيۇل كۈنى دۆربىلجىندىكى ئۇرۇش ئاخىرلاشتى. مىللىي ئارمىيە جەڭ مەيدانىنى تازىلاۋاتقاندا، ئىلى ئىنقىلابى ھۆكۈمىتى ھەربىي ئىشلار كومىتېتى

تىدىن: «72 ماشىنا بىلەن ئالتايدىن ئۇرۇمچىگە قىچىپ كېتىۋاتقان گومىنداڭ قوشۇنلىرى ۋە ئۇلارنىڭ ئائىلە تەۋەلىرىنى توسۇش ۋەزىپىسى ئەسلىدە ئالتاي پارتىزانلىرىغا (قوبۇق ئەترايىدا توسۇپ زەربە بېرىشكە) تاپشۇرۇلغانىدى، ئۇلگۈرمەي قالدى. ئەمدى سىلەر بۇ دۇشمەننى دۆربىلجىندە توسۇپ ئۆتكۈزمەكلار» دېگەن مەزمۇندىكى بىر جىددىي تېلېگراممىنى تاپشۇرۇۋالدى. لېكىن بۇ ۋەزىپىنى بوتامويناقتىكى توختى ئەلمۇۋقا تاپشۇردى. ۋەزىپە تاپشۇرۇۋالغان توختى ئەلمۇۋ مايتاش ئەترايىدا بازا قۇرۇپ، يۇقىرىدا ئېيتىلغان 72 ماشىنىدا كەلگەن دۇشمەننىڭ ھەممىسىنى قولغا چۈشۈرۈپ دۆربىلجىنگە يالاپ كەلتۈردى. ئاندىن دۆربىلجىندە ئەسىرگە چۈشكەنلەرگە قوشۇپ، غۇلجىغا يالاپ ئېلىپ كەتتى....

چۆچەكنىڭ ئازاد قىلىنىشى

1945 - يىلى 6 - ئايلارغا كەلگەندە، چۆچەكتىكى يۇشۇرۇن تەشكىلاتنىڭ خىزمىتى تېخىمۇ جىددىيلەشتى. بۇ چاغدىكى ئاساسىي ۋەزىپە: تەشۋىق ۋەرەقىلىرى بېسىپ تارقىتىپ، ئۇرۇش غەلىبىلىرىنى خەلققە يەتكۈزۈش، بولۇپمۇ مايىل، قىزىلتۇز پارتىزانلىرىنىڭ ئۇرۇش غەلىبىلىرى ئارقىلىق ئاممىنى روھلاندۇرۇش (ناۋادا ئۇرۇش بولۇپ قالسا چۆچەك خەلقىنى ئىچىدىن ماسلىشىشقا ئۇندەش)، شۇنىڭدەك تەشۋىق ۋەرەقىلىرىنى گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ئىچىگە كىرگۈزۈپ ئۇلارنى پاراكەندە قىلىش، ئوچۇق خەت بېزىپ چۆچەكتىكى گومىنداڭ دائىرىلىرىگە ۋەزىپەتنى توغرا مۆلچەرلەپ، خەلق بىلەن قارشىلاشماي تەسلىم بولۇشنى، بەھۇدە قان تۆكۈشنىڭ پايدىسىز ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈشتىن ئىبارەت ئىدى.

يوشۇرۇن تەشكىلات يەنە گومىنداڭ دائىرىلىرى تەۋەككۈلچىلىك قىلىپ قوزغۇلۇپ قالسا، ئىچىدىن ماسلىشىش ئۈچۈن پار-

تىزان ئەترىتىگە كونكرېت ۋەزىپە تاپشۇردى ۋە ئابلاخان ئىسكادىرونغا ئىچىدىن ماسلىشىش توغرىسىدا ۋەزىپە ئورۇنلاشتۇردى. 1945 - يىلى 28 - ئىيۇل دۆربىلجىن ئازاد بولغان كۈنى جاغدا باشلامچىلىق قىلغان مىللىي ئارمىيە قىسىملىرى ئوكۇشلۇق ھالدا چاغانتوقاي ناھىيىسىنى ئىشغال قىلدى. شۇنىڭ بىلەن چۆچەك شەھىرى ھەر تەرەپتىن مۇھاسىرە ئىچىدە قالدى. شۇ چاغلاردا چۆچەكتە گومىنداڭنىڭ بىر پولك ئەسكىرى ۋە بىر قىسىم ساقچى ئەسكەرلىرىدىن باشقا كۈچ يوق ئىدى. سىرتتىن كېلىدىغان ياردەم ئۇزۇلگەن ۋە چېكىنىش يولىمۇ قالمىغان بولغاچقا، ئۇلار قاتتىق پاراكەندىچىلىككە چۈشۈپ قالغانىدى. مىللىي ئارمىيە قوماندانلىق شتابى دۆربىلجىن ناھىيىسىنى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن، سابىق ھاكىم جاۋ نەيچىڭگە يەنە ئۇچ ئادەم قوشۇپ چۆچەككە ئەۋەتىپ، گومىنداڭنىڭ تارباغاتاي ۋالىيسى پىك رۇك بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزدى، ئەمما گومىنداڭ دائىرلىرى ئاتايىن ۋاقىتنى كەينىگە تارتىپ، چېقىش يولى ئىزدەپ بەزەن پىكىر - تەلەپلەرنى ئوتتۇرىغا قويدى. بەزەن ھەربىي ئەمەلدارلار ئاغزىدا ئۇرۇش قىلىمىز دېسىمۇ، لېكىن يۈرىكى پوك - پوك ئىدى. تەسلىم بولاي دېسە خەلقنىڭ جازا بېرىشىدىن قورقاتتى. ئاخىر ئۇلار سوۋېت كونسۇلخانىسى بىلەن سۆزلىشىپ، ئۆز ھاياتىغا سوۋېت چېگرىسىدىن پاناھلىق بېرىلىشنى تەلەپ قىلدى. سوۋېت كونسۇلخانىسى ئۇلارنىڭ چېگرىدا قورال تاپشۇرۇپ ئۆتۈشنى شەرت قىلىپ، ماقۇل بولۇشىدۇ. ئاندىن 30 - ئىيۇل كەچىسى چۆچەكتىكى گومىنداڭ قىسىملىرى، ۋالىي مەھكىمىسى، چۆچەك ناھىيىلىك گومىنداڭ پىرقىسى ۋە ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئەمەلدارلىرى، ساقچى ۋە بانكا خادىملىرى ھەم ئۇلارنىڭ ئائىلە تەۋەلىرى بولۇپ جەمئىي تۆت مىڭغا يېقىن ئادەم (بانكىدىن بارلىق ئالتۇن - كۈمۈش پۇللارنى ئېلىپ) بارلىق ماشىنا، ھارۋا،

ئات - ئۇلاغلار بىلەن چېگرىغا قاراپ مېڭىپ، 31 - چېسلا ئەتىگەن تەرەپتە سوۋېت چېگرىسىدىن ئۆتۈشىدۇ. سوۋېت ھۆكۈمىتى ئۇلارنى ماقانچە، ئۇراڑار، ئايا گۈزگە ئورۇنلاشتۇرىدۇ.

شۇ كۈنى ئابلاخان ئىسكادىرونى بىلەن ئابدۇقادىر ئىسكادىرونىنىڭ بىر قىسىم ئەسكەرلىرى بەختى چېگرىسىغا بارغاندا ئىسيان كۆتۈرۈپ قايتىپ مىللىي ئارمىيىگە قوشۇلىدۇ... ئاقمۇەت 31 - ئىيۇل ئەتىگەندىن چۈشكىچە ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى ئارمىيىسى چۆچەك شەھىرىگە كىرىدۇ... بۇ چاغدا يوشۇرۇن تەشكىلات ئوچۇق - ئاشكارا ھەرىكەتكە كېلىپ، ھەر مىللەت خەلق ئاممىسىنى تەشكىللەپ قاراڭكۆرگىچە ئالدىغا چىقىپ، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى مىللىي ئارمىيىسىنى قىزغىن قارشى ئالدى. چۆچەك خەلقى 31 - ئىيۇل كۈنىنى ئۆزىنىڭ ئازادلىق كۈنى دەپ بىرىكىلەشىنى بەلگىلىدى.

چۆچەك ئازاد بولغاندا، گومىنداڭ دائىرلىرى ئارخىپ ماتېرىياللارنى كۆيدۈرۈش، تۇرمىدىكى سىياسىي مەھبۇسلارغا زىيانكەشلىك قىلىشقا (چۈنكى ئۇلار سوۋېت چېگرىسىدىن ئۆتۈشى كېرەك ئىدى) پېتىنالمىدى. شۇڭا بارلىق ئارخىپ ماتېرىياللىرى ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى ھۆكۈمىتىنىڭ قولغا چۈشتى.

يېڭى ھاكىمىيەت ئورۇنلىرىنى تەشكىللەش ۋە ئۇنى مۇستەھكەملەش

ئىپىل قارا باش شتابىدىكى يولداشلار 1945 - يىلى 1 - ئاۋغۇست كۈنى جۇڭگو - سوۋېت چېگرىسى ئۇستىدىكى بەختىگە توپلىنىپ، ئابلارامزانوۋنىڭ ئۆيىدە غەلبىنى تەبرىكلەش يۇزىسىدىن ئاددىي زىياپەت ئۆتكۈزدى. زىياپەتتە، 2 - ئاۋغۇستتىن باشلاپ يولداشلارنىڭ چۆچەككە قايتىپ كېتىشى

قارار قىلىندى. ئابلا رامزانوۋنىڭ ئەسلى ئىسىم - فامىلىسى مەنسۇر روزىيوۋ بولۇپ، 1930 - يىللاردا شېڭ شىسەينىڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمىتىدە مەسلىھەتچى بولغان. شېڭ شىسەي ئاسىيلىق قىلغاندىن كېيىن، ئۇنى قولغا ئېلىپ تۇرمىگە تاشلىغان. ئۇزۇن ئۆتمەي يەنە بۇ كىشىنى سوۋېت ئىتتىپاقىغا قايتۇرۇپ ئەكەتكەن. كېيىن ئابلا رامزانوۋ ئىسمى بىلەن جۇڭگو - سوۋېت چېگرا سىدا تۇرۇپ، شىنجاڭ خەلقىنىڭ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى مىللىي ئىنقىلابىي ھەرىكىتىگە يارەمللەشكەن. ئەتىسىدىن باشلاپ قاسىم ئىسمائىلوۋ، ئابلىمىت ھاجىيوۋ، ئارىپ نەسىبى، راخمانوۋ، ئىسمائىل ئىبراھىموۋ قاتارلىق يولداشلار چۆچەككە قايتىپ كەلدى. بۇ ۋاقىتتا ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى ھۆكۈمىتى تارباغاتاي ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ قۇرۇلغانلىقىنى، ۋالىيلىققا باشباي، مۇئاۋىن ۋالىيلىققا مەنسۇر روزىيوۋ، قاسىم ئاخۇن ئىسمائىلوۋ، باش كاتىپلىققا ئابلىمىت ھاجىيوۋلار تەيىنلەنگەنلىكىنى جاكارلىغانىدى. بىز ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ ھەرقايسى بۆلۈملىرىنى قۇرۇپ چىقىشقا جىددىي كىرىشتۇق. شۇنداق قىلىپ 3 - ئاۋغۇست كۈنى ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ 1 - قېتىملىق يىغىنىنى ئېچىپ، تەشۋىقات بۆلۈمى (ئىجتىمائىي ئىشلار بۆلۈمى)، كادىرلار بۆلۈمى، تەپتىش بۆلۈمى قاتارلىقلارنى قۇرۇپ بۆلۈم باشلىقلىرىنى تەيىنلىدۇق. بۇ يىغىندا يەنە جەمئىيەتنى تازىلاش، بۇرۇن گومىنداڭ بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ خەلق بىلەن دۈشمەنلەشكەن، خەلقتە زۇلۇم سالغان جىنايەتچىلەرنى، گومىنداڭ ئىشپىيونلىرىنى، جىنايىتى چېكىدىن ئاشقان قانۇنسىز ئۇنسۇرلارنى، گومىنداڭ ئەمەلدارلىرى بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ خەلقتە زۇلۇم قىلغان، خەلقنىڭ غەزىپى كۈچلۈك بولغان باي، پومېشچىكلارنى بېسىقتۇرۇش ۋە تازىلاش توغرىسىدا قارار ماقۇللاندى. ئاقمۇەت 3 - ئاۋغۇستتىن 10 - ئاۋغۇستقىچە تارباغاتاي ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي ھاكىمىيەتنىڭ ھەرقايسى

بۆلۈملىرى قۇرۇلۇپ، خىزمەتچى خادىملىرى ئاساسەن تەيىنلىنىپ بولدى ۋە ئىش باشلاندى.

ئورگان تەسىسى تۆۋەندىكىچە:

1 - ۋىلايەتلىك تەشۋىقات بۆلۈمى (ئىجتىمائىي ئىشلار بۆلۈمى)، باشلىقى دۇبېك نۇرتازا ئوغلى شالغىنبايۇۋ، مۇئاۋىن باشلىقى ئابابەكرى ئوسمانوۋ.

2 - ۋىلايەتلىك كادىرلار بۆلۈمى، باشلىقى مەخمۇتجان ئىلھامجانوۋ، كېيىنرەك فوزائىل ئىسلاموۋ.

3. ۋىلايەتلىك خەلق ئىشلار بۆلۈمى، باشلىقى ئېنىق ئەمەس. مۇئاۋىن باشلىقى يۈسۈپبېك مۇخلىسوۋ.

4. تەپتىش بۆلۈمى، باشلىقى ھادى ياۋۇشوۋ، مۇئاۋىن باشلىقى تىلمۇھەممەت.

5. مالىيە بۆلۈمى، باشلىقى ئابلىز خەيروللابايۇۋ.

6. كادىرلار مەتبۇبات كوپېراتىپى، مۇدىرى قاسىم ئاخۇن (تاشكەنت).

7. ۋىلايەتلىك سودا ئىدارىسىگە دوستمەتخان، تاشبەكوۋ... تارباغاتاي ۋىلايىتىدە دەسلەپتە «ھەربىي ئىشلار باشقۇرۇش قوماندانلىق شتابى» قۇرۇلغان بولۇپ، بۇنىڭغا مىللىي ئارمىيە مۇئاۋىن قوماندانلىرىدىن زۇنۇن تېمىپوۋ مەسئۇل ئىدى. كېيىنرەك بۇ شتاب ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ۋالىي مەھكىمە قارمىقىدا ھەربىي ئىشلار بۆلۈمى قىلىپ ئۆزگەرتىلگەن، بۇنىڭغا سابىق جېمۇنەي پارتىزان باشلىقى غوجەخمەت باشلىق، مۇئاۋىنلىققا ئابدۇراشىت تۇردىيۇۋ، ھەربىي مەتبۇبات ئىدارىسىگە ئابدۇراخمان ئىسمانوۋ باشلىق بولغان.

مۇشۇ مەزگىلدە يەنە ۋىلايەتلىك ئىدارىلەرمۇ قۇرۇلدى:

1. ۋىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىك ئىدارىسى باشلىقى: پولكوۋنىك ئابلىز راخمانوۋ، مۇئاۋىنلىرى سانسىزباي، سىيچوۋ قاتارلىقلار.

جامائەت خەۋپسىزلىك ئىدارىسىنىڭ ھەرقايسى باشقارمىلىرىغمۇ باشلىقلار تەيىنلەندى. مەسىلەن:

سىياسىي رازۋېتكا بۆلۈم باشلىقى: ئاريپ نەسىبى.

كادىرلار بۆلۈم باشلىقى: ئابدۇرېھىم سەئىدى.

جىنايى ئىشلار بۆلۈم باشلىقى: ئەخمەتقالى سېيتبايۇۋ (كېيىنرەك ئابدۇراخمان مەخسۇم، كېيىن يەنە توختى ئەلمۇۋ).

خوجىلىق بۆلۈم باشلىقى: مىرھادى مىرزايېتبايۇۋ.

كاتىبات بۆلۈم مەسئۇلى: مىتخەت ئەخمەدوۋ.

يارەمچى كاتىپ: مىجىت ئەيتبايۇۋ.

2. ۋىلايەتلىك سوت مەھكىمىسى، سوت باشلىقى: مۇقىماخۇن روزىبايۇۋ. مۇئاۋىن باشلىقى: دۇيسەنباي.

3. ۋىلايەتلىك پوچتا تېلېگراف ئىدارىسى، باشلىقى: لېتىپجان خەبىروۋ. كېيىنرەك ھاجى مۇھەممەت.

4. ۋىلايەتلىك مالىيە ئىدارىسى باشلىقى: ئىگەمبەردى خەلپەت؛ مۇئاۋىن باشلىقى: كونىسانتىن بوتۇن، ۋاقاس رەپىقوۋ. كاتىپى: ئابدۇقادىر تۇردىيۇۋ.

5. ۋىلايەتلىك مائارىپ ئىدارىسى، باشلىقى: پوزائىل ئىسلاموۋ؛ مۇئاۋىن باشلىقى: مەخسۇتخان. كاتىپ: مۇقەددەس غۇلام قارى.

6. ۋىلايەتلىك باج ئىدارىسى، باشلىقى: مەتنىياز قارى ئەيسابايۇۋ. مۇئاۋىنى: مەمتىلى توختى.

7. ۋىلايەتلىك پېنزا ئىگىلىك (يەر، سۇ) ئىدارىسى، باشلىقى: مىخائىل لاكېف (ئاگرانوم)، مۇئاۋىنلىرى: ئىبراھىم ھاجى، ئادىلبېك.

8. ۋىلايەتلىك گېزىت ئىدارىسى.

1945 - يىلى 3 - ئاۋغۇستتا سابىق «چۆچەك گېزىتى»، «خەلق ئاۋازى» قىلىپ ئۆزگەرتىلىپ، ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ ئورگان گېزىتى بولدى، دەسلەپ دۇبېك شالغىنبايۇۋ گېزىت ئىدارىسىنىڭ باشلىقى ھەم باش مۇھەررىرى بولۇپ تەيىنلەندى. كېيىنرەك

بدۇقادىر زۇنۇنى ئىداره باشلىقى هەم مەسئۇل مۇهەررىرى بولۇپ تەيىنلەندى.

9. ۋىلايەتلىك دىنىي نازارەت، رەئىسى: ئىسمائىل داموللا. مۇئاۋىنلىرى: سىيىتخالى هەزرەت، مۇقاش داموللا. مەسلىهەتچىلىرى: سىيىت كامال داموللا، ئوسمان داموللا.

10. هەربىي مەتلۇبات (هەربىي تەمىنات) ئىدارىسى، باشلىقى: ئابدۇراخمان ئىمىنوۋ (بۇ ئىداره كېيىن تەرەققىيات شىركىتى بىلەن بىرلەشتۇرۇلدى).

11. سودا - سانائەت بىرلەشمىسى، باشلىقى: ئاۋۇت هاجى ئىدرىسوۋ.

12. سەھىيە ئىدارىسى، باشلىقى: مىختاخ كۇلۇنچاكوۋ (تاتار). مۇئاۋىن باشلىقى: مۇهەممەتجان يۇسۇپوۋ.

13 هەربىي گوسپىتال (دوختۇرخانا)، باشلىقى ۋە باش دوختۇر: ئابلىمەت ئابدۇرىشتوۋ.

14، هەربىي تەمىنات ئىدارىسى، باشلىقى: ئابدۇماناپ ئەخمەتبايوۋ. مۇئاۋىن باشلىقى: ۋېركاتىنسوۋ.

15. ۋىلايەتلىك ئايالار بىرلەشمىسى، رەئىسى: گۈلەندەم ئابستاي. مۇئاۋىن رەئىسلىرى: باغزا، ماريا گىئورگىنا بوتۇن. باش كاتىپى: مۇقەددەس غۇلام قارى.

16. ئىنقىلابچىل ياشلار تەشكىلاتىنىڭ تارباغاتاي ۋىلايەتلىك كومىتېتى، رەئىسى: ئابلىمىت هاجىيوۋ. مۇئاۋىن رەئىسلىرى دۇبېك شالغىنبايوۋ. باش كاتىپ ئابدۇرېهىم سەئىدى.

سىياسىي تەلىم - تەربىيە بۆلۈمى، باشلىقى: ئەخمەتقالى سىيىتبايوۋ («شىنجاڭدا تىنچلىق ۋە خەلقچىللىقنى ساقلاش قىلىش ئىتتىپاقى» قۇرۇلغاندىن كېيىن «ئىنقىلابچىل ياشلار تەشكىلاتى»، «ئىتتىپاق» قا بىرلەشتۇرۇلۇپ ئىتتىپاق قارمىقىدا ياشلار بۆلۈمى تەسىس قىلىنىپ، ئەخمەتقالى سىيىتبايوۋ باشلىق بولۇپ تەيىنلەندى).

17. «شىنجاڭدا تىنچلىق ۋە خەلقچىللىقنى ساقلاش قىلىش ئىتتىپاقى» نىڭ تارباغاتاي ۋىلايەتلىك ئىجرائىيە هەيئەتلىرى تۆۋەندىكىچە:

رەئىس: ئالىمجان هېكىمبايوۋ

هەيئەت ئەزالىرى:

باشلىقى، ئابلىمىت هاجىيوۋ، ئابلىز راخمانوۋ، مەخمۇتجان ئىلهامجانوۋ، داشچاپ، ۋاققاس رەپىقوۋ، ئابدۇقادىر زۇنۇنوۋ، خەرۇي قاتارلىق يەنە ئىككى خەنزۇ يولداشمۇ بار.

دائىمىي ئىش باشقۇرغۇچى: ئابدۇرېهىم سەئىدى.

تەشكىلات بۆلۈم باشلىقى: مەخمۇتجان ئىلهامجانوۋ.

ياشلار بۆلۈم باشلىقى: ئەخمەتقالى سىيىتبايوۋ.

تەشۋىقات بۆلۈم باشلىقى: ئابابەكرى ئوسمانوۋ.

18 هەرقايسى ناهىيىلەرنىڭ ئىنقىلابىي هۆكۈمەتلىرى (ئازاد بولغان كۇن تەرتىپى بويىچە يېزىلدى):

چۆچەك ناهىيىسى، هاكىمى: ئۆمەرئاخۇن. مۇئاۋىنلىرى: ساروكىن ئىلياس ئاقچىن.

ساقچى ئىداره باشلىقى: ئارىپ نەسىبى (قوشۇمچە). دۆربىلجىن ناهىيىسى، هاكىمى: نەزەربېك. مۇئاۋىنلىرى: كۆكۈرسۇن، ئۆمەرئاخۇن.

ساقچى ئىداره باشلىقى: مىرخەمىت مىرزايىتبايوۋ (كېيىن ئەنۋەر جاكۇلىن). مۇئاۋىن ساقچى باشلىقى: فىلىق شىپىين (زۇس)، ئىلياس رەخمەتۇللىن.

شىخو ناهىيىسى، هاكىمى: نەسرىدىن. مۇئاۋىنلىرى پېچكەن لاما، سالمهجان.

ساقچى باشلىقى: نىزامىدىن

مۇئاۋىن ساقچى باشلىقى: ئەخمەتقالى، بىتىمبايوف.

ساۋەن ناهىيىسى: دەسلەپكى هاكىم ساۋۇتئاخۇن، كېيىنكى هاكىم قالىبېك، مۇئاۋىنلىرى: ئابدۇرېهىم سەئىدى، يۇسۇبېك.

قوبۇق ناهىيىسى، هاكىمى: گۇچىلاما، مۇئاۋىنى: كەمەش كۆپۈرخان، ساقچى باشلىقى: زوغىراۋباتۇر.

داۋۇتئاخۇنلار. كېيىنكى مۇئاۋىن ھاكىم شاۋۇدۇن قارى.

ساقچى باشلىقى: دەسلەپتىكىسى تاكمان، كېيىن شاۋۇدۇن قارى (قوشۇمچە ئىشلىدى)، ئابدۇقادىر ئىسمىن رازۇبت بۆلۈم باشلىقى؛ كېيىنكى مۇئاۋىن ساقچى باشلىقى: سەكەن كاتتابايوۋ (1947 - يىلى ساۋەن ھاكىمى قالىبېك ئىنقىلابقا ئاسىيلىق قىلغاندىن كېيىن، ساۋەن ئەترايى «چەكلەنگەن رايون» ھېسابلىنىپ، مىللىي ئارمىيىنىڭ قوماندانلىق شتابى بىۋاسىتە باشقۇرىدى. كېيىن شىخونىڭ مۇئاۋىن ھاكىمى ماغاۋىيەنى ساۋەنگە يۆتكەپ ھاكىملىققا، ئەنۋەر سالىجاننى ناھىيىلىك ساقچى باشلىقلىققا تەيىنلىدى)،

1947 - يىلى ۋەزىيەتنىڭ تۇراقسىزلىق بىر جەرياندىكى خىزمەت ئېھتىياجى بىلەن تۆرەخوجا بىلەن يولداش ئابدۇرېھىم سەئىدىنى تارباغاتاي ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ ئىلىدا تۇرۇشلۇق ۋەكىلى قىلىپ تەيىنلىدى. ئۇلار بىر مەزگىل ئىشلەپ قايتىشتى.

تارباغاتاي ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ ئىشلىگەن ئىشلىرى

يېڭى ئىنقىلابىي ھاكىمىيەت قۇرۇلغان دەسلەپكى بىر مەزگىلدە مۇنداق يېڭى خىزمەتلەر ئىشلەندى:

بىرىنچىدىن، ئەڭ ئاساسلىق ۋەزىپە ئالدىنقى سەپكە ياردەم بېرىش ئىدى. بۇ چاغدا شىخو، قوبۇق، ساۋەن قاتارلىق جايلار تېخى ئازاد بولمىغان بولۇپ، ئۇرۇش ۋەزىيىتى جىددىي كېتىۋاتاتتى. ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى ھاكىمىيىتى شىخونى ئازاد قىلىشقا تەييارلىق كۆرۈۋاتقان بولغاچقا، ئادەم كۈچى، ماددىي كۈچ ۋە مالىيە جەھەتتىن فرونتقا ياردەم بېرىش ۋەزىيەتنىڭ تەقەززاسى ئىدى. شۇڭا ئىنقىلابىي ھاكىمىيەت قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئالدى بىلەن ياشلارنى ھەربىكەتلەندۈرۈپ، ئالدىنقى سەپ

كە ئەۋەتىش، خەلقنى ھەربىكەتلەندۈرۈپ فرونتقا ئىئانە تۆپلاش ئىشلىرى قىزغىن قانات يايدۇرۇلدى، بىر ئىايغا يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدە چۆچەك، دۆربىلجىن، چاغانتوقاي، تولى ناھىيىلىرىدىن بىر پولك (تۆەن) ئاتلىق ئەسكەر تەشكىل قىلىندى، بۇلارنىڭ قورال - ياراق، كىيىم - كېچەكلىرى ۋە ئاتلىرىنى تارباغاتاي ۋىلايىتى تەييارلاپ، مۇددەتتىن بۇرۇنراق يولغا سېلىنىپ، پۈتۈن ۋىلايەتنىڭ تولۇق ئازاد بولۇشىغا كاپالەتلىك قىلىندى.

ئىككىنچىدىن، گومىنداڭ ھۆكۈمىتىدىن قالغان مال - مۈلۈك ۋە مالىيىنى ئىنقىلاپ، يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ مالىيە خىزمىتى يېڭى ئىزغا سېلىندى.

گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ئەمەلدارلىرى تاچقان چاغدا چۆچەك بانكىسىدىكى ئالتۇن - كۈمۈشلەرنىڭ ھەممىسىنى بىللە ئېلىپ كەتكەنىدى. بۇ يەردە پەقەت ئېلىپ مېڭىشقا مۇمكىن بولمايدىغان ئۆي جاھازلىرى ۋە يۇڭ - تېرە قاتارلىق خام ماتېرىياللارلا قالغانىدى. ئىنقىلابىي ھاكىمىيەت قۇرۇلغاندىن كېيىن مەخسۇس كومىسسىيە تۈزۈپ، مەزكۇر مال - مۈلۈكلەرنى ئىنقىلاپ چىقتى. مۈلۈكلەرنىڭ مالىيىگە تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك لىرىنى مالىيىگە، ھۆكۈمەتكە تاپشۇرىدىغانلىرىنى ھۆكۈمەتكە، بەيتۇلمالغا (غەنىيمەتلەرنى توپلاش ئورنى) تاپشۇرىدىغانلىرىنى بەيتۇلمالغا تاپشۇرۇپ تىزىمغا ئېلىندى.

ئۇچىنچىدىن، كادىرلار قوشۇنىنى رەتلەپ، يېڭىچە رەھبەرلىك سەپلەپ چىقىلدى.

ئىنقىلاب غەلبە قىلىشتىن بۇرۇن يوشۇرۇن تەشكىلاتقا قاتنىشىپ، گومىنداڭغا قارشى كۈرەش قىلغان يولداشلار ئىنقىلاب بوران - چاپقۇنلىرىنىڭ سىنىقىدىن ئۆتكەن بولغاچقا، بۇ يولداشلار كادىرلار قوشۇنىنىڭ تايانچىسى قىلىندى. ئۇنىڭدىن قالسا، ھەرقايسى مىللەت مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىلىرىنىڭ

باشلىقلىرى ھەمدە ئامما ئىچىدىكى ئابرويلۇق، تەرەققىپەرۋەر زاتلار (مەسلەن باشبايغا ئوخشاش) نىڭ ئاڭلىق ھالدا ئىنقىلابقا قاتنىشىشى ۋە قوللاپ - قۇۋۋەتلىشى قولغا كەلتۈرۈلدى. شۇنىڭدەك گومىنداڭ دەۋرىدىن تارتىپ سىياسىي ئىشلارغا ئارىلاشماستىن مەلۇم كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىپ كەلگەن (خەلقئارا زىيانكەشلىك قىلمىغان)، بىلىم - سەۋىيىسى ۋە مەلۇم كەسىپىي ئىقتىدارى بار كىشىلەرنى ھەم ئۆزلۈكىدىن خىزمەت سوراپ كەلگەنلەرنى ئەمەلىي خىزمەتتە سىناپ ئىشلىتىش نەزەردە تۇتۇلدى. بۇ ھەقتە تارباغاتاي ۋالىي مەھكىمىسى قۇرۇلۇپ 5 - كۈنى چۈچەك خەلق كۇلۇبىدا شۇ خىلدىكى كىشىلەرگە چوڭ يىغىن ئېچىپ، ئۇلارغا ھۆكۈمەتنىڭ سىياسەتلىرىنى تونۇشتۇردى. ئۇلارنى ئىختىيارلىق بىلەن تىزىمغا ئالدۇرۇپ تارىخىنى ئوچۇق تاپشۇرۇشقا، ئىنقىلابقا قارشى تۇرماسلىققا، خەلق بىلەن دۈشمەنلەشمەسلىكىنى، بەلكى ئىنقىلاب ئۈچۈن خىزمەت قىلىشقا رىغبەتلەندۈردى ۋە شۇنداق قىلغاندا ھۆكۈمەتنىڭ ئۆتكەنكى ئىشلارنى سۈرۈشتە قىلمايدىغانلىقى ئۇقتۇرۇلدى. ھەمدە ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمرانلىرىغا قارشى تۇرۇپ خەلقنى ئازاد قىلىشنى مەقسەت قىلىدىغانلىقى، شۇنىڭدەك بۇ ئىنقىلاب مەلۇم مىللەت ياكى مەلۇم بىر ئادەمگە قارىتىلغان ئىنقىلاب ئەمەسلىكى چۈشەندۈرۈلدى. شۇڭلاشقا، بۇ ئادەملەر بەس - بەس بىلەن تىزىمغا ئالدۇرۇپ، ئىنقىلاب ئۈچۈن خىزمەت قىلىشنى تەلەپ قىلىشتى. ئىنقىلابىي ھۆكۈمەت ئۇلارنىڭ تارىخىغا، قابىلىيىتىگە، پوزىتسىيەسىگە قاراپ پەرقلىق مۇئامىلە قىلغان ھالدا خىزمەتكە قويۇپ، بىر مەزگىل سىناپ ئىشلىتىلدى.

خىزمەت جەريانىدا بۇ كىشىلەر ئىنقىلابىي ھۆكۈمەتنىڭ ئۆزلىرىگە بولغان ئىشەنچىسىنى ئاقلاش ئۈچۈن ھەرقىم ئۆز ئارتۇقچىلىقلىرىنى جارى قىلىپ، ئىجابىي رول ئوينىدى. بۇرۇن كادىرلار ئەمەلىي قابىلىيىتى، بىلىم سەۋىيىسى، ئىدىيىۋى ھا-

لىتى، خىزمەت ئىستىلىغا يارىشا خىزمەتكە قويۇلمىغانلىقتىن، دەسلەپكى مەزگىللەردە كادىرلارنىڭ ئۇرۇن ئالمىشىشى، ۋەزىپە سىنىڭ ئۆزگىرىشى، تۆۋەنلىشىشى قاتارلىق ئەھۋاللار بىرقەدەر كۆپەرەك بولۇپ، ئەمدى سىناقتىن ئۆتكەنلەر تەدرىجىي مۇقىملاشتۇرۇلدى. ئومۇمەن، ئىنقىلابىي ھاكىمىيەت قۇرۇلغاندىن كېيىن، كادىرلار خىزمىتىگە ناھايىتى كۆڭۈل بۆلۈندى. كادىرلار خىزمىتىگە مۇناسىۋەتلىك ۋالىي مەنسۇر روزىيۇۋ بىۋاسىتە ئۆزى مەسئۇل بولدى. شۇ جۈملىدىن تارباغاتاي دەسلەپ ئازاد بولغان بىر مەزگىل ئىچىدە ھۆكۈمەت مالىيىسىدە زاپاس پۇل بولمىغانلىقتىن، بارلىق كادىر ۋە ئىشچى - خىزمەتچىلەرگە ۋاقتىلىق قىيىنچىلىققا بەرداشلىق بېرىشنى ئوچۇق چۈشەندۈرۈپ، ئۇچ ئايغىچە مائاش ئالماي خالىس ئىشلىشى تەشەببۇس قىلىندى. ئەمەلىيەتتە مۇنداق سىناقلارغا بەرداشلىق بېرىشتە ھېچ بىر كىشى تەۋرەنمىدى. شۇنداق بولسىمۇ، كونا ھاكىمىيەت ئاپپاراتلىرى پاچاقلىنىپ، يېڭىچە ھاكىمىيەت ئاپپاراتلىرى تۇرغۇزۇلغاندىن كېيىنكى خىزمەتلەرنى ساغلام بىر ئىزغا سېلىپ چىقىشنىڭ ئوڭاي بىر ئىش ئەمەسلىكى سېزىلىشكە باشلىدى. شۇڭا، مۇنداق ئەھۋالنى ئۆھتىگە ياجنى كۆزلەپ ۋالىي مەھكىمىسى - مەنسۇر روزىيۇۋ يېتەكچىلىكىدە، ھەر ھەپتىنىڭ شەنبىسى چۈشتىن كېيىن ئىدارە باشلىقلىرىنىڭ يىغىنىنى ئېچىپ، ئۆتكەن بىر ھەپتىلىك مۇھىم خىزمەتلىرىدىن دوكلات ئاڭلاپ، كېلەر ھەپتىلىك مەركىزىي ۋەزىپىلىرىنى ئورۇنلاشتۇرۇش ئىشىنى چىڭ تۇتۇپ، ئۇلارنىڭ رەھبەرلىك سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈشكە ئەھمىيەت بەردى (بۇ يىغىنغا ۋالىي باشباي قاتارلىق كىشىلەرمۇ قالماي قاتناشتى). ئاندىن بۇ ئۇسۇلنى تۆۋەندىكى بۆلۈم باشلىقلىرىدىن يۇقىرى كادىرلار ئىچىدىمۇ قوللىنىپ، دەسلەپ ھەپتىدە بىر قېتىم، كېيىنرەك ئىككى ھەپتىدە بىر قېتىم، 1947 - يىلدىن باشلاپ ھەر ئايدا بىر قېتىم ئۆتكۈزۈپ تۇرۇش تۈزۈمى ئادەتكە ئايلانغانلىقتىن،

ئىش ئۇنۇمى يۇقىرى بولىدى. ھەرقايسى ئىدارە - بۆلۈملەردىمۇ ئايلىق خىزمەتنى خۇلاسىلەپ، كېلەر ئايلىق خىزمەت پىلانلىرى تۈزۈلەتتى. ۋالىي مەھكىمىسى ئاچقان ھەر قېتىملىق يىغىنغا گېزىت ئىدارىسىدىن مۇخبىرلار كېلىپ قاتنىشاتتى. خەۋەرلەر (ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ تەستىقىدىن ئۆتكەندىن كېيىن) دەرھال گېزىتتە ئېلان قىلىناتتى. تارباغاتايغا قاراشلىق ئالتە ناھىيە ھاكىملىرى بىلەن مۇھىم ئىدارە باشلىقلىرىنىڭ مۇنداق يىغىنى ئۇچ ئايدا بىر ئۆتكۈزۈلەتتى. چوڭچەك، دۆربىلجىن ھاكىملىرى بولسا ئايدا بىر قېتىم ئۆتكۈزۈلىدىغان يىغىنغا قاتنىشىپ تۇراتتى.

ئىنقىلابىي ھۆكۈمەت يەنە ھەر خىل قىسقا مۇددەتلىك كۇرسلارنى ئېچىپ، كادىرلارنى ئىشتىن سىرتقى ئۆگىنىشلەرگە تەشكىللەيتتى. كۇرسلاردا لېكسىيە دوكلاتلارنى بېرىپ، ئىنقىلابنىڭ ۋەزىپىسى ۋە مەقسىتى تەشۋىق قىلىناتتى ھەمدە سىياسىي ۋەزىيەت، ئارقا سەپ ۋە فرونت ئەھۋاللىرى، خەلقئارا ۋەزىيەت توغرىسىدا چۈشەنچە بېرىپ، كادىرلار ۋەزىيەتتىن ۋاقتىدا خەۋەردار قىلىناتتى.

تۆتىنچىدىن، كادىرلارنىڭ خاراكتېرىستىكى تۈزۈمى ئورنىتىلغانىدى.

ھەر ئايدا بىر قېتىم كادىرلارغا خاراكتېرىستىكا (مىجەزنامە) تۇرغۇزۇپ، ئىدىيە، خىزمەت، تەرتىپ - تۈزۈمگە بويسۇنۇش ئەھۋالى، تۇرمۇش ۋە خىزمەت ئىستىلى جەھەتلەرنى باھالاپ چىقاتتى. بۇ خىزمەتكە ھەرقايسى ئىدارىلەرنىڭ مەسئۇللىرىدىن بىرسى مەسئۇل بولاتتى. خاراكتېرىستىكا ئانكىتى باشقىلارغا كۆرسىتىلمەيتتى. ھەر ئايدا جەملەپ ۋىلايەتلىك كادىرلار بۆلۈمگە يوللاپ بېرىلەتتى. ئەگەر خاراكتېرىستىكىدا خاتالىق بولسا، مەسئۇل بولغۇچى جاۋابكار بولاتتى. شۇ يىللاردا كادىرلارنى ۋەزىپىگە تەينىلەش، يۆتكەش ئىشلىرى خاراكتېرىستىكىنى ئاساس قىلاتتى.

بەشىنچىدىن، قوشۇننى تازىلاپ جەمئىيەتنى تىنچلاندۇرۇش، ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى ۋە خەلق دۈشمەنلىرىنى بېسىقتۇرۇپ، ئىنقىلاب غەلىبىسىنى مۇستەھكەملەش ئىشلىرى ئېلىپ بېرىلدى.

تارباغاتاي ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ 1 - نۆۋەتلىك يىغىنىدا «ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى بېسىقتۇرۇش» قارارىنى ماقۇللاپ، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى ھۆكۈمىتىگە يوللاپ تەستىقلاتقاندىن كېيىن ئىجرا قىلىندى. ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسى ئارقىلىق ئارخىپ ماتېرىياللاردىن ئۆز ۋاقتىدىكى گومىنداڭ ئىشپىيونلىرى ۋە گومىنداڭ بەلەن بىرلىشىپ ئىنقىلابقا قارشى تۇرۇپ خەلق بىلەن دۈشمەنلەشكەن بۇزۇق ئادەملەر ئېنىقلاپ چىقىلدى. شۇ ۋاقىتلاردا پەقەت چۆچەك شەھىرىدىلا گومىنداڭغا ئىشپىيونلۇق قىلغانلار 250 دىن ئارتۇق ئىكەن. ئۇلارنىڭ ئەملىي ئەھۋالى ۋە جىنايىتىنىڭ ئېغىر - يېنىكلىكىگە قاراپ بىرتەرەپ قىلىندى. بۇنىڭدىن باشقا خەلقتە زۇلۇم سېلىپ، جىنايەت ئۆتكۈزگەن بۇزۇقلارغىمۇ تېگىشلىك جازا بېرىلدى.

ئالتىنچىدىن، مائارىپ ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى.

تارغاباتايدا 1930 - يىللاردا تەرەققىي قىلىشقا باشلىغان مەدەنىي - مائارىپ ئىشلىرى باندىت شېڭ شىسەينىڭ خائىنلىقى ۋە گومىنداڭ ئەكسىيەتچى دائىرىلىرىنىڭ زۇلۇم سىياسىتىنىڭ تەسىرىدە بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىغانىدى. ئىنقىلابىي ھۆكۈمەت قۇرۇلغاندىن كېيىن، مائارىپ ئىدارىسى دەرھال ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنى شەكىللەندۈرۈلۈپ، مائارىپنى تېزلىكتە ئەسلىگە كەلتۈرۈشكە بارلىق تىرىشچانلىقلار كۆرسىتىلدى.

يەتتىنچىدىن، ئىشلەپچىقىرىش ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. خەلق ئىگىلىكىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە ئەھمىيەت بېرىپ، خەلقنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسى خېلى ئۆستى....

ئىنقىلابقا قارشى باندىتلارنى تازىلاپ، ئىنقىلابىي مېۋىلەرنى قوغداپ قېلىش

ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى دەسلەپكى قەدەمدە غەلىبە قىلىپ، ئىنقىلابىي ھاكىمىيەت قۇرغاندىن كېيىن ئىنقىلابنىڭ نىشانى مەسىلىگە دۇچ كەلدى.

ئالدى بىلەن، ئىچكى جەھەتتە ئوخشاش بولمىغان كۆزقاراش ۋە تونۇشلار بار ئىدى، شۇ سەۋەبدىن پىكىر ئىختىلاپلار تەدرىجىي ئوتتۇرىغا چىقىشقا باشلىدى. ئۇنىڭ سىرتقى جەھەتتىكى ئارقا تېرەكى — گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىدىن ئىبارەت بولۇپ، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ رېئاكسىئون سىياسىتى ۋە ھەربىي كۈچ جەھەتلىرىدە جاھىللىق بىلەن قارشىلىق كۆرسىتىپ، بارلىق ئۇسۇللارنى قوللىنىپ ئىنقىلابنى باستۇرۇش ئۈچۈن تىرىشاتتى، جاھانگىرلارمۇ بۇ چاغدا پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ شىنجاڭنى سىۋېت ئىتتىپاقىغا، كوممۇنىستىك پارتىيىگە قارشى تۇرۇشنىڭ بازىسىغا ئايلاندۇرۇشنىڭ كويىغا چۈشۈپ ھەر تەرەپتىن ھەرىكەت قىلاتتى، شۇنىڭ ئۈچۈن شىنجاڭدىكى ۋەزىيەت ناھايىتى مۇرەككەپ بولۇپ ھەر خىل كۈچلەر توقۇنۇشۇپ تۇراتتى.

ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى ئىچكى قىسمىدا دۇچ كەلگەن يەنە بىر چوڭ مەسىلە، ئىنقىلابىي قوشۇن ئىچىدىكى بىر قىسىم دىنىي ساھە ۋە يۇقىرى تەبىقىدىكىلەر ئىچىدىكى بىر تۈركۈم پانتۈركىزم ۋە پان ئىسلامچىلارغا قارشى كۈرەش قىلىشتىن ئىبارەت بولدى.

بىزگە مەلۇم، 1944 - يىلى 10 - ئايدا پارتىزانلار گومىنداڭ نىڭ ئىلىدىكى ساقچى ئىدارىسىنى ئىشغال قىلدى، گومىنداڭ دائىرىلىرى ئۆلتۈرۈپ قۇدۇقتا تاشلاپ كەتكەن 230 دىن ئارتۇق ئازسانلىق مىللەت پۇقرالىرىنىڭ («سىياسىي مەھبۇس» دەپ قامالغانلار ۋە

بىگۇناھ پۇقرالارنىڭ) جەسىتىنى كۆرگەن ئاممىنىڭ غەزىپىگە كېلىپ، مىللىي كەيپىياتى تېخىمۇ ئەۋج ئېلىۋاتقان پەيتتە، بىر قىسىم فېئودال يۇقىرى تەبىقىدىكى دىنىي مۇتەئەسسىپلەر پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، ئىنقىلابنىڭ نىشانىنى تەتۈر يولغا بۇرىۋېتىشكە ئۇرۇنۇشتى. ئاندىن خەلق ئىچىدىكى بىر قىسىم بۇزۇقلار قىسقىغىنە بىر نەچچە كۈن ئىچىدە بىر قىسىم خەنزۇ پۇقرالارنىڭ ھاياتىغا زامىن بولۇشتەك كۈتۈلمىگەن ۋەقەلەرنى سادىر قىلىشتى. لېكىن ئىنقىلابىي ھۆكۈمەت تەرەپتىن مۇنداق قىلمىشلار قەتئىي توسۇلدى ۋە دەرھال قارار چىقىرىلىپ، خەنزۇ پۇقرالارنىڭ ھاياتى ۋە مال - مۈلكى ھەقىقىي كاپالەتكە ئىگە قىلىندى، بۇلاڭ - تالاڭ قىلغانلار، خەنزۇ پۇقرالارنىڭ جېنىغا زامىن بولغان جىنايەتچىلەر قاتتىق جازالاندى. شۇنىڭ بىلەن بۇ خىل خاتالىقلار قايتا تەكرارلانمىدى. شۇ جۈملىدىن بىر قېتىم چۆچەكتە تۇرۇشلۇق مىللىي ئارمىيىنىڭ بىر نەچچە جەڭچىسى ھاراق ئىچىپ مەستلىكتە بىر خەنزۇ پۇقرانىڭ ئۆيىگە بېسىپ كىرىپ ئادەم ئۆلتۈرگەنلىكى ۋە بۇلاڭچىلىق قىلغانلىقى ئۈچۈن، مىللىي ئارمىيە دالاسودى چوڭ مەيداندا خەلق يىغىنى ئېچىپ ئۇچ جىنايەتچىگە ئۆلۈم جازاسى بېرىپ، نەق مەيداندا دەرھال ئىجرا قىلدى.

ئىنقىلابنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە قوشۇن ئىچىدىكى بەزەن ئادەملەر ئىنقىلاب نىشانىنى بۇراشقا ئورۇنغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇلارنىڭ ئاممىۋى ئاساسى بولمىغاچقا، ئۇلارنىڭ يامان غەرەزلىرى ئەمەلگە ئاشمىدى.

1945 - يىلى گومىنداڭ ئەكسىيەتچى دائىرلىرى بىر قانچە مىڭ كىشىلىك كۈچ توپلاپ، شىخو ناھىيىسىدە ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى ئارمىيىسىنى توسۇپ جەڭ قىلماقچى بولدى. لېكىن ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي ھۆكۈمىتى كۈچىنى مەركەزلەشتۈرۈپ 4 - سىنتەبىر كۈنى شىخوغا ھۇجۇم باشلاپ، 8 - سىنتەبىر

بر كۈنى شىخونى ئازاد قىلدى، بىز شىخودا ئىنقىلابىي ھاكىمىيەت قۇرۇش ئۈچۈن يولغا چىقتۇق. 8 - سىنتەبىر چېيەزىگە كەلسەك، ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي ھۆكۈمىتىنىڭ رەئىسى ئىلىخان تۆرە بىلەن ئۇچرىشىپ قالدۇق. ئۇ كىشى مەسلىھەتچىسى مۇھەسەن ئابدۇللىن، مالىيە مىنىستىرى ئەنۋەر مۇسابايۇۋ، يەنە بىر قانچە ھەربىي - مەمۇرىي خادىملار بىلەن بىرلىكتە چۆچەكىكە كېتىۋاتقانىكەن. بىز ماشىنىدىن چۈشۈپ سالام بەردۇق. ئەنۋەر مۇسابايۇۋ، مۇئاۋىن ۋالىي مەنسۇر ئەپەندىنى بىللە چۆچەككە قايتىشنى ئېيتتى. مەنسۇر ئەپەندى ئۇ كىشىگە جاۋابەن: بىز شىخوغا ھاكىمىيەت قۇرۇش ئۈچۈن كېتىۋاتىمىز، شىخوغا يېقىن قالدۇق. ئۇ يەردىكى ئىشلارنى تۈگىتىپ دەرھال قايتىمىز، چۆچەكتە ۋالىي باشلىقى، مۇئاۋىن ۋالىي قاسىم ئاخۇنلار بار. ئۇلار تۆرەم جانابلىرىغا خىزمەتلەردىن دوكلات بېرىشكە تەييار تۇرۇپتۇ، دېدى. ئەنۋەر مۇسابايۇۋ بۇ سۆزگە ئانچە رازى بولمىدى. شۇنداق بولسىمۇ بىز شىخوغا يۈرۈپ كەتتۇق، 9 - سىنتەبىر تەبرىكۈنى بىز شىخودىكى ئىشلارنى تۈگىتىپ، 10 - سىنتەبىر كەچتە چۆچەككە قايتىپ كەلدۇق.

ئىلىخان تۆرە چۆچەكتە ۋىلايەتلىك سودا - سانائەت ئىدارىسىنىڭ باشلىقى ئالىمجان ھېكمبايۇۋ (ئۆزبېك) نىڭ ئۆيىگە چۈشۈپتۇ. بىز بارساق يۈرت كاتتىلىرى بىلەن سۆھبەتلىشىپ ئولتۇرغانىكەن. ئىلىخان تۆرە بىزگە نارازى كەيپىياتتا ئىدى.

ئىلىخان تۆرە چۆچەككە كەلگەندىن كېيىن ۋىلايەتلىك ساقچى مەسئۇللىرىدىن تۇرمىدىكى سىياسىي مەھبۇسلارنىڭ ئىسىملىكىنى ئېلىپ، يەتمىشتىن ئارتۇق ھەر مىللەت ئىچىدىن چىققان سىياسىي گۇناھكارلار ئىچىدىن ئوتتۇزدىن ئارتۇق ئادەمگە كەچۈرۈم قىلىپ تۇرمىدىن بوشىتىۋېتىپتۇ، بۇ ئىشقا مەنسۇر روزىيۇۋ نارازىلىق بىلدۈردى. ئەتىسى ئىلىخان تۆرە ئىلغا قايتماقچى بولدى. ۋالىيلار ۋە ئىدارە مەسئۇللىرى قارا ئۆڭكۈر دېگەن يەرگىچە ئۇزىتىپ چىقتى. خۇشلىشىش ۋاقتىدا ئىلىخان تۆرە ماشىنىدىن چۈشۈپ ئۇزاتقۇچىلار بىلەن بىر - بىرلەپ كۆرۈشۈپ خۇشلاشتى ۋە مەنسۇر روزىيۇۋنىڭ يېنىغا كەلگەندە: «ئېسىڭىزدە بولسۇن، مۇسۇلمانلار مۇسۇلمان ھۆكۈمىتىگە قارشى تۇرمايدۇ. بىز سىزنىڭ شېكىششەي بىلەن بىرلىشىپ قۇرغان ھۆكۈمەتكە ئوخشاش ھۆكۈمەت قۇرمايمىز. خاتىرجەم بولۇڭ!» دەپلا ماشىنىسىغا ئولتۇرۇپ يۈرۈپ كەتتى.

ئەمما ئىلىخان تۆرە ئىلغا بېرىپ بىر ئايغا يەتمەيلا مەنسۇر ئەپەندىگە شەخسىي خەت يېزىپ ئەپۇ سورىغانىنىڭ سەۋەبىدا، بىرنەچچە دەرىجىلىك «ئىستىقلالىيەت» ئوردىنى ئەۋەتىپ مۇكاپاتلىدى. مانا بۇ ئىش ئۇلارنىڭ ئىجتىمائىي ئاساسىنىڭ نەقەدەر ئاجىز ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ.

شۇ يىللاردا پانتۇركىزم ۋە پان ئىسلامىزمغا قارشى كۈرەش قىلىش ۋە ئۇنى چەكلەش — ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ غەلىبە قىلىش - قىلالماسلىقىغا زىچ ئالاقىدار بولۇپلا قالماستىن، مەملىكەتنىڭ بىرلىكى ۋە ۋەتەننىڭ پۈتۈنلۈكى بىلەن مۇناسىۋەتلىك زور ئىش ئىدى. ئەخمەتجان قاسىمى، ئابدۇكېرىم ئابباسوۋ قاتارلىق يولداشلار بۇ كۈرەشكە قەتئىي رەھبەرلىك قىلدى.

1946 - يىلى 6 - ئايغا كەلگەندە ئىلىخان تۆرە ۋە ئۇنىڭ ئەگەشكۈچىلىرى ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابى رەھبەرلىكى تەركىبىدىن تازىلاپ چىقىرىلدى. شۇنىڭ بىلەن ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ نىشانى ۋە مەقسىتى ئايدىڭلىشىپ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمرانلىقىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاش، جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش، سىياسىي جەھەتتە دېموكراتىيە ۋە مىللىي باراۋەرلىكنى قولغا كەلتۈرۈش ئىكەنلىكى تېخىمۇ ئوچۇق تەكىتلەندى. دېمەك، ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ جۇڭگو زېمىنى دائىرىسىدىكى خەلق ئامما سىنىڭ گومىنداڭ ئەكسىيەتچى دائىرىلىرىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاش يولىدا قىلغان قورالليق كۈرىشىنىڭ بىر قىسمى ئىكەنلىكىنى،

شۇنداقلا ئۇنىڭدا قانداقتۇر زېمىننى پارچىلاپ تاشلاشتەك غەيرىي ئۇقۇمنىڭ زادىلا يوق ئىكەنلىكى تېخىمۇ ئوچۇق ئىسپاتلاندى. بۇ قېتىمقى ئىچكى كۆرەش ئارقىلىق بىر مەزگىل ئۇچ ۋىلايەت ئاسمىنىنى قاپلىۋالغان سىياسىي تۇمان تازىلانغاندىن كېيىن ھەممە كىشى ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ پروگراممىسى ۋە مەقسىتىنى ھەقىقىي تونۇپ يەتتى. مەملىكەتنىڭ بىرلىكى، زېمىننىڭ پۈتۈنلۈكى ھەقىقىي قوغداپ قېلىندى.

ئەخمەتجان قاسىمى، ئابدۇكېرىم. ئابباسوۋ قاتارلىق يولداشلار ھەر خىل ھەر تۈردىكى ئەكسىيەتچى پىكىر ئېقىملىرىغا ۋە ئەكسىيەتچى كۈچلەرگە قارشى كۈرەشنىڭ مۇشەققەتلىك ھەم ئۇزاق مۇددەتلىك كۈرەش ئىكەنلىكىنى، خەلقنى تەربىيىلەش، خەلقنى تەشكىللەش، توغرا ئىدىيە يېتەكچىلىكىدە ئىزچىل بىرلىكنى شەكىللەندۈرۈش ھەممىدىن مۇھىم ۋەزىپە ئىكەنلىكىنى تولۇق تونۇپ يەتتى. شۇڭا 1945 - يىلىنىڭ ئاخىرلىرىدا، ئۇچ ۋىلايەتتە يولداش ئابدۇكېرىم ئابباسوۋنىڭ رەئىسلىكىدە «ئىنقىلابچىل ياشلار تەشكىلاتى» ئارقىمۇ ئارقا قۇرۇلدى. چۆچەكتە بۇ تەشكىلات 1946 - يىلى 14 - فېۋرال كۈنى قۇرۇلۇپ، ياشلارنى تەربىيىلەپ ئىنتىپاقلاشتۇرۇپ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە ۋە ھەرخىل خاتا پىكىر ئېقىملىرىغا قارشى تۇرۇشقا ئاممىنى سەپەرۋەرلىك قىلىدىغان ئىلغار بىر قوشۇنغا ئايلاندى...

ئىنقىلابچىل ياشلارنىڭ بۇ تەشكىلاتى ئۇچ ۋىلايەتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا كومىتېتلار قۇرۇپ، گېزىت - ژۇرناللار نەشر قىلىپ، ھەر مىللەت ياشلىرىنى ئىنقىلابىي نەزەرىيىلەر بىلەن تەربىيىلەپ - رىغبەتلەندۈرۈپ، ئۇلارنى گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمرانلىقىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاشقا، ھەرخىل، ھەر رەڭدىكى ئەكسىيەتچىل كۈچلەر بىلەن كۈرەش قىلىشقا چاقىردى. دېمەك، «ئىنقىلابچىل ياشلار تەشكىلاتى»نىڭ تەربىيىسى ئارقىسىدا ھەر مىللەت ياشلىرى ئەينى يىللاردا ئىنقىلاب

ئوچۇن زور تۆھپە قوشتى.

بۇ تەشكىلات پەقەت ياشلارنى ئاساس قىلغان ئاممىۋى تەشكىلات بولۇپ، پۈتۈن ئىنقىلابنىڭ نىشان - يۆنىلىشلىرىنى كونترول قىلىپ كېتىشكە قۇدرىتى يېتىپ كېتەلمەيتتى. ئا.ئابباسوۋ قاتارلىق يولداشلار ئىنقىلابنى توغرا يولغا باشلاش ۋە ئۇنىڭغا ھەقىقىي رەھبەرلىك قىلىپ، ئىنقىلاب نىشانىنى توغرا باشقۇرۇش ئۈچۈن سىياسىي جەھەتتە پىشىپ يېتىلگەن، ئىدىيىدە بىرلىككە كەلگەن، تەشكىلىي جەھەتتە ساغلام بولغان بىر سىياسىي پارتىيىنىڭ بولۇشىنىڭ زۆرۈرلۈكىنى تونۇپ يەتتى. شۇڭا، 1945 - يىلىنىڭ باشلىرىدا ئابباسوۋ، سەيپىدىن قاتارلىق يولداشلار ئۆزئارا مۇزاكىرىلىشىپ «لېنىنچى» نامىلىق بىر پارتىيە قۇرۇش قارارىغا كېلىدۇ ھەمدە پارتىيىنىڭ دەسلەپكى پروگراممىسى ۋە نىزامنامىسىنى يېزىپ تەييارلايدۇ. شۇ ۋاقىتتىكى شارائىتتا بۇ پارتىيە مەخپىي ھالدا قۇرۇلۇپ يوشۇرۇن ھەرىكەت قىلىشقا بولاتتى. 1946 - يىلى ئاۋغۇستتا خىزمەت مۇناسىۋىتى بىلەن (سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئۆتۈپ كەتكەن گومىنداڭچىلارنى قايتۇرۇۋېلىش، ۋىلايەتنىڭ مالىيە ئىشلىرى ۋە كادىرلارنىڭ مۇئاش مەسىلىلىرىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن) ئىلغا بېرىپ، ئابباسوۋ ۋە سەيپۇللايوۋلار بىلەن كۆرۈشكەندە، ئۇلار ماڭا قۇرماقچى بولغان پارتىيىنىڭ پروگراممىسى ۋە نىزامنامىسىنى لايىھە ھەمدە پارتىيە قۇرۇش پىلانىنى تونۇشتۇردى. كېيىن مەن قايتقىچە پروگراممىۋە نىزامنامىدىن بىر نۇسخا ئالغاچ كېلىپ، چۆچەكتە بىر قىسىم يولداشلارغا كۆرسىتىپ پارتىيە قۇرۇشنىڭ تەييارلىق خىزمەتلىرىنى ئىشلىدىم. 1946 - يىلى 11 - ئايدا ئابباسوۋ ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن بىللە نەنجىڭگە بېرىپ گومىنداڭنىڭ 6 - نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك قۇرۇلتىيىغا قاتناشقان چاغدا، ئابباسوۋ جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ نەنجىندىكى ئىش بېجىرىش ئورنىغا بېرىپ يولداش دۇڭ بىۋۇ بىلەن كۆرۈشۈپ، شىنجاڭنىڭ

ئەھۋالى ۋە ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ تەرەققىياتى توغرىسىدا دوكلات قىلغاندىن كېيىن ــ «لېنىنچى» سىياسىي پارتىيە قۇرۇش توغرىسىدىكى بەزمەن ئەھۋاللار بىلەن پارتىيە پروگراممىسى ۋە نىزامنامىسىنى تونۇشتۇرۇپ، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ «لېنىنچى» پارتىيە قۇرۇشقا يېتەكچىلىك قىلىپ ۋە ياردەم بېرىپ، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا ئىدىيە جەھەتتىن يېتەكچىلىك قىلىشقا ئادەم ئەۋەتىپ ياردەم بېرىشنى تەلەپ قىلدۇ. يولداش دۇڭ بۇۋۇ بۇ ئەھۋالنى شۇ يىلى 12 - ئاينىڭ 6 - كۈنى تېلېگرامما ئارقىلىق مەركىزىي كومىتېتقا مەلۇم قىلىپ يول - يورۇق سورايدۇ. مەركىزىي كومىتېتنىڭ يولىيورۇقىغا ئاساسەن يولداش دۇڭ بۇۋۇ شۇ ۋاقىتتىكى شىنجاڭ ئەھۋالىنى ئەتراپلىق مۇھاكىمە قىلغاندىن كېيىن، تۆت نۇقتىلىق كونكرېت يولىيورۇق بېرىپ: بىرىنچى، ھەربىي جەھەتتە تەييارلىقنى كۈچەيتىپ، گومىنداڭنىڭ بىتىمگە خىلاپلىق قىلىپ، ئىنقىلابنى بېسىقتۇرۇش سۇيىقەستلىرىگە تاقابىل تۇرۇش؛ ئىككىنچى، تەشۋىقات قوشۇنىنى كۈچەيتىپ، گومىنداڭنىڭ رەزىل ئەپتى - بەشىرىسىنى پاش قىلىپ خەلق ئاممىسىغا تېخىمۇ ئوچۇق تونۇتۇش؛ ئۈچىنچى، «لېنىنچى» پارتىيىسى قۇرۇشنى ھازىرقى ۋەزىيەتتە شىنجاڭ خەلقى قوبۇل قىلالمايدىغان مۇمكىن، شۇڭا خەلق قوبۇل قىلالىغۇدەك ئىسىم قوللىنىش كېرەك. ئەگەر مۇھىمى، ھەر خىل ئىنقىلابىي كۈچلەرنى بىرلەشتۈرۈش لازىم. شۇنداق قىلغاندىلا كۈچ مەركەزلىشىدۇ، دەيدۇ. يولداش دۇڭ بۇۋۇ ئابباسوۋغا يەنە ئۇرۇمچىدىكى «كوممۇنىزمچىلار ئىتتىپاقى» ناملىق بىر يوشۇرۇن تەشكىلاتنى تونۇشتۇرۇپ، ئابباسوۋنىڭ شۇ تەشكىلات بىلەن مۇناسىۋەت باغلاپ، كۈچنى بىرلەشتۈرۈپ بىرپۈتۈن تەشكىلات قۇرۇشنى تەشەببۇس قىلىدۇ. ئادەم ئەۋەتىش مەسىلىسىگە كەلگەندە يولداش دۇڭ بۇۋۇ، ھازىر ئادەم ئەۋەتىش مۇۋاپىق ئەمەس، شارائىت يار بەرمەسلىكى مۇمكىن. شۇڭا ھازىرچە سىزلەر بىلەن

تېلېگرافى ئارقىلىق ئالاقىلىشىپ تۇرايلى، دەپ ئىككى تېلېگرافى ئاپپاراتى بىلەن يولداش پىك گۇئەننى تېلېگرافى ئالاقىچىسى قىلىپ ئەۋەتىدۇ (يولداش دۇڭ بۇۋۇنىڭ بۇ يولىيورۇقىنى ئابباسوۋ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ماڭا بۇياستە ئېيتقانىدى) ئابباسوۋ ئۇرۇمچىگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، كوممۇنىزمچىلار ئىتتىپاقىنى تېپىپ، يولداشلار بىلەن مۇناسىۋەت ئورناتتى ھەمدە سۆھبەتلىشىپ پىكىر بىرلىكىگە كەلگەندىن كېيىن «خەلق ئىنقىلابىي پارتىيىسى» قۇردى، پارتىيە نامى قىسقارتىلىپ «خ ى پ» دەپ ئاتالدى. مەركىزىي كومىتېتى ئىلىدا تەسىس قىلىنىپ، رەئىسلىك ۋەزىپىسىنى ئابباسوۋ ئۆز ئۈستىگە ئالدى (بىتىم بۇزۇلغاندىن كېيىن ئۇرۇمچىدە خىپنى ئۆزگەرتىپ جەندۇ «كۈرەش» تەشكىلاتى نامىدا ئىش ئېلىپ باردى). خىپ ئۆزىنىڭ پروگراممىسى ۋە نىزامنامىسىنى تۈزۈپ چىقتى. ئەمەلىيەتتە پرولېتارىيات پارتىيىسى خاراكتېرىنى ئالغان بۇ پارتىيەنىڭ ئاساسىي ۋەزىپىسى: ماركسىزم، لېنىنىزمنى تەشۋىق قىلىش، شىنجاڭنى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى رەھبەرلىكىدىكى يېڭى جۇڭگو-نىڭ بىر قىسمى قىلىش يولىدا كۈرەش قىلىشتىن ئىبارەت ئىدى. 1947 - يىلى فېۋرالدا يولداش سەيپىدىن ئەزىزى چۆچەكنى خىزمەت تەكشۈرۈش مۇناسىۋىتى بىلەن بارغان پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، خىپنىڭ تارباغاتاي بېيورو كومىتېتىنى قۇردى. كومىتېت ئەزاسى ئابلىمىت ھاجىيۇۋ، خەرۇي، داشجاڭ، ئابلىز راخمانوۋ، ئىمارىپ نەسىبى قاتارلىق يولداشلاردىن تەركىب تاپتى، ئابلىمىت ھاجىيۇۋ كومىتېتنىڭ سېكرېتارلىق ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالدى. تارباغاتاي بېيورو-سى ئىنقىلابچىل ياشلار ژۇرنىلىنى بازا قىلىپ تەشۋىقاتنى كەڭ - كۆلەمدە قانات يايدۇرۇپ، پارتىيە ئەزالىرىنى تەرەققىي قىلدۇرىدى. «خىپ» نىڭ تەشۋىق خىزمىتى ئۇچ ۋىلايەت بويىچە تارباغاتاي-دا ناھايىتى جانلىق ئېلىپ بېرىلدى. تارباغاتاي ۋىلايەتلىك

بيۇرو كومىتېتى دۆربىلجىن، چۆچەك، چاغانتوقاي ناھىيىلىرىدە ياچىيكا قۇردى. چۆچەك ياچىيكىسىنىڭ سېكرېتارى ئابدۇرېھىم سەئىدى بولۇپ، پارتىيە ئەزالىرى ئوتتۇز نەچچىگە يېتەتتى. دۆربىلجىن ياچىيكىسىنىڭ سېكرېتارى تۇرسۇنتاي مەخمۇتوۋ بولۇپ، ئەزاسى ئون يەتتە نەپەر ئىدى. چاغانتوقاي ياچىيكىسىنىڭ سېكرېتارى سېيىتقان بولۇپ، سايىتقان ھەم ئابدۇرۇپ ئوسمانوۋ قاتارلىق ئون نەپەر ئەزاسى بار ئىدى.

«خىپ» ئەينى ۋاقىتتا ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمەت تەرەپكىمۇ سەزدۇرمەستىن ئىنتايىن مەخپىي قۇرۇلغان بولۇپ، پارتىيىنىڭ ھەرخىل ئىشلىرى بولۇپمۇ ئەزا قوبۇل قىلىشتا ئىنتايىن سەگەكلىك بىلەن مۇئامىلە قىلىناتتى. «خىپ» شۇ چاغدا گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى، چەت ئەل جاھانگىرلىرى ۋە ئۇلارنىڭ گۇماشتىلىرى بىلەن قەتئىي كۆرەش قىلىپلا قالماستىن، ئىنقىلابىي قوشۇن ئىچىدىكى بۇرژۇئا ئىدىيىسى ۋە فېئودال ئەكسىيەتچى كۈچلەر بىلەنمۇ مەقسەتلىك ھالدا كۆرەش قىلاتتى. شۇڭا، «خىپ» نىڭ ھەربىرى ئىچكى ۋە تاشقى جەھەتتىكى ھەرخىل قارشىلىق كۈچلەرنىڭ توسقۇنلۇقى ۋە بېسىملىرىغا دۇچ كېلەتتى.

1947 - يىلى شىنجاڭ ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمىتى سايلام ئۆتكۈزۈپ، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ كېڭەش يىغىنىنى ئۆتكۈزمەكچى بولغاندا، سەپىددىن قاتارلىق يولداشلار جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىغا سايلام ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن بارىدۇ. يولداش ئەنۋەرخانبابامۇ بىرگە بېرىپ مۇشۇ پۇرسەتتە قەشقەر، خوتەن قاتارلىق جايلاردا «خىپ» نىڭ ياچىيكىلىرىنى قۇرىدۇ. بۇ ياچىيكىلار جەنۇبىي شىنجاڭدىكى يەتتە ۋىلايەتتە كەڭ خەلق ئاممىسىنى تەشكىللەپ، گومىنداڭنىڭ ئاق تېرورلۇق ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى كەسكىن ھەم جاپالىق كۈرەشلەرنى قىلدى.

1947 - يىلى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت چاقىرغان كېڭەش مەجلىسى (سەنىيخۇي) مەزگىلىدە سابىق ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت

رەئىسى جاڭ جۈجۇڭ گومىنداڭنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە ئۈرۈمچىدىن پانتۇركىست مەسئۇد، ئەيسا، مەتىمىن قاتارلىق بىر ئوچۇم مىللەتچىلەرگە ئۆتۈنۈپ بېرىپ، كېڭەش مەجلىسى ئېچىلىشتىن بۇرۇن مەسئۇدنى ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت رەئىسلىكىگە يۆلەپ چىقاردى. بۇلار «مىللەتچىلىك» شوئارىنى كۆتۈرۈپ چىقىپ، سوۋېت ئىتتىپاقىغا، كومۇنىستىك پارتىيىسىگە قارشى ئەكسىلئىنقىلابىي تەشۋىقات ئېلىپ بارىدى ھەمدە ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا زەھەرخەندىلىك بىلەن ھۇجۇم قىلدى. بۇ بىر قېتىملىق كەسكىن كۈرەش ئىدى. بۇ كۈرەشتە «خىپ» ئالدىنقى قاتاردا تۇرۇپ ئۇرۇمچى، قەشقەر، ئىلى، چۆچەك، ئالتاي قاتارلىق جايلاردا ئاممىنى ھەربىكەتلەندۈرۈپ، نامايىشلار قىلىپ، يىغىن ئېچىپ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ ئىنقىلابىي قوشۇنىنى پارچىلاشتەك رەزىل مەقسەتلىرىنى پاش قىلىپ قەتئىي كۈرەش قىلدى. يەنە بىر تەرەپتىن گېزىت - ژۇرناللاردا ماقالىلەر ئېلان قىلىپ، نۇتۇق سۆزلەپ، دوكلات بېرىپ، پانتۇركىزم ۋە پانئىسلامىزمچىلارنىڭ رەزىل ئەپتى - بەشىرىسىنى پاش قىلىپ، ئىنقىلابنى توغرا يولغا باشلىدى.

1948 - يىلى 5 - ئايدا يولداش ئەخمەتجان قاسىمى ئۆزبېكنىڭ «مىللىي مەسىلىدىكى خاتالىقلارنى تۈزىتەيلى» سەرلەۋھىلىك بىر دوكلاتىدا، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ ھەرگىزمۇ مەلۇم بىر مىللەتكە قارشىلىغان ئىنقىلاب بولماستىن، بەلكى «گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە، چەت ئەل جاھانگىرلىكى ۋە ئۇلارنىڭ قول چوماقلىرىغا قارشى تۇرۇشنى مەقسەت قىلغان مىللىي دېموكراتىك ئىنقىلابىي ھەرىكەت» ئىكەنلىكىنى، ئۇنىڭ ۋەزىپىسى — «گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ شىنجاڭدىكى ھۆكۈمرانلىقىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ، سىياسىي جەھەتتە زۇلۇم چېكىۋاتقان، ئىقتىسادىي جەھەتتە نامرات، مەدەنىيەتتە قالاق شىنجاڭنى سىياسىي جەھەتتە باراۋەر، ئىقتىسادىي جەھەتتە گۈللەنگەن، مەدەنىيەت جەھەتتە تەرەققىي

قىلغان يېڭى شىنجاڭ قىلىپ قۇرۇپ چىقىش» ئىكەنلىكىنى ئېنىق كۆرسەتتى.

1948 - يىلى 1 - ئاۋغۇست كۈنى ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ رەھبەرلىكىدە ئىلدا «شىنجاڭدا تىنچلىق ۋە خەلقچىللىقنى ھىمايە قىلىش ئىتتىپاقى» قۇرۇلدى. ئىتتىپاق قۇرۇلۇش ھارپىسىدا «خىپ» مەركىزىي كومىتېتى ئىلدا سىياسىي بيۈرو يىغىنى چاقىرىپ، خەلق ئىنقىلابىي پارتىيىسى (خىپ) نى تارقىتىپ، ئۇنىڭ ئەزالىرى «ئىتتىپاق» قا قاتنىشىپ بىرلىكتە ئوچۇق - ئاشكارا ئىش يۈرگۈزۈش قارار قىلىندى.

1948 - يىلى 1 - ئاۋغۇست ئىلدا «ئىتتىپاق» قۇرۇش يىغىنىغا بارغىنىمدا ئاببا‌سوۋ ماڭا «خىپ» نى تارقىتىش توغرىسىدىكى قارارنى كۆرسەتتى ھەمدە «خىپ» نى تارقىتىش ئىنقىلابتىن ژاز كېچىش ئەمەس، بەلكى ئوچۇق - ئاشكارا ھەرىكەت قىلىشىمىزغا پايدىلىق بولسۇن ئۈچۈن بىز «ئىتتىپاق» نىڭ تەشەببۇسچىلىرى ۋە قۇرغۇنچىسى بولۇش سۈپىتىدە ئىتتىپاقتا قاتنىشىپ، «ئىتتىپاق» نىڭ رولى ۋە تەسىرى ئارقىلىق پارتىيىنىڭ ئىنقىلابىي تەشەببۇسلىرىنى كەڭ دائىرىدە تەشۋىق قىلىپ، ئىنقىلابنى توغرا يولغا باشلاپ ماڭمىز، دەپ چۈشەنچە بەردى. يىغىندا، 25 كىشىدىن تەركىپ تاپقانە كېڭەش ھەيئىتى، 17 كىشىدىن تەركىب تاپقان تەشكىلىي ھەيئەت سايلاندى. مەنمۇ شۇ قېتىم تەشكىلىي ھەيئەت ئەزالىقىغا سايلاندىم. يىغىندىن كېيىن چۆچەككە قايىتىپ، تارباغاتاي بيۈرو يىغىنىنى چاقىرىپ مەركىزىي كومىتېتنىڭ قارارىنى يەتكۈزدۇم. يولداشلار بۇ قارارغا قوشۇلدى. چۆچەك ياچىيكىسىدىكى يولداشلارغا ئىددىيە خىزمەت ئىشلەش ئارقىلىق ياچىيكىنى تارقىتىشقا ماقۇل كەلتۈردۇق. دۆربىلجىندىكى يولداشلار دەسلەپ قوشۇلماي، كېيىن «ئىتتىپاق» ئۆز خىزمىتىنى باشلىغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ تەشۋىقات تەشەببۇسلىرى «خىپ» بىلەن ئوخشاش ئىكەنلىكىگە كۆزى يېتىپ، «ئىتتىپاق» تەركىبىگە كىردى.

«ئىتتىپاق» قۇرۇلغاندىن كېيىن «خىپ» نىڭ ئەزالىرى ئاساسەن دېگۈدەك ئىتتىپاقتا ئەزا بولدى. ھەمدە «ئىتتىپاق» نىڭ تايانچىلىرىدىن بولۇپ قالدى. ئىلى، ئالتاي، تارباغاتاي رايونلىرىدا «ئىتتىپاق» نىڭ ئىجرائىيە ھەيئەتلىرى قۇرۇلدى. «ئىتتىپاق» نىڭ ئورگان گېزىتى سۈپىتىدە ئىلدا «ئالغا» گېزىتى بىلەن «ئىتتىپاق» ژۇرنىلى، چۆچەكتە «خەلقچىل» گېزىتى نەشىر قىلىندى. بۇ گېزىت - ژۇرناللاردا گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە، جاھانگىرلىككە، مىللەتچىلىككە قارشى تۇرۇش، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىش، ئازادلىق، ئەركىنلىك، باراۋەرلىكنى قولغا كەلتۈرۈش قاتارلىق ئېنىق سىياسىي شوئارلارنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، ھەر مىللەت خەلقىنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ تەربىيىلەپ، خەلق ئاممىسىنىڭ ئىنقىلابىي روھىنى ئۆستۈرۈپ، شىنجاڭ خەلقىنىڭ مىللىي دېموكراتىك ئىنقىلابىنىڭ مەقسىتى، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە، جاھانگىرلارغا ۋە ئۇلارنىڭ قول چوماقلىرىغا قارشى كۈرەش قىلىپ، مەملىكەتنىڭ بىرلىكى، ۋەتەنىنىڭ پۈتۈنلۈكىنى قوغداشتىن ئىبارەت ئىكەنلىكىنى تونۇتتى.

1949 - يىلى «ئىتتىپاق» قۇرۇلغانلىقىنىڭ بىر يىللىقىنى تەبرىكلەش يۈزىسىدىن ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ يازغان ماقالىسىدە: «يېڭى ئىتتىپاق» خەلقنى تەشكىللەپ، خەلقنى تەربىيىلەپ، ئۇلارنى ئومۇمىي مەنپەئەت ئۈچۈن كۈرەش قىلىشقا ھەر دائىم تەييار تۇرىدىغان قىلىشى، ئۇلارغا رەھبەرلىك قىلىپ، جاھانگىرلار ۋە ئۇلارنىڭ غالچىلىرىغا قارشى رەھىمسىز كۈرەش قىلىشى، مەملىكەتنىڭ بىرلىكىنى مۇستەھكەملەشى، مىللەتلەرنىڭ ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىش يولىدا ھارماي - تالماي كۈرەش قىلىشى كېرەك. «يېڭى ئىتتىپاق» ئۆلكىمىزدىكى مىللىي دېموكراتىك ئىنقىلابقا رەھبەرلىك قىلماقچى بولىدىكەن، ئۇ پانتۇركىزم ۋە مىللەتچىلىككە قارشى كۈرەش قىلىشى زۆرۈر، دەپ كۆرسەتتى. ھەقىقەتەنمۇ «ئىتتىپاق» ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنى جۇڭگو خەل-

قىنىڭ ئازادلىق كۈرىشى بىلەن بىرلەشتۈرۈپ، شىنجاڭدا گو-
مىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە، جاھانگىرلىككە ۋە ئۇلارنىڭ غال-
چىلىرىغا قارشى ھارماي - تالماي كۈرەش قىلىپ، ئىنقىلاب-
نىڭ مەقسىتىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش يولىدا ئۆزىنىڭ تارىخىي
ۋەزىپىسىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالىدى.

گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمرانلىرى ئۇچ ۋىلايەت ئىنە-
قىلابىنى مەغلۇبىيەتكە ئۇچراتقاندىن كېيىن، ئۇچۇن سىياسىي جەھەتتە
ئىغۋاگەرچىلىك ۋە بۆلگۈنچىلىك سىلىپلا قالماستىن، ئوسمان،
قالمىبەك قاتارلىق باندىتلارنى قۇتراتىپ، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلا-
بىغا پاراكەندىچىلىك سالدى. 1947 - يىلى ئەتىيازدا باندىت
ئوسمان گومىنداڭ ئەكسىيەتچى دائىرىلىرى بىلەن تىل بىرىكە
تۈرۈپ، ئۇلارنىڭ قوللىشى ئارقىسىدا ئالتاي ۋە قوبۇق خەلقە-
سىنىڭ مال - مۈلكىنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلىپ، خەلقنى قىرغىن
قىلدى. بۇنىڭدىن غەزەپلەنگەن ئالتاي خەلقى ئوسمانىنى ئال-
تايدىن قوغلاپ چىقاردى. شۇ يىلى 9 - ئايدا ئوسمان باندىت-
لىرى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ۋە جاھانگىرلارنىڭ قوللىشى
ئارقىسىدا نۇرغۇن ئەسكىرىي كۈچ ۋە قورال - ياراغ يارەدەم
ئېلىپ، ئالتاي ۋىلايىتىگە ھۇجۇم قوزغاپ، بىر قىسىم جايلارنى
بېسىۋالدى. خەلقنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلىپ، ئاتمىشتىن ئارتۇق
بىگۇناھ ئاممىنى ئۆلتۈردى. بۇ قېتىم بۇلاڭ - تالاڭ قىلىنغان
خەلقنىڭ مال - مۈلكى شۇ ۋاقىتتىكى چەك پۇلغا 10 مىليارد
675 مىليون دوللار، ھۆكۈمەتكە كەلتۈرگەن زىيان چەك پۇل-
غا 2 مىليارد 942 مىليون دوللار بولۇپ، كەلتۈرۈپ چىقار-
غان زىياننىڭ ئومۇمىي سانى ئۇچ ۋىلايەت چەك پۇلغا جەم-
ئىي 13 مىليارد 612 مىليون دوللارغا يەتكەن. شۇ يىلى 17-
سىنتەبىر كۈنى ئوسمان باندىتلىرى سارسۇمبىنى (ھازىرقى ئال-
تاي شەھىرى) بېسىۋالدى. گېنېرال دەلىلقان، گېنېرال ماۋاروۋ
باشلىق ۋىلايەت رەھبەرلىرى جېمۇنەي ئارقىلىق سوۋېت ئىتتىپاقىغا

چېكىنىپ، 21 - سىنتەبىر چۆچەككە يېتىپ كەلدى. شۇ كۈنى كېچىدە
ئالمىجان ھېكمىبايوۋنىڭ ئۆيىدە يىغىن ئېچىلدى. يىغىنغا گې-
نېرال ۋېكتوروۋ، مىللىي ئارمىيە قۇماندانلىق شتابىدىن گېنېرال ما-
ۋاروۋ، گېنېرال مايور دەلىلقان سۇگور بايوۋ، ۋالىي باشباي،
ئابلىمىت ھاجىيوۋ، ئالمىجان ھېكمىبايوۋ قاتارلىق يولداشلار
قاتناشتى. يىغىندا ئالتاي ۋەزىيىتى تەھلىل قىلىنىپ ئۇنى قاي-
تۇرۇبلىش پىلانى تۈزۈلدى.

يىغىندىكى ئورۇنلاشتۇرۇش بويىچە دۆربىلجىندە تۇرۇشلۇق
ئاتقۇچى 3 - پولكنى دەرھال ئالتايغا ماڭدۇرۇپ، بۇنىڭ ئۈ-
چۈن ئېمىل چېگرىسى ئارقىلىق قىرىق دانە ئوراڭ ماركىلىق
زىس ماشىنىسى بىلەن 400 ئەسكەر يارەدەمگە كەلدى. 3 -
پولك 25 - سىنتەبرده قوبۇققا يېتىپ باردى. ئۇلار گومىنداڭ
قوشۇنلىرى ۋە ئوسمان باندىتلىرى بىلەن كەسكىن جەڭ قى-
لىپ بىرمۇنچە جايلارنى قايتۇرۇۋالدى ۋە 2 مىڭغا يېقىن ھەر-
بىي ئات غەنىيمەت ئالدى. شۇنىڭ بىلەن 3 - ئاتقۇچى پولك
بىلەن يارەدەمگە كەلگەن جەڭچىلەر ئالتىنچى قوشۇن قىلىپ ئۆز-
گەرتىلدى. ئىلىدىكى ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي ھۆكۈمىتى ئاتمىش-
يەتمىش دانە يۈك ماشىنىسى بىلەن ئىككى پولك ئەسكەرنى
قوبۇققا يەتكۈزۈپ بەردى. 21 - سىنتەبردىكى جىددىي يىغىن-
دا يەنە تارباغاتاي ۋىلايىتى ھەر قايسى مىللەتتىن 1500 كى-
شىلىك پارتىزان ئەترىتى ھەمدە رۇسلارنى ئاساس قىلغان ھەر
قايسى مىللەت ياشلىرىدىن 500 كىشىلىك بىر قوشۇن تەييار-
لاپ، ئاتلاندۇرۇپ بېرىشكە قارار قىلىندى. چۆچەكتىن باشقا
يەنە دۆربىلجىن ناھىيىلىك ئىنقىلابچىل ياشلار تەشكىلاتىنىڭ ۋە-
كىلىسى تۇرسۇنتاي مەخمۇتوۋنىڭ ماسلىشىشى ئارقىسىدا 200 كى-
شىدىن ئىبارەت بىر پارتىزان ئەترىتى قۇرۇلۇپ، سابىق جېمۇ-
نەي پارتىزانلىرىنىڭ باشلىقى غوجەخمەت سىلىموۋ (تارباغاتاي
ۋىلايەتلىك ھەربىي ئىشلار باشقارمىسىنىڭ باشلىقى) نىڭ باش-

لامچىلىقىدا قوبۇقتا ئەۋەتىلدى. ھەممە قوشۇن قوبۇقتا باش قوشقاندىن كېيىن، ئۇچ يۈنىلىشكە بۆلۈنۈپ ئالتاي ۋىلايىتىگە قايتۇرما ھۇجۇم باشلىدى. نەتىجىدە ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي ئارمىيىسى ۋە پارتىزانلارنىڭ شىددەتلىك زەربىسىگە ئۇچرىغان ئوسمان ۋە گومىنداڭ باندىتلىرى ئالتايدىن چېكىنىشكە مەجبۇر بولدى. ئوسمان باندىتلىرى چېكىنىش جەريانىدا بورۇلتوقاي خەلقىدىن 3700 ئائىلە، جەمئىي 17 مىڭ 800 ئادەم، 62 مىڭ تۈياق چوڭ مال، 152 مىڭ قوي قاتارلىق مال‌لارنى زور-لۇق بىلەن ھەيدەپ گۇچۇڭ ئەتراپىغا چېكىنىپ كەتتى.

گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ئوسمان باندىتلىرىنى قوتر-تىپ، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا پاراكەندىچىلىك سېلىپ بىگۇناھ خەلقنى قىرغىندىن تاشقىرى، ساۋەنده يەنە قالىبەك باندىتلىر-نى قوتراتىپ، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا بۇزغۇنچىلىق سالدى.

قالىبەك ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى دەسلەپ پارتىزانلار چاغ-دا بىر تۇركۈم ئادەملەرنى باشلاپ تاغقا چىقىۋېلىپ گومىنداڭ-غا قارشى تۇرغانىدى. ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى ئارمىيىسى شە-خو، ساۋەننى ئازاد قىلىش ئۈچۈن جەڭ قىلىۋاتقاندا، ئۇ ماس-لىشىپ ئۇرۇش قىلىش ئارقىلىق ھەسسە قوشقانىدى. شۇڭا، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي ھۆكۈمىتى گومىنداڭ بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈ-زۈپ 11 بىتىم ئىمزالىغاندىن كېيىن، ئۇنى ساۋەن ناھىيىسىگە ھاكىم قىلىپ تەيىنلىگەنىدى. ھەتتا 1947 - يىلى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت تەرىپىدىن ئېچىلغان كېچىك يىغىنغا قاتناشتۇرۇش ئۈچۈن تارباغاتايدىن بارىدىغان يەتته ۋەكىلنىڭ بىرسى قىلىپ ئەۋەتىشنى بەلگىلىگەنىدى.....

1947 - يىلقى سايلامدا ھەر قايسى ناھىيىلەردىن سايـ-لانغان ۋەكىللەر تۆۋەندىكىچە بولدى:

چۆچەك ناھىيىسىدىن:	ئابلىز راخمانوۋ
دۆربىلجىن ناھىيىسىدىن:	ئابلىمىت ھاجىيوۋ

تولى ناھىيىسىدىن:	نۇر ساپا
چاغانتوغاي ناھىيىسىدىن:	ئەنۋەر جاكۇلىن
قوبۇق ناھىيىسىدىن:	گۈڭچىك لاما
شىخو ناھىيىسىدىن:	ماغاۋىيە جاكۇلىن
ساۋەن ناھىيىسىدىن:	قالىبەك

بۇنىڭدىن باشقا چۆچەك قارا قاباق يېزىسىدىن شىبە ۋەكىلى بولۇپ چاڭ باۋ فامىلىلىك بىر ئادەم سايلاندى.

شۇ يىلى 5 - ئايدا ۋەكىللەر ئۆمىكى كونا ساۋەنگە بېـ-رىپ، تاغدىن قالىبەكنى چاقىرتسا، ئۇ سالامەتلىكىم ياخشى ئەمەس، بارالمايمەن دەپ تاغدىن چۈشكىلى ئۇنمىاي ئورنىغا بالا قامىزانى ئەۋەتتى. ۋەكىللەر ئۇرۇمچىگە بارغاندىن كېيىن، ۋەكىللىك سالاھىيەت تەكشۈرگەنده بالا قامىزا بىلەن شىخۇ، چاغانتوقاي ۋەكىللىرىنى سالاھىيىتى توشمايدۇ، دەپ قايتۇردى. بۇلارنىڭ ئورنىغا ساۋەندىن ئۆندىرخان مىڭبېگى، شىخودىن نىزامىدىن، چاغانتوقايدىن ئابىت مىڭبېگى قاتارلىقلار ۋەكىل بولدى. قالىبەكنىڭ بۇ يىغىنغا بارماسلىقىدىكى سەۋەب، شۇ كۈنـ-لەردە ئۇ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچى دائىرىلىرى بىلەن تىل بېـ-رىكتۇرۇپ ئەكسىلىنقىلابىي يولغا مېڭىشقا ھەرىكەت قىلىۋاتقانـ-دى. بۇ قېتىمقى كېڭەش يىغىنى گومىنداڭچىلار تەرىپىدىن بۇز-غۇنچىلىققا ئۇچرىدى. گومىنداڭ ھۆكۈمىتى مەسئۇدنى ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت رەئىسلىكىگە يۆلەپ چىقىرىپ، ئەيسانى باش كاتىپ قىلغاندىن كېيىن شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرـ-دىكى خەلق ئاممىسى بۇنىڭغا قەتئىي قارشى تۇردى. ئىلى، چۆـ-چەك، ئالتاي، بورتالا، قەشقەر، خوتەن، كۇچا قاتارلىق جايـ-لاردا ئاممىۋى نامايىشلار ئۆتكۈزۈپ قارشى تۇردى. نامايىشچىلار ۋەكىللىرى ئۇرۇمچىگە كېلىپ گومىنداڭ دائىرلىرىدىن مەسئۇد، ئەيسالارنى خىزمەتتىن ئېلىپ تاشلاشنى تەلەپ قىلدى. گومىنـ-داڭ دائىرىلىرى بۇ تەلەپكە قۇلاق سېلىش بۇياقتا تۇرسۇن،

بۇنىڭ ئەكسىنچە ھەر قايسى جايلاردىكى خەلق ئاممىسىنى بىسىقتۇرۇپ ئۆرۈمچىدە 25 - فېۋرال قانلىق ۋەقەسىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. شۇنىڭ بىلەن 11 ماددىلىق بىتىم بۇزۇلدى. ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى بايانات ئېلان قىلىپ ئۇرۇمچىدىن ئىلىغا قايتىپ كەتتى. 1947-يىلى مايدىن ئاۋغۇستقىچە بولغان ئارىلىقتا، گومىنداڭ دائىرلىرى قالىبېكنى قورال - ياراق بىلەن تەمىنلەپ، ئۇنى ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا قارشى ئۇرۇش قىلىشقا قۇتراتتى. گومىنداڭ 8 - پولكىدىن 124 ئادەم، 227 - لۇيدىن بىر ئاتلىق ئىسكادىرۇن ئەسكەر ئاجرىتىپ، قالىبېكنىڭ تاغقا كۆچۈپ چىقىپ كېتىشىگە ماسلاشتى. قالىبېككە يەنە ئىككى قېتىمدا 640 تال مىلتىق، ئالتە پىلىموت ،نۇرغۇن ئوق - دورا، قول بومبىسىۋە ئىككى ئادەم بىلەن ئىككى يۈرۈش رادىئو ئاپپاراتى بەردى ھەمدە مەسلىھەتچىلەرنى ئەۋەتتى.

بۇ چاغدا ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي ھۆكۈمىتى يۇقىرىقى ئەھۋاللاردىن خەۋەر تېپىپ قالىبېككە ئىدىيىۋى خىزمەت ئىشلىدى. تارباغاي ۋىلايىتىنىڭ مۇئاۋىن ۋالىيسى قاسىم ئاخۇن، كاتىپ ئىسمائىل ئىبراھىموۋ، دىنىي ئىشلار نازارىتىنىڭ مەسئۇلى مۇقاش موللا قاتارلىقلارنى نۇرغۇن ماددىي بۇيۇملار (چاي، شەكەر، رەخت قاتارلىقلار) بىلەن ھال سوراشقا ئەۋەتىپ، سۆھبەت ئۆتكۈزۈپ خىزمەت ئىشلىگەن بولسىمۇ، لېكىن قالىبېك بۇ سەمىمىي تىرىشچانلىقلارغا قۇلاق سالماي، خەلق بىلەن داۋاملىق دۇشمەنلىشىپ، ئاخىرى ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا ئاسىيلىق قىلدى، ھەتتا ۋەكىللەرگە تەھدىت سېلىپ ھاياتىغا خەۋپ تۇغدۇرغانلىقتىن، ۋەكىللەر ئىلاجسىز ئەنجىخەيدىكى ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى مىللىي ئارمىيە قىسىملىرى ئىچىدە تۇرۇپ خىزمەت ئىشلەشكە مەجبۇر بولدى. 1947 - يىلى 7 - 8 - ئايلارغا كەلگەندە، قالىبېك غالجىرلىشىپ ئوچۇق - ئاشكارا مەيدانغا چىقتى.

ئالدى بىلەن ئۇ، كونا ساۋەندىكى مال - چارۋىچىلارنى تاغقا كۆچۈشكە مەجبۇر قىلدى. كۆچۈشكە كۆنمىگەنلەرنى ئۆلتۈردى. مال - مۈلكىنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلدى. 10 - ئايلارغا كەلگەندە، ساۋەننىڭ قىزىل دېگەن يېرىدە 600 كىشىلىك باندىت قوشۇن تەشكىللەپ، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى ئارمىيىسى بىلەن ئۇرۇش قىلىشقا تەييارلاندى. بۇ چاغدا گومىنداڭمۇ ئاشكارا ياردەم قىلىشقا باشلىدى. شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت مالىيە نازارىتىنىڭ نازىرى جانىمقان ئۆز نامىدا 12 مىليون دوللار ئۆلكە پۇلى ياردەم قىلدى. گومىنداڭ ھەربىي كۈچ جەھەتتە ماسلىشىش ئۈچۈن 1947 - يىلى ئۆكتەبىرنىڭ ئاخىرلىرىدا ئىككى تۈمەن (پولك) ئەسكىرىي كۈچنى ماناس لىنىيىسىگە يۆتكەپ كېلىپ ماسلىشىشقا تەييار تۇردى. 11 - ئايغا كەلگەندە، قالىبېك باندىت قوشۇنىنى مىڭدىن ئارتۇق سانغا يەتكۈزۈپ، تاكمان (ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتىنىڭ سابىق ساۋەن ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى) نىڭ باشچىلىقىدا ئىككى يولغا بۆلۈنۈپ، شىخو بىلەن ساۋەنگە ھۇجۇم قىلدى. 11 - ئاينىڭ 16 - ۋە 20 - كۈنلىرى ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى ئارمىيىسى باندىتلارغا زەربە بېرىشكە باشلاپ، 20 كۈنلۈك قانلىق جەڭ قىلىش ئىلىقلىق 200 دىن ئارتۇق باندىتلارنى ئۆلتۈرۈپ، 63 كىشىنى ئەسىرگە چۈشۈردى. بۇ جەڭلەردە كۆپلىگەن قورال - ياراق، ئوق - دورىلارنى غەنىيمەت ئالدى. باندىتلار تەرىپىدىن زورلۇق بىلەن كۆچۈرۈپ كەتكەن 900 ئائىلىنى قۇتۇلدۇرۇپ ئۆز ماكانلىرىغا جايلاشتۇردى. 10 مىڭ تۇياقتىن ئارتۇق مالنى قايتۇرۇۋېلىپ ئۆز ئىگىلىرىگە بەردى. بۇ جەڭدە ئارمىيىمىزدىن 67 نەپەر جەڭچى قۇربان بولدى. قالىبېك مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، قالدۇق باندىتلار ۋە بىر تۈركۈم ئاممىنى مەجبۇرىي كۆچۈرۈپ گومىنداڭنىڭ قوينىغا ئۆزىنى ئاتتى.

ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى گومىنداڭ ئەكسىيەتچى دائىرلىرى

بۇنىڭ ئەكسىنچە ھەر قايسى جايلاردىكى خەلق ئاممىسىنى بىسىقتۇرۇپ ئۆرۈمچىدە 25 - فېۋرال قانلىق ۋەقەسىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. شۇنىڭ بىلەن 11 ماددىلىق بىتىم بۇزۇلدى. ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى بايانات ئېلان قىلىپ ئۇرۇمچىدىن ئىلغا قايتىپ كەتتى. 1947-يىلى مايدىن ئاۋغۇستقىچە بولغان ئارىلىقتا، گومىنداڭ دائىرلىرى قالىبېكنى قورال - ياراق بىلەن تەمىنلەپ، ئۇنى ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا قارشى ئۇرۇش قىلىشقا قۇتراتتى. گومىنداڭ 8 - پولكىدىن 124 ئادەم، 227 - لۋيدىن بىر ئاتلىق ئىسكادىرۇن ئەسكەر ئاجرىتىپ، قالىبېكنىڭ تاغقا كۆچۈپ چىقىپ كېتىشىگە ماسلاشتى. قالىبېككە يەنە ئىككى قېتىمدا 640 تال مىلتىق، ئالتە پىلىموت ،نۇرغۇن ئوق - دورا، قول بومبىسىۋە ئىككى ئادەم بىلەن ئىككى يۇرۇش رادىئو ئاپپاراتى بەردى ھەمدە مەسلىھەتچىلەرنى ئەۋەتتى.

بۇ چاغدا ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي ھۆكۈمىتى يۇقىرىقى ئەھۋاللاردىن خەۋەر تېپىپ قالىبېككە ئىدىيەۋى خىزمەت ئىشلىدى. تارباغاي ۋىلايىتىنىڭ مۇئاۋىن ۋالىيسى قاسىم ئاخۇن، كاتىپ ئىسمائىل ئىبراھىموۋ، دىنىي ئىشلار نازارىتىنىڭ مەسلىھەتچىسى مۇقاش موللا قاتارلىقلارنى نۇرغۇن ماددىي بۇيۇملار (چاي، شېكەر، رەخت قاتارلىقلار) بىلەن ھال سوراشقا ئەۋەتىپ، سۆھبەت ئۆتكۈزۈپ خىزمەت ئىشلىگەن بولسىمۇ، لېكىن قالىبېك بۇ سەممىي تىرىشچانلىقلارغا قۇلاق سالماي، خەلق بىلەن داۋاملىق دۇشمەنلىشىپ، ئاخىرى ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا ئاسىيلىق قىلدى، ھەتتا ۋەكىللەرگە تەھدىت سېلىپ ھايانىغا خەۋپ تۇغدۇرغانلىقتىن، ۋەكىللەر ئىلاجسىز ئەنجىخەيدىكى ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى مىللىي ئارمىيە قىسىملىرى ئىچىدە تۇرۇپ خىزمەت ئىشلەشكە مەجبۇر بولدى. 1947 - يىلى 7 - 8 - ئايلارغا كەلگەندە، قالىبېك غالجىرلىشىپ ئوچۇق - ئاشكارا مەيدانغا چىقتى.

ئالدى بىلەن ئۇ، كونا ساۋەندىكى مال - چارۋىچىلارنى تاغقا كۆچۈشكە مەجبۇر قىلدى. كۆچۈشكە كۆنمىگەنلەرنى ئۆلتۈردى. مال - مۈلكىنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلدى. 10 - ئايلارغا كەلگەندە، ساۋەننىڭ قىزىل دېگەن يېرىدە 600 كىشىلىك باندىت قوشۇن تەشكىللەپ، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى ئارمىيىسى بىلەن ئۇرۇش قىلىشقا تەييارلاندى. بۇ چاغدا گومىنداڭمۇ ئاشكارا ياردەم قىلىشقا باشلىدى. شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت مالىيە نازارىتىنىڭ نازىرى چانمىقان ئۆز نامىدا 12 مىليون دوللار ئۆلكە پۇلى ياردەم قىلدى. گومىنداڭ ھەربىي كۇچ جەھەتتە ماسلىشىش ئۈچۈن 1947 - يىلى ئۆكتەبىرنىڭ ئاخىرلىرىدا ئىككى تۈەن (پولك) ئەسكىرىي كۈچنى ماناس لىنىيىسىگە يۆتكەپ كېلىپ ماسلىشىشقا تەييار تۇردى. 11 - ئايغا كەلگەندە، قالىبېك باندىت قوشۇنىنى مىڭدىن ئارتۇق سانغا يەتكۈزۈپ، تاكمان (ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتىنىڭ سابىق ساۋەن ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى) نىڭ باشچىلىقىدا ئىككى يولغا بۆلۈنۈپ، شىخو بىلەن ساۋەنگە ھۇجۇم قىلدى. 11 - ئاينىڭ 16 - ۋە 20 - كۈنلىرى ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى ئارمىيىسى باندىتلارغا زەربە بېرىشكە باشلاپ، 20 كۈنلۈك قانلىق جەڭ قىلىش ئارقىلىق 200 دىن ئارتۇق باندىتلارنى ئۆلتۈرۈپ، 63 كىشىنى ئەسىر گە چۈشۈردى. بۇ جەڭلەردە كۆپلىگەن قورال - ياراق، ئوق - دورىلارنى غەنىيمەت ئالدى. باندىتلار تەرىپىدىن زورلۇق بىلەن كۆچۈرۈپ كەتكەن 900 ئائىلىنى قۇتۇلدۇرۇپ ئۆز ماكانلىرىغا جايلاشتۇردى. 10 مىڭ تۇياقتىن ئارتۇق مالنى قايتۇرۇۋېلىپ ئۆز ئىگىلىرىگە بەردى. بۇ جەڭدە ئارمىيىمىزدىن 67 نەپەر جەڭچى قۇربان بولدى. قالىبېك مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، قالدۇق باندىتلار ۋە بىر تۈركۈم ئاممىنى مەجبۇرىي كۆچۈرۈپ گومىنداڭنىڭ قوينىغا ئۆزىنى ئاتتى.

ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى گومىنداڭ ئەكسىيەتچى دائىرلىرى

ۋە جاھانگىرلارنىڭ باندىتلار ئارقىلىق تۇغدۇرغان پاراكەندىچىلىكلىرى ئۈستىدىن يەنە بىر قېتىم غەلىبە قىلىپ، ئىنقىلابىي ھاكىمىيەتنى قوغداپ ئەك ئاخىرقى غەلىبىنى قولغا كەلتۈرۈشكە پۇختا ئاساس يارىتتى.

1949 - يىلى 8 - ئايدا يولداش دېڭ لىچۈن رەئىس ماۋزېدۇڭنىڭ ئەخمەتجان قاسىمغا يازغان بىر پارچە خېتىنى ئېلىپ ئىلىغا كەلدى. خەتتە ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا يۇقىرى باھا بېرىپ، «سىلەرنىڭ كۆپ يىللاردىن بۇيانقى ئېلىپ بارغان كۈرەشلىرىڭلار پۈتۈن جۇڭگو خەلق دېموكراتىك ئىنقىلابىي ھەرىكىتىنىڭ بىر قىسمى» دېگەنىدى ھەمدە ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىرىنى 1 - نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەش يىغىنىغا قاتنىشىشقا تەكلىپ قىلغان، ئۇچ ۋىلايەت رەھبەرلىرى يولداش ماۋزېدۇڭنىڭ تەكلىپىنى تولۇپ - تاشقان ئىپتىخارلىق بىلەن قوبۇل قىلىپ، ئەخمەتجان قاسىمى قاتارلىق بىر قىسىم ۋەكىللەرنى يىغىنغا ئەۋەتتى. ئەپسۇسكى، بۇ سەپەرگە چىققان ئەخمەتجان قاسىمى، ئىسھاقبەگ، ئابدۇكېرىم ئابباسوۋ، دەلىلقان، لۇجۇلاردىن تەركىب تاپقان ۋەكىللەر ئۆمسكى ئايروپىلان ھادىسىسىگە ئۇچراپ قازا تاپتى. ئۇنىڭدىن كېيىن يولداش سەيپىدىن ئەزىزى، ئالىمجان ھېكمىبايوۋ، تۇجۇلاردىن تەركىب تاپقان ئىككىنچى تۈركۈمدىكى ۋەكىللەر بېيجىڭغا بېرىپ جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇشتەك ئۇلۇغۋار ئىش توغرىسىدا ئېچىلغان مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەش يىغىنىغا قاتناشتى. ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى جۇڭنەنخەي خۇەيرىنتاك زالىدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىكىنى چىن كۆڭلىدىن قىزغىن ھىمايە قىلىدىغانلىقىنى، جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ شىنجاڭغا كىرىشىنى قىزغىن قارشى ئالىدىغانلىقىنى بىلدۈردى.

شىنجاڭنىڭ تىنچلىق يولىدا ئازاد قىلىنىشى ۋە پارلاق ئىستىقبالغا قەدەم قويۇشى

1949 - يىلى 25 - ۋە 26 - سىنتەبىر كۈنلىرى، گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق قىسىملىرىنىڭ قوماندانى تاۋجۇيۇ، شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت رەئىسى بۇرھان شەھىدى قاتارلىقلار جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ رەئىسى يولداش ماۋزېدۇڭغا تېلېگراممىا يوللاپ، ئۆزلىرىنىڭ ھەقىقەتكە قايىتقانلىقىنى، گومىنداڭ گۇڭجۇ ھۆكۈمىتى بىلەن بولغان بارلىق ئالاقىسىنى ئۈزگەنلىكىنى جاكارلىدى. 20 - ئۆكتەبىر كۈنى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ يولداش ۋاك جىن يېتەكچىلىكىدىكى قىسىملارنىڭ براۋنۇنىڭ قىسىملىرى ئۈرۈمچىگە يېتىپ كەلدى. 9 - دېكابىردا ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي ئارمىيىسىنىڭ يولداش مەرغۇپ باشچىلىقىدىكى ئاتلىق پولكى ئۈرۈمچىگە كىرىپ خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ 1 - بىكتۇەنى بىلەن غەلىبىلىك ئۇچراشتى. 1949 - يىلنىڭ ئاخىرىدا تارباغاتاي ۋىلايىتىنىڭ ھەر مىللەت خەلق ئامىمىسى نامىدىن مۇئاۋىن ۋالىي داشجاپ، ۋىلايەتلىك سوت باشلىقى ئابلىز راخمانوۋلار نۇرغۇن ئاشلىق، قوي، كالا قاتارلىق ماددىي نەرسە ۋە سانائەت مەھسۇلاتلىرى بىلەن خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىدىن ھال سوراش ئۇچۇن ئۈرۈمچىگە كەلدى. شۇنداق قىلىپ ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي جۇڭگو خەلقىنىڭ يېڭى دېموكراتىك ئىنقىلابى بىلەن غەلىبىلىك قوشۇلۇپ، ئۆزىنىڭ تارىخىي بۇرچىنى ئادا قىلدى. ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي ئارمىيىسى بىلەن جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى بىرلەشكەندىن كېيىن ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى ئارمىيىسىنى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ يېڭى 5 - كورپۇسى قىلىپ تەشكىل قىلدى. كورپۇس كوماندىرلىقىغا لېسكىن، ئورۇنباسارى

مەرغۇپ، سىياسىي كومىسسارلىقىغا لىيۇشكىيۇك (ئىلى ۋىلايەتلىك پارتكومىنىڭ دەسلەپكى شۇجىسى)، سىياسىي بۆلۈم باشلىقى لى يۇكىي، ئورۇنباسارلىقتا ساۋدانوۋ قاتارلىقلار تەيىنلەندى. كېيىنرەك بۇ كورپۇس 13 - ۋە 14 - دىۋىزىيە بولۇپ ئىككىگە بۆلۈندى، 13 - دىۋىزىيە كوماندىرلىقىغا مەمتىمىن ئىمىنوۋ، ئورۇنباسارلىقتا مالىك ئىمادىنوۋ بەلگىلىنىپ قەشقەرگە ئورۇنلاشتى. 14 - دىۋىزىيە كوماندىرلىقىغا ئىبراھىمباي، سىياسىي كومىسسارلىقتا خوجمك تەيىنلىنىپ چۆچەككە ئورۇنلاشتى.

شۇنىڭدىن باشلاپ ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمەتنىڭ بارلىق ئىشلىرى بىر تۇتاش ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رىياسەتچىلىكىدە باشقۇرۇلىدىغان بولدى. مالىيەسىمۇ ئۆلكىلىك مالىيە بىلەن بىرلەشتۈرۈلدى. 1950 - يىلى مارتتا شىنجاڭ ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى جامائەت خەۋپسىزلىك نازارىتى يولداش جى دېشەننى تارباغاتاي ۋىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىك ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى قىلىپ ئەۋەتتى. يولداش جى دېشەن تارباغاتاي ۋىلايىتىگە بىرىنچى بولۇپ كەلگەن جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئەزاسى ئىدى، مەن ئۇ چاغدا تارباغاتاي ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ مۇئاۋىن ۋالىيسى بولۇپ، قوشۇمچە «ئىنتىپاق» خىزمىتىگە مەسئۇل ئىدىم. ئاپرېلنىڭ ئاخىرلىرىدا شىنجاڭ ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ چاقىرتىشى بويىچە ئۈرۈمچىگە كېلىپ، تارباغاتاي ۋىلايىتىنىڭ خىزمىتىدىن دوكلات قىلدىم. ئۈرۈمچىدە يولداش ۋاڭ جېن، شۇ لىچىڭ، دېڭ لىچۈن ۋە بۇرھان شەھىدى، گوجىڭ جۇڭ قاتارلىق يولداشلار قوبۇل قىلدى. بىز تارباغاتاي ۋىلايىتىنىڭ ئەھۋالىدىن دوكلات بەردۇق. يولداش شۇ لىچىڭ پارتىيە تەشكىلىگە ۋەكالىتەن مەن بىلەن سۆھبەتلەشتى. يولداش سەيپىدىن بىلەن يولداش داشجاپنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن مەن جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە قوبۇل قىلىندىم. بۇ قېتىم پارتىيىگە قوبۇل قىلىنغانلار ئىچىدە دۆربىلجىن ناھىيىسىنىڭ مۇئا-

ۋىن ھاكىمى تۇرسۇنتاي مەخمۇتوۋمۇ بار ئىدى. ئارىپ ئەسىبى شۇ قېتىم ئۆلكىلىك جامائەت خەۋپسىزلىك نازارىتى ئاچقان خىزمەت يىغىنىغا قاتنىشىش ئۈچۈن كەلگەنىدى. شۇڭا ئۇ ئۆلكىلىك جامائەت خەۋپسىزلىك نازارىتى ئارقىلىق پارتىيىگە قوبۇل قىلىنىدى.

چۆچەككە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن يولداش جى دېشەن، مەن ۋە ئارىپ ئەسىبى ئۈچمىز بىر ياچىيكا بولۇپ تەشكىللىنىپ، چۆچەكتە پارتكوم قۇرۇلغىچىلىك بولغان ئارىلىقتىكى پارتىيىنىڭ تەشۋىقات خىزمەتلىرىنى قانات يايدۇرۇق. شۇ ۋاقىتتىكى خىزمەتنىڭ ئاساسىي نۇقتىسى، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى رەھبەرلىكىدىكى يېڭى دېموكراتىزملىق ئىنقىلابنىڭ غەلىبىسى ۋە ئۇنىڭ تارىخىي ئەھمىيەتلىرىنى تەشۋىق قىلىشتىن ئىبارەت ئىدى.

1950 - يىلى 24 - ئىيۇلدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ شىنجاڭ بيۇروسى ئەۋەتكەن تارباغاتاي ۋىلايەتلىك خىزمەت گۇرۇپپىسى چۆچەككە كەلدى. بۇ خىزمەت گۇرۇپپىسى جاڭ جۇڭتاۋ، ۋۇياۋبىك، لى خۇك، شې يەنچىك، شې يۈيتيەن، گودىپتۇ، لى دېخى، چاڭ جۇنيى، لى خۇلىك، ۋۇجىماۋ قاتارلىق يولداشلاردىن تەركىب تاپقانىدى. ئۇلار چۆچەككە كېلىۋېتىپ يولداش چىڭ دەيمىننى دۆربىلجىنگە ئورۇنلاشتۇرۇپ كەلگەنىكەن. بۇ گۇرۇپپا كېلىپلا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى تارباغاتاي ۋىلايەتلىك كومىتېتىنى قۇرۇپ ئۆز خىزمىتىنى باشلىۋەتتى. ئۆلكىلىك پارتكومنىڭ 1 - ئاۋغۇست تېلېگراممىسى ئارقىلىق بەرگەن ئۇقتۇرۇشنىڭ روھىغا ئاساسەن، شىخو، چۆچەك، دۆربىلجىن ناھىيىلىرىنىڭ پارتىيە كومىتېتى رەسمىي قۇرۇلغانلىقىنى ئېلان قىلدى. 11 - ئاۋغۇستتا ئۆلكىلىك پارتكومنىڭ ئۇقتۇرۇشىغا ئاساسەن يولداش جاڭ جۇڭتاۋ تارباغاتاي ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن سېكرېتارى بولدى. 14 - دىۋىزىيىنىڭ سىياسىي كومىسسارى خۇجمك، مۇئاۋىن ۋالى ئابلىمىت ھاجىيۇۋ، 14 - دىۋىزىيە كومان-

دىرى ئىبراھىمباي، شىخو ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ سېكرېتارى، ئولايەتلىك پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمىنىڭ باشلىقى شې ژېيتيەن، ئولايەتلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى جى دېشەن قاتارلىق بەش يولداش ئولايەتلىك پارتكومنىڭ دائىمىي كومىتېت ئەزاسى بولۇپ تەيىنلەندى.

1 - سېنتەبىر كۈنى ئولايەتلىك پارتكومنىڭ تۇنجى قېتىملىق كېڭەيتىلگەن يىغىنى ئېچىلىپ، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى تارباغاتاي ئولايەتلىك كومىتېتى رەسمىي قۇرۇلغانلىقى جاكارلاندى. يىغىندا پارتكومنىڭ ئۆتكەن بىر ئايلىق خىزمەتلىرى خۇلاسىلىنىپ، كېيىنكى ۋەزىپىلەر ئورۇنلاشتۇرۇلدى. ھەرقايسى بۆلۈملەرگە مەسئۇل كادىرلار تەيىنلەندى. كاتىبات بۆلۈمىگە ژۇ جىمياۋ، تەشۋىقات بۆلۈمىگە شې يەنچىڭ، تەشكىلات بولۈمىگە شې يۈيتيەن، كادىرى گوۋبىفۇلار بەلگىلەندى.

ئولايەتلىك پارتكومنىڭ مۇھىم خىزمىتى جەمئىيەت ئەھۋالىنى ئۆگىنىش، كادىرلارنىڭ ئەھۋالىنى ئىگىلەش ۋە ئىجتىمائىي ئىسلاھات ئېلىپ بېرىشقا شەرت - شارائىت ھازىرلاشتىن ئىبارەت بولدى. لېكىن پارتكومدا ئادەم كۆچى ئاز بولغانلىقتىن، جەمئىيەت ئەھۋالىنى ئىگىلەش، ئۆگىنىشكە كۆپلەپ كۈچ ئاجرىتىش ئىمكانىيەتلىرى ئاز بولدى. شۇڭا ئولايەتلىك پارتكومنىڭ دەسلەپكى خىزمەتلىرىدە بەزەن ئەگرى - توقايلىقلار، ئوڭۇشسىزلىقلاردىن خالىي بولالمىدى. يەنە بىر تەرەپتىن يەرلىك كادىرلارنىڭ يېڭى كەلگەن يولداشلارغا ئەھۋالنى تولۇق چۈشەندۈرۈشلىرىمۇ يېتەرلىك بولمىدى. چۆچەك بەزى جەھەتلەردە باشقا جايلارغا ئوخشاشمايتتى. بۇ يەر گەرچە ئۇچ ئولايەتئىنقىلابى غەلىبە قىلغان نۇقتىلىق رايونلاردىن بىرى بولسىمۇ، ئۇچ ئولايەتئىنقىلابى چۆچەكتە غەلىبە قىلىپ ئاخىردا جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغانغا قەدەر بولغان بەش يىل ئىچىدە خېلى مۇقىم ئاساس ياراتقان. جەمئىيەت تىنچ، خەلقى ئىتتىپاق

لاشقان بىر رايون ئىدى. يەنە بىر تەرەپتىن بۇ يەرنىڭ جۇغراپىيىلىك جايلىشىشى ئالاھىدە بولغانلىقتىن سوۋېت سوتسىيالىستلىك ئىنقىلابىنىڭ تەسىرى بىر قەدەر چوڭقۇر ئىدى. ئۇچ ئولايەت ئىنقىلابى قوشۇنى ئىچىدە كۆپلىگەن سوۋېت گىرۋادانلىرى خىزمەت قىلاتتى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ تەسىرىمۇ ناھايىتى چوڭقۇر ئىدى.

ئۇچ ئولايەت ئىنقىلابىي ھۆكۈمىتى ئۆز ۋاقتىدا ھەر خىل ئۇسۇللاردا ھەر مىللەت پاشلىرى ۋە خەلقىغە ماركسىزم - لېنىنىزم، سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب، جۇڭگو ئىنقىلابىنىڭ قولغا كەلتۈرگەن ئۇلۇغ غەلىبىلىرى توغرىسىدا كەڭ كۆلەمدە تەشۋىق قىلغان؛ ئۇچ ئولايەت ئىنقىلابى جۇڭگو ئىنقىلابىنىڭ بىر قىسمى ئىكەنلىكىنى خەلققە چۈشەندۈرگەن؛ دۆلەت قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى ئۇچ ئولايەت ئىنقىلابى ھۆكۈمىتى شۇ يىللاردىكى جەمئىيەتنىڭ مۇرەككەپلىكى، شەرت - شارائىتنىڭ پىشىپ يېتىلمىگەنلىكى قاتارلىق سەۋەبلەردىن كەڭ كۆلەمدە ئىجتىمائىي ئىسلاھات ئېلىپ بارالمىغان بولسىمۇ، لېكىن گومىنداڭچىلارغا ۋە خەلق دۈشمەنلىرىگە قارشى قاتتىق - قاتتىق تازىلاش ئېلىپ بېرىپ، تېگىشلىك جازا بەرگەنىدى. مۇشۇ ئەھۋاللارغا ئاساسەن بۇ جايدا ئىجتىمائىي ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش ئۇچۇن سالماقلىق بىلەن ئىش كۆرۈشكە توغرا كېلەتتى.

ئەمما يولداشلار دەسلەپ كەلگەن چاغدىلا بۇ جايغا خۇددى گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىقىدىن يېڭىلا ئازاد قىلىنغان جايلارغا ئوخشاش مۇئامىلە قىلىپ، سولغا مايىل ھەرىكەتلەرنى ئېلىپ بارغاچقا بەزەن يەرلىك كادىرلارنىڭ ۋە ئاممىنىڭ دىلىنى رەنجىتىپ قويۇش، نارازىلىقنى قوزغاشتەك ئەھۋاللاردىن ساقلانغىلى بولمىدى. جۇملىدىن مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىمۇ تەسىر يەتتى. بۇ ھەقتە بىز چۆچەك يەرلىك كومىتېتىنىڭ شۇجىسى بىلەن كۆپ قېتىم سۆھبەتلىشىپ، تارباغاتاينىڭ ئەھۋالىنى تەپسىلىي تونۇش-

تۇرغان بولساقمۇ، ئۇ ئانچە قۇلاق سالمىدى. شىنجاڭ ئۇلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ۋە ئۇلكىلىك بىيورو بۇ ئەھۋاللاردىن خەۋەر تېپىپ، ئۇچ ۋىلايەتتە ئىجتىمائىي ئىسلاھات يۈرگۈزۈشكە ئالدىرماسلىق، ئالدى بىلەن جەمئىيەت ئەھۋالىنى پۇختا ئۆگىنىپ، سالماقلىق بىلەن ئىش كۆرۈش توغرىسىدا تېلېگراممىلا ئارقىلىق يوليورۇق كۆرسەتلىگەندىن كېيىن، ئاندىن جىددىي ۋەزىيەت بىر ئاز پەسەيىپ ئىشلار بىرقەدەر جايىغا چۈشتى. ئالدىنقى بىر مەزگىلدە ئىشلەنگەن سولغا مايىل ئىشلار بىر قۇر تۈزىتىلىپ، جەمئىيەتنى ئۆگىنىشكە يېتەكلەشتىن تۇتۇش قىلىندى. ئەمما جەمئىيەتنى ئۆگىنىشتە تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىشقا ئەستايىدىل ئەھمىيەت بېرىش يېتەرلىك بولماي، كىم نېمە دېسە شۇنىڭغا ئىشىنىپ كېتىش، ئالدىراپ خۇلاسە چىقىرىپ قويۇشتەك ئەھۋاللار يۈز بېرىپ تۇردى. بىر كۈنى يەرلىق كومىتېتنىڭ شۇجىسى مالىكا بىر تۈركۈم «مەسلىسى بار» دەپ قارالغان كادىرلارنىڭ ئىسىملىكىنى كۆرسەتتى. بۇ كادىرلارنىڭ بىر قىسمى ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىدا خىزمەت كۆرسىتىپ تۆھپە قوشقان، بىرنەچچە يىللىق خىزمەت جەريانىدىمۇ ئىنقىلابقا ساداقەتلىك كۆرسىتىپ ئىشلىگەن يولداشلار ئىدى. مەن تىزىملىكنى كۆرۈپ ئۆزۈمنىڭ كۆز قارىشىمنى، پىكىرلىرىمنى يەنە بىر قېتىم ئېيتقان بولساممۇ، لېكىن ئۇ قۇلاق سالماستىن يەنىلا ئۆز كۆز قارىشىدا چىڭ تۇرۇۋالدى.

1950 - يىلى 7 - ئايدا ئۇلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى شىنجاڭ بويىچە ۋالىي - ھاكىملار يىغىنى ئاچتى. بۇ يىغىنغا تارباغاتاي ۋالىيسى باشباي قاتناشقانىدى. ئۇ كىشى ئۇرۇمچىدە يولداش ۋاڭ جىن بىلەن كۆرۈشۈپ، تارباغاتاي ۋىلايىتىنىڭ ئەھۋاللىرىدىن تەپسىلىي دوكلات قىلىدۇ. ئاڭلىشىمىزچە، ئۇ شۇ قېتىمدا ناھايىتى ھاياجانلىنىپ، ئۆزىنىڭ بەزىمن كۆز قاراشلىرىنى يولداش ۋاڭ جېنغا ئېيتقان ئوخشايدۇ. ئۇ بىر قېتىملىق

سۆھبەتتە: «بىز قازاق خەلقى — دالىدىكى كۆندۈرۈلمىگەن ئاتىنى تۇتقاندا، ئالدى بىلەن ئۇنى سىيلاپ - سىيپاپ كۆندۈرۈپ، ئاندىن ئېگەر توقۇپ مىنىمىز. كۆندۈرۈلمىگەن ئاساۋ ئاتنى يېقىپ مىنىشكە بولمايدۇ» دېگەن تەمسىل سۆزلەرنىمۇ ئېيتقان. تەرجىمان بۇ سۆزلەرنى قورقۇپ مۇشكۈلدە تەرجىمە قىلىپ بەرگەنىكەن.

1951 - يىلنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا تارباغاتاي ۋىلايىتىدە سىناق تەرىقىسىدە ئىجارە كېمەيتىپ زومىگەرلىككە قارشى تۇرۇش ھەرىكىتى يۈرگۈزۈلدى. ۋىلايەتلىك پارتكوم بىر يىللىق تەكشۈرۈش - تەتقىق قىلىش ئاساسىدا، بۇ ھەرىكەتنى ئالدى بىلەن قاراقاباق يېزىسىدا يۈرگۈزۈپ سىناق ئېلىپ بېرىشنى قارار قىلدى. چۈنكى بۇ يېزىدا ئەمەلدار پومېشچىكلار بىرقەدەر مەركەزلەشكەن. شۇنداقلا بۇ يەردىكى پومېشچىكلار گومىنداڭ ئەمەلدارلىرى بىلەن تىل بىرىكتۈرۈۋېلىپ دېھقانلارغا كۆپلەپ زۇلۇم سالغان. يەرنىڭ كۆپ قىسمى ئاز سانلىق كىشىلەرنىڭ قولىدا بولۇپ، كۆپىنچە دېھقانلارنىڭ تېرىلغۇ يېرى يوق، خەلق تۇرمۇشى قىيىن، سىنىپىي زىددىيەت كەسكىن ھەم مۇرەككەپ ئىدى. بۇ خىزمەتكە يولداش جاڭ جۇڭتاۋ بىۋاستە باشچىلىق قىلىپ، نۇقتىدا تۇرۇپ ئىشلىدى. دېمەك مۇشۇ نۇقتىلىق سىناق خىزمىتى ئارقىلىق ۋىلايەت بويىچە ئىجارە كېمەيتىپ، زومىگەرلىككە قارشى تۇرۇش، يەر ئىسلاھاتى يۈرگۈزۈشكە دائىر تەجرىبىلەر يەكۈنلىنىپ، خىزمەتنى كەڭ قانات يايدۇرۇشقا ئاساس يارىتىلدى.

ۋىلايەت بويىچە بۇ خىزمەت ئىككى باسقۇچقا بۆلۈنۈپ يۈرگۈزۈلدى. چۈنكى، 1951 - يىلنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا «ئىجارە كېمەيتىپ زومىگەرلىككە قارشى تۇرۇش» ھەرىكىتى يۈرگۈزۈلگەن چاغدا. بۇنىڭغا بىرلەشتۈرۈپ «3 كە قارشى»، «5 كە قارشى» ھەرىكەتلەرمۇ بىللە ئېلىپ بېرىلغانىدى، بۇنىڭدىن

باشقا، ئۆلكىلىك بيۇرو يەنە «چارۇچىلىق رايونلىرىدا سىنىپ ئايرىش ۋە ئىسلاھات يۈرگۈزۈش» توغرىسىدا قارار ماقۇللاپ خىزمەت كۆرۈپچىسى ئەۋەتتى. ۋەزىيەت خاتا مۆلچەرلىنىپ، ئىدەمەلەرنى خاتا ھالدا باشقۇرۇش، ھەتتا خاتا ھالدا باستۇرۇپ تاشلاش ئەھۋاللىرى يۈز بېرىپ، بىر قىسىم خاتا، يالغان ئەنزىلەر كېلىپ چىقتى. بۇ چاغدىكى ئەمەلىي ئەھۋال كىشىگە «نەق ئەكسىنقىلابچىلارغا قارشى تۇرۇش» ئەمەس، پەقەت «بېسىقتۇرۇش ئۇچۇنلا بېسىقتۇرۇش» بولۇۋاتقاندەك تۇيغۇ بېرەتتى. «3 كە قارشى»، «5 كە قارشى» ھەربىكەتلەر جەريانىدىمۇ شۇنداق ئەھۋاللار يۈز بەردى. ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي دەۋرىدىن تارتىپ جەلقە ساداقەتلىك بىلەن خىزمەت قىلىپ كەلگەن بىرمۇنچە بولداشلار «خىيانەتچى» قىلىپ قويۇلدى. ھەتتا بەزىەن رەھبەرىي كادىرلارنىڭ تەسىنى سېلىپ قىيىنچىلىقى بار كادىرلارغا قۇتقۇرۇش پۇلى بېرىلگەن پۇللىرى، تەسىنى سالغۇچىمۇ، يارەمچىلەپ قىلغۇچىمۇ ئوخشاشلا «خىيانەت» دەپ يېزىلدى. ھەتتا باشبايغا ئوخشاش ماۋاشىنى ئېلىپ باقمىغان، ھەر قانداق بىر كادىر بېرىپ قىيىنچىلىقىم بارەدەپ ئەھۋال ئېيتسا، ماۋاسىنى ئېلىپ دەپ يارەمچى بېرىدىغان ئادەملەرگىمۇ «خىيانەتچى» دەپ قالپاق كىيگۈزۈلدى. بەزىلەر باھاسى تۆۋەن چاغدا سېتىۋالغان مالالارنى باھا ئۆرلىگەن چاغدىكى باھاغا سېلىپ ھېسابلاپ، ئارتۇق چىققان باھا پەرقىنى «خىيانەتكە» ھېسابلىدى. شۇ ۋاقىتتا ھەممە ئادەم «خىيانەتچى» بولۇپ كەتكەنلىكتىن، خىيانەتنى سوممىسىنى قايتۇرمىز دەپ ئۆي - جاھازلىرىنى سېتىشقا مەجبۇر بولغانىدى. بىر مەزگىل بازار كوچىلىرى ئۆي - جاھازلىرى بىلەن توشۇپ كېتىپ. سېتىۋالغۇچى خېرىدار چىقمايۋاتقاندى. قىسقىسى، بۇ شۇ يىللاردا بىر قېتىملىق يالغان، خاتا، ئۇۋال ئەنزە شامىلى بولۇپ شەكىللەنگەنىدى.

1951 - يىلى ئۆلكىلىك بيۇرو كادىرلار مەكتىپىدە ئوقۇش تۈگەتكەن مەۋلان قاتارلىق كىشىلەر چۆچەككە كەلگەندىن كېيىن، ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن كادىرلار كۇرسىنى ئاچتى. بۇ ئەسلىدە كادىرلار قوشۇنىنى تازىلاشنى مەقسەت قىلغان كۇرس ئىدى. شۇڭا كۇرسقا قاتنىشىدىغانلار ئاز - تولا مەسىلىسى بار كادىرلاردىن بولۇشى زۆرۈر ئىدى. ئەمەلىيەتتە كۇرسقا چاقىرىلغانلار ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا قاتناشقان پىشقەدەم كادىرلار ۋە ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى دەۋردە تەربىيىلىنىپ يېتىشتۈرۈلگەن بىر قىسىم كادىرلاردىن ئىبارەت بولدى. بۇ كورستا ئۇرۇپ، قىستاپ ئىقرار قىلدۇرۇش ئۇسۇلى قوللىنىلىپ، ھەدىسلا، كادىرلارنى «ئىشپىيون، ئەكسىلئىنقىلابچى، خىيانەتچى» دەپ ئىقرار قىلدۇرۇشقا ئۇرۇنىدى. بۇ توغرىدا ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ رەھبەرلىرىگە كۆپ قېتىم پىكىر قىلىنغان بولسىمۇ، ئۇلار ئاڭلىمىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر قىسىم كادىرلار ئۆز - ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالىدىغان، قېچىپ كېتىدىغان ئىشلار تۇغۇلدى.

سابىق ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ خوجىلىق بۆلۈم باشلىقى ئىدرىس ھاجىنى «ئىشپىيون» دەپ ئۇرۇپ قىستاۋەرگەنلىكتىن تاياقتا چىدىمايلا قاچقاندا، قوغلىغۇچىلار قوغلاپ يېتىشۋالايلا دېگەندە، ئۇ ئۆزىنى ئۆزى بوغۇزلاپ ئۆلۈۋالغان. شۇنىڭدەك ۋىلايەتلىك مالىيە ئىدارىسىنىڭ خوجىلىق بۆلۈم باشلىقى بەختى ئاخۇن دېگەن كىشى، ئۇ بۇرۇن گومىنداڭ ۋاقتىدا ئەسكەر بولغان، كېيىن ئەسكەرلىكتىن چېكىنىپ سابىق چۆچەك ۋالىي مەھكىمىسىدە خىزمەت قىلغان. ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي ھۆكۈمىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن بۇ كىشىنىڭ تارىخى تەكشۈرۈلگەندە، ھېچقانچە مەسىلىسى يوق بولغانلىقتىن، ئۇنى مەمۇرىي خىزمەتكە سېلىپ ئىشلەتكەنىدى. ئەمما بۇ قېتىمقى كۇرستا ئۇنى «خىيانەتچى» دەپ ھەر كۈنى ئۇرۇپ قىستاۋەرگەنلىكتىن، بىر كېچىسى تالاغا چىقىپ دەپ چىقىپ، قاچقان پېتى سۇۋېت چېگرىسىدىن ئۆتۈپ كەتكەن.

1951 - يىلنىڭ ئاخىرى ۋىلايەتتە ئۇچ دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنى ئېچىلىپ، ئۆگىنىش كۇرسىغا قاتناشقان كادىرلار بىرتەرەپ قىلىندى. تارباغاتايدىن بىرىنچى تۇركۈمدە پارتىيىگە قوبۇل قىلىنغان ئارىپ ئىسمىلىك، ئۇچ ۋىلايەت دەۋرىدە خىزمەت قىلغان پىشقەدەم كادىرلاردىن ناسىرجان، ئابلىز راخمانوۋ، پوزائىل ئىسلاموۋ قاتارلىق يولداشلارمۇ خىزمەتتىن ئېلىپ تاشلىنىپ، ئۇرۇمچىگە ئىدىيە ئۆزگەرتىش كۇرسىغا ماڭدۇرۇلدى.

بۇ قېتىمقى ئۇچ دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنىدا مەنمۇ تەكشۈرۈش ئوبېيكتى قىلىنىپ يىغىندا ئۆزۈمنى تەكشۈردۈم. بۇنىڭ سەۋەبى مۇنداق: 1950 - يىلى يولداش ۋاڭ جېن، سەيپىدىن ئەزىزىگە شىنجاڭدا مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇش لايىھىسى تۈزۈشنى ھاۋالە قىلدۇ. يولداش سەيپىدىن «لايىھە» نىڭ دەسلەپكى نۇسخىسىنى يېزىپ، پىكىر ئېلىش ئۈچۈن ماڭا بىر نۇسخا ئەۋەتىپتۇ. مەن ئۇنى كۆرۈپ چىققاندىن كېيىن يەنە بىرقانچە يولداشلارغا كۆرسەتتىم. ئۇلار بۇ مەسلىنى ۋىلايەتلىك پارتكومغا دوكلات قىپتۇ. ۋىلايەتلىك پارتكوم بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، «شىنجاڭدا تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇش توغرىسىدا سۆھبەت يىغىنى» ئاچتى. مەن بۇ يىغىندا ئۆز پىكرىمنى قويدۇم. ئۇلار مېنىڭ شۇ پىكرىمنى تۈتۈۋېلىپ، مىللەتچىلىك خاھىشى بار دەپ تۇرۇۋالدى. شۇ چاغدا ئەھۋالنىڭ قىستىشى ئارقىسىدا ئۇچ دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنىدا ئۆزۈمنى تەكشۈردۈم...

يۇقىرىقىدەك ئەھۋاللارنىڭ كېلىپ چىقىشىدىكى سەۋەب: بىر تەرەپتىن، ۋىلايەتلىك پارتكوم رەھبەرلىكىنىڭ جەمئىيەتنى چوڭقۇر تەكشۈرۈپ - تەتقىق قىلماي، بىرىنچى قول ماتېرىيالغا ئىگە بولماي تۇرۇپلا، مەسىلىگە ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەش بويىچە تەھلىل قىلماستىن، بەزەن ئادەملەرنىڭ پىتنە -

ئىغۋالىرىغا ئىشىنىپ كېتىشتەك خىزمەت ئۇسۇلىدىن كېلىپ چىققان بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن شۇ يىللاردىكى ۋىلايەتلىك پارتكومدىكى بەزەن باشلىقلارنىڭ يەرلىك كادىرلارغا ئىشەنمەي، ئۇلارغا گۇمانلىق قارىغانلىقتىن بولدى.

1951 - يىلنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا ئۆلكىلىك بىيۇرو بىر تۈركۈم خىزمەت گۇرۇپپىلىرى ئەۋەتىپ چارۋىچىلىق رايونلىرىدا ئىسلاھات ئېلىپ بارىدى. بۇ چاغدا تارباغاتاي ۋىلايىتىگە يولداش لى يۈكخې ۋە ئولاتايوۋلار باشچىلىقىدىكى بىر خىزمەت گۇرۇپپىسى باردى. بۇ گۇرۇپپا ئۆلكىلىك بىيۇرونىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە چارۋىچىلىق رايونلىرىدا ئىسلاھات ئېلىپ باردى. ئۇ چاغلاردا بىر تەرەپتىن سىياسەت ئوچۇق بولماسلىقى، ھەمدە چارۋىچىلىق ئىگىلىكىنىڭ خاراكتېرى ئېنىق بولماسلىقى يەنە بىر تەرەپتىن ھەرىكەتتە «سول» غا مايىل ئۇسۇل قوللانغانلىقتىن، چارۋىچىلىقتا يەرلىك خەلق تىلى بىلەن ئېيتقاندا «ئاتقا منەر» كىشىلەرنىڭ ھەممىسى «چارۋا ئىگىسى» بولۇپ قالدى. 1951 - يىلنىڭ ئاخىردا ۋىلايەتلىك پارتكوم، ئۆلكىلىك بىيۇروغا دوكلات يوللىغاندىن كېيىن، ۋالىي باشباي خىزمەتتىن قالدۇرۇلدى. ئىزچىل ۋەتەنپەرۋەر زات باشباي چارۋا خوجىسى (ئىگىسى) بولغانلىقتىن نەزەربەنت قىلىپ تۇرۇلدى. ئۆلكىلىك بىيۇرو بۇ ئىشتىن كېيىن ئۇقتۇرۇش قىلىپ، قويۇۋېتىلدى.

شۇ يىللىرى كۆچمە مەركەزلەشتۈرۈپ چارۋىچىلىق رايونلىرىدا ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن ئادەملەرنى توپلاپ ئۆگىنىش كۇرسى ئېچىلدى. مال ئىگىلىرىنىڭ چارۋا مالليرى بىر يەرگە يىغىۋېلىنىپ، نەتىجىدە مال باقىدىغان ئادەم چېقماي، چارۋا مالالار قىرىلىپ نۇرغۇن ئىقتىسادىي زىيان كېلىپ چىقتى. جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتى بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تېپىپ، مال چارۋىچىلىق خاراكتېر جەھەتتىن كاپىتالىس-

تىك ئىشلەپچىقىرىشقا ياتىدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن ھازىرچە چارۋىچىلىق رايونلىرىدا ئىسلاھات ئېلىپ بېرىشقا بولمايدۇ، دەپ ئۇقتۇرۇش چۈشۈرگەندىن كېيىن، بۇ ئىش دەرھال توختىتىلدى. مۇشۇ بىر مەزگىلدىكى خىزمەتلەرنىڭ تەجرىبە - ساۋاقلىرىنى خۇلاسىلەش ئۈچۈن، 1952 - يىلى ئۆلكىلىك پارتىيە كومىتېتى 2 - قېتىملىق پارتىيە ۋەكىللەر كونۇسسىيىسىنى چاقىردى. بۇ يىغىنغا مەركىزىي پارتىيە كومىتېتى شې جۇڭشۈن قاتارلىق يولداشلارنى شىنجاڭغا ئەۋەتىپ قاتناشتۇردى. شۇ يىغىندا شىنجاڭ بىيۇرونىڭ خىزمىتىدىكى بەزى ئېغىشلار تۈزىتىلدى. يىغىندىن كېيىن 2 - جۇنىنىڭ سىياسىي كومىسسارى يولداش ۋاڭ ئېنىۋاڭ شىنجاڭ ئۆلكىلىك بىيۇرونىڭ سېكرېتارى بولۇپ تەيىنلەندى. شۇنىڭدىن كېيىن چۆچەك خىزمىتىدىكى بەزى خاتالىقلارمۇ تەدرىجىي تۈزىتىلدى. 1952 - يىلى ئۆكتەبىرده تارباغاتاي ۋىلايەتلىك پارتىيە كومىتېتى كېڭەيتىلگەن يىغىن ئاچتى. ئۆلكىلىك بىيۇرو ۋەكىل ئەۋەتىپ (ئىسمائىل ياسىنوۋ بىلەن جاغدا يولداشلارنى) قاتناشتۇردى. يىغىندا يەرلىك پارتكومىنىڭ مەسئۇلى ۋىلايەتلىك پارتكومغا، خىزمەت گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقى خىزمەت گۇرۇپپىسىغا ۋەكالىتەن ئۆزلىرىنى تەكشۈردى. يىغىندىن كېيىن جاغدا بابىلكوۋ چۆچەككە ۋالىي بولۇپ تەيىنلەندى. بۇ قېتىملىق يىغىندىن كېيىن خىزمەتلەر رەتكە سېلىنىپ «يەرئىسلاھاتى» خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇشقا شەرت - شارائىت ھازىرلاندى.

ۋىلايەتلىك پارتكوم «يەرئىسلاھاتى» سىنىقىنى ئالدى بىلەن ساۋەن ناھىيىسىدە ئېلىپ بېرىشنى قارار قىلدى. ساۋەن ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ يەرئىسلاھاتى خىزمىتىگە ياردەم بېرىپ ماسلىشىشى ئۈچۈن تارباغاتاي ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمىنىڭ باشلىقى يولداش خې جاڭرۇڭ بىلەن مېنى (ئابلىمىت ھاجىيۇنى) ئەۋەتىپ خىزمەتكە قاتناشتۇردى. سىناق خىزمىتى 1952 - يىلى 10 - ئايدا باشلىنىپ ناھايىتى ئۇتۇقلۇق ۋە ئوڭۇشلۇق ئېلىپ بېرىلدى.

1952 - يىلى 12 - ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا سىناق خىزمىتى ئاساسەن ئاخىرلاشتى. 1953 - يىلى 1 - ئايدا شىنجاڭ ئۆلكىلىك بىيۇرونىڭ مېنىڭ خىزمىتىمنى خوتەن ۋىلايىتىگە يۆتكىگەنلىك ھەققىدىكى ئۇقتۇرۇشنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن 2 - ئاينىڭ 10 - كۈنى، 14 يىل ھايات كەچۈرۈپ خىزمەت ئىشلىگەن چۆچەك شەھىرى بىلەن خوشلاشتىم. 3 - ئاينىڭ باشلىرىدا خوتەنگە بارسام ئۇ يەرنىڭ يەر ئىسلاھاتى خىزمىتى ۋىلايەت بويىچە ئاساسەن ئاخىرلىشىپ قالغانىكەن. دەل شۇ چاغدا مەن چۆچەكتىكى يەر ئىسلاھات خىزمىتىنىڭ سۈرئىتى جەھەتتە جەنۇبىي شىنجاڭدىن خېلىلا ئارقدا قالغانلىقىنى ھېس قىلدىم.

1986 - يىل 6 - ئاي، چۆچەك

جېمىنەيدە بولۇپ ئۆتكەن ئىنقىلابىي هەربكەتلەر هەققىدە ئەسلىمە

مۇهەممەت قۇربان ئەزىزىيارى

(ئاپتور مۇهەممەت قۇربان ئەزىز يارى 1945 - يىلى ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا قاتنىشىپ، 1949 - يىلى 8 - ئايغا قەدەر ئۇچ ۋىلايەت يەرلىك هۆكۈمەت تەركىبىدە خىزمەت قىلغان. ئازادلىقتىن كېيىن ئاپتونوم رايونلۇق سۇ ئىشلار نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى ۋە مەسلىھەتچىسى قاتارلىق مەسئۇل خىزمەتلەرنى ئۆتىگەن، هازىر دەم ئېلىشتا.)

1944 - يىلدىكى ئالتاي ۋىلايىتىنىڭ ئومۇمىي ۋەزىيىتى

گومىنداڭ دائىرىلىرىنىڭ ئېزىش، كەمسىتىش، ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىشتىن ئىبارەت هۆكۈمرانلىق سىياسىتى تۈپەيلىدىن شىنجاڭ هەر مىللەت خەلقى جۈملىدىن ئالتاي خەلقى ئەركىنلىك، باراۋەرلىك هوقۇقىدىن پۈتۈنلەي مەهرۇم ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇلار «باندىت» دەپ قارىلىنىپ، ئېغىر ئالۋان - ياساق هەتتا بۇلاڭ - تالاڭ قىلىنىش نەتىجىسىدە تۇرمۇشى ئىنتايىن غوربەتچىلىكتە، ئېچىنىشلىق ئۆتەتتى. سىياسىي جەهەتتىكى تەڭسىزلىك، زۇلۇم، ئىقتىسادىي جەهەتتىكى ئېزىلىش، ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىنىش، ئېغىر ئالۋان - سېلىق ۋە بۇلاڭ - تالاڭ خەلقنى

نى قوزغىلىپ گومىنداڭ هۆكۈمرانلىقىغا قارشى چىقىشقا مەجبۇر قىلدى. تەبىئىيكى، كەمستىش، بوزەك قىلىش، ئېزىش، ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىش بولىدىكەن، زۇلۇم دەستىدە تاقىتى - تاق بولغان خەلقنىڭ زۇلۇمغا قارشى كۆتۈرۈلۈشى مۇقەررەر. شۇڭا، ئالتاينىڭ تارىخى مىللىي زۇلۇم ۋە مىللىي زۇلۇمغا قارشى تۇرۇش تارىخى بولۇپ شەكىللەنىدى. بۇ خىل ۋەزىيەت 1944 - يىلغا كەلگەندە كەسكىن تۈس ئالدى. دەسلەپ چىڭگىل، كۆكتوقاي خەلقى قوراللىق قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ ئەركىنلىك، تەڭلىك، دېموكراتىيىلىك هايات، خاتىرجەملىك تۇرمۇش ئۈچۈن گومىنداڭ هۆكۈمرانلىقىغا قارشى كۈرەشكە ئاتلاندى. ۋەزىيەتنىڭ كەسكىن تۈس ئالغان ئەمەلىي ئەهۋالىنى ناهىيىلەرنىڭ شۇ چاغدىكى ۋەزىيىتىدىنمۇ كۆرۈۋالالايمىز.

چىڭگىل، كۆكتوقاي ناهىيىلىرىنىڭ ۋەزىيىتى: 1940 - يىلدىن تارتىپ ئەركىنلىك، تەڭلىك ۋە دېموكراتىيىلىك هايات ئۈچۈن قوراللىق كۈرەش ئېلىپ بارغان چىڭگىل خەلقى 1944 - يىلى 4 - ئايدا تەلتۆكۈس ئازادلىققا ئېرىشىپ، چىڭگىل ناهىيىسى گومىنداڭ هۆكۈمرانلىقىدىن خالىي ئازاد زېمىنگە ئايلىنىپ، قوزغىلاڭچىلارنىڭ تۇنجى قېتىم بارلىققا كەلگەن بازىسى بولۇپ قالدى.

دەلىلقان سۇگۇربايوۋ رەهبەرلىكىدىكى ئالتاي پارتىزانلىرى چىڭگىل ناهىيىسىنى گومىنداڭ هۆكۈمرانلىقىغا قارشى قوراللىق كۈرەش ئېلىپ بېرىش بازىسى قىلىپ تۇرۇپ كۆكتوقاي، بۇرولتوقاي، سارسۇمبە (هازىرقى ئالتاي)، بورچىن هەتتا قاباھ، جېمىنەي ناهىيىلىرىدىكى چارۋىچى قېرىنداشلار ۋە شەهەر (بازار) لاردا ياشىغۇچى هەر مىللەت خەلقى ئارىسىدا ئەركىنلىك، تەڭلىك، دېموكراتىيىلىك هايات ئۈچۈن قوزغىلىپ گومىنداڭ هۆكۈمرانلىقىغا قارشى كۈرەش قىلىش تەربىيىسىنى ئېلىپ باردى. بازا ئارقىلىق ئېلىپ بېرىلغان تەشۋىقىي - تەربىيىنىڭ نەتىجە

سىده گومىنداڭ ئەكسىيەتچى دائىرىلىرىنىڭ زۇلمىدىن جاق توي-
غان كۆكتوقاي خەلقى ئالدى بىلەن چىڭگىل تۇزغىلاڭچىلىرى
تەرىپىگە ئۆتۈپ، 1944 - يىلنىڭ ئاخىرىدا كۆكتوقاي ناھە-
يىسىمۇ دۇشمەندىن ئازاد قىلىندى. ئالتاي ۋىلايىتىنىڭ شەرق
تەرىپىگە جايلاشقان چىڭگىل، كۆكتوقاي ناھىيىلىرى ئالتاي پار-
تىزانلىرىنىڭ بازىسىغا ئايلىنىپ، كىچىك كۆلەمدىكى چىڭگىل
پارتىزانلىرى چىڭگىل، كوكتوقايدىن ئىبارەت ئىككى ناھىيە زې-
مىنغا ئېگە بولغان، يىگىرمەمىڭدىن ئارتۇق خەلق جامائەتچىلىكە-
نى ئۆزىنىڭ ئارقا تىرەك يۆلەنچۈكى قىلغان، دۇشمەن ھىسابە-
غا قوراللىنىپ، دۇشمەنگە تاقابىل تۇرۇش ئېقتىدارىغا ئېگە بە-
قوشۇن بولۇپ ئۆيۇشتى.

بۇرۇلتوقاي، سارسۇمبە ناھىيىلىرىنىڭ ۋەزىيىتى: بۇ ئىككى
ناھىيىدىكى خەلقلەرنىڭ ئۇستىدىكى زۇلۇم 1944 - يىلغا كەل-
گەندە تېخىمۇ ئېغىرلاشتى. مەسىلەن، خەلق ئۇستىگە تېڭىلغان
ئالۋان — سويۇش ئۇچۇن كالا، قوي، مىنىش ئۇچۇن ئات،
يۈك ئارتىش ئۇچۇن تۆگە بېرىش قاتارلىقلار بۇرۇنقىدىن نەچ-
چە ھەسسە ئېشىپ كەتتى، خەلقنىڭ يۈرۈش - تۇرۇش، كۆ-
چۈپ - قونۇش ئەركىنلىكى چەكلەندى، ھەربىي - ساقچىلارنىڭ
خەلققە قارىتا سىياسىي جەھەتتىن رازىۋىت قىلىشى ھەسسەپ
كۆچەيتىلىپ، ھەدىسلا «باندىتلار» يا كى باندىتلار بىلەن مۇنا-
سىۋىتى بار، دەپ بوھتان چاپلىنىپ، قولغا ئېلىندى، ھەتتا
يوشۇرۇن ھالدا زىيانكەشلىك قىلىنىپ، ئىز - دېرەكسىز يوقىتىۋې-
تىلدى، پارتىزانلاردىن گومىنداڭ دائىرىلىرىنىڭ قولىغا چۈشۈپ
قالغانلارنى دەھشەتلىك رەۋىشتە خەلق ئالدىدا ياستۇرۇپ خەلق-
نىڭ يۈرىكىنى مۇجۇش ئىشلىرى ئەۋج ئالدى. 1944 - يىل-
نىڭ بېشىدا بۇرۇلتوقاي ناھىيىسىدە چارۋىچى قىرىنداشلاردىن
بەش كىشىنى (بەزىلەر يەتتە كىشى دېيىشىدۇ) گومىنداڭ ھەر-
بىيلىرى دالىدا يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈۋەتكەن. دەل شۇ مەزگىلدە

قۇلتاي بولات ئىلىنىڭ قەبىلە باشلىقى تۇردىخان زەنگىنىڭ
ئالداپ تۇتۇپ بېرىشى بىلەن بۇركۈتباي باشلىق 13 نەپەر
پارتىزاننى گومىنداڭ دائىرىلىرى ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسىدە
قىيناپ - قىستاپ سوراق قىلدى. 1944 - يىلى 1 - ئاينىڭ
17 - كۈنى (يەكشەنبە كۈنى) سارسۇمبە شەھىرىدىكى ھەر مىل-
لەت خەلقلىرىنى مەجبۇرلاپ مەيدانغا ھەيدەپ ئاپىرىپ خەلق
ئالدىدا ئېتىپ ئۆلتۈرۈپ، «ھۆكۈمەتكە قارشى چىقىپ باندىت-
لارنى ياقلىساڭلار كۆرىدىغان ئاقىۋىتىڭلار مۇشۇنداق بولىدۇ»
دەپ خەلقتە دوق قىلدى. بۇ خىل ياۋۇزلۇقنى كۆرگەن خەلق
ئىنتىلابىي قۇربانلارغا ئېچىنىپ. كۆزلىرىدىن ئىسسىق ياشلىرى-
نى ئاققۇزۇپ، بۇ باستۇرۇشنى دۇنيادا ئىككىنچى قېتىم كۆرۈل-
گەن قانلىق يەكشەنبە دەپ ئاتىدى. شۇ يىلى 2 - ئايدا سار-
سۇمبە بازىرىدا ئولتۇرۇشلۇق ئېشەكي ئىسىملىك بىرەيلەننى (بۇ
كىشى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئالتايدا تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىسىدا
يالليىنىپ ئىشلەۋاتقان تازلىق ئىشچىسى ئىدى.) سوۋېت كونـ
سۇلخانىسىنىڭ ئىشپىيونى دېگەن بوھتان بىلەن يوشۇرۇن ئۆلـ
تۈرۈپ قىران دەرياسىنىڭ جىگاجۇي ئالدىدىكى كۆۋرۈكنىڭ
ئاستىغا تاشلاپ قويۇپ، «ئۇ ئۆزىنى دەرياغا تاشلاپ ئۆلۈۋاپ-
تۇ» دەپ ئىغۋا تارقاتتى. 3 - ئايدا پارتىزانلارنىڭ دۇشمەن
بىلەن بىر قېتىملىق ئېلىشىشىدا قەھرىمانلارچە قۇربان بولغان
بىر ياش پارتىزاننىڭ بېشىنى كېسىپ ئەكېلىپ سارسۇمبە نا-
ھىيىلىك قورچاق ھاكىم ئىدارىسىنىڭ قورۇسىغا قويۇپ شەھەر
ئاھالىسى، ئىدارە، جەمئىيەت خىزمەتچىلىرىنى ھەيدەپ ئەكەپ
«باندىتلارنىڭ ئاقىۋىتىنى كۆرۈڭلار» دەپ سازايى قىلدى. 4 -
ئايدا گومىنداڭ دائىرىلىرىنىڭ سارسۇمبىدە تۇرۇشلۇق باتالىيو-
نىنىڭ كوماندىرى جاك يىگجاك ئەسكەرلەرنىڭ ئۆزۈقى تۈگەپ
قالدى، دېگەننى باھانە قىلىپ، ئەسكەرلىرىنى توشما تەرەپكە
ماڭدۇرۇپ، شەھەر ئاھالىسى ئىچىدىكى ئاز سانلىق مىللەت

پۇقرالىرىنىڭ ئۆيلىرىنى ئاختۇرۇپ، ئۇن - گۈرۈچ ھەتتا تال-قان، كېپەك قاتارلىق يېمەكلىكلىرىنى تامامەن دېگۈدەك بۇلاپ كەتتى. گومىنداڭ ساقچى ئىدارىسى ئىشپىيونلىرىنى خەلق تارىسىغا كىرگۈزۈپ، يالغان - ياۋداق ماتېرىياللارنى يېغىپ خەلق ئىچىدىكى ئىلغار زاتلارنى تەرەپلەپ - تەرەپلەپ قولغا تالدى. نۇرغۇن ئادەملەرنى قىيناپ - قىستاپ سوراق قىلىپ، يوشۇرۇن مالدا ئۆلتۈرۈپ يوقاتتى①.

بۇرچىن، قابا ناھىيىلىرىنىڭ ۋەزىيىتى: بۇ ناھىيىلەرنىڭ ۋەزىيىتىمۇ بۇرۇلتوقاي ۋە سارسۇمبە ناھىيىلىرىنىڭ ۋەزىيىتى بىلەن چوڭ جەھەتلەردە ئوخشاش ئايرىم جەھەتلەردە بەزى ئوخشىمايدىغان ئەھۋاللار مەۋجۇت. بۇ ئىككى ناھىيىدىكى چار-ۋىچىلار 1944 - يىلنىڭ بېشىدا دەللىقان سۇگۇرىبايوۋنىڭ چىگگىل ناھىيىسىدە پارتىزان ئەترىتى تەشكىللەپ كۆرەشكە ئاتلانغانلىق خەۋىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، چىگگىل، كۆكتوقايدىكى پارتىزانلار باش شتابىغا ئادەم ئەۋەتىپ ئۆزلىرىنىڭ گومىنداڭ ئەكسىيەتچى دائىرىلىرىگە قارشى قوزغىلىدىغانلىقىنى، پارتىزان باش شتابىنىڭ ئۆزلىرىگە يار - يۆلەك بولۇپ، ئادەم ئەۋەتىپ ياردەم قىلىشىنى ئىلتىجا قىلدى.

1944 - يىلى 4 - ئايدا دەللىقان سۇگۇرىبايوۋ ناھىيىلەردىكى قەبىلە باشلىقلىرى ۋە مۆتىۋەر زاتلاردىن ئەبىلمە جىن گۇك، ئابدۇرا-خمان توقولوۋ، ئەبەت زالىك، تىشان قاتارلىق كىشىلەرگە: گومىنداڭ ھاكىمىيىتىنىڭ زۇلۇمىغا قارشى ئىپلىپبارغان قوزغىلاڭلارغا يار - يۆلەك بولۇشنى تەلەپ قىلىپ يازغان خېتىگلارنى تاپشۇرۇپ ئالدۇق. ئۈر ئالتاي (چىگگىل، كۆكتوقاي ناھىيىلىنى ئۆرۈئالتاي دەپ ئاتايدۇ) خەلقى بۇجايلارنى بازا قىلىپ ئىنقىلابىي پائالىيەتلەر بىلەن كەڭ شۇغۇللىنىۋاتىدۇ. ئىنقىلابىي پائالىيەتنىڭ ھەر تەرەپلىمە-

① ئالتاي ئازاد قىلىنغاندىن كېيىن، جەڭسازلىرى ئىچىدە ئىككى ئۈرەكتىن 14 ئادەمنىڭ جەسىتى تېپىلغان.

لىك ۋەزىيىتى ياخشىلىنىپ، كۈندىن - كۈنگە پايدىلىق شەرت-شارائىتلار بارلىققا كەلمەكتە. سىلەرنىڭمۇ گومىنداڭ ئەكسىيەتچى دائىرىلىرىگە قارشى قوزغىلىپ ئىنقىلابىي پائالىيەت ئېلىپ بېرىشىڭلارنى قوللايمىز. ئۆز ناھىيەڭلەردە خەلقنى تەشكىللەپ، خەلق جامائەتچىلىكىگە قارىتا تەشۋىق - تەربىيىنى ئوبدان ئېلىپ بېرىپ، خەلقنى ئويغىتىپ سەپەرۋەرلىككە كەلتۈرۈپ، زۇلۇمغا قارشى قوزغىلىڭلار، ۋاقتى كەلگەندە قوراللىق پارتىزان قوشۇنىدىن مەلۇم كۈچ ئەۋەتىپ ياردەم قىلىمىز. دېگەن مەزمۇندا خەت يېزىپ، بۇرچىن، قابا ناھىيە خەلقىنىڭ زۇلۇمغا قارشى ئىنقىلاب قىلىش ئىرادىسىگە مەدەت بەردى.

گومىنداڭ ئەكسىيەتچى دائىرلىرىمۇ قاراپ ياتمىدى. ئۇلار خەلقنىڭ ئۆز ۋەكىللىرىنى ئەۋەتىپ چىگگىل پارتىزانلار قوشۇنى باش شتابى بىلەن يوشۇرۇن مۇناسىۋەت قىلغانلىقىنى سېزىپ قېلىپ، خەلق جامائەتچىلىكىگە قارىتا تەكشۈرۈش، نازارەت قىلىش، يۇرۇش - تۇرۇشىنى قاتتىق كونترول قىلىش ئىشلىرىنى كۈچەيتتى. پايلاقچى، ئىشپىيونلىرىنى خەلق ئىچىگە كىرگۈزۈپ، سىياسىي رازۋېت ئىشلىرىنى كۈچەيتىپ، سەللا گۇمانلىق دەپ قارالغان ئادەملەرنى قولغا ئالدى. قىيناپ - قىستاپ سوراق قىلدى. ھەتتا يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈۋەتتى. مەسىلەن، بۇرچىن ناھىيىسى دائىرىسىدە چىگگىل، كۆكتوقاي پارتىزانلىرى بىلەن مۇناسىۋەت قىلىپ ھۆكۈمەتكە قارشى خەلقنى قوتراتقان دېگەن گۇمان بىلەن قولغا ئالغان كىشىلەردىن بىرقانچە ئون ئادەمنى چوڭقۇر يېزىسىغا ئاپىرىپ ئۆلتۈرۈپ يوقاتتى.

1944 - يىلى 6 - ئايلار مەزگىلى، چىگگىل، كۆكتوقاي پارتىزانلىرى قوشۇنى باش شتابى دەللىقان سۇگۇرىبايوۋنىڭ رىياسەتچىلىكىدە قوشۇن رەھبەرلىرىنىڭ باش قوشقان يىغىنىنى ئېچىپ شەرت - شارائىتى پىششىپ يېتىشتى، دەپ قاراپ، ئۆرۈئالتاي پارتىزانلار قوشۇنىنىڭ پارتىزانلىق ھەرىكىتىنى ئالتاينىڭ ھەممە

ناھىيلىرىگە كېڭەيتىشنى قارار قىلدى ۋە قۇۋانىشباي، نۇرغوجىلار باشچىلىقىدىكى ئەترەتنى بۇرۇلتوقاي، سارسۇمبە ناھىيلىرىگە؛ نوغاي، ئابدۇرسۇللار باشچىلىقىدىكى ئەترەتنى بۇرچىن ناھىيىسىگە؛ قابى، مۇقامەتلەر باشچىلىقىدىكى ئەترەتنى قابا ناھىيىسىگە، كېلەس، جىلقايدار، تېسكەمبايلار باشچىلىقىدىكى ئەترەتنى جېمنەي ناھىيىسىگە ئەۋەتىپ، شۇ يەرلەردىكى خەلقنىڭ گومىنداڭ ئەكسىيەتچى دائىرىلىرىگە قارشى ھەرىكىتىنى رەسمىي تەشكىللىدى. بۇ جەھەتتە قابا، جېمنەي ناھىيىلىرىدىكى ھەرىكەت بىر قەدەر ئۇنۇملۇك، قوراللىق كۈرەش بىر قەدەر كەسكىن بولدى، قوزغىلاڭچىلار خېلى كۆپ تەجرىبە ۋە ساۋاقلارغا ئىگە بولدى. مەسىلەن، 1944 - يىلى 7 - ئاينىڭ بېشىدا ئۆرۈمچىلىك پارتىزانلىرىنىڭ قابى، مۇقامەت باشچىلىقىدىكى ئەترىتى قابا ناھىيىسىنىڭ يۇقىرى يايلىقىدا يايلاپ ياتقان چارۋىچى خەلق ئىچىگە كەلگەندە چارۋىچى قېرىنداشلار قىزغىن قارشى ئېلىش بىلەن بىر نەچچە كۈن ئىچىدىلا پارتىزانلار تەرىپىگە ئۆتتى ۋە پارتىزان ئەترىتىنىڭ ياردىمى بىلەن قابا ناھىيىسىگە ھوكۈمرانلىق قىلىپ تۇرغان گومىنداڭ ئەكسىيەتچى دائىرىلىرىگە قارشى كۈرەش بەرپا قىلدى. بۇ چاغدا قابا ناھىيىسىدە پەقەت 33 - پولكنىڭ چېكى لىيەنجاڭ باشچىلىقىدىكى بىرلىيەنى، لې پەيجاڭ باشچىلىقىدىكى چېگرا قوغداش پېيى، قابا ناھىيىسىدىكى ئاق ئۇرۇسلاردىن تەشكىللەنگەن ئابراموۋ، مېخنىلار باشچىلىقىدىكى بىرلىيەن ئەسكەر ۋە 80 - 70 كىشىلىك قوراللىق ساقچى ئەترىتىلا بار ئىدى. قابىي، مۇقامەتلەر باشچىلىقىدىكى قوراللىق پارتىزانلار ئەترىتىنىڭ ئاساس قىلىپ ئۈيۈشقان خەلق ئىسكىدىن ئارتۇق ئادەم كۆچىگە ئىگە بولغان بولسىمۇ، لېكىن مۇتلەق كۆپچىلىك كىشىلەر قورالسىز ئىدى. تەشكىللەنگەن ئىسكىدىن ئارتۇق كۈرەشچان خەلقتە ئىككى ھەپتە تەلىم بېرىلىپ، قابا ناھىيە بازىرىغا ھۇ-

جۇم قىلىش تەييارلىقى ئېلىپ بېرىلدى. ئۇلار 7 - ئاينىڭ 21 - كۈنى يولغا چىقىپ 23 - كۈنى ئاقچى بازىرىنى قورشىدى. قوراللىق پارتىزان ئەترىتى ۋە قولىغا تاياق - توقماق ئالغان خەلق قوشۇنى بىلەن بازار ئەتراپىدا چىبار، كېمەر، ئاقچى، قارائۆي، ئىككىنچى توغام قاتارلىق جايلارنى چەمبەر شەكىلدە قورشاپ، 7 - ئاينىڭ 24 - كۈنى ھاكىم ئىدارىسى، ساقچى ئىدارىلىرىگە ھۇجۇمنى باشلىدى. پارتىزانلارنىڭ بۇ ھەرىكىتىدىن ئالدىن خەۋەر تاپقان گومىنداڭ دائىرىلىرى بازار خەلقىنىڭ پارتىزانلار بىلەن بىرلىشىپ كېتىشىدىن ئەندىشە قىلىپ، بۇرۇنلا بازار ئاھالىسىنى خەيرۇللا ئەپەندى (بۇ كىشى ئۇيغۇرلار ئىچىدىكى ئىناۋەتلىك ئادەم)، قۇسايىن باي (بۇ كىشى تاتار مىللىتىدىن بولۇپ، خەلق ئىچىدە ئابرويلۇق ئىدى، بۇ ۋەقەدىن بۇرۇن ۋاپات بولۇپ كەتكەن)، مۇخەممەت غەلى (بۇ كىشى تاتار مىللىتىدىن بولۇپ، خەلق ئىچىدە ئابرويى بار ئادەم) قاتارلىق كىشىلەرنىڭ قورالىرىغا يېغىپ نەزەربەنت ئاستىغا ئالغانىدى. پارتىزانلار ھۇجۇم باشلىغان ھامان گومىنداڭ دائىرىلىرىمۇ قاتتىق مۇداپىئە كۆردى، ئىككى تەرەپ كەسكىن ئېتىشتى. ئۇچ سوتكىلىق قوراللىق جەڭ ئارقىلىق 7 - ئاينىڭ 27 - كۈنىگىچە پارتىزانلار ناھىيىلىك ھۆكۈمەت، ساقچى ئىدارىسى ۋە نەزەربەنت ئاستىغا ئېلىنغان خەلق يىغۇلىنىغان قورۇلاردىن باشقا جايلارنىڭ ھەممىسىنى ئىگىلەپ بولدى. ھاكىم ئىدارىسىغا قىلىنغان ھۇجۇمدا دۇشمەننىڭ ئىككى ئادىمى ئۆق تېگىپ ئۆلدى، يەنە بىرسى ئۆق تېگىپ يارىلاندى. بۇ ھال دۇشمەننى مەلۇم دەرىجىدە چۆچۈتتى. 7 - ئاينىڭ 28 - كۈنى ھاكىم ئىدارىسىدىكى گومىنداڭ قىسىملىرى پارتىزانلارنىڭ ھۇجۇمى ۋە ھەيۋىسى ئالدىدا ئالاقزادە بولۇپ، بۇ مۇھىم ئورۇننى تاشلاپ ساقچى ئىدارىسىگە بېرىۋالدى.

7 - ئاينىك 28 - 29 - كۈنلىرى پارتىزان قوشۇنى ۋە خەلق توپى ساقچى ئىدارىسىغا شىددەتلىك ھۇجۇم قوزغىدى. دۇشمەن تەرەپ ئۆزىنىڭ بارلىق ھەربىي، ساقچىلىرى بىلەن قاتتىق قارشىلىق كۆرسەتتى، بىراق قورچاق ھاكىم ئىدارىسى قولدىن كېتىشى بىلەنلا ئۇلارنىڭ ھەيۋىسى ئۆچۈپ، «قاسساپقا ياغ قايغۇسى، ئۆچكىگە جان قايغۇسى» دېگەندەك ھالغا چۈشۈپ قالغانىدى. مۇشۇ چاغدا بۇيرۇققا بىنائەن ئالتايدىن قابا ناھىيىسىگە يارەمگە ماڭغان 33 - پولك ۋە بۇرچىن ناھىيىسىدىكى ئاق ئوردۇس بارىسىنىڭ ئاتالمىش ئامانلىقىنى قوغداش چوڭ ئەترىتىنىڭ بىرلىەنى يېتىپ كېلىپ، 7 - ئاينىڭ 30 - كۈنى ئاقچى بازىرىنى پارتىزانلارنىڭ سىرتىدىن مۇھاسىرىگە ئېلىپ، غەلىبىلىك جەڭ قىلىۋاتقان پارتىزانلىرىمىز ۋە خەلق توپىنىڭ شىمال ۋە شەرقىدىن يەنىى گەۋدىسى بىلەن بېقىنىدىن پىلىموت، مىناميوت قاتارلىق ئېغىر قوراللار بىلەن ئوتقا تۇتتى، بۇ خىل ئۇشتۇمتۇتلۇق، دۇشمەننىڭ كېلىشىدىن بىخەۋەر پارتىزانلارنى ھودۇقتۇرۇپ ھۇجۇم قىلىشتىن مۇداپىئەلىنىشكە مەجبۇر قىلدى. يارەمگە كەلگەنلەر تولۇق قوراللانغان بىر پولك، يەنە بىرلىەن بولۇپ، ئەسكەر كۈچى ۋە قورال - ياراق جەھەتتە پارتىزنلاردىن خېلى ئۈستۈن تۇراتتى. ساقچى ئىدارىسىنى ئۆزلىرىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى ئىستىھكامى قىلىپ تۇرغان دۇشمەن 33 - پولك بىلەن بارىس لېيەنىڭ يارەمگە كەلگەنلىكىدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن جانلىنىپ مۇداپىئەلىنىشتىن ھۇجۇم قىلىشقا ئۆتتى. ئىككى ئوتتۇرىدىكى ئېلىشىش 10 سائەتتەك كەسكىن داۋام قىلدى. پارتىزانلار قوشۇنىمىز دۇشمەننىڭ مۇنچىۋالا كۈچىگە تاقابىل تۇرۇپ قابا بازىرىنى ئازاد قىلىشنىڭ مۇمكىن ئەمەسلىكىنى مۆلچەرلەپ، دەرھال چېكىنىش بۇيرۇقى بېرىپ، تۈن قاراڭغۇسىدىن پايدىلىنىپ چېكىندى. بۇرۇن ئىشغال قىلغان جايلار يەنە دۇشمەن قولىغا ئۆتتى. بۇ قېتىمقى جەڭدە پارتىزانلىرىمىزنىڭ ئىككىنچى نومۇرلۇق رەھبىرى مۇقامەت ۋە يەنە بىر نەچەر پارتىزان دۇشمەن قولىغا تىرىك چۈشۈپ ئېچىنىشلىق ھالدا قۇربان بولدى.

جەڭدە غەلىبە قىلغان دۇشمەن 7 - ئاينىڭ 31 - كۈنىدىن 8 - ئاينىڭ 2 - كۈنگىچە قورچاق ھاكىم ئەي شىڭ يۈەن، ساقچى ئىدارە باشلىقى جىن يۈكفىن ۋە چىڭ لىيەنجاڭلار باشچىلىقىدا پارتىزانلارغا ھەمكارلىشىپ، ھۆكۈمەتكە قارشى ھەرىكەت قىلغانلارنى تازىلاش باھانىسى بىلەن ئاقچى بازار ئېچىدە بالىلارنى چوڭ - كىچىك، قېرى - ياش، ئەر-ئايال دىمەي، ئۇدا ئۇچ كۈن قارا قويۇق قىرغىن قىلدى. قىرغىندا ئابدۇللا ئىگەرچى، ئابدۇرېھىم، مىجىت، ئىسلامخان، گۈلسۇم، خېۋىر ئاخۇن، ئىمىن سۆلەت، ئابدۇروسۇل ئاخۇن، ئەيسا ناۋاي، ساۋۇت ناۋاي، تۇردى ئاخۇن ئىشەكچى، مۇخەممەت غەلى ئابزى قاتارلىق 20 كىشى ئۆلدى. ئايشەمخان، تاجەم، ئەخمەت، ھامۇت قارى قاتارلىقلارغا ئوق تېگىپ مېيىپ بولدى.

پارتىزانلار ئاقچى بازىرىدىن چېكىنىپ چىققاندىن كېيىن، دەرھال قەبىلە باشلىقلىرى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ يېزا - قىشلاقتىكى چارۋىچى قېرىنداشلارنى چىبارچىلىك، بوتامويۇن، ئالقابىك، جاڭالاش قاتارلىق چېگرا بويىدىكى قونالغۇ جايلار ئارقىلىق سوۋېت ئىتتىپاقى زېمىنىگە ئۆتكۈزۈپ ئورۇنلاشتۇردى.

جېمىنەي ناھىيىسىنىڭ ۋەزىيىتى: گومىنداڭ دائىرىلىرىنىڭ زۇلۇمى ئاستىدا جېمىنەي خەلقىنىڭمۇ تۇرمۇشى خاراباللاشقانىدى. بازاردا تۇرمۇش كۆچۈرگۈچى ئۇيغۇر، قازاق، تاتار، ئۆزبېك پۇقرالىرى كۈندىلىك تۇرمۇش بۇيۇملىرىنى بولۇپمۇ ئورۇن - كۆرپە، كىيىم - كېچەك ئېھتىياجىنى قامداش ئۈچۈن، يوشۇرۇن ھالدا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ چېگرا سودا ئورۇن-

لىرىغا مال ئۆتكۈزۈپ (قوي، كالا، ئۆچكە، تېرە، يوڭ قاتارلىقلار) گەزمال رەغ، قەن - گىزەك، چىنە - قاچا، قازان - قوموچ قاتارلىق بۇيۇملىرىغا تېگىشىپ بۇ جەھەتتىكى قىيىنچىلىقنى يەڭگىللەتتى. بۇ ئىش دەسلەپتىلا يەرلىك ھۆكۈمەتتىن خۇپيانە ھالدا ئېلىپ بېرىلغاچقا ناھىيىلىك ھۆكۈمەت ئورۇنلىرى بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تېپىپ تەدبىر كۆرمەكچى بولدى. شۇ تۈپەيلىدىن 1943 - يىلىنىڭ ئاخىرىسىدا موللا ئىسلام پەيزۇللا قاتارلىق سودىگەرلەر سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئۆتۈپ كەتتى.

مۇشۇ چاغلاردا قىر - قىشلاقتا ياشاۋاتقان چارۋىچى قېرىنداشلارمۇ جېمىنەي ناھىيىسىدە ھۆكۈم سۈرۈۋاتقان زالالەت تۈپەيلىدىن كېلەچەك ئەركىن ھاياتى ئۈچۈن چىقىش يولى ئىزدەپ، رامازان زالىڭ، قوزىقان ئۆكۈردای، قاجىل تەيجى، زاكون زالىڭ، ئەبىلمەجىن، بايانىدى، تاغاي، مەسەلىم، موسايۇڭ قاتارلىق يۇرت مۆتىۋەرلىرىنىڭ باش قوشۇپ مۇھاكىمە قىلىشى بىلەن ناھىيىدە گومىنداڭ ئەكسىيەتچى دائىرىلىرىگە قارشى پارتىزان قوشۇنى تەشكىللەش قارارىغا كېلىندۇ. لېكىن ئۇلار بۇ جەھەتتە تەجرىبىسىز بولغاچقا، پارتىزان قوشۇنىنى قانداق تەشكىللەش، قورال - يارىغ مەسىلىسىنى قانداق ھەل قىلىش ئىشىدا نائىلاج بولىدۇ.

موللا ئىسلام، پەيزۇللالار قېچىپ سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن شۇلار بىلەن مۇناسىۋىتى قويۇق ئىلغار كىشىلەردىن دوما ھوشۇر، رامازان، جالەل، قۇسايىن، ئىلياس، ئاغدۇللا قاتارلىق يەتتە كىشىنى ساقچى ئىدارىسى قولغا ئالىدۇ. بۇنىڭ بىلەن جامائەتچىلىك ئىچىدە - بازاردا، قىردا ھۆكۈمەتكە قارشى گۇرۇھ بار ئىكەن، بۇ گۇرۇھنىڭ بازاردىكى قاتناشچىلىرىدىن دوما ھوشۇر باشلىق يەتتە ئادەم قولغا ئېلىنىپتۇ، قىر - قىشلاقتىكى قەبىلىلەر ئىچىدىكىلىرىنى يېقىندا قولغا ئالىدىكەن، دېگەن سۆزلەر تارقىلىدۇ - دە،

خەلق ئارىسىدىكى ئۆزىدىن ئەندىشە قىلغان كىشىلەر بىرلەپ، ئىككىلەپ سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپكە قېچىپ ئۆتۈپ موللا ئىسلام يېنىغا توپلىشىدۇ.

موللا ئىسلام قوشنا ناھىيىلەردىكى گومىنداڭ قوشۇنىدىن قېچىپ چىققان مىللىي ئوفىتسېر، جەڭچىلەر ۋە ھەر قايسى ياقتىن قېچىپ كېلىپ ئۆز يېنىغا توپلانغان ئىنقىلابىي ئىرادىلىك ياش، ئوتتۇرا ياش كىشىلەردىن 17 كىشىلىك بىر پارتىزان گورۇپپىسىنى تەشكىل قىلىپ، 1944 - يىلى 4 - ئايدا چېگرىدىن ئۆتۈپ كېلىپ جېمىنەي ناھىيە بازىرىنىڭ جەنۇب تەرىپىدىكى بازاردىن 15 كىلومېتر ئارىلىقتىكى ساری ئۆلەڭ دېگەن ئورۇنغا جايلىشىدۇ. بۇ چاغدا موللا ئىسلام پارتىزانلارنى كۆپەيتىپ، ھەربىي قورال - يارىغ تېپىشنى پىلان قىلغان ئىدى. موللا ئىسلام يېتەكچىلىكىدىكى پارتىزان گورۇپپىسىنىڭ بارلىققا كەلگەنلىكى ناھايىتى تېزلىكتە جېمىنەي بازىرى، قىر خەلقى ئىچىگە، ھەتتا قوبۇقسار، بۇرچىن، قابا، سارسۇمبە ناھىيىلىرىگە تارقىلىپ، ئۇ يەرلەردىكى گومىنداڭ دائىرىلىرىگە قارشى ئىلغار باش، ئوتتۇرا ياشلىق ئۇيغۇر، قازاق، تاتار، ئۆزبېكلەردىن خېلى كۆپ ئادەم كېلىپ موللا ئىسلام پارتىزانلىرىغا قېتىلدى. بۇ ھالدا پارتىزانلار قوشۇنى كۈندىن - كۈنگە كۆپىيىپ بارىدۇ.

جېمىنەي پارتىزانلىرىنىڭ بارلىققا كېلىشى ۋە ئۇلۇغىشى

موللا ئىسلام ئۆز يېنىغا توپلانغان 17 ئادەمنى ئېلىپ ئۆتۈپ جېمىنەيىنىڭ ساری ئۆلەڭ دېگەن جايىغا ئورۇنلاشقانلىقىنى ئاڭلىغان يۇرت جامائەتچىلىكى ئۇلارنى قوللاپ ھەر جەھەتتىن يار - يۆلەكتە بولدى. قىسقىغىنا ۋاقىت ئىچىدە پارتىزان بولغۇچىلارنىڭ سانى 47 كىشىگە يەتتى. موللا ئىسلام ئۆز يېنىدىن پۇل چىقىرىپ 47 كىشىنى تۇرمۇش جەھەت-

تىن تەمىنلىدى. مەلۇم قورالمۇ سېتىۋالدى. قەبىلە باشلىقلىرى دىن رامازان زالىك، قوزىقان ئوكۇرداي، قابىل تەيجى، زاكون زالىك، ئەبىلمەجىن، بايانىدى، تاغاي، مەسەلىم، موسا، يوۋ قاتارلىق يۇرت مۆتىۋەرلىرى ئالدىنقى قېتىمدا ئۆزلىرى گومىندائىغا قارشى بىر پارتىزان قوشۇنى تەشكىللەش نىيىتىدە بولغاچقا موللا ئىسلام تەشكىللىگەن پارتىزانلار ئەتىرىتىنى قوللاپلا قالماستىن، بەلكى ئۇنى كېڭەيتىپ جېمىنەي پارتىزانلار قوشۇنىنى قۇرۇشنى موللا ئىسلام بىلەن بىرلىكتە كېڭىشىپ، قارار قىلىپ، بۇ ئەھۋالنى دەللىقان سۇگۇر بايوۋ رەھبەرلىكىدىكى ئۆز ئالتاي پارتىزانلىرى باش شتابىغا مەلۇم قىلىدۇ؛ باش شتاب 1944 - يىلى 5 - ئايدا كېلەس، جىلقايدار، تېسكەمبايلارنى ئۆزلىرىنىڭ پارتىزان ئەترەتلىرى بىلەن جېمىنەي ناھىيىسى ساۋىر خەلقى ئىچىگە ئەۋەتىپ، چارۋىچى قېرىنداشلار ئىچىدە تەشۋىقى - تەربىيە ئىشلىرىنى ئېلىپ بېرىۋاتقان مەزگىلدە، چۆچەك ۋىلايىتىنىڭ قوبۇقسار ناھىيىسىدىكى ئاتالمىش ئامانلىقنى قوغداش چوڭ ئەترىتىنىڭ باتالىيون كوماندىرى زۇگىراۋ ئۆز باتالىيونىنى قوزغاپ گومىندائىغا قارشى قوراللىق ئىسيان كۆتۈرىدۇ. ئۇ يۈز كىشىگە يېقىن قوراللىق ئەسكەرنى باشلاپ يۈز دانچە مىلتىق، 2 دانە يېنىك پىلىموت، ئون مىڭ تالچە ئوقنى ئېلىپ، ئىسيانكارلارنى قوللىغان 200 دەك موڭغۇل چارۋىچى ئائىلىسىنى باشلاپ، قاراغايتى داۋىنىنى ئېشىپ، ساۋىر تېغى ئىچىگە كېلىپ موللا ئىسلام پارتىزانلىرىغا قوشۇلىدۇ.

ئۆز ئالتاي پارتىزانلىرى باش شتابىدىن كەلگەن جىلقايدار، كېلەس، تېسكەمبايلار موللا ئىسلام، رامازان - زالىك، ئەرپىباي، قۇرماش، زۇگىراۋ قاتارلىقلار بىلەن كېڭىشىپ جېمىنەي پارتىزانلىرى قوشۇنىنى رەسمىي تەسىس قىلىشنى قارار قىلىدۇ. قورال - ياراغ جەھەتتە گومىندائ ئارمىيىسى

ئىچىدىن قېچىپ چىققىپ موللا ئىسلامغا قوشۇلغان ئىسرايىل، ئەمەت، موسالارنىڭ ئەكەلگەن قوراللىرى ۋە زۇگىراۋ ئېلىپ كەلگەن قوراللار ئاساس قىلىنىدۇ.

جېمىنەي پارتىزانلىرى دەسلەپ ھەربىرى 100 كىشىلىك تىن تۆت ئەترەت بولۇپ قۇرۇلدى. بىرىنچى ئەترەتكە تالقى باشلىق، ئەخمەت تىيەكباي ئورۇنباسار، ئىككىنچى ئەترەتكە نەبەن باشلىق، ئەبىلمەجىن ئورۇنباسار، ئۈچىنچى ئەترەتكە (ئۇيغۇر ئەترىتى) غوجاخمەت باشلىق، باھاۋۇدۇن قادىروۋ ئورۇنباسار، تۆتىنچى ئەترەتكە (موڭغۇل ئەترىتى) زۇگىراۋ باشلىق، دوگورجى ئورۇنباسار قىلىپ تەيىنلەندى. قۇرماش پارتىزان ئەترىتىنىڭ قوماندانى، ئەرپىباي باش مەسلىھەتچى، موللا ئىسلام، قوزىقانلار مەسلىھەتچى قىلىپ بەلگىلەندى. پارتىزان قوشۇنى قىزىلئادىر تېغىنى ئۆزىنىڭ ئارقا سەپ ماكانى قىلىپ، ئالدىنقى قاراۋۇلنى سار ئۆلەڭ دېگەن جايغا ئورۇنلاشتۇردى.

جېمىنەي پارتىزانلىرى قوشۇنى رەسمىي قۇرۇلغاندىن كېيىن ئالتاي پارتىزانلىرى باش شتابى جېمىنەي پارتىزانلىرى قوشۇنىنىڭ ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن، ئۇنىڭ نىشانىسى ۋە ۋەزىپىسى قاتارلىقلارنى ئوچۇق بەلگىلەپ بەردى.

جېمىنەي پارتىزانلىرىنىڭ ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكى شۇكى: بىرىنچىدىن، جېمىنەي پارتىزانلىرى ئۆزئالتاي پارتىزانلىرى باش شتابىدىن 450 — 400 كېلومېتر يىراقتا ئىدى؛ ئىككىنچىدىن، قاتناش قولايسىز يەنى جېمىنەي بىلەن چىڭگىل ئوتتۇرىسىدا بۇرچىن، بۇرۇلتوقاي، كۆكتوقاي ناھىيىلىرى بولۇپ، بۇ يەرلەردە گومىنداڭ ھاكىمىيىتى تېخى تەۋرەنمىگىنى يوق؛ ئۈچىنچىدىن، جېمىنەي، قاباء، بۇرچىن ناھىيىلىرى بىلەن يېقىن قوشنا؛ تۆتىنچىدىن، جېمىنەي سوۋېت ئىتتىپاقىغا بەك يېقىن چېگرىداش. موشۇنداق ئالاھىدىلىكلەرگە ئاساسەن

جەمئەيي پارتىزانلىرى قوشۇنىنىڭ ۋەزىپىسى جەمئەيي، قابا بۇرچىن ناھىيىلىرىدىكى دۈشمەننى يوقىتىپ، شۇ جايلارنى ئازاد قىلىش ئىدى. ئالتاي پارتىزانلىرى باش شتابىمۇ ئۇلارنىڭ بۇ خىل ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن ئۇلارغا مۇناسىۋەتلىك ئىشلاردا مۇستەقىل ھەرىكەتلىنىش ھوقۇقى بېرىشنى قارار قىلدى. جەمئەيدە پارتىزانلار قوشۇنىنىڭ تەشكىللەنگەنلىكى جايلارغا ئاكىلانغاندىن كېيىن ئىنقىلابىي ئىرادىلىك ئىلغار زاتلار تەرەپ - تەرەپلەردىن كېلىپ ئۇنىڭغا قوشۇلدى. ئۇنىڭ كۆلىمى كېڭىيىپ، كۈچى زورىيىپ تېز سۈرئەتتە تەرەققىي قىلىپ قۇدرەت تاپتى. مەسىلەن، 1944 - يىلى 5 - ئايدا، تارباغاتاي ئىلايىتىدىكى دۆربىلجىن ناھىيىسىنىڭ قىرغىزچاق رايونىدىكى قىزىلبېيت دېگەن كەنتىدە ئولتۇرۇشلۇق رۇس قېرىنداشلاردىن كارتوشۇڭ، فېيۇلارنىڭ باشلامچىلىقىدا يۈز نەپەر قوراللىق كىشى گومىنداڭ ئامانلىق قوغداش دۈيىدىن ئىسيان كۆتۈرۈپ جەمئەيي پارتىزانلىرىغا قوشۇلدى. بۇنىڭ بىلەن پارتىزانلار قوشۇنىدا بىر رۇس ئەترىتى قۇرۇلدى. قوبۇقسار ناھىيىسىدىن غوجاخمەت، مەھەممەت زۇنۇن قاتارلىق بىر تۈركۈم كىشىلەر زۇلۇمغا قارشى قوزغىلىپ جەمئەيي پارتىزانلىرىغا كېلىپ قوشۇلدى. 1944 - يىلى 8 - ئايدىن 1945 - يىلى 7 - ئايغىچە بولغان بىر يىل مابەينىدە ئالتاي، بۇرۇلتوقاي، قاباڭ، بۇرچىن، قوبۇقسار، دۆربىلجىن ناھىيىلىرىدە ئىنقىلابىي ئىرادىلىك ياش، ئوتتۇرا ياشلىق كىشىلەردىن باۋۇدۇن قادىروۋ، مەمتىلاخۇن، ياقۇپجان، ماۋلىغان، قاجىمان، ئابدۇكېرىم، ئەنتەي، ئۇمارقان، راشات، پاتوش، نۇرەكە، سۇلايمان قاتارلىق 49 كىشى، گومىنداڭنىڭ ئالتاي، بۇرۇلتوقاي ناھىيىلىرىدە تۇرۇشلۇق 31 - پولك، 33 - پولك، 8 - ئاتلىق پولك، تارباغاتاي ئىلايىتىنىڭ قوبۇقسار ناھىيىسىدە، دۆربىلجىن ناھىيىسىنىڭ قىرغىزچاق رايونىدا تۇرۇشلۇق 21 - پولك، 7 -

پىيادە پولك قاتارلىق قىسىملىرىدىن ئىسمايىل، مۇسا، ئەمەت، ئوبۇلقاسىم، روزى، مۆمىن، ھوشۇروۋ ئىسلام قاتارلىق پەيجاك، بەنجاڭلارنىڭ باشلامچىلىقىدا 104 نەپەر ئوفىتسېر، جەڭچى 104 دانە بەشئاتارمىلتىق، 113 باش ئات (ئىگەر توقۇمى بىلەن)، ئىككى دانە يېنىك پىلىمۇت، ئىككىدانە تاپانچا، 20 مىڭ تال ئوق، بىر قانچە ئون دانە گرانات قاتارلىقلارنى ئېلىپ ئىلىگىرى - كېيىن بولۇپ جەمئەيي پارتىزانلىرىغا قوشۇلدى.

جەمئەيي پارتىزانلىرى بارلىققا كېلىشى بىلەنلا رەسمىي كۈرەشكە كىرىشتى. 1944 - يىلى 6 - ئاينىڭ 19 - كۈنىدىكى دەسلەپكى ئېلىشىشتا جەمئەيدە تۇرۇشلۇق گومىنداڭ ھەربىي لىنىڭ بازار ئەتراپىغا باقىملى ئېلىپ چىققان ئاتلىرىدىن 85 باش ئېتىنى، 10 باش تۆگىسىنى پارتىزانلار قولغا چۈشۈرۈۋالغان. دۈشمەن بىلەن بىرىنچى قېتىملىق ئېلىشىشتا پارتىزانلىرىمىز ئۆزلىرىنىڭ روھىي جەھەتتىكى جەڭگىۋارلىقىنى ناماياں قىلدى. گومىنداڭ ئەسكەرلىرى گەرچە قورالى جەھەتتىن ئۈستۈن بولسىمۇ، لېكىن جەڭگىۋارلىقى ئاجىزلىكە نىلىكىنى ئاشكارىلىدى.

1944 - يىلى 6 - ئايدىن 7 - ئاينىڭ ئاخىرىغىچە جەمئەيي پارتىزانلىرى، گومىنداڭنىڭ جەمئەيي بازىرىدىكى ۋە قوبۇقسار ناھىيىسى، بۇرچىن ناھىيىسىنىڭ مەلۇم جايلىرىدا تۇرۇۋاتقان ھەربىي قىسىملىرى، ئاتالمىش ئامانلىقنى قوغداش چوڭ ئەترەتلىرى بىلەن بىر قانچە قېتىم ئېلىشىپ غالىپ كەلدى ۋە 300 باش ئات، 40 تۆگە، 17 دانە ھەر خىل مىلتىق، 27 دانە ھەر خىل گىرانات، 2000 تالدىن ئارتۇق ئوق غەنىمەت ئېلىپ دۈشمەن ھېسابىغا قوراللاندى.

1944 - يىلى 7 - ئاينىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا جەمئەيي پارتىزانلىرى شتابى ناھىيە ۋەزىيىتىنى مۇھاكىمە قىلىپ، قوشنا ناھىيىدىكى قابا خەلقىنىڭ ئۆز ناھىيىسىدە گومىنداڭ ھۆكۈمىتىگە قارشى ئېلىپ بېرىۋاتقان پائالىيىتىدىن پايدىلىنىپ جەمئەيي

بازىرىغا ھۇجۇم قىلىشنى قارار قىلىدۇ - دە، 7 - ئاينىڭ 25 - كۈنى تاڭ سەھەردە دۈشمەن پونكتلىرىغا قارىتا ھۇجۇم باشلايدۇ. ناھىيە دىكى ھۆكۈمەت قارمىقىدىكى ھەربىي كۈچلەردىن لې گۈي كوماندىرلىقىدىكى بىرپولك ئەسكەر، يەنەبىر ئايرىم باتالىئون ۋە يەرلىك ساقچى قوراللىق قىسمىدىن 100 دەك قوراللىق ئەسكەر بار ئىدى.

پارتىزان قوشۇنى بولسا، 100 كىشىلىكتىن يېرىم قوراللانغان تۆت ئەترەت ۋە تاياق - توقماق بىلەن قوراللانغان مىڭدىن ئارتۇق خەلق توپىدىن ئىبارەت ئىدى.

پارتىزانلار ھۇجۇم قىلىش ئالدىدا ئاۋۋال ناھىيە بازىرىنى چوڭ قورشاۋغا ئېلىپ، دۈشمەننىڭ ھەر بىر ئورۇش پونكتلىرىغا قارىتا ئايرىم - ئايرىم ھالدا يوقىتىش جېڭى ئېلىپ بېرىش، قورشاۋنى تەدرىجىي تارايتىپ دۈشمەننىڭ پائالىيەت بوشلۇقىنى كىچىكلىتىپ ئولارنىڭ ئورۇش نۇقتىلىرىنى بىر - بىرىدىن يىمىرىپ تاشلاش، ئاندىن پولك شتابى بىلەن ناھىيىلىك ھۆكۈمەتكە ھۇجۇم قىلىپ ئېلىش ئارقىلىق، دۈشمەن ئۈستىدىن غەلىبە قىلىشتەك ئورۇش تاكتىكىسىنى تۇزۇپ چىقتى. ئەمەلىي ئورۇش پائالىيىتى بەلگىلەنگەن ئاشۇ تاكتىكىغا ئاساسەن ئېلىپ بېرىلدى. ئىككى سوتكىلىق كەسكىن ئېلىشىش جەريانىدا دۈشمەن تەرەپ قاتتىق قارشىلىق كۆرسەتتى. پارتىزان قوشۇنىمىزمۇ بوش كەلمىدى. ئورۇش شىددەتلىك ھەم جىددىي بولدى. ئېلىشىشتا پارتىزانلىرىمىز دۈشمەننىڭ بازار ئەتراپىدا ئورۇنلاشتۇرغان ئورۇش نۇقتىلىرىنى بىر - بىرلەپ بىت - جىت قىلىپ يىمىرىپ تاشلىغاندىن تاشقىرى پولك شتابىنى ۋە ناھىيىلىك ھۆكۈمەت ئورنىنىمۇ تارتىۋالدى. دۈشمەن مەغلۇپ بولغان ئورۇنلىرىدىن چېكىنىپ ساقچى ئىدارىسى قورغىنى (ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسى ئولارنىڭ بىردىنبىر مۇھىم قوغدىنىش نۇقتىسى ئىدى) ئىچىگە بېرىپ تىقىلدى. دۈشمەن 100 دەك ئادىمىدىن ئايرىلدى. پارتىزانلىرىمىزدىن ئورۇس ئەترەت

جەڭچىلىرىدىن ئۈچ كىشى، قازاق ئەترىتىدىن ئىككى كىشى بولۇپ، جەمئىي بەش نەپەر پارتىزان جەڭچىمىز قۇربان بولدى. ئېغىر - يېنىك يارىلىنىشلارمۇ كۆرۈلدى. بۇ ئىككى سوتكىلىق جەڭدە پارتىزانلىرىمىز غالىپ كېلىپ 100 گە يېقىن مىلتىق، بىر قانچە مىڭ تال ئوق غەنىيمەت ئالدى. ناھىيە بازىرىنىڭ پېقەت ساقچى ئىدارىسىدىن باشقا قىسمىنى پارتىزانلىرىمىز ئىگىلىدى. ناھىيە بويىچە غەلىبە قازىنىشنىڭ قاش - كىرپىكى كۆرۈنۈپ قالدى، لېكىن دۈشمەن تەرەپمۇ ئانچە ئاجىز ئەمەس ئىدى. ئۇلاردا زامانىۋى ئورۇش قوراللىرى بىلەن قوراللانغان بىر پولك يەنە بىر باتالىئون ھەمدە يەرلىك قوراللىق ساقچى قىسىملىرىمۇ بار ئىدى. جېمىنەيدىكى گومىنداڭ دائىرىلىرى بارلىق قوراللىق كۈچى بىلەن ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىگە بېكىنىۋېلىپ، بىزنىڭ ھۇجۇمىمىزغا قاتتىق قارشىلىق كۆرسەتتى. ساقچى ئىدارىسى جايلاشقان جاي ئەتراپى ئوچۇقچىلىق (كوچا ۋە قورولاردىكى دەل - دەرەخلەرنى ئولار بۇرۇنلا تاماممەن كېسىپ تاشلاپ ناھىيە بازىرىنى تاقىر ئوچۇقچىلىققا ئايلاندۇرۇپ قويغانىدى) بولۇپ قوغدىنىشقا ئەپلىك، ھۇجۇم قىلىشقا ئەپسىز شارائىت مەۋجۇت ئىدى. شۇڭا، دەسلەپكى ھۇجۇمدا پارتىزانلاردىن قۇربان بولۇش ھەم يارىلىنىشلا كۆرۈلدى.

بۇ خىل ئەھۋالدا پارتىزانلارنىڭ ئورۇشقا قوماندانلىق قىلىش شتابى دەرھال ئورۇش تاكتىكىسىنى ئۆزگەرتىپ، ئورۇنسىز چىقىمدىن ساقلىنىش ئۈچۈن، غەيرەت - جاسارەتكىلا بېرىلىپ تەۋەككۈللەرچە ھۇجۇم قىلىۋەرمەي دۈشمەن قورغىنىنى ئىسكەنجىگە ئېلىشنى داۋاملىق كۈچەيتىشنى، دۈشمەنگە قورغاندىن چىقىپ ھۇجۇمغا ئۆتۈش پۇرسىتى بەرمەسلىك ئۈچۈن دۈشمەن بىلەن ئېتىشىشنى داۋاملاشتۇرۇپ، ۋاقتىنى سوزۇپ ئولارنى ئوق دورا، يېمەك - ئىچمەك تەرەپتىن قىستاپ، قورشاۋ ئارقىلىق ھالسىرىتىپ، تەسلىم بولۇشقا مەجبۇر قىلىشنى بەلگىلىدى ۋە

شۇنداق قىلىدى.

جەمئىيەتنىڭ پارتىزانلىرى بىرلىككە كەلگەندىن تارتىپ كۈندىن - كۈنگە ئۇلغىيىپ كۆچىيىۋاتقانلىقتىن، بولۇپمۇ جەمئىيەتنىڭ پارتىزانلىرىنىڭ ناھىيە بازىرىنى ئىسكەنجىگە ئېلىۋالغانلىق ئۈچۈن خەۋەر تاپقان سارسۇمبەندىكى گومىنداڭ ھەربىي قوماندانلىق شتابى سارسۇمبەندە تۇرىۋاتقان شۇيى كېيى كومانداندىن قىسىدىكى ئاتلىق پولكنى بۇرچىن ئارقىلىق دەرھال جەمئىيەتكە يارەدەم بېرىشكە ئاتلاندۇرغانىدى. شۇيى كېيى پولكى كېچە - كۈندۈز يول يۈرۈپ 7 - ئاينىڭ 30 - كۈنى تاڭ ئالدىدا جەمئىيەتنىڭ بەلگىلىنىش دېگەن يېرىگە يېتىپ كېلىپ پارتىزانلىرىمىزنىڭ بىخەۋەرلىك پۇرسىتىدىن پايدىلىنىپ، شەرق ۋە شىمال تەرەپتىن تۇيدۇرماي بارلىق كۈچى بىلەن ھۇجۇمغا ئۆتتى. قورغان ئىچىدىكى دۈشمەن ئۆزىگە يارەدەمگە كەلگەن پولكنىڭ پارتىزانلىرىمىزغا ئارقىدىن ۋە ياندىن قىلغان ھۇجۇمىغا ئىچكى تەرەپتىن ماسلىشىپ قورغاننى ئىسكەنجىگە ئېلىپ تۇرغان پارتىزان قوشۇنىمىزغا شىددەتلىك ئوق ياغدۇردى. بۇ پەيت دۈشمەن ئۈچۈن جانلىنىش پەيتى بولدى، پارتىزانلىرىمىزدىن پىلىمىوتچىك ناسىر، مۇقاي ئېقىش ئوغلى قاتارلىق ئوچ نەپەر جەڭچى قۇربان بولدى. بىر قانچە كىشى ئېغىر - يېنىك يارىلاندى. ئۇشتۇمتۇت يۇز بەرگەن مۇشۇنداق بىر ئەپسىز شارائىتتا پارتىزان قوشۇنىمىزنىڭ ئۇرۇشقا قوماندانلىق قىلىش شتابى ۋەزىيەتنى جىددىي مۇھاكىمە قىلىپ، ئۆزىمىزدىن نەچچە ھەسسە ئارتۇق كۈچكە ئىگە دۈشمەننىڭ ئىچكى ۋە تاشقى جەھەتتىن ماسلىشىپ شىددەتلىك قايتۇرما ھۇجۇمىغا تاقابىل تۇرۇۋېرىشنىڭ پايدىسىز ئىكەنلىكىنى ھېسابقا ئېلىپ، ئىسكەنجىنى بوشتىپ مۇداپىئە ئۇرۇشى قىلىپ چېكىنىشنى قارار قىلدى ۋە پارتىزان قوشۇنىمىزنى نۆۋەت بويىچە چېكىندۈرۈپ چىقتى. پارتىزانلىرىمىزغا ئارقىدا تۇرۇپ شۇئارلار ياڭرىتىش بىلەن مەدەت

بېرىۋاتقان خەلق توپىغا ۋە بازار ئەھلىگە چېكىنىپ چىقىشنىڭ سەۋەبلىرى چۈشەندۈرۈلگەندىن كېيىن ھەر مىللەت بازار ئەھلى ئىچىدىكى ياش، ئوتتۇرا ياشلىق ئەزىمەتلەر پىدائى بولۇپ پارتىزان قوشۇنىمىزغا رەسمىي قاتنىشىش ئارزۇسىنى ئىپادىلەپ، پارتىزان قوشۇنىمىزغا ئەگىشىپ چىقىپ، كۈرەش سېپىگە رەسمىي قاتناشتى.

مىللىي ئازادلىق تەشكىلاتى پارتىزانلىرىمىز چېكىنىپ ناھىيىدىن 30 كىلومېتر ئارىلىقتا جايلاشقان قىزىلئادىر تاغ ئىچىدىكى ئۆز بازىسىغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن يېغىن ئېچىپ دۈشمەن بىلەن نۆۋەتتىكى بىر قېتىملىق چوڭ ئېلىشىشتا كۆرۈلگەن ياخشى تەجرىبە، ئېچىنىشلىق ساۋاقلارنى يەكۈنلىدى، قوشۇننى رەتكە سېلىپ، سەپكە قوشۇلغان يېڭى كۈچلەر بىلەن تولۇقلاپ، ئەترەت باشلىقلىرىنى يۆتكىدى، ئۇرۇش جەريانىدا ئوتتۇرىغا چىققان ئىقتىدارلىق كىشىلەرنى ھەر قايسى ئەترەتلەرنىڭ رەھبەرلىك ئورنىغا قويدى. قوشۇننى ئىككى قازاق ئەترىتى، بىر ئۇيغۇر ئەترىتى، بىر مۇڭغۇل ئەترىتى، بىر ئورۇس ئەترىتى، بىر رازۋېتكا ئەترىتى قاتارلىق ئالتە ئەترەت قىلىپ تەشكىللەپ، قورماشنى داۋاملىق قوشۇن قوماندانى، ئەرپىباينى باش مەسلىھەتچى، موللا ئىسلام، ماۋلىخان، قوزىقانلارنى مەسلىھەتچى قىلىپ تەيىنلىدى. ئەترەتلەر تەركىبى تۆۋەندىكىچە رەتلەندى:

1 - ئەترەتكە تالقى باشلىق، ئەخمەت تىمەكباي ئورۇنباسار.

2 - ئەترەتكە سۇلايمان باشلىق، ئەبەن ئورۇنباسار.

3 - ئەترەتكە (ئۇيغۇر ئەترىتى) خوجەخمەت باشلىق، باۋدۇن ئورۇنباسار.

4 - ئەترەتكە (مۇڭغۇل ئەترىتى) زۇڭغىراۋ باشلىق، دوگۈرچى ئورۇنباسار.

5 - ئەترەتكە (رۇس ئەترىتى) كارتوشۇ باشلىق، فېيۇ ئو-
رۇنباسار.

6 - ئەترەتكە (رازۋېتكا ئەترىتى) قامزا باشلىق، سولتان ئورۇنباسار. بۇ قوشۇن قازاق، ئۇيغۇر، مۇڭغۇل، رۇس، ئۆزبېك تاتار قاتارلىق ئالتە مىللەت تەركىبىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بو-لۇپ، كەسىپ جەھەتتىن ئالغاندا ئىشچى، چارۋىچى، دېھقان، سو-دىگەر، ھۈنەرۋەن، زىيالىي قاتارلىقلار بار ئىدى. روشەنكى، بۇ قوشۇن شۇ چاغدىكى زۇلۇمغا قارشى قوزغالغان‌ھەر مىللەت ئە-زىمەتلىرىنىڭ جەڭگىۋار ئۈيۈشمىسى ئىدى. شۇنداقلا بۇ قوشۇن دەسلەپكى كۈچى ئاجىز، تارقاق پارتىزان خاراكتېرىدىن مىللىي ئازادلىق تەشكىلاتىنىڭ رەھبەرلىكىگە ئىگە، مۇستەھكەم ئىنتىلا-بىي ئىرادىلىك، ھەربىي قورال - ياراغ جەھەتتىن 350 تال مىلتىق (بەش ئاتار، گېرمانكا، 10 ئاتار مىلتىق)، 17 دانە ئاپتو-مات (32،72 ئاتار)، دانە يېنىك پىلىموت (دېكتار)، ئىككى دانە ئېغىر پىلىموت (ماكسىم) قاتارلىق زامانىۋى ئېغىر - يېنىك قو-راللار بىلەن يېرىم قوراللانغان، مەلۇم دەرىجىدە ھەربىي تە-لىمگە ئىگە بولغان، مەقسەت - نىشانىسى ئېنىق، ئىنتىزاملىق چوڭ تېپتىكى پارتىزانلار قوشۇنىغا ئايلاندى. ھەر مىللەت خەلقى ئامېمسى ئىچىدە بولسا، پۈلى بارلار پۈلى بىلەن، مېلى بارلار مېلى بىلەن، كەمبەغەللەر پىدائىلىق روھىنى جارى قىلدۇرۇپ جان تېنى بىلەن قوللاپ، قوشۇنىمىزنىڭ ھەقىقىي ئارقا تېرىكى بولدى ۋە ئاخىرقى ھېسابتا دۈشمەن ئۈستىدىن غەلىبە قىلىشنى ماددىي - مەنىۋى جەھەتلەردە كاپالەتكە ئىگە قىلدى.

بۇ مەزگىل چىڭگىل، كۆكتوقاي ناھىيىلىرىنى بازا قىلىپ گومىنداڭ قوراللىق كۈچلىرى بىلەن كۈرەش ئېلىپ بېرىۋاتقان دەلىلقان، سۇگۇر بايوۇ باشچىلىقىدىكى ئۆرۈنتاي پارتىزانلا-رىنىڭ قوماندانلىق باش شتابى ئالدىنقى مەزگىلدە بەلگىلەنگەن «بېلىقنى سۇدىن ئايرىۋېتىش» ستراتېگىيىسىگە ئاساسەن، خەلق-

نى گومىنداڭ دائىرىلىرىنىڭ كونترول‌لۇقىدىن ئايرىۋېلىپ، خەلقنىڭ مال - مۈلكىنى، ھايۋاتىنى قوغداش، يەنە بىر مەنىدىن ئالغاندا، گومىنداڭ ھۆكۈمەت دائىرىلىرىنى خەلقتىن ئالىدىغان ئات، تۆگە، ئۆزۈقلۇق ئۇچۇن سويۇش مېلى قاتارلىقلاردىن مەھ-رۇم قىلىش ئىشىنى ئېلىپ بېرىۋاتاتتى. جېمىنەي مىللىي ئازاد-لىق تەشكىلاتى ئۆرۈنتالىتاي پارتىزانلىرى باش شتابى-نىڭ بۇ ھەرىكىتىگە ماسلىشىش ئۇچۇن ئۆز تەۋەلىكىدىكى خەلق ئىچىدە تەشۋىقىي - تەربىيە خىزمىتى ئېلىپ بارىدى ۋە جېمى-نەي ناھىيىسىدە ياشىغۇچى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ، شۇنداقلا قوبۇقسار ناھىيىسىدىن ئۆتۈپ كەلگەن مۇڭغۇل چارۋىچىلارنىڭ ئىختىيار قىلىشى بويىچە ئولارنى مال - مۈلكى بىلەن سوۋېتلەر ئىتتىپاقى زېمىنىگە ئۆتكۈزۈپ، سوۋېتلەر ئىتتىپاقىنىڭ يار - يۆ-لەكتە بولۇپ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا مۇيەسسەر قىلدى. پارتىزانلار قو-شۇنى بولسا، ئۆز نىشانىسىنى بويلاپ، قوراللىق كۈرەشنى دا-ۋام ئەتكۈزۈۋەردى.

جېمىنەي مىللىي ئازادلىق تەشكىلاتىنىڭ بارلىققا كېلىشى ۋە ئۇنىڭ ئىنقىلابقا يېتەكچىلىگى

جېمىنەي پارتىزانلىرى قوشۇنى يوقتىن بارلىققا كېلىپ، كىچىكلىكتىن زورىيىپ تەرەققىي قىلىپ، قۇدرەت تېپىشقا باشلا-دى. دەسلەپ چىڭگىلنى بازا قىلىپ شەكىللەنگەن ئۆزئالتاي پارتىزانلىرى ئېلىپ بارغان قوراللىق كۈرەشنىڭ تەسىرى تۈ-پەيلىدىن جېمىنەي، قابا ناھىيىلىرىدىكى خەلقمۇ گومىنداڭ دا-ئىرىلىرىگە قارشى ئىنقىلابىي پائالىيەتكە ئاتلاندى، يەنى دەس-لەپكى ئىدىيەۋى قارشىلىق ئەمەلىي ھەرىكەتكە ئايلىنىپ خەلق قوزغالدى. بۇ كۆتۈرۈلۈۋاتقان ئىنقىلابنىڭ يېڭى ۋەزىيىتى ئىدى.

ۋەزىيەتنىڭ تەقەززاسى، ئىنقىلابىي پائالىيەت تەرەققىيات-نىڭ ئېھتىياجى ۋە خەلق ئاممىسىنىڭ ئارزۇسىغا ئاساسەن گو-

مىنداك دائىرىلىرىگە قارشى قوزغالغان ئىنقىلابىي ھەرىكەتكە بىر تۈتاش، سىستېمىلىق، ئىزچىل يېتەكچىلىك قىلىدىغان بىر تەشكىلنىڭ بولۇشى زۆرۈر بولۇپ قالدى. ئەمەلىي ئەھۋالنىڭ تەلىپى ۋە يۇقىرى رەھبەرلىكىنىڭ يوليورۇقىغا ئاساسەن، 1944 - يىلى جەنۇبىي مىنەيدە ئېلىپ بېرىلىۋاتقان ئىنقىلابىي ھەرىكەتكە يېتەكچىلىك قىلىدىغان مىللىي ئازادلىق تەشكىلاتى بارلىققا كەلدى.

جەمئىيەتنىڭ قۇرۇلغان مىللىي ئازادلىق تەشكىلاتى ئەرپەباي، قۇرماش، موللا ئىسلام، رامازان زالىڭ، سادىق دۇۋلاتوۋ، ماۋلىغان، سۇلايمان، خوجاخمەت، قامزا، باۋۇدۇن قادىروۋ، مەنكەن، كېرىمباقى، ئەخمەتناجى قاتارلىق 13 كىشىدىن تەركىب تاپتى. بۇ تەشكىلاتقا ئەرپەباي باش مەسلىھەتچى، موللا ئىسلام باشلىق، رامازان زالىڭ، خوجاخمەتلەر ئورۇنباسار، قورماش، سادىق دوۋلاتوۋ، سۇلايمان، قامزا، باۋۇدۇن قادىروۋ، مەنكەن، كېرىمباقى، ئەخمەتناجىلەر تەشكىلات ھەيئەت ئەزالىرى بولۇپ بەلگىلەندى.

جەمئىيەتنىڭ پارتىزانلار قوشۇنى قوماندانلىق شتابىنىڭ ئىنقىلابىي ئورۇش پائالىيىتىگە تەشكىلىي جەھەتتىن يېتەكچىلىك قىلىدىغان مىللىي ئازادلىق تەشكىلاتىنىڭ تەسىس قىلىنىشىدىكى سەۋەب جەمئىيەتنىڭ پارتىزانلىرى قوشۇنىنىڭ ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن ئۆز ئالدىغا پارتىزانلىرى باش شتابى ئۇنىڭغا ئادەتتىكى كۆڭۈل پائالىيەتلىرىگە مۇناسىۋەتلىك ئىشلارنى دا مۇستەقىل ھەرىكەتلىنىش ھوقۇقى بەرگەن، چۈنكى ئۇنىڭ ۋەزىپىسى يالغۇز جەمئىيەتنىڭ ناھىيىسىدىكى گومىنداڭ ھاكىمىيىتىگە قارشى كۈرىشىگىلا ئەمەس، بەلكى قاباھەت، بۇرچىن ناھىيىلىرىنىڭ گومىنداڭ ھاكىمىيىتىگە قارشى كۈرىشىگىمۇ يېتەكچىلىك قىلىش ۋە شۇ جايلاردىكى گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھاكىمىيىتىنى يوقىتىشتىن ئىبارەت ئىدى.

جەمئىيەتنىڭ مىللىي ئازادلىق تەشكىلاتى قۇرۇلۇش بىلەن دەرھال ھەرىكەتكە كېلىپ، دەسلەپكى پارتىزانلار ئەترى

تەنىنى رەتكە سېلىپ، ئەترەتلەر ئاساسىدا ئىنتىزام، ئەخلاق تەربىيىسىنى ئېلىپ باردى. پارتىزانلارنى ئىنقىلاب ئىشلىرىغا سادىق بولۇش، مەسئۇلىيەتچان بولۇش، دۈشمەنگە قارىتا قەتئىي، كەسكىن بولۇش، ئىنقىلابىي پائالىيەتلەر جەريانىدا يولۇققان ۋە يولۇقىدىغان قىيىنچىلىقلار ئالدىدا چىدامليق بولۇپ، بەرداشلىق بېرىشتەك روھتا داۋاملىق تەربىيەلەپ باردى. جەمئىيەتنى ناھىيىسىنى مەركەز قىلغان ھالدا قوبۇقسار، قاباھەت ناھىيىلىرىدىكى گومىنداڭ دائىرىلىرى بىلەن بولغۇسى قوراللىق كۈرەشلەرنى كۈنكرېت ئورۇنلاشتۇردى. جەمئىيەتنىڭ گومىنداڭنىڭ ھەربىي، ساقچى قىسىملىرى ۋە مەمۇرىي ئىدارە، جەمئىيەتلىرىنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇشىغا ئېھتىياجلىق تۇرمۇش بويۇملىرى ۋە قورال - ياراغ، ئوق - دورىلىرىنىڭ كىرىش يوللىرىنى ئۆزۈپ تاشلاش ئۈچۈن قارىغايتى داۋىنى، موقۇرتاي، چالچىقاي، قاباھەت ناھىيىسى بىلەن ئارىلىقتىكى ئۆتەڭ كۆكتوقاي قاتارلىق جايلاردىكى قاتناش تۈگۈنلىرىدە تەكشۈرۈش پونكتلىرى قۇرۇلدى. جەمئىيەتنى بازىرىدىن قوبۇقسار ئارقىلىق چۆچەك، بورچىنگە ئاندىن ئالتايغا ماگىدىغان قاتناش يوللىرى كېسىپ تاشلاندى. بۇنىڭ بىلەن جەمئىيەتكى گومىنداڭ دائىرىلىرى ماددىي ئەشيا ۋە قورال - ياراغ تەمىناتى جەھەتتىن زور دەشۋالىققا دۇچ كەلدى.

مىللىي ئازادلىق تەشكىلاتى گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى بىر قاتار مۇھىم ئىشلارنى ئورۇنلاشتۇرۇپ، نۆۋەتتىكى قوراللىق كۈرەشنىڭ داۋاملىق ئېلىپ بېرىلىشىغا يېتەكچىلىك قىلدى.

زوڭغىراۋ ئىسيان كۆتۈرۈپ قوبۇقساردىكى گومىنداڭ قىسىملىرى ئىچىدىن 100 دەك قوراللىق ئەسكەرنى ئەگەشتۈرۈپ، 200 گە يېقىن موڭغۇل چارۋىچىلىرىنى باشلاپ ساۋۇر تېغىدىكى جەمئىيەتنىڭ پارتىزانلىرىغا قوشۇلغاندىن كېيىن، قوبۇقساردا تۇرۇشلۇق گومىنداڭ قىسىملىرىدىن 21 - پولك شتابى بىرپەي

ئەسكىرىگە موڭغۇل ئامانلىق ساقلاش چوڭ ئەترىتىنىڭ دوگۇر-
جى پەيجاڭ باشلىق پەينى قوشۇپ جېمىنەي پارتىزانلىرىغا
قارشى ئەۋەتىدۇ. ئىككى تەرەپ قاراغايتى سېيىنىڭ ئىچىدە
ئۇچۇرۇشۇپ بىرنەچچە سائەتلىك ئېلىشىشتىن كېيىن، پارتىزان-
لىرىمىز گومىنداڭ قوشۇنى ئۇستىدىن غالىپ كېلىپ پەيجاڭ
دوگۇرجىنى 17 نەپەر قوراللىق جەڭچىسى بىلەن ئۆز سېپىگە
قوشىدۇ. بۇ قېتىمقى جەڭدە ئۇرۇمجاپ ئىسمىلىك بىر موڭغۇل
جەڭچى قۇربان بولىدۇ.

پارتىزانلىرىمىزنىڭ جېمىنەي بازىرىنى تاشلاپ قىزىلئادىر
تېغىدىكى ئۆزلىرىنىڭ بازىسىغا يېنىپ كەلگەنلىكىنى «پارتىزان-
لارنىڭ يېڭىلگەنلىكى» دەپ قارىغان گومىنداڭ دائىرىلىرى
پارتىزانلار بازىسىغا ھۇجۇم قىلىشقا كىرىشتى، پارتىزانلىرىمىز-
نىڭ جېمىنەي بازىرىنى تاشلاپ چېكىنىپ چىقىشى ئەمەلىيەتتە
ئۇلارنىڭ يېڭىلگەنلىكى بولماستىن، ئەكسىچە ئۆزىنى رۇسلۇبلىپ
قايتۇرما ھۇجۇمغا ئۆتۈشتىكى بىر تاكتىكىسى ئىدى. شۇڭا،
ئۇلار بازاردىن چېكىنىپ چىقىپ، ئۆزىنىڭ بازىسىدا قوشۇنىنى
رەتلەش، تولۇقلاش، مۇھىم قاتناش تۇگۇنلىرىدە پونكىتلار
قۇرۇپ دۇشمەننىڭ سىرت بىلەن بولىدىغان قاتناش مۇناسىۋە-
تىنى ئۈزۈپ تاشلاپ، ئىچكى ۋە تاشقى جەھەتتىن قاتمۇ قات
قىيىنچىلىق ئاستىدا قالغان دۇشمەننى ئاخىرقى ھېسابتا تەل-
تۆكۈس مەغلۇپ قىلىش ئىشىنى ئېلىپ باردى، جېمىنەي بازى-
رىدىكى دۇشمەننى پاراكەندە قىلىپ تۇردى، شۇنداقلا قوبۇقسار،
بۇرچىن، قابا ناھىيىلىرىگە بېرىپ ئۇ يەردىكى جامائەتچىلىك
ئىچىدە تەشۋىقات خىزمىتى ئېلىپ باردى ۋە دۇشمەن ئەھۋالى-
نى ئىگىلىدى.

1944 - يىلى 10 - ئاي مەزگىلى بولۇشى كېرەك،
مۇئاۋىن پولك كوماندىرى يوچاڭجاڭ باشچىلىقىدىن ئۈچ لىيەن
ھەربىي قوشۇننىڭ بۇرچىندىن جېمىنەي پارتىزانلىرىغا قارشى

كېلىۋاتقانلىقىدىن خەۋەر تاپقان مىللىي ئازادلىق تەشكىلاتى
دۇشمەن ئەسكەرلىرىنىڭ ئالدىنى توسۇش ئۈچۈن خوجاخمەت ۋە
تالقى باشچىلىقىدىكى ئەترەتنى ئەۋەتتى. ئۇلار ئايۇساي دېگەن
يەردە دۇشمەن بىلەن ئۇچرىشىپ ئۆزئارا جەڭ بولدى،
ئېلىشىش بىر كۈن شىددەتلىك داۋام قىلدى. پارتىزانلارنىڭ
قاخشاتقۇچ زەربىسى بىلەن دۇشمەن قوشۇنى چېكىنىشكە مەجبۇر
بولدى. لېكىن دۇشمەن جېمىنەي پارتىزانلىرىنى يوقىتىش خىيا-
لىدىن ۋاز كەچمىدى. 1944 - يىلى 11 - ئاي مەزگىلىدە
دۇشمەن كۈچىنى قايتا مەركەزلەشتۈرۈپ بۇرچىندىن چىقىپ
يەنە پارتىزانلىرىمىزغا ھۇجۇم باشلىدى. ئېلىشىش كۈكسۇن
تېغىنىڭ تەسكىيىدە بولۇپ، بەش - ئالتە سائەتتەك داۋام
قىلدى. بۇ كۈچ نىسبىتىدە قارشى تەرەپنىڭ كۈچى بىزدىن
كۆپ ئۈستۈن ئىدى. شۇڭا بىز چېكىنىشكە مەجبۇر بولدۇق.
بىزدىن ئاقان ئىسمىلىك بىر جەڭچى قۇربان بولدى. بىز
ئاقانىنىڭ جەسىتىنى ئېلىپ دۇشمەن بىلەن ئېتىشا - ئېتىشا
چېكىنىپ نارىنقارا تېغىنىڭ ئاقمىيىت دېگەن جايىغا كېلىۋال-
دۇق. ئاقانىنىڭ جەسىتىنى ئاقمىيىتقا دەپنە قىلىپ قويۇپ،
ئەتىسى چېكىنىپ موقۇرتاي دېگەن يەرگە كېلىۋالدۇق. دۇشمەن
ئارقىمىزدىن قوغلىمىدى.

جېمىنەي پارتىزانلىرىنىڭ ئىلى تەرەپ ئارمىيىسى بىلەن باغلانىشى

1944 - يىلى 11 - ئاينىڭ بېشىدا ئىلى پارتىزانلىرى-
نىڭ گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى ئېلىپ بارغان قوراللىق
قوزغىلىڭى غەلىبىگە ئېرىشتى. 11 - ئاينىڭ 12 - كۈنى غۇلجا-
دا ئىنقىلابىي ۋاقىتلىق ھۆكۈمەتنىڭ قۇرۇلغانلىقى جاكارلاندى.
بۇ خەۋەر چاقماق تېزلىكىدە شىنجاڭنىڭ ھەممە جايلىرىغا تارقىلىپ،
جايلاردا گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى ئېلىپ بېرىلىۋاتقان
خەلق ھەرىكەتلىرىگە زور مەدەت بەردى.

1945 - يىلى 4 - ئاينىڭ 8 - كۈنى ئىلى پارتىزانلىرى قوشۇنى ئاساسىدا مىللىي ئارمىيە قۇرۇلدى. مىللىي ئارمىيىنىڭ قۇرۇلۇشى جايلاردا ئىنقىلابىي قوراللىق پائالىيەت ئېلىپ بېرىۋاتقان پارتىزانلار قوشۇنىنىڭ جۇملىدىن جېمىنەي پارتىزانلىرىنىڭمۇ مۇنتىزم ھەربىي تەلىم ئېلىپ، ھەربىي تېخنىكىۋى ئىقتىدارغا ئىگە قوشۇن بولۇپ يېتىشىشىدە ئاساس يارىتىپ بەردى.

ئىلى رايونى گومىنداڭدىن ئازاد قىلىنغاندىن كېيىن، ۋاقىتلىق ئىنقىلابىي ھۆكۈمەت گومىنداڭ ھاكىمىيىتىگە قارشى قوراللىق كۈرەش دائىرىسىنى شىمالىي شىنجاڭغا كېڭەيتىشنى ئورۇنلاشتۇردى. دەللىقان سۈگۈر بايوۋ يېتەكچىلىكىدىكى ئۈز ئالتاي پارتىزانلىرى قوشۇنى باش شتابى جېمىنەي پارتىزانلىرىنىڭ ئىلى پارتىزانلىرى بىلەنمۇ مۇناسىۋەتئورنىتىپ، ئۇلارنىڭ ياردىمىنى قولغا كەلتۈرۈشى ھەققىدە كۆرسەتمە بەرگەنىدى. جېمىنەي مىللىي ئازادلىق تەشكىلاتى رەسمىي قۇرۇلغاندىن كېيىن ئەپلىك شارائىتتىن پايدىلىنىپ ئىلى تەرەپ بىلەن مۇناسىۋەت ئورنىتىپ، ئۇلار ئىلى تەرەپنىڭ يار - يۆلەكتە بولۇشىغا مۇيەسسەر بولدى. 1945 - يىلى 5 - ئايدا مىللىي ئارمىيە ئەمەت باشچىلىقىدىكى بىر ئەدلىيە مىللىي ئارمىيە قوشۇنىنى مايقاپچىغاي چېگرىسى ئارقىلىق جېمىنەي پارتىزانلىرى بازىسىغا ئەۋەتىپ ئۇلارغا ھەربىي ئىنتىزام ستراتېگىيە ۋە تاكتىكا جەھەتلەردە تەربىيىلەش ئىشلىرىنى ئېلىپ باردى. باراۋات، ئابدۇللا توقايوۋ قاتارلىق خادىملار كېلىپ تەلىم - تەربىيە ئىشلىرىنى كۈچلەندۈردى.

جېمىنەي ناھىيىسىنىڭ ئىشغال قىلىنىشى

ئالدىنقى قېتىم ناھىيە بازىرىدىن تەشەببۇسكارلىق بىلەن چېكىنىپ چىققاندىن كېيىن، پارتىزانلار ئەترىتى ئۇرۇش تاكتىكىسى جەھەتتىكى تەجرىبە - ساۋاقلارنى ئەتراپلىق مۇھاكىمە

قىلىپ يەكۈنلىدى ۋە جېمىنەينى ئېلىش پىلانى تۈزۈلۈپ، شۇ پىلانغا ئاساسەن ھەربىكەت ئېلىپ بېرىلدى.

1944 - يىلى 11 - ئاينىڭ مەلۇم بىر كۈنى پارتىزانلار قوشۇنىدىكى ئۇيغۇر ئەترەت (پارتىزان قوشۇنىدا ھەربىر ئەترەت 100 كىشىدىن تەشكىل قىلىنغان، 100 كىشىلىك ئەترەت ئۈز ئىچىدىن ئىككى كىچىك تارماق ئەترەتكە ئايرىلغان) باشلىقى مۇئاۋىنى ئىسمائىللار بۇيرۇققا بىنائەن ئۈز ئەترىتى بىلەن بۇرچىن ناھىيىسىگە ئەھۋال ئىگىلەشكە باردۇ. بۇرچىندىكى گومىنداڭ ھەربىي قىسىملىرى بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقان بولسا كېرەك، پارتىزانلار تېخى كۆزلىگەن جايىغا يېتىپ بارمايلا، ئۇلارنىڭ تولۇق قوراللانغان بىر باتالىيون ئەسكىرى بۇرچىندىن چىقىپ، ئىرتىش دەرياسىدىن ئۆتۈپ پارتىزانلارغا ھۇجۇم قىلدى. پارتىزانلار بار - يوقى 50 كىشى قولىدا پەقەت مىلتىق، گرانات، بىرلا 50 ئاتار دىكتار پىلىموتلا بارىدى. دۈشمەن مىلتىق، گرانات، ئېغىر - يېنىك پىلىموتلار بىلەن قوراللانغان بولۇپ، بىزدىن نەچچە ھەسسە يۇقىرى تۇراتتى. بۇ ئەھۋالدا بىز تېز ھەربىكەتلىنىپ چالچىقاي بىلەن بۇرچىن ئارىلىقىدىكى قاتۇ تاغ تىزمىسىنىڭ ئىچىدە قولايلىق بىر تاغ ئېغىزىنىڭ ئۈستىدىن ئىككى تەرەپنى ئىگىلەپ ئابارون تۇتۇپ ياتتۇق، تاكتىكىمىز دۈشمەن ساي ئىچىگە كىرگەندىن كېيىن ئوققا ئۇتۇش ئىدى، دۈشمەن قوشۇنى بىزنىڭ ئىزىمىزدىن قوغلاپ ئەتىگەن سائەت توققۇز، ئون مۆلچەردە تاغ ئىچىگە كىرىپ بولدى. بۇ چاغدا بىز دۈشمەنگە ھەر تەرەپتىن تەڭلا ئوت ئاچتۇق، جەڭ بىرنەچچە سائەت جىددىي داۋام قىلدى. يەر تۈزۈلۈشى شارائىتىدىن ئالغاندا، بىز يۇقىرىدا ھەم قولايلىق شارائىتقا ئىگە ئىدۇق، دۈشمەن قورشاۋ ئىچىدە ئەپسىز شارائىتتا ئۇرۇش قىلغاچقا زور چىقىم تارتتى. بىرنەچچە ئون ئادىمى ۋە ئېتى ئۆلدى. بىزدىن ئەترەت باشـ

لىقى مۇمىن يەنە ئىككى نەپەر جەڭچى قۇربان بولدى. دۇشمەن-
دىن يىگىرمە نەچچە مىلتىق، ئونىنەچچە ئات غەنىيمەت ئالدۇق.
دۇشمەن ھۇجۇم ھالىتىدىن مۇداپىئەلىنىش ھالىتىگە ئۆتۈپ،
ئاخىرى چېكىنىپ بۇرچمنغا قايتىپ كەتتى. دۇشمەننىڭ چېكىنىپ
قايتىپ كەتكىنى بىزگىمۇ خوپ كەلدى. ئۇرۇشتا غەلىبە قىلغان-
لىقىمىز بىلەن قولغا كەلگەن ئاز - تولا غەنىيمەتكە شۇكرى
قىلىپ بىزمۇ قايتىپ ماكانىمىزغا كېلىۋالدۇق.

جېمىتىمىزنىڭ مىللىي ئازادلىق تەشكىلاتىنىڭ رەھبەرلىكىدە
جېمىتىمىزنىڭ پارتىزانلىرى قوشۇنى شتابى دۇشمەن بىلەن چوڭ -
كىچىك ئېلىشىشلاردا ئەگە بولغان تەجرىبە - ساۋاقلارغا ئاسا-
سەن گومىنداڭ دائىرلىرىنىڭ قولىدىن جېمىتىمىزنى ئاھىيىسىنى
تارتىپ ئېلىشتا جانلىق ئۇرۇش تاكتىكىسىنى قوللىنىپ، دۇشمەن-
گە داۋاملىق زەربە بېرىپ، ئۇلارنىڭ ئات - تۆگىلىرىنى ئولجا
ئېلىپ، دۇشمەننى بىر كۈنمۇ خاتىرجەم قويمىدى. بۇ جەريانىدا
ئابدۇللاجىك، شاربىغات، ئابدۇكېرىم قاتارلىق پارتىزانلىرىمىز
قۇربان بولدى، ناغاي، ساۋدەگەر قاتارلىق 12 نەپەر جەڭچى
يارىدار بولدى، بولۇپمۇ بىز قاتناش يوللىرىنى توسۇپ، ئۇ-
لارنىڭ ئوزۇق - تۈلۈك، كىيىم - كېچەك، يېقىلغۇ قاتارلىق
تۇرمۇش بۇيۇملىرى ۋە قورال - ياراق، ئوق - دورا كەلتۈ-
رۈش ئىمكانىيىتىنى يوق قىلغاندىن كېيىن، دۇشمەن قاتمۇ
قات قىيىچىلىقلار ئىچىدە قېلىپ، گاڭگىراپ ھەممە جەھەتتىن
ھالسىرىدى. 1945 - يىلى فېۋرالنىڭ 28 - كۈنى پارتىزانلار
جېمىتىمىزنى ئاھىيىسىنى تولۇق ئىگەللىدى. جېمىتىمىزنىڭ پار-
تىزانلار تەرىپىدىن ئازاد قىلىنغانلىقىنى ناھىيىدە ياشىغۇچى ھەر
مىللەت خەلقى تولۇپ - تاشقان خۇشاللىق بىلەن تەنتەنە قىلدى،
شۇنداقلا گومىنداڭ دائىرلىرى ناھىيىنى تاشلاپ كېتىش ئالدىدا
ئۆلتۈرۈپ كەتكەن ھوشۇر دۇما، جالال، قۇسايىن، ئىلياس قاتا-
رلىق قېرىنداشلارنىڭ مۇسىبىتىمۇ بىللە ئۆتكۈزدى.

جېمىتىمىزنىڭ ناھىيىسى دۇشمەندىن ئازاد قىلىنغاندىن كېيىن
مىللىي ئازادلىق تەشكىلاتى دەرھال جەمئىيەت ئامانلىقىغا مۇنا-
سىۋەتلىك ئىشلارنى ئورۇنلاشتۇردى. ناھىيە بوينچە قەبىلە باش-
لىقلىرى، يۇرت مۆتىۋەرلىرىنىڭ باشقۇشقان يىغىنىنى چاقىرىپ
جېمىتىمىزنىڭ ناھىيىلىك ۋاقىتلىق ھاكىم ئىدارىسىنى تەشكىللىدى.
ھاكىم رامازان زالىمىڭ، مۇئاۋىن ھاكىم موللا ئىسلام، مەنكەن،
كاتىپى قاجىمانلار بولدى. ھاكىم ئىدارىسى كاتىبات ئىشخانىسى،
مالىيە بۆلۈمى، خەلق ئىشلىرى بۆلۈمى قاتارلىق ئورگانلاردىن
تەركىب تاپتى. سادىق دۆۋلاتوۋ مالىيە بۆلۈم مەس-
ئۇلى، ئەخمەتناجى خەلق ئىشلار بۆلۈم مەسئۇلى، ئەخمەت تىيەكباي
خوجامىق ئىشلىرى بۆلۈم مەسئۇلى قىلىپ تەيىنلەندى. ناھىيە-
دە گارنىزون ۋە ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسى تەسىس قىلىنىپ،
باۋۇدۇن قادىروۋ گارنىزون باشلىقى، ماۋلىقان ساقچى ئىدارە
باشلىقى، قابىدەن مۇئاۋىنى قىلىپ تەيىنلەندى. باج ئىشلىرىغا
جوتا بىلەن ئارۇپ ئەخمەت مەسئۇل قىلىنىدى. جۇملىدىن
جېمىتىمىزنىڭ ناھىيىسى ئىنقىلابىي قورالىق كۈچلەرنىڭ ئالتاينىڭ
غەربىدىكى مۇستەھكەم بىر بازىسى بولۇپ قالدى.

ئۇرۇش ۋەزىيىتىدىكى ناھىيىنىڭ ئىشلىرىغا مۇناسىۋەتلىك
ئورگانلار قۇرۇلۇپ، ئونىڭ مەسئۇل كىشىلىرى بەلگىلىنىپ،
خىزمەتلەر دەسلەپكى قەدەمدە يولغا سېلىنغاندىن كېيىن، مىللىي
ئازادلىق تەشكىلاتى جېمىتىمىزنىڭ پارتىزانلىرىنىڭ نىشانىسى ۋە
ۋەزىپىسىگە شۇنىڭدەك ئالتاي پارتىزانلىرى باش شتابىنىڭ
كۆرسەتمىسىگە ئاساسەن پائالىيەت دائىرىسىنى قابا، بۇرچىن
ناھىيىلىرىگە كېڭەيتتى.

ئۆرئالتاي پارتىزانلىرى قوماندانلىق باش شتابىنىڭ بۇيرۇقى

ئىلى ئىنقىلابى ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن،
بولۇپمۇ مىللىي ئارمىيە رەسمىي قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئىلى

ئىنقىلابى ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتى بىرىنچى قەدەمدە شىمالىي شىنجاڭنى ئازاد قىلىش ئۇرۇشى پىلانىنى ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئارىشاڭ، بورتالا ناھىيىلىرىنى ئازاد قىلغاندىن كېيىن، مىللىي ئارمىيە نىڭ كەڭسای 3 - ئاتلىق پولكى ۋە ئىلى پارتىزانلىرى قوشۇنىنىڭ مەلۇم قىسمىنى بورتالا ناھىيىسى تاغ ئىچى يولى بىلەن قىزىلتۇز ئارقىلىق چۆچەك ۋىلايىتىنىڭ دۆربىلجىن ناھىيىسىگە ئاتلاندۇردى.

مىللىي ئارمىيە كەڭسای 3 - ئاتلىق پولكى بىلەن ئىلى پارتىزانلىرى مەلۇم قوشۇنىنىڭ تارباغاتاي ۋە ئالتاي ۋىلايەتلىرىنى گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىقىدىن ئازاد قىلىش يۈرۈشىگە ئاتلىنىشى بىلەن ئالتاي پارتىزانلار باش شتابى قوشۇنىنى رەتلەپ تەرتىپكە سېلىپ، بۇرۇلتوقاي، سارسۇمبە، بۇرچىن ناھىيىلىرىگە ۋەزىپە بىلەن ئاتلاندۇردى. شۇنداقلا جېمىنەي ناھىيىسىدىكى مىللىي ئازادلىق تەشكىلاتىغا توختار قاتارلىق ئوچ كىشىنى ئەۋەتىپ، جېمىنەي پارتىزانلىرىنىڭ مىللىي ئارمىيىسىنىڭ ھەربىكىشىگە ماسلىشىش ھەققىدە ئورۇنلاشتۇرۇش قىلدى.

بۇيرۇقنىڭ مەزمۇنى تۆۋەندىكىچە:

بۇيرۇق!

جېمىنەي مىللىي ئازادلىق تەشكىلاتى ۋە جېمىنەي پارتىزانلىرى شتابىغا:

ئىلى ئىنقىلابى ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتى بىرىنچى قەدەمدە شىمالىي شىنجاڭنى ئازاد قىلىش ئۇرۇشى يۈرۈشىنى باشلىدى. چۆچەك، ئالتاي ۋىلايەتلىرىنى گومىنداڭدىن ئازاد قىلىش ئۈچۈن مىللىي ئارمىيە كەڭسای 3 - ئاتلىق پولكى بىلەن ئىلى پارتىزانلىرى قوشۇنىنىڭ مەلۇم قىسمى بورتالا ناھىيىسىنىڭ تاغ ئىچى يولى بويلاپ قىزىلتۇز ۋە ئۇتۇبۇلاق دېگەن جايلار ئارقىلىق 7 - ئاينىڭ 20 - كۈنىدىن بۇرۇن چۆچەك ۋىلايىتى

نىڭ دۆربىلجىن ناھىيىسىگە يېتىپ كېلىدۇ. سىلەر ئۆز پارتىزان قوشۇنىڭلارنى يەنە بىر قېتىم رەتلەپ، تولۇق قوراللاندۇرۇپ، ئۆز دائىرەڭلەردە نۆۋەتتىكى ئىنقىلابىي ئۇرۇش پائالىيىتىنى ئورۇنلاشتۇرۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا مىللىي ئارمىيە كەڭسای 3 - ئاتلىق پولكى بىلەن بىر قاتاردا مىللىي ئارمىيە نىڭ دۆربىلجىن، قوبۇقسار، بۇرچىن ناھىيىلىرىنى ئازاد قىلىش ئۈچۈن ئىلىپ بېرىۋاتقان ئۇرۇش پائالىيىتىگە يېقىندىن ماسلىشىڭلارنى ئۇقتۇرۇپ مۇشۇ بۇيرۇق خېتى ئەۋەتىلدى. بۇيرۇققا بىنائەن ئورۇنلاشتۇرۇش ئەھۋالىنى دوكلات قىلىڭلار.

ئالتاي پارتىزانلىرى قوماندانلىق باش شتابى

1945 - يىل 7 - ئاينىڭ 8 - كۈنى

جېمىنەي مىللىي ئازادلىق تەشكىلاتى ئالتاي پارتىزانلىرى قوماندانلىق باش شتابىنىڭ بۇيرۇقىنى تاپشۇرۇپ ئالغاندىن كېيىن ئۆز قوشۇنىنى بۇيرۇققا بىنائەن ئورۇنلاشتۇردى ۋە بۇنى ئالتاي پارتىزانلىرى قوماندانلىق باش شتابىغا مەلۇم قىلدى.

جەڭگىۋار سەپەر

جېمىنەي مىللىي ئازادلىق تەشكىلاتى ئالتاي پارتىزانلىرى قوماندانلىق باش شتابىنىڭ بۇيرۇقىنى تاپشۇرۇپ ئالغاندىن كېيىن نۆۋەتتىكى ۋەزىپىلەرنى تۆۋەندىكىچە ئورۇنلاشتۇردى.

1. مىللىي ئارمىيىنىڭ پائالىيىتىگە ماسلىشىش ھەققىدە:

مىللىي ئارمىيە كەڭسای 3 - ئاتلىق پولكى بىلەن ئىلى پارتىزانلىرى تارباغاتاي، ئالتاي ۋىلايەتلىرىنى ئازاد قىلىش جەڭگىۋار سەپىرىنى چوڭ يول بويلاپ ئىلىپ بارىدۇ، بىز تاغ ئارىسى يولى بىلەن دۆربىلجىن، قوبۇقسار، بۇرچىن ناھىيىلىرىگە جايلاشقان گومىنداڭ قوشۇنى ۋە ئاتالمىش ئاماناتلىق ساقلاش چوڭ ئەترەتلىرىگە (بۇ ئەترەتلەر پولىك دەرىجىلىك قوراللىق قوشۇن) قارشى ئۇرۇش يۈرۈشى قىلىپ، مىللىي ئارمىيە ۋە ئىلى

پارتىزانلىرىنىڭ ئۇرۇش قىلىش يۆرۈشىگە ئوبدان ماسلىشىش
مەز لازىم. بۇنىڭ ئۈچۈن:

(1) كارتوشۇ ئۇرۇس ئەترىتىنى، غوجەخمەت ئۇيغۇر ئەترىتىنىڭ بىر قىسمىنى باشلاپ بېرىپ دۆربىلجىن ناھىيىسىنىڭ قىرىقئوچاق رايونىنى ئازاد قىلىپ، مىللىي ئارمىيە بىلەن ئىلى پارتىزانلىرىنىڭ دۆربىلجىنىنى ئازاد قىلىش ئۇرۇش پائالىيىتىگە ماسلاشسۇن.

(2) زۇڭغىراۋ موڭغۇل ئەترىتىنى باشلاپ قوبۇقسار ناھىيىسىدىكى گومىنداڭ قىسمىغا قارشى يۆرۈش قىلىپ، مىللىي ئارمىيە ۋە ئىلى پارتىزانلىرىنىڭ قوبۇقسار ناھىيىسىنى ئازاد قىلىش ئۇرۇش پائالىيىتىگە ماسلاشسۇن.

2. ئۆز دائىرىسىدە ئۇرۇش پائالىيىتى ئېلىپ بېرىش ھەققىدە:

ماۋلىخان، ئابدۇللا، باۋۇدۇن قادىروۋ، بارات سۇلايمانلار قازاق بىرىنچى، ئىككىنچى ئەترىتى ۋە ئۇيغۇر ئەترىتىنىڭ بىر قىسمىنى باشلاپ بېرىپ، قايتا ناھىيىسىنى ئازاد قىلىپ، بۇرچىن ناھىيىسىنىڭ چۆڭقۇر يېزىسىدىكى ئاقئورۇس بارىس قوماندانلىقىدىكى ئورۇس ئامانلىق ساقلاش چوڭ ئەترىتىنى، ئەز قوماندانلىقىدىكى قازاق ئامانلىق ساقلاش ئەترىتىنى تەسلىم قىلدۇرۇپ، تاغ ئارىسى يولى بىلەن يۆرۈش قىلىپ، مىللىي ئارمىيىنىڭ بۇرچىن ناھىيىسىنى، ئالتاي شەھىرىنى ئازاد قىلىش ئۇرۇش پائالىيىتىگە ماسلاشسۇن.

جېمىنەي مىللىي ئازادلىق تەشكىلاتى مىللىي ئارمىيىنىڭ شىمالىي شىنجاڭنى جۇملىدىن تارباغاتاي، ئالتاي ۋىلايەتلىرىنى گومىنداڭنىڭ زۇلمەتلىك ئاسارىتىدىن قۇتۇلدۇرۇپ ئازاد قىلىش يۆرۈشىگە ماسلىشىپ جەڭ ئېلىپ بېرىش بۇيرۇقىنى ئېلان قىلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۆز پارتىزان قوشۇنىنىڭ جەڭ قىلىش يۆنىلىشى بويىچە باردىغان ناھىيىلەردىكى گومىنداڭ ھاكىمى، ساقچى ئىدارە باشلىقى، ھەربىي ئەمەلدارلىرى قاتارلىقلارغا تۆۋەندىكى مەزمۇندا ئوچۇق خەت يېزىپ تارقاتتى.

ئوچۇق خەت

... شىيەنجاڭ، جۇيجاڭ، يىڭجاڭ (لەنجاڭ) لارغا:

ئەكسىيەتچى گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ شىنجاڭدا يۈرگۈزگەن بېقىندۇرۇش، ئېزىش، ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىشتىن ئىبارەت ھۆكۈمرانلىق سىياسىتىنىڭ دەستىدە شىنجاڭ خەلقى، جۇملىدىن ئالتاي، چۆچەك ھەر مىللەت خەلقى چىدىغۇچىلىكى قالماي، تاقىتى - تاق بولۇپ، ئەركىنلىك، تەڭلىك، دېموكراتىيە ۋە بايلىقلىق ھاياتقا ئېرىشىش تەقەززاسىدا ھەرمىللەت ئۇيۇشۇپ ئەكسىيەتچى گومىنداڭغا قارشى كۈرەشكە ئاتلاندى. بۇ خەلق قوزغىلىڭى ئىنقىلابىي كۈرەش بولۇپ، ئاخىرقى ھېسابتا گومىنداڭنى مەغلۇپ قىلىپ ئاغدۇرمىغىچە توختىمايدۇ. خەلقنىڭ «ئېسىڭنىڭ باردا ئەقلىڭنى تاپ» دېگەن تەمسىلى بار. سىلەر، مۇ ئېسىڭلارنىڭ باردا ئەقلىڭلارنى تېپىپ، قورالنى تاشلاپ تەسلىم بولساڭلار، ھەرقانچە گۇناھىڭلار بولغان بىلەنمۇ ئەپۇ قىلىنىدۇ. بىز بېھۇدە قان تۆكۈلۈشنى خالىمايمىز. قان تۆكۈلۈشنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن تەسلىم بولۇڭلار، جاھىللىق بىلەن ئەكسىيەتچى گومىنداڭ مەيدانىدا داۋاملىق چىڭ تۇرۇپ قارشىلاشساڭلار كۈلۈڭلارنى كۆككە سورۇيمىز، ئاقىۋىتىگە تاماھەن سىلەر مەسئۇل.

جېمىنەي مىللىي ئازادلىق تەشكىلاتى

1945 يىل ئاي - كۈنى

جېمىنەي پارتىزانلىرى، مىللىي ئازادلىق تەشكىلاتىنىڭ مىللىي ئارمىيىنىڭ شىمالىي شىنجاڭغا يۆرۈش قىلغان ئىنقىلابىي پائالىيىتىگە ماسلىشىپ گومىنداڭغا قارشى جەڭنى قانات يايدۇرۇپ ئېلىپ بېرىش ھەققىدىكى جەڭگىۋار بۇيرۇقىنى ئېلىپ، بەلگىلەنگەن يۆنىلىش بويىچە يۆرۈش قىلدى.

غوجه‌خمه‌ت، كارتوشوڭلار ئۆز ئه‌تره‌تلىرىنى باشلاپ دۆربىلجىن ناھىيىسىنىڭ قىرىقئوچاق رايونىغا بېرىپ، خه‌لقنى قوزغاپ ئۇ يه‌ردىكى گومىنداڭ ئارمىيىسىگه قارشى ئۇرۇش قىلىپ، گومىنداڭنىڭ پىياده 7 - پولكىنى تار - مار كه‌لتۈرۈپ، قىرىق ئوچاق، قىزىلبېيت قاتارلىق جايلارنى ئازاد قىلىپ، دۆربىلجىن ناھىيىسىگه بېتىپ كه‌لگه‌ن مىللىي ئارمىيه، ئىلى پارتىزانلىرى‌نىڭ دۆربىلجىننى گومىنداڭدىن ئازاد قىلىش ئۇرۇشى پائالىيىتى‌گه ماسلاشتى. 1945 - يىلى 7 - ئاينىڭ 24 - كۈنى دۆربىلجىن ناھىيىسى ئازاد قىلىندى. دۆربىلجىن قولدىن كه‌تكه‌ندىن كېيىنلا چۆچه‌ك، چاغانتوقاي قاتارلىق جايلاردىكى گومىنداڭ هه‌ربىي، مه‌مۇرىي ساقچىلىرىنىڭ ئه‌ڑواھى ئۇرۇشى، هه‌ممىسى يىغىلىپ چۆچه‌كنىڭ ۋالىيسى پىكرۇڭنىڭ باشلامچىلىقىدا چۆچه‌كنى تاشلاپ، 7 - ئاينىڭ 31 - كۈنى تۈنده به‌ختى چېگرىسى ئارقىلىق قېچىپ سوۋېت ئىتتىپاقى چېگرىسى ئىچىگه كىرىۋالدى. 1945 - يىلى 8 - ئاينىڭ 1 - كۈنى تارباغاتاي ئولايىتى ئازاد قىلىنىپ، مىللىي ئارمىيه كه‌ڭسای 3 - ئاتلىق پولكى، جېمىنه‌ي پارتىزان قوشۇنىدىن غوجه‌خمه‌تنىڭ ئه‌تره‌تى ۋه تارباغاتايدىن ته‌شكىل قىلىنغان يېڭى 4 - پولك قاتارلىق قوشۇنلار بىرلىكته‌قوبۇقسار ناھىيىسىگه قاراپ يۈرۈش قىلدى.

قوبۇقسار ناھىيىسىنىڭ بازىرى ئوچۇق تۈزلەڭلىككه جايلاشقان بولۇپ، ئۇرۇمچى، چۆچه‌ك، ئالتاي ئارىلىقىدىكى قاتناش چوڭ يولىنىڭ مۇھىم توگۈنى بولغاچقا، بۇ يه‌رده گومىنداڭنىڭ هه‌ربىي كۈچىمۇ يېته‌رلىك جايلاشتۇرۇلغانىدى. شۇڭا ئۇ يه‌ردىكى گومىنداڭ قىسىملىرى ئۆزلىرىنىڭ مۇداپىئه توچكىلىرىنى كۈچلۈك هه‌م ئه‌تراپلىق ئورۇنلاشتۇرغانلىقتىن مىللىي ئارمىيه ۋه پارتىزان قوشۇنىمىزنىڭ ئۇچ ته‌ره‌پتىن قىلغان هۇجۇمىغا جاھىللىق بىلەن بىرقانچه كۈن قاتتىق قارشىلىق كۆرسه‌تتى. ئېلىشىش كه‌سكىن بولدى. دۈشمه‌ن زور چىقىم تارتتى. دۈشمه‌ننىڭ بىر په‌ي ئه‌سكىرى

كۆچى تۈن قاراڭغۇلۇقىدىن پايدىلىنىپ مۇھاسىرىنى بۇزۇپ قېچىپ كه‌تكه‌ندىن باشقا قالغان بارلىق گومىنداڭچىلار شۇ يه‌رنىڭ ئۆزىدىلا يه‌ر بىلەن يه‌كسان بولدى. گومىنداڭ قىسمى ئىچىدىكى مىللىي ئوفىتسىر، جه‌ڭچىلەردىن ئه‌مه‌ت، موسالار بۇرۇن قېچىپ چىقىپ بىزگه قوشۇلغاندىن باشقا قېچىپ چىقىشقا ئۇلگۈرەلمه‌ي قالغان ئىنقىلابىي ئىرادىلىك ئوفىتسىر، جه‌ڭچىلەردىن يۇنۇس، ماخمۇت قاتارلىق توققۇز كىشىنى گومىنداڭ هه‌ربىي دائىرىلىرى قوبۇقساردا قولغا ئېلىپ يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈپ نابۇت قىلدى. مىللىي ئارمىيىدىن شىبه مىللەتلەردىن بېتىشىپ چىققان يۈقىرى ده‌رىجىلىك زىيالىي گوسۇڭلىن (گوسۇڭلىن ئه‌ر ده‌پمۇ ئاتايدۇ) قاتارلىق 33 نه‌په‌ر جه‌ڭچى ئۇرۇشتا قۇربان بولدى. ئىغىر - يېنىك يارىلىنىشلارمۇ خېلى كۆرۈلدى. بىرنه‌چچه كۈنلۈك كه‌سكىن ۋه شىددەتلىك جه‌ڭدىن كېيىن 1945 - يىل 8 - ئاينىڭ 21 - كۈنى قوبۇقسار ناھىيىسى ئازاد قىلىندى. 24 - كۈنى قوبۇقسار ناھىيىسىدىن چىقىپ بۇرچىن ناھىيىسىگه يۈرۈش قىلدۇق.

جېمىنه‌ي پارتىزان قوشۇنىنىڭ ئابدۇكېرىم ماخمۇتوۋ، مه‌ھه‌ممه‌ت زۇنۇن، ئىسمائىللار باشلىغان رازۋېتكا ئه‌تريتى جېمىنه‌ي مىللىي ئازادلىق ته‌شكىلاتىنىڭ ئالدىنقى قېتىمقى بۇيرۇقىغا بىنائه‌ن مىللىي ئارمىيىنىڭ ئالتاي سه‌پىرىگه ماسلىشىش ئۈچۈن، بۇرچىن ناھىيىسى ته‌ۋه‌سىدىكى كۆكسۇن تېغىدا كاتتا تۇرغان بولۇپ، مىللىي ئارمىيه قىسىملىرى ۋه پارتىزانلىرى بېتىپ كېلىشى بىلەنلا ئۇلارغا قوشۇلۇپ بىرلىكته بۇرچىن ناھىيىسىگه قاراپ يول ئالدى.

قابا ناھىيىسىنىڭ ئېلىنىشى

جېمىنه‌ي مىللىي ئازادلىق ته‌شكىلاتىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچه قابا ناھىيىسىنى گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىقىدىن ئازاد قىلىش ئۈچۈن ئاتلانغان ماۋلىخان، باۋۇدۇن قادىروۋ، ئابدۇللا،

بارات، مۇقاماش، سۇلايمانلار باشچىلىقىدىكى پارتىزان قوشۇ-
نىمىز 1945 - يىلى 8 - ئاينىڭ 15 - كۈنى جەمئىيىدىن
يولغا چىقىپ ئىپرتىش دەرياسىدىن ئۆتۈپ، قابا دەرياسى بىلەن
ئىپرتىش دەرياسى ئارىلىقىدىكى جايدا دېھقانچىلىق بىلەن شۇ-
غۇللانغۇچى قېرىنداشلار ئىچىدە تەشۋىقاتچى - تەربىيە ئىشلىرىنى
ئىلىپ بارىدۇ ۋە ئەھۋال ئىگىلىندى. شۇ يەردىن بىر پۇقرانى
تېپىپ (ئىسمى يادىمدا قالماپتۇ) ئۇنىڭغا خىزمەت ئىشلەپ،
جەمئىيەتنىڭ مىللىي ئازادلىق تەشكىلاتى تەرىپىدىن قابا ناھىيە-
سىدىكى گومىنداڭ ھەربىي - مەمۇرىي ئەمەلدارلىرىغا يېزىلغان
خەتنى ناھىيە ھاكىمى ئەي شىگيۇەنگە يەتكۈزۈپ بېرىشنى تاپ-
شۇردى، بىز ئۇ كىشىنى قابا دەرياسىدىن ئۆتكۈزۈپ ناھىيە
بازىرىغا ماڭغۇزۇۋەتكەندىن كېيىن، ئۆزىمىزمۇ جاۋاب كۈتكەچ
دەريادىن ئۆتۈپ شۇ ئەتراپتا تۇرۇۋاتقان چارۋىچى، دېھقان،
تۇگمەنچىلەرگە مەقسىتىمىزنى چۈشەندۈردۇق. خەتنىڭ جاۋابىنى
بىر كۈن توستۇق، جاۋاب بولمىدى. ئەتىسى ئاقچى بازىرىنىڭ
يېقىن غەرب تەرىپىدىكى كىچىك ئاستى دېگەن يەرگە كېلىپ،
بازارنى ئوراپ تۇرۇپ ئاندا - ساندا ئوق چىقىرىپ قويۇپ
سەپسالغىنىمىزدا، ئۇلارنىڭ ئۆز ئىچىدە پاتپاراق ئىكەنلىكى مەلۇم
بولدى. تۈن قاراڭغۇسى بولسىمۇ، ئارىلىق يېقىن بولغاچقا ناھىيە
بازىرى ئىچىدىكى بولۇۋاتقان قىيا - چىيا، سۆرەن - شاۋقۇنلۇق
ئاۋازلار بىزگە ئېنىق ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ناھىيىلىك گومىنداڭ
دائىرىلىرى خېتىمىزگە تېخىچىلا جاۋاب بەرمىدى، بۇ ھالدا
قاراڭغۇلۇقتىن پايدىلىنىپ پارتىزانلارنى بىرقانچە تەرەپتىن
ئوق چىقىرىشقا ئۇيۇشتۇرۇپ، بازارغا قارىتىپ ئونلىغان مىلتىق
ۋە يېنىك پىلىموتتىن ئوق چىقاردۇق. ھەيۋە قىلىپ ئارىلاپ
ئېغىر پىلىموتتىنمۇ ئوق چىقىرىپ قويياتتۇق. تۈن سائەت 10
مۆلچەرىدە ئەتراپنى چارلاپ تۇرۇشقا قويغان پارتىزانلار ئىككى
كىشىنى باشلاپ كەلدى. بىرىنىڭ ئىسمى مەھەممەت، يەنە بە-

رىنىڭ ئىسمى ئەيسا بولۇپ، ھەر ئىككىلىسى ياش زىيالىي تە-
كەن، بىرى ئوقۇتقۇچى، يەنە بىرى سودا ساھەسىنىڭ خادىمى
ئىكەن، ئۇلارمۇ گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى نىيەتتىكى
ئىلغار ياشلاردىن بولۇپ، پارتىزانلارنىڭ بازار ئەتراپىغا كەلـ
گەنلىكىنى ئۇققاندىن كېيىن پارتىزانلارغا قوشۇلۇپ كېتىش
نىيىتىدە قېچىپ چىققانىكەن، ئۇلارنى پارتىزان قوشۇنىمىز-
نىڭ باشلىقى باۋۇدۇن قادىروۋ تونۇيدىكەن. ئۇلار دەل شۇ
ۋاقىتتا گومىنداڭ ھەربىي، مەمۇرىي خادىملىرىنىڭ خوتۇن،
بالا - چاقىلىرىنى ئېلىپ تاغ يولى بىلەن ئالتاي تەرەپكە قېـ
چىپ كېتىۋاتقانلىقىدىن ئۈچۈر بەردى. رەھبەرلىك تەكشۈرۈپ
ھەقىقىي ئەھۋالنى ئۇققاندىن كېيىن قوشۇننى دەرھال بازارغا
كىرىشكە بۇيرىدى، بىز ئېھتىياتچانلىق بىلەن ئاقچى بازىرىنىڭ
غەرب تەرىپىدىكى مەكتەپ قورۇسىغا كىرىپ جايلاشتۇق. بىر
ئەتىرەت ساقچى ئىدارىسىغا ئورۇنلاشتى. تۇرمىلەرنى ئېچىپ، سو-
لانغان كىشىلەرنى قويۇۋەتتۇق. بازار ئەھلى تەۋرەپ كەتتى.
تۇرمىدىن چىققانلار پۈتىدىكى كىشەنلىرىنى شاراقلىتىپ كې-
لىپ، پارتىزانلار، شۇنىڭدەك ئۇرۇق - تۇغقانلىرى ۋە تونۇش-
بىلىشلىرى بىلەن يېغا - زارە ئىچىدە قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى.
قوشۇن رەھبەرلىكى پارتىزانلارنى ئەتراپتىلەر بويىچە بازار ئا-
مانلىقىنى قوغداش ئۈچۈن چارلاش ۋەزىپىسىگە ئورۇنلاشتۇردى.
بىر ئەتىرەتنى قاچقان دۈشمەننى قوغلاشقا بۇيرىدى، لېكىن بۇ
چاغدا دۈشمەن خېلى ئۇزاپ كەتكەنلىكتىن، ئۇنىڭ ئۇستىگە
تۈن بەك قاراڭغۇ بولغانلىقتىن ئەتىتىمىز قايتىپ كەلدى. بىز
يەنە بازار ئاھالىسىنى خاتىرجەملەندۈرۈپ ئۇقتۇرۇشمۇ چىقاردۇق.
تاڭ ئاتقاندىن كېيىن، يەنى 1945 - يىلى 8 - ئاينىڭ
26 - كۈنى قابا ناھىيىسى ئازاد قىلىندى. بازار ئەھلى قابا
ناھىيىسىنىڭ گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىقىدىن ئازاد قىلىنغانلىقىغا
تەشەككۈر ئېيتىشتى ۋە پارتىزانلار قابا ناھىيىسىگە كىرمەكچى

بولۇپ تۇرغان كۈنلەردە، بىر كېچىسى قورچاق ساقچى ئىدارىسىنىڭ ئۆزلىرى گۇمانلىق دەپ قارىغان ئون نەچچە ئادەمنى قولغا ئالغانلىقىنى، بۇ ئادەملەرنىڭ تۇرمىدىن ئازاد قىلىنغانلار ئىچىدە يوق ئىكەنلىكىنى مەلۇم قىلىشتى. قولغا چۈشكەن ساقچى ئەمەلدارىدىن سۈرۈشتۈرسەك گومىنداڭ قابا ناھىيىسىدىن قېچىشتىن ئىككى كۈن بۇرۇن 11 كىشىنى يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈپ، ساقچى ئىدارىسىنىڭ ئارقىسىدىكى قۇدۇققا تاشلاپ كەتكەنلىكى مەلۇم بولدى. 8 - ئاينىڭ 27 - كۈنى ئۆلتۈرۈلگەنلەرنىڭ جەسەتلىرىنى قۇدۇقتىن ئېلىپ قەبرىستانلىققا دەپنە قىلدۇق. بازار ئەتراپى، يېزا - قىشلاقلاردىكى خەلقلەر بازارغا كېلىپ، پىدائىي بولۇپ، پارتىزانلار قوشۇنىغا قاتنىشىشنى تەلەپ قىلىشتى. قوشۇن زەھەرلىكى خەلق تەلىپىنى ماقۇل كۆرۈپ پىدائىيلارنى تىزىملاشقا بۇيرىدى. تىزىملاش باشلىنىپ بىرنەچچە سائەتتىلا 253 نەپەر پىدائىي ئاتلىرى بىلەن تەييار بولدى. يېڭى قوشۇلغان پىدائىيلار بىلەن سېپىمىزنى تولۇقلىدۇق. قوشۇن رەھبەرلىكىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن، پېشقەدەم ۋە يېڭى قوبۇل قىلىنغان پارتىزانلاردىن بولۇپ 100 نەپەر قوراللىق پارتىزان قابا ناھىيىسىنىڭ كېيىنكى ئىشلىرىنى سەرەمجانلاشتۇرۇشقا قالدۇرۇلدى. 500 دەك پارتىزان قاچقان دۇشمەننى قوغلاش ۋە مىللىي ئارمىيىگە ماسلىشىپ ئاقتۇرۇس بارىسىنى تەسلىم قىلدۇرۇپ چوڭقۇر يېزىسىنى ئازاد قىلىش ئۈچۈن يولۇققا كەتتۇق.

ئاقتۇرۇس بارىس باشچىلىقىدىكى «ئامانلىق ساقلاش» چوڭ ئەترىتىنىڭ تەسلىم بولۇشى

قابا ناھىيە بازىرى ئاقچىدىن 1945 - يىلى 8 - ئاينىڭ 29 - كۈنى يولغا چىقىپ تايسويغان، كۆلدەلەك، قوجۇرتى، قالوتان، چىپار ياغاچ قاتارلىق جايلارنى بېسىپ ئۆتۈپ ئىز

قوغلاپ 30 - كۈنى چوڭقۇر يېزىسىنىڭ غەربىي تەرىپىدىكى يېزىدىن ئۇچ كىلومېتر ئارىلىقتىكى ئۇشبۇلاق دېگەن تاغ ئۈستىگە يېتىپ كەلدۇق.

چوڭقۇر يېزىسى دېھقانچىلىقنى ئاساس، چارۋىچىلىقنى قوشۇمچە قىلغان بۇرچىن ناھىيىسىگە تەۋە يېزا بولۇپ، ئالتاي تاغ تىزمىسىنىڭ يۇقىرى تەرىپىدىن كېلىدىغان بۇرچىن دەريا سىنىڭ يۇقىرى ئېقىمى بويىغا جايلاشقان، ئۇ بۇرچىن ناھىيە بازىرىنىڭ شىمالىي تەرىپىدە بولۇپ، ناھىيە بازىرىدىن 65 كىلومېتر يىراقلىقتىكى غەرب تەرىپى قابا ناھىيىسىگە، شەرق تەرىپى ئالتاي شەھىرىگە، جەنۇب تەرىپى بۇرچىن بازىرىغا بارىدىغان يولنىڭ تۇتۇشىغا جايلاشقان، ستراتېگىيىلىك ئەھمىيىتى زور مۇھىم جاي. بۇ يېزا قازاق، رۇس كەنتلىرىدىن ئىبارەت ئىككى كەنتنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ، دەريا ئىككى كەنتنىڭ ئوتتۇرىسىدىن ئېقىپ ئۆتىدۇ، قازاق (ئۇيغۇرلارمۇ بار) كەنتى دەريانىڭ شەرق شىمالىغا، ئورۇس كەنتى دەريانىڭ غەربىي جەنۇپ تەرەپىگە توغرا كېلىدۇ. يېزىنىڭ ئوچتەرىپى تاغ بىلەن ئورالغان، تاغنىڭ چوڭقۇرىغا جايلاشقان، ئىسمى جىسمىغا لايىق چوڭقۇر جاي بولۇپ، كىشىگە خۇددى پۇچۇق چوڭ قازاننى ئوخدىسىغا قويۇپ قويغان قىياپەتنى ئەسلىتىدۇ.

بىز تاغ ئۈستىدىن ئابارون ئالدۇق، ئۇچ قاتار مۇھاپىزەتچى قويۇلدى. ئالدىنقى قاتارغا ئېغىر پىلىموتنى ئاساس قىلىپ، ئۇنى چۆرەدەپ ئىككى دانە ئاپتومات، بەش مىلتىق تۇتقان جەڭچى، جەمئىي توققۇز كىشى، ئىككىنچى قاتار ئۇچ ئورۇنغا قويۇلۇپ، ھەر بىردە بىردىن 50 ئاتار دېكتار پىلىموت، بەش تىن مىلتىقلىق جەڭچى، جەمئىي 18 كىشى، ئۈچىنچى قاتار بەش ئورۇنغا قويۇلۇپ، ھەر بىردە بىردىن ئاپتومات، ئىككىدىن مىلتىقلىق جەڭچى، جەمئىي 15 كىشى ئورۇنلاشتۇرۇلدى. بىز ئەترايتىن بىر دېھقاننى تېپىپ ئۇنىڭغا ئۆزىمىزنىڭ مەقسىتىنى

چۈشەندۈرۈپ، خىزمەت ئىشلەپ، شۇ ئارقىلىق گومىنداڭنىڭ چوڭقۇر يېزىسىدىكى «ئاماناتلىق ساقلاش» چوڭ ئەترەت باشلىقى بارسقا ۋە چوڭقۇر پەيچۈسوسىنىڭ سوجاڭغا تۆۋەندىكى مەزمۇندا خەت يېزىپ كىرگۈزدۇق:

چوڭ ئەترەت باشلىقى بارس ۋە سوجاڭغا:

بىز خەلق پارتىزانلىرى قوشۇنىمىز قابا ناھىيىسىنى ئازاد قىلىپ، سىلەرگە كەلدۇق. بۇرچىن ناھىيىسىگە مىللىي ئارمىيە قوشۇنلىرى يېتىپ كەلدى. ئۇ خەۋەرنى سىلەرمۇ ئاڭلىغاندۇرسىلەر، خەلقنىڭ «دەرەخ يىقىلسا مايمۇنلار تارايدۇ» دېگەن تەمسىلى بار. بۇرچىندىكى دەرىخىڭلار يىقىلىپ يولدى. ئەمدىلىكتە سىلەردەك مايمۇنلار تارىماي، ئىلاجىڭلار يوق. سىلەرنى ئىككى يول كۈتۈپ تۇرۇپتۇ، بىرى، قورالنى تاشلاپ تەسلىم بولۇش، بۇ سىلەرگىمۇ، بىزگىمۇ پايدىلىق يول؛ يەنە بىرى، جاھىللىق قىلىپ قارشىلىشىش — ئۇرۇشۇش. بۇ، سىلەر ئۈچۈن خەتەرلىك بولۇپ، سىلەرگە ئېغىر ئاقىۋەتلەر كەلتۈرىدۇ. قورالنى تاشلاپ، تەسلىم بولۇش يولىنى قوللانغىنىڭلار ياخشى.

خەلق پارتىزانلار قوشۇنى

1945 - يىلى 29 - ئاۋغۇست

بارسقا خەتنى كىرگۈزۈپتىپ، جاۋابنى كۈتۈپ تۇردۇق. تەخمىنەن ئىككى سائەت ۋاقىت ئۆتكەندە كۆك ئاتقا مىنگەن، بەشئاتار مىلتىق، گىرانات، ئاتلىق ئەسكەر قىلىچى قاتارلىقلار بىلەن جابدۇنغان ئۇزۇن ئىسمىلىك بىر رۇس كېلىپ، قوشۇنىمىزنىڭ زەھەرلىكىگە بارسنىڭ يېزىپ چىقارغان خېتىنى تاپشۇردى. خەت رۇسچە يېزىلغان بولۇپ، ئۇنىڭدا ئۆزلىرىنىڭ پارتىزان قوشۇنىنىڭ يازغان خېتىدىن ۋاقىپ بولغانلىقى، قورال تاپشۇرۇپ تەسلىم بولىدىغانلىقى ئېيتىلغان. شۇنداقلا پارتىزان باشلىقلىرىنىڭ بارسنىڭ هويلىسىغا كېلىپ، قالغان پارتىزان جەڭچىلەرنىڭ چوڭقۇر يېزىسىنىڭ

سىرتىدىكى غېرىپباي ئىسىملىك بىر ئۇيغۇر دېھقانىنىڭ جاڭزىسىغا ئورۇنلىشىشى توغرىسىدا تەكلىپ بەرگەن. بىز 60 نەپەرلىك مىلتىقلىق جەڭچى، بىر دىكتار (50 ئاتار) پىلىموتچىك بەش ئاپتوماتچى، جەمئىيى 66 نەپەر قورالىق ئادەم، سىياسىي كومىسسار بارات، كوماندىر باۋۇدۇن قادىروۋنى مۇھاپىزەت قىلىپ، تۈنۈگۈن كەچتە بارسنىڭ هويلىسىغا ماڭدۇق. ئابدۇللا ۋە سۇلايمانلارنىڭ مەسئۇلۇقىدىكى قالغان پارتىزان قوشۇنىمىزنى ئۇزاق باشلاپ غېرىپبايىنىڭ جاڭزىسىغا قاراپ ماڭدى.

بۇ مەزگىل ئاۋغۇست ئېيىنىڭ ئاخىرى بولغاچقا، كېچە تۇم قاراڭغۇ ئىدى. بىز كەنتتىكى بارسنىڭ هويلىسىغا كەلدۇق. هويلا سىرتىدا ئاتتىن چۈشۈپ 10 نەپەر جەڭچىگە ئاتلىرىمىزنى قارىتىپ، 20 جەڭچىنى ئەترايقا مۇھاپىزەتكە قويۇپ، 30 نەچچە نەپەر جەڭچى باشلىقلار بىلەن هويلا ئىچىگە كىردۇق بارسنىمۇ هويلىسىنىڭ ئىچى - سىرتىدا قورالىق ئەسكەرلىرىنى قويغانىكەن، هويلا ئىچىدە ئۇزۇن كەتكەن كاۋا - قاپاق بارىكى بولۇپ، باراڭغا ئىككى يەردىن گازۇيى لامپا ئاسقان، باراڭنىڭ ئاستىغا بىر قانچە ئۆستەلنى ئۇزۇنىغا قويۇپ، ئۈستىگە توشقۇزۇپ قوغۇن - تاۋۇز تىزىپ قويغاندىن باشقا، ئۆيلەرنىڭ ئىشىكى يېنىغا بىردىن ئۈستەل قويۇپ، ئۈستىگە ئاشتۇز قويغانىدى. هويلىغا كىرگەندىن كېيىن باشلىقلىرىمىز تۆت نەپەر جەڭچىنى ئۆزلىرى بىلەن بىللە ئۆيگە كىرىشكە، 21 نەپەر جەڭچىنى بارسنىڭ قاراۋۇللىرى يېنىدا تۇرۇشقا، پىلىموتچىك بىلەن تۆت نەپەر جەڭچىنى ئۆگزىگە چىقىپ مۇھاپىزەت قىلىشقا بۇيرۇدى.

هويلىغا كىرىپ باراڭ ئاستىغا بېرىشىمىزغا بارسنىڭ بىر ئوغۇتسىرى ئالدى بىلەن تۇزدىن ئېغىزلىنىشقا ئۇقتۇردى، مۇنداق قىلىشنىڭ سەۋەبى كېيىنكى دىنىي قائىدىسىدە قارشىلاشقان يېغا تەرەپلەر (دۇشمەنلەشكەن تەرەپلەر) ئۆزئارا

سۆھبەتكە ئولتۇرۇشتا ئالدى بىلەن تۇزدىن ئېغىز تېگىدىكەن، تۇز بىلەن ئېغىزلىنىش — قەس قىلمىشايمىز، دېگەننىڭ بىشارىتى ئىكەن. تۇزغا ئېغىز تېگىشكەندىن كېيىن، باشلىقلار ئۆي ئىچىگە سۆھبەتكە كىرىپ كەتتى، ئۇلار بىلەن ئاپتومات تۇتقان تۆت نەپەر جەڭچىمۇ ئۆيگە كىردى. قالغانلىرىمىز ئورۇنلاشتۇرۇش بويىچە بارىسنىڭ قاراۋۇللىرى يېنىغا ئىككىدىن بېرىپ تۇردۇق. ھويلىدا تۇرغانلىرىمىز ئۆۋەت بىلەن بېرىپ قوغۇن - تاۋۇزلارنى يەپ ئۇسسۇزلىقىمىزنى قاندۇرۇۋالدۇق.

بارىس ئۆز قوشۇنىدىكى قوراللىرىنى يىغىپ، رەتلەپ تەسلىم بولۇش تەييارلىقىنى كۆرۈپ قويغانىكەن، ھەر سائەت سۆھبەتتىن كېيىن قورال تاپشۇرۇپ تەسلىم بولۇش رەسمىيىتى ئۆتۈلدى. ھەر دانە دېكتار پىلىموت، 248 تال ھەرخىل مىلتىق (رۇس بەشئاتار، توققۇز ئاتار، ئون ئاتار مىلتىقلار)، 637 دانە ھەرخىل گرانات (قول بومبا)، 50 دانە ئاتلىق ئەسكەر قىلىچى، 11 مىڭ دانە ھەرخىل ئوق. ھەر دانە ماۋزور تاپانچا (خىزىچاڭ) 20 تال ئوقى بىلەن، بەش دانە ھەرخىل كونا تېپتىكى تاپانچا 40 تال ئوقى بىلەن تاپشۇرۇپ ئېلىندى.

چۆكتۇر يېزىسىدىكى پەيچۇسو باشلىقلىرى، خەنزۇ شۇكگۇەن، ساقچىلارنى ئېلىپ قابا ناھىيىسىدىن قېچىپ كەلگەن ھەربىي، ساقچىلار بىلەن بىللە ئالتاي تەرەپكە قېچىپ كەتكەنىكەن. پەيچۇسودا ھەر قانچىلىغان مىللىي ساقچىلارلا قالغان بولۇپ، ھەرخىل مىلتىقلاردىن 21 دانە (توققۇز ئاتار، ئون ئاتار)، يەتتە ئاتار ئايلانما چاقماقلىق 3 دانە تاپانچا 21 تال ئوقى بىلەن، قىلىچ تۆت دانە، ھەرخىل گرانات 32 دانە تاپشۇرۇپ ئېلىندى.

ئىككى ئورۇندا نۆۋەت بىلەن قورال تاپشۇرۇش ئىشى كەچ سائەت 12 گىچە داۋام قىلدى. ئاندىن ھەممىمىز غەربىي جاڭزىسىغا بېرىپ دەم ئالدۇق. ئەتىسى يەنى 1945 -

يىل 8 - ئاينىڭ 30 - كۈنى يىغىن ئېچىپ چۆكتۇر يېزىسىنىڭ ئازاد بولغانلىقىنى جاكارلىدۇق ۋە چۆكتۇر پەيچۇسوسىنى يېڭىباشتىن تەشكىللەپ پارتىزان قوشۇنىمىزدىن رىشاتنى باشلىق قىلىپ 50 نەپەر خەل قوراللىق جەڭچىنى پەيچۇسودا قالدۇردۇق.

بۇرچىن ناھىيىسىنىڭ ئېلىنىشى

بۇرچىن ناھىيىسىنىڭ بازىرى ئېرتىش دەرياسىنىڭ شىمالىي تەرىپىدە بولۇپ، شەرق تەرىپى بۇرۇلتوقاي ناھىيىسىگە، شەرقىي شىمال تەرىپى ئالتاي شەھرىگە، غەرب تەرىپى قابا ناھىيىسىگە، جەنۇب تەرىپى جېمىنەي ناھىيىسىگە، جەنۇپ تەرىپى تارباغاتاي ۋىلايىتىنىڭ قوبۇقسار ناھىيىسىگە باردىغان چوڭ قاتناش يولى تۇتۇنىگە جايلاشقان ستراتېگىيىلىك ئەھمىيىتى زور مۇھىم جاي ئىدى. بۇ جاي ئالتايدىكى گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىقىنىڭ ئالدىنقى قاراۋۇلى ھېسابلىناتتى.

بۇرچىندا گومىنداڭ دائىرىلىرىنىڭ ئېغىر - يېنىك ھەربىي قوراللار بىلەن قوراللانغان بىر پولك ئەسكىرىي كۈچى بولغاندىن تاشقىرى يەنە بىر لىيەن قوراللىق ساقچى قىسمى، بارىسنىڭ ئاتالمىش ئامانلىق ساقلاش چوڭ ئەترىتى (پولك دەرىجىلىك ئەترەت) جېمىنەي ناھىيىسىدىن قېچىپ كەلگەن پولك ھەم قوراللىق ساقچى قىسمى تۇراتتى. قوبۇقسار ناھىيىسىنى ئازاد قىلىپ بۇرچىنغا قاراپ يۈزلەنگەن مىللىي ئارمىيە ۋە خەلق پارتىزانلىرى قوشۇنى، جېمىنەي پارتىزانلىرىنىڭ بىر قىسمى ساۋۇر تېغىنىڭ تۇمشۇقىدىن ئۆتۈپ، موقۇرتاي، ئاقبېيىت دېگەن جايلارنى بېسىپ ئۆتتى. قاتۇ تېغىدىن ئاشقاندا چەكسىز كەتكەن ئىت دالا (ئومباي جازىغى دەپمۇ ئاتىلىدۇ) تۈزلەڭلىكى ئارقىلىق ئېرتىش دەرياسى بويىغىچە كەڭ تۈزلەڭلىكتىكى ئىگىكەم يولىنى بېسىپ، ئېرتىش دەرياسىدىن ئۆتۈپ ئاندىن بۇرچىن بازىرىغا كىرىشكە بولاتتى. جۇغراپىيىلىك يەر تۈزۈلۈشىدىن ئالغان-

دا، بۇرچىن بازىرى مىللىي ئارمىيىنىڭ ھۇجۇم قىلىپ‌كىرىشىگە قولايسىز، گومىنداڭ قىسىملىرىنىڭ قوغدىنىشى ئۇچۇن ئەپلىك ئىدى. ئەمما گومىنداڭ دائىرىلىرى ئۇچۇن يەنە بىر قېتىم ئەھۋالنىڭ مەۋجۇت ئىدى، يەنى گومىنداڭنىڭ قاتمۇ قات زۇلمى ئاستىدا ئېزىلىپ، خورلىنىپ تاقىتى - تاق بولغان ھەر مىللەت خەلقى چىش - تىرنىقى بىلەن گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى ئىدى. خەلقنىڭ بۇ قارشىلىق كۈچى ھەر قانداق ھەربىي قورال كۈچىدىنمۇ زور بولۇپ، گومىنداڭ دائىرىلىرىگە نىسبەتەن ئېيتقاندا، ئەڭ ئاخىرقى ئەجەللىك زەربە ئىدى.

مىللىي ئارمىيە قوشۇنى ئالتايىنى ئازاد قىلىش دېگەن مۇستەھكەم ئىرادە بىلەن ئەپسىز شارائىتتىكى قىيىن سەپەرلەرنى بېسىپ ئۆتۈپ قاتۇ تېغى ئېچىگە كىرگەندە، قوماندانلىق شتابى كوللېگىيىسى بۇرچىننى قانداق ئېلىش مەسىلىسىنى ئالاھىدە مۇھاكىمە قىلىپ، ئۆز قوشۇنلىرىنىڭ غەيرەت، جاسارىتىنى جارى قىلدۇرۇپ، دۇشمەن ئۇستىدىن چوقۇم غەلىبە قىلىش دېگەن تولۇپ - تاشقان ئىشەنچ بىلەن جەڭ قىلىش بۇيرۇقىنى جاكارلاپ، جېمىنەي پارتىزانلىرىنىڭ ماسلىشىشى بىلەن بۇرچىنغا ھۇجۇمنى باشلىۋەتتى. بىر كېچە - كۈندۈز شىددەتلىك جەڭ ئېلىپ بېرىش نەتىجىسىدە دۇشمەن كۈچى تار - مار كەلتۈرۈلۈپ 1945 - يىل 9 - ئاينىڭ 2 - كۈنى بۇرچىن ئېلىندى. يېڭىلگەن دۇشمەننىڭ بىر قىسمى تەسلىم بولدى، ئاز بىر قىسمى ئالتاي شەھىرىگە قاراپ تىكىۋەتتى.

بۇرچىن ئېلىنغاندىن كېيىن، مىللىي ئارمىيىنىڭ ئۇرۇشقا قوماندانلىق قىلىش شتابى بۇرچىن بازىرىنىڭ جەمئىيەت ئامانلىق ئىشىنى ئورۇنلاشتۇرۇپ، بۇرچىن گارنىزونى، تىنچلىق ساقلاش ئىدارىسى قاتارلىق مۇئەسسەلەرنى تەسىس قىلىپ، قالغان ئىشلارنى شۇلارنىڭ بېجىرىشىگە قالدۇرۇپ، ئاساسلىق كۈچ بىلەن ئالتاي شەھىرىگە قاراپ يول ئالدى.

ئالتايغا يۈرۈش ۋە ئالتاي شەھىرىنىڭ ئازاد قىلىنىشى

مىللىي ئارمىيە قىسىملىرى، جېمىنەي پارتىزانلىرى بۇرچىن ناھىيىسىنى گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىقىدىن ئازاد قىلغاندىن كېيىن قوراللىق كۈرەشنىڭ تىغ ئۇچىنى ئالتايىنى ئازاد قىلىشقا قاراتتى. قوشۇن بۇرچىندىن يولغا چىقىشنىڭ ئالدىدا بىر رازۋېتكا بەنىنى چوڭ يول بويلاپ ئالتاي شەھىرى تەرەپىگە ماڭدۇرۇپ ئارقىدىن قوشۇن يولغا چىقتى. رازۋېت بەنى دۇئالايتى ئۆتنكى (بۇرچىن بازىرىدىن 18 كىلومېتر ئارىلىقتىكى بىر ئۆتەڭ) گە كەلگىچە يول تىنچ، ئەتراپتا دۇشمەننىڭ ھېچقانداق شەپىسى يوق، بىنەھەتەر ئىكەنلىكىنى ئۇققاندىن كېيىن ئۇزۇن مەزگىل بويۇنىمىغان جەڭچىلەر مەنزىرىلىك دۇئالايتى ئورمانلىقىنى بويلاپ، ئېقىپ كېلىۋاتقان سۇزۇك ئۆستەڭ سۈيىدە ئاتلىرىنى يۇيۇپ، ئۆزلىرىمۇ يۇيۇنۇۋالماقچى بولىدۇ ۋە مۆلدۈرلەپ ئېقىۋاتقان سۇزۇك سۇلۇق ئۆستەڭ بويىدا توختاپ قوراللىرىنى جۇغلاپ دەرەخ تۈۋىگە تىكلەپ قويۇپ، ئالدى بىلەن ئاتلىرىنى يۇيۇپ، ئىگەرلەپ باغلاپ قويۇپ، ئۆزلىرى مايكا، تروسىك بىلەن ئۆستەڭدە سۇغا چۆمۈلىدۇ. دەل شۇپەيتە، چۈشتىن بېرىنسىغا پارتىزانلىرىمىز يېتىپ بېرىشتىن بۇرۇن، بارىستنىك بۇرچىن ئەتراپىغا ئەھۋال ئۇقۇشۇپ كېلىشكە ئەۋەتكەن قوراللىق بىر ئىزۋوت ئەسكىرى بۇرچىننىڭ مىللىي ئارمىيە تەرىپىدىن ئىشغال قىلىنغانلىقىنى بىلىپ قايتىپ ئورمانىنى پاتا قىلىپ چۈشتىن بېرىنسىغا قايتىپ كېتىۋاتقىنىدا بىر بەن مىللىي ئارمىيە جەڭچىلىرىنىڭ قوراللىرىنى بىرياقتا يېغىپ قويۇپ، ئۆزلىرى بىخىرامان سۇغا چۆمۈلۈۋاتقانلىقىنى كۆردىدە، نىيىتى بۇزۇلۇپ، ئۇلارنىڭ بىخوتلۇق پۇرسىتىدىن پايدىلىنىپ، تۈيدۈرماي قورشاپ تۇرۇپ، ئالدى بىلەن قوراللىرىنى ئېلىپ، ئاندىن 11 نەپەر جەڭچىنى توتۇپ، دەرەخلەرگە بىردىن

تېگىپ، قارنىلىرىنى يېرىپ، كۆزلىرىنى ئويۇپ ئىنسانىيەت قېلىپىدىن چىققان ئەڭ ۋەھشى، ياۋۇز ئۇسۇل بىلەن رەھىمسىز ھالدا ئۆلتۈرۈپ، ئات - قوراللىرىنى ئېلىپ چوڭقۇر يېزىسىغا كېتىدۇ. ئالتايغا يۇرۇش قىلغان مىللىي ئارمىيە قوشۇنى دۇۋلايتى ئۆتىگىگە كەلگەندە رازۋېتكا جەڭچىلىرىمىزنىڭ ئاقئورۇس بانىدىتلىرى تەرىپىدىن ئىنسان قېلىپىدىن چىققان ياۋۇز ئۇسۇل بىلەن ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى كۆرۈپ، يۇرەكلىرى لەختە - لەختە بولۇپ، يىغا - زارە قىلىشىپ، قۇربان بولغان سەپداشلىرىنىڭ جەسەتلىرىنى يول بويىغا دەپنە قىلىپ، قەھرى - غەزەپ بىلەن سەپداشلىرى ئۈچۈن دۈشمەندىن تېزرەك ئىنتىقام ئېلىش نىيىتىدە ئالتاي شەھرىگە يول ئالغان سەپىرىنى داۋام ئەتتۈرۈپ مېڭىپ كېتىدۇ.①

ئۇرۇشقا قوماندانلىق قىلىش باش شتابىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە مىللىي ئارمىيە قوشۇنى قاتناش چوڭ يولى بويلاپ ئالتايغا ماڭدى، جېمىنەي پارتىزانلىرى تاغ ئارىسى يولى بويلاپ ماڭدى. قوشۇننىڭ ئەڭ ئالدىدا بىز 20 نەپەر جەڭچى چارلاش گۇرۇپپىسى بولۇپ ماڭدۇق. بىزنىڭ ئارقىمىزدىن 50 كىشىلىك زەربىدارلار ئەترىتى ماڭدى. ئالدىمىزدا ئۇچرىغان ئات ئىزلىرى يېڭى ئىز بولۇپ، دۈشمەننىڭ بىزدىن ئانچە يىراقتا ئەمەسلىكىنى كۆرسىتەتتى. بىز مۇشقا دېگەن جايغا كەلگەندە (ساي ئىچىدىكى ئېرىقنىڭ يولىنى كېسىپ ئۆتكەن يېرىدە) ئالدىمىزدا يولۇقۇپ كېلىۋاتقان ئات ئىزى يوقاپ قالدى. بىز ئۇنى ھوشيارلىق بىلەن تەكشۈرمەيلا ئالدىمىزغا قاراپ مېڭىۋەردۇق. بىز چوڭقۇر يېزىسىدىن چىقىپ سىرپىسكە، مۇشقا، تارلاق، چويفاتى، ئاراغاتى قاتارلىق جايلارنى بېسىپ مۆڭكەنىڭ داۋىنىغا چىققىنىمىزدا، يېقىن ئالدىدا

① فاتىللىق قىلىش جەريانىنى باردىنىڭ ئەسكەرلىرى قولغا چۈشكەندىن كېيىن، ئۇزلىرى تەپسىلىي سۆزلەپ بەرگەن.

مىزدا پەستىن ئۆرلەپ بىزگە قاراپ كېلىۋاتقان بەش نەپەر قوراللىق گومىنداڭ ئەسكىرىنى ئۇچراتتۇق. ئۇلار بىزنى كۆرۈپلا ئاتلىرىدىن سەكرەپ چۈشۈپ تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ، مىلتىقلىرىنى ئىككىنى قولى بىلەن بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ، لائىلا... لائىلا... مۇسۇلمان دەپ زارلاندى. بىز ئۇلارنىڭ قوراللىرىنى يىغىۋېلىپ قورقماڭلار، سىلەرنى ئۆلتۈرمەيمىز، دەپ تۇرغىنىمىزدا زەربىدار ئەترىتىمىزمۇ يېتىپ كەلدى. بۇ جاي ئالتاي شەھرىدىن 15 كىلومېتر ئارىلىقتا بولۇپ، ئالتاي شەھرى پەستە بولغاچقا، شەھەرنىڭ جەنۇب تەرەپ بۇرجىكى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ بايراق ئاسىدىغان ئېگىز خادىسىدىكى گومىنداڭ دۆلەت بايرىقى ئورنىغا ئېسىلغان ئاي - يۇلتۇزلۇق يېشىل بايراق (ئۇيغۇر ۋىلايەت ئىنقىلابىي ھۆكۈمىتىنىڭ بايرىقى) لەپىلدەپ ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى. بىزگە ئۇچرىغان بەش نەپەر گومىنداڭ ئەسكىرى دۈشمەننىڭ ئالدىنى ماڭدۇرغان يول چارلىغۇچىلىرى بولۇپ، مۆڭكىنىڭ داۋىنىدىن پەسكە ئېگىشىپ بىر ئاز ماڭغاندىن كېيىن، ئالتاي قورچاق ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ بايراق خادىسىغا ئېسىلغان يېشىل بايراقنى كۆرۈپ، شەھەردە كۆرۈلگەن بۇ غەيرىي ئەھۋالنى ئۇز باشلىقلىرىغا دوكلات قىلىش ئۈچۈن كەينىگە يېنىپ ماڭغاندا بىزگە ئۇچرىغانلىرىمىز، بۇلاردىن سوراش ئارقىلىق، قاچقان دۈشمەننىڭ مۇشقا دېگەن جايغا كەلگەندە بىزنىڭ يېتىشىۋېلىشىمىزدىن ئەندىشە قىلىپ، تاغ قاپتىلىدىكى قېلىن قارىغايلىققا يوشۇرۇنۇۋېلىپ، بىزنى ئۆتكۈزۈۋېتىپ، ئارقىمىزغا يېنىپ، ياش قارىغاي دېگەن جاي ئارقىلىق موڭغۇلىيە چېگرىسىغا قاراپ يول ئالغانلىقىدىن خەۋەر تاپتۇق. بىز ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن قوغلىمىدۇق.

ئۆرئالتاي پارتىزان قوشۇنىمىز تەشكىللىنىپ 1940 - يىلىدىن تارتىپ دۈشمەنگە قارشى قوراللىق كۈرەش پائالىيىتىنى ئېلىپ بېرىپ، 1945 - يىلى 8 - ئايغا كەلگىچە ئالتاي ۋىلا-

يىتمىنىڭ بۇرچىن، سارسۇمبە ناھىيىسى بىلەن ئالتاي شەھىرىدىن باشقا ناھىيىلەرنىڭ ھەممىسىنى ئىشغال قىلىپ بولدى.

1945 - يىلى 8 - ئايغا كەلگەندە ئالتاي پارتىزانلىرى مىللىي ئارمىيە كەڭسای 3 - ئاتلىق پولكى بىلەن ئۇچرىشىپ تارباغاتاي ۋىلايىتىنىڭ دۆربىلجىن، قوبۇقسار ناھىيىلىرىنى، ئالتاي ۋىلايىتىنىڭ بۇرچىن ناھىيىلىرىنى ئىشغال قىلدى. مىللىي ئارمىيە قوشۇنى چوڭ يول بويلاپ دۆۋلايتى، ئالاقاق، قاراتاش دېگەن يەرلەردىن ئۆتۈپ ئالتاي شەھىرىنىڭ بوسۇغىسى چېمىرچەك رايونىغا كەلدى. جېمىنەي پارتىزانلىرى تاغ ئىچى يولى بىلەن چوڭقۇر يېزىسىغا كىرىپ بارىس (ئۇنىڭ ئامانلىق ساقلاش چوڭ ئەترىتى بۇرچىندا ھەقمەتكە قايتقان) نىڭ ئامانلىق ساقلاش چوڭ ئەترىتىنى تەسلىم قىلدۇرۇپ، چوڭقۇر يېزىسىنى ئىشغال قىلىپ ئالتاي شەھىرىگە قاراپ ماڭدى. شەرق تەرەپتىن كىرىپ شەھەرنى بىر ھەپتىدىن بېرى مۇھاسىرىگە ئېلىپ جەڭ قىلمۇاتقان دەلىلقان سۇگۇر بايوۇ باشچىلىقدىكى ئۆرۈمچى ئالتاي پارتىزانلىرى بولۇپ ئۇچ تەرەپتىن قاپسىپ كەلگەن ئىنقىلابىي قوشۇنلار ئۇچرىشىپ، ئالتاي شەھىرىنى ئازاد قىلىش مۇقەررەر بولۇپ قالدى. قاتمۇ قات قىيىنچىلىقلار ئاستىدا قېلىپ بېشى گاڭگىراپ، ئەس - ھوشىنى يوقاتقان ئالتاينىڭ ۋالىيسى گاۋبەي يۇ، ئالتايدىكى گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ قوماندانلىرى دۇنزىيە كوماندىرى گېنېرال مايور ۋەن لىڭيىن مىللىي ئارمىيىمىز ۋە پارتىزان قوشۇنىمىزنىڭ تارباغاتاي ۋىلايىتىنى ئازاد قىلىپ ئالتايغا يۈزلەنگەنلىك خەۋىرىنى ئاڭلاپ بېشى قېتىپ، نېمە قىلارىنى بىلەلمەي قالغانىدى. ئاخىرى ئۇلاردەي كۆيىيى، لى كۆي، شۈي كېيى، يۈچاڭجاڭ، لى مىڭيەن، بۇرىبىجان قاتارلىق پولك كوماندىرلىرى، جۇيجاڭ، شيەنجاڭلىرى بىلەن باش قوشۇپ، شەھەرنى تاشلاپ، تاشقى موڭغۇلىيە چېگرىسىدىن يول ئېلىپ ئىچكىرىگە كېتىش نىيىتىگە كەلگەن ۋە 1945 - يىلى

9 - ئاينىڭ 5 - كۈنى كېچىسى تاشقى موڭغۇلىيە چېگرىسى تەرەپكە قاراپ ماڭغان. شۇ كۈنى كېچىلەپ مىللىي ئارمىيە ۋە پارتىزانلار قوشۇنلىرى ئالتاي شەھىرىگە كىردى. 9 - ئاينىڭ 6 - كۈنى ئالتاي ۋىلايىتىنىڭ گومىنداڭدىن ئازاد قىلىنغانلىقى رەسمىي جاكارلىنىپ، ئالتاي شەھىرىنىڭ ئاسمىنىدا ئۇچ ۋىلايەت ۋاقتىلىق ھۆكۈمىتىنىڭ ئاي يۇلتۇزلۇق يېشىل بايرىقى لەپىلدەپ جەۋلان قىلدى. ھەر مىللەت خەلقى ئازادلىق كۈنىنى توغۇپ - تاشقان خۇشاللىقتا تەنتەنىلىك بايرام قىلدى.

ئەخمەت ئەپەندىم ئالتايغا كەلدى

ئالتاي ۋىلايىتى ئازاد قىلىنغاندىن كېيىن، شەھەر ئامانلىقى ئورنىتىلدى، ھەر مىللەت، ھەر كەسىپتىكى قېرىنداشلارنىڭ تىنچ خاتىرجەم ئۆز كەسىپلىرى بىلەن شۇغۇللىنىشقا بولىدىغانلىقى، دۇشمەنلەرنىڭ ھەر خىل بۇزغۇنچىلىقلىرىدىن ساقلىنىش كېرەكلىكى ھەققىدە ئېلان چىقىرىلدى. ھەرقايسى ناھىيىلەردە ۋاقتىلىق ھۆكۈمەت تەشكىللىنىپ، خەلقنىڭ نۆۋەتتىكى ئىشلەپچىقىرىش ئىگىلىكىنى نورمال داۋام ئەتكۈزۈشى ئۈچۈن شارائىت يارىتىلدى.

ئالتاينىڭ ئازاد بولغانلىق خەۋىرى ئىلىدىكى ۋاقتىلىق ئىنقىلابىي ھۆكۈمەتكە مەلۇم قىلىنغاندىن كېيىن ۋاقتىلىق ئىنقىلابىي ھۆكۈمەت رەئىسى ئەلىخان تۆرە ۋە ئەخمەتجان قاسىمى باشچىلىقىدىكى، سەيپىدىن ئەزىزى، مەھەممەتجان مەخسۇم، تېيىپ ھاجى، سېلىم ئاخۇن خەلپىتىم، ئابدۇرۇپ مەخسۇم قاتارلىق زاتلاردىن تەركىب تاپقان ۋەكىللەر ئۈمىكى ئالتايغا كەلدى. بۇ ئۆمەك ئۇچ ۋىلايەت ۋاقتىلىق ھۆكۈمىتىنىڭ نامىدىن ئالتاي ھەر مىللەت خەلقىنىڭ گومىنداڭ ھاكىمىيىتىگە قارشى بىرقانچە يىل ئېلىپ بارغان قوراللىق ئىنقىلابىنىڭ ئاخىرقى غەلىبىسى - ئالتاينىڭ ئازاد قىلىنغانلىقىنى تەبرىكلىدى. ئەخمەتجان قاسىمى ئالتاي ۋىلايىتىدىكى مىللىي ئارمىيەئالتاي ئاتـ

لىق پولكى (قازاق ئاتلىق پولكى دەپمۇ ئاتىلاتتى) نى تەشكىللەشكە رەھبەلىك قىلدى. دەلىلقان سۇگۇربايۇۋ پودپولكوۋنىك ھەربىي ئۇنۋانى بىلەن پولك كوماندىرى قىلىپ تەيىنلەندى.

1945 - يىلى 9 - ئاينىڭ 28 - كۈنى ئالتاي شەھەر-دىكى خەلق كولۇبىدا ۋىلايەتنىڭ ھەممە ناھىيىلىرىدىن چاقىرىلغان قەبىلە باشلىقلىرى، يۇرت مۇتئەۋزىلىرى، ھەر مىللەت، ھەر ساھەدىكىلەرنىڭ ۋەكىللىرى ۋە زىيالىيلارنىڭ قاتنىشىشى بىلەن زور يىغىن ئېچىلدى. ئەخمەتجان قاسىمى ئالتاي ۋىلا-يىتىنىڭ يېڭى تەشكىل قىلىنغان مەمۇرىي ھاكىمىيەت ئاپپارا-تىنى، ۋالىي، مۇئاۋىن ۋالىيلارنى، ھاكىم، مۇئاۋىن ھاكىملارنى، تەسىس قىلىنغان مۇناسىۋەتلىك ئورگانلارنى ۋە ئۇلارنىڭ مەس-ئۇللىرىنى ئېلان قىلدى. ئالتاي ۋىلايىتىنىڭ ۋالىيلىقىغا ئوسمان، مۇئاۋىن ۋالىيلىققا دەلىلقان سۇگۇربايۇۋ، ئەرزىباي، شەمسى مەمبن ئوغۇللىرى تەيىنلەندى.① شۇ يىغىندا ئەخمەتجان قاسىمى مۇھىم سۆز قىلىپ:

ئالتايدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ بىرقانچە يىلدىن بېرى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى قوراللىق كۈرەش ئېلىپ بېرىپ، مىللىي ئارمىيىنىڭ يارديمى بىلەن 1945 - يىلى 9 - ئاينىڭ 6 - كۈنى دۇشمەن ئۇستىدىن غەلىبە قىلىپ ئەكسىيەتچى ھاكىمىيەتنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ، خەلقنىڭ ئۆز ھاكىمىيىتىنى قۇرغانلىقىنى، ئۆزبېنىڭ ئىلىدا قۇرۇلغان ئىنقىلابىي ۋىلايەت ۋاقتلىق ھۆكۈمىتى نامىدىن ئالتاي ھەر مىللەت خەلقىنى تەبرىكلەيدىغانلىقىنى ئېيتتى. بۇ چاغدا يىغىن زالىدا ئالقىش سادالىرى ياڭرىدى، ئەخمەتجان قاسىمى مىللىي ئارمىيىنىڭ شىخو، ساۋەن ناھىيىلىرىنى ئازاد قىلىپ، مانا-س دەرياسى بويىغا يېتىپ بارغانلىقى ھەققىدىكى خۇشخەۋەرنىمۇ يەتكۈزدى. بۇ چاغدا زالدا ئۇزۇنغا سوزۇلغان ئالقىش سادالىرى ياڭرىدى.

① ئوسمان ئىنقىلابتىن بۇرۇ ئۆرۈپ گومىنداڭ قوينىغا ئۆزىنى ئاتقاندىن كېيىن دەلىلقان سۇگۇربايۇۋ ئالتايغا باش ۋالىي قىلىپ تەيىنلەندى.

ئاتام دەلىلقان سۇگۇربايۇۋ توغرىسىدا

سەۋلەش دەلىلقان قىزى

قىسقىچە تەرجىمھالى

(دەلىلقان سۇگۇربايۇۋ 1906 - يىلى ئاپرىلدا، موڭغۇلىيە خەلق رېسپۇبلىكىسىنىڭ بايىنولگەي ۋىلايىتىدە دۇنياغا كەلگەن. (بۇ چاغدا پۈتۈن تاشقى موڭغۇلىيە جۇڭگو زېمىنىنىڭ بىر قىسمى بولغانلىقى سىرتىدا، بايىنولگەي ۋىلايىتى قوبدا ۋىلايىتىنىڭ بىر قىسمى بولۇپ، بىرلا قوبدا ۋىلايىتى دەپ ئاتىلاتتى. شۇنىڭدەك ئۇ، 1731 - يىلىدىن تارتىپ ئالتاي ۋىلايىتى بىلەن بىر گەۋدە ئالاھىدە رايون بولۇپ، بېيجىڭدىكى مەركىزىي ھۆكۈمەتكە بىۋاسىتە قارايتتى. 1912 - يىلىغا كەلگەندە ئاندىن قوبدا ۋىلايىتى تاشقى موڭغولىيىگە تەۋە زېمىنگە ئايلانغان، ئۇ يەردىكى قازاقلار 1922 - يىلىغا كەلگەندىلا موڭغۇلىيە خەلق رېسپۇبلىكىسىنىڭ تەۋەلىكىگە ئايلانغانىدى. دەلىلقانىڭ چوڭ دادىسى يىلقىچى بولۇپ، 1880 - يىلى ئوغلى سۇگۇرباي 11 ياش ۋاقتىدا بىرىنچى قېتىم ئالتايدىن بايىنولگەيگە كۆچۈپ بارغان، شۇندىن باشلاپ دەلىلقاننىڭ چوڭ دادىسى بىلەن دادىسى گايىدا قوبدىدا، گايىدا ئالتايدا تۇرۇپ ئۆمۈرىنى ئۆتكۈزگەن. دەمەك، دەلىلقان مۇشۇنداق تارىخىي شارائىتتا بايىنولگەيدە تۇغۇلغان. ئۇ، بالا چېغىدا ئاۋۇلدىكى كونا مەكتەپتە كېيىن پەننىي مەكتەپتە ئوقۇغان، تېخىمۇ كېيىنرەك رۇسچە، موڭغۇلچە تىل - يېزىقىنى ئۆزلۈكىدىن ئۆگەنگەن. 1942 - 1943 - يىللىرى ئالما - ئاتا شەھىرىدىكى شەرق ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇغان. 1930 - يىلى موڭغۇلىيە

دىن ئاخىرقى قېتىم ئالتايغا كۆچۈپ كەلگەن، 1933 - يىلى شەر-
پقان رەھبەرلىك قىلغان ماجوگېيگغا قارشى قوزغۇلاڭغا قاتناشقان،
1936 - يىلى ئالتايدا جاھانگىرلىككە قارشى ئۈيۈشمىغا (فەندېخۇي-
غا) ئەزا بولغان. 1939 - يىلى 9 - ئايدا، شېڭ شىسەي ھۆكۈمە-
تى ئاچقان «موڭغۇل، قازاق، قىرغىز قۇرۇلتىيى» غا قاتنىشىش
ئۈچۈن ئۇرۇمچىگە چاقىرتىلىپ ئۇرۇمچىدە يىر يىل نەزەربەنتتە ياتـ
قان. 1940 - يىلى 10 - ئايدىن 1941 - يىلى 10 - ئايغا قەدەر
ئالتاي ناھىيىسىنىڭ مۇئاۋىن ھاكىمى بولۇپ ئىشلىگەن، 1941 - يى-
لى 10 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئالتايغا قايتىپ كە-
لىدۇ ۋە ئۇنىڭدىن ىەل بۇرۇنراق بارلىققا كەلگەن «شېڭ شىسەيگە
قارشى خەلق تەشكىلاتى» غا قاتنىشىدۇ، 1944 - يىلى 10 - ئايدا
ئالتاي خەلقىنىڭ «ۋاقىتلىق مىللىي ھۆكۈمىتى» نىڭ مۇئاۋىن باشلى-
قى ۋە ئالتاي پارتىزانلىرىنىڭ باش قوماندانى بولىدۇ. 1945 - يى-
لى 9 - ئاينىڭ 25 لىرى ئەتراپىدا، ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيە-
سىنىڭ ئالتاي ئاتلىق پولكىنىڭ كاماندىرى ۋە ئالتاي گارنىزون،
قىسىملىرىنىڭ باشلىقى بولۇپ تەيىنلىنىدۇ، شۇ يىلى 10 - ئاينىڭ
ئوتتۇرىلىرىدا ئۇچ ۋىلايەت يەرلىك ھۆكۈمىتى ئالتاي ۋاقتى مەھكىمە-
سىنىڭ مۇئاۋىنى بولۇپ تەيىنلىنىدۇ. 1946 - يىلى 6 - ئايدا گېنە-
رال مايور (شاۋجياڭ) ئۈنۋانى بىلەن ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيە-
سىنىڭ مۇئاۋىن قوماندانى، شىمالىي يۆنىلىش قوماندانلىق شتابى-
نىڭ باش قوماندانى بولۇپ تەيىنلىنىدۇ. 1946 - يىلى 7 - ئايدا
ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت تەسىس قىلىنغاندا، سەھىيە نازارىتـ
نىڭ نازىرى قىلىپ بەلگىلىنىدۇ (ئەمما ئۇرۇمچىگە كېلىپ ئىشلىمـ
گەن). 1947 - يىلى 3 - ئايدا ئالتاينىڭ باش ۋالىيلىقىغا تەيىنلـ
نىدۇ. 1948 - يىلى 8 - ئايدا غۇلجىدا «شىنجاڭدا تىنچلىق ۋە
خەلقچىلىقنى ھىمايە قىلىش ئىتتىپاقى» مەركىزىي كومىتېتىنىڭ دائىـ
مىي ھەيئەت ئەزاسى بولۇپ سايلىنىدۇ ھەم ئالتاي ۋىلايەتلىك ئىج-

رائىيە ھەيئىتىنىڭ باشلىقلىق ۋەزىپىسىنى قوشۇمچە ئۈتەيدۇ. 1945 -
يىلىدىن 1949 - يىلىغا قەدەر، «ئازادلىق نىشانى»، «خەلق قەھرىما-
نى» ناملىق ئالتۇن ئوردىنلار بىلەن مۇكاپاتلانغان (خەلق قەھرە-
مانى ناملىق ئوردىن خەلق قەھرىمانى دېگەن نام بىلەن قوشۇپ
بېرىلمىدىغان ئوردىن بولۇپ، ئۇ، «باتۇرلۇق» ئوردىنى بىلەن پەرق
لىنىدۇ. «خەلق قەھرىمانى» ناملىق ئوردىن ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابى
مەزگىلىدە پەقەت غەنى، پاتىخ، دەلىلقان سۇگۇربايوۋ قاتارلىق ئۈچ
كىشىگىلا بېرىلگەن). دەلىلقان سۇگۇربايوۋقا ئالتاي، تارباغاتاي
خەلقى نامىدىن، ياشلار نامىدىن، ئايالار نامىدىن بىردىن ئالتۇن
مېدال مۇكاپات قىلىپ بېرىلگەن.

رەئىس ماۋزېدۇك، جۇبىنلەي زۇڭلىنىك تەكلىپىگە بىنائەن
مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ تۇنجى نۆۋەتلىك يىغىنىغا قاتنىشىش
ئۈچۈن بېيجىڭگە كېتىۋاتقان سەپىردە، 1949 - يىلى 8 - ئاينىڭ
27 - كۈنى ئايروپىلان ھادىسىگە ئۇچراپ ئەخمەتجان قاسىمى باش-
لىق رەھبىرلىرى يولداشلار بىلەن بىللە ۋاپات بولغان).

ئەسلىدە قىر - قىشلاقتا تۇغۇلۇپ، ئاددىي - قازاق ئاۋۇ-
لىدا چوڭ بولغان دەلىلقان سۇگۇربايوۋنىڭ قانداق قىلىپ بىر
ئىنقىلابىي رەھبەر بولۇپ يېتىشىپ چىققانلىقىغا كەلسەك،
دەلىلقان سۇگۇربايوۋ ئۆزى ياشىغان شۇ دەۋرنىڭ ئىجتىمائىي مۇ-
ھىتى، بولۇپ ئۆتكەن نۇرغۇنلىغان ۋەقەلىكلەرنىڭ شۇنىڭدەك
رېئال ھاياتنىڭ بىۋاستە ياكى ۋاستىلىك قىلغان تەسىرى،
بەرگەن ئىلھامى، تەربىيىسى، تاۋلىشى ئارقىلىق قەدەممۇ قەدەم ئۆسۈپ
يېتىلىپ، ئەنەشۇنداق بىر قەيسەر ئىنقىلابىي رەھبەرگە ئايلانغان.
ئۇنىڭ كەچرمىشلىرىنىڭ بىر قەدەر مۇھىملىرى تۆۋەندىكىچە:

1. قىلاڭ ۋەقەسى

ئۆز زامانىسىدا ئالتاي قوبدا ھەتتا تارباغاتايىنى زىلزە-
لىگە كەلتۈرگەن «قىلاڭ ۋەقەسى»، 1919 - يىلى يۈز بەرگە-

نمدى. قىلاڭ ئەينى ۋاقىتتا قوبىلادىكى قازاقلارنىڭ ئالدىنقى قاتاردىكى مۆتىۋەر زاتلىرىنىڭ بىرى بولۇپ، دەسلىقان سۈگۈربايۇۋنىڭ دادىسىنىڭ بىر نەۋرە ئىنىسى ئىدى. قىلاڭ شۇ مەزگىلدە ئالتايدا بولۇپ، ئۇ، ئالتاي ۋە قوبدانى باشقۇرىدىغان جۇۋ ×× دوتەينىڭ خىيانەتچىلىك، پاراخورلۇق بىلەن كەڭ دائىرىدە شۇغۇللانغانلىقىغا؛ خەلق ئۇستىدىكى ئالۋان - ياساقنىڭ كۆندىن - كۈنگە ئېغىرلىشىپ كېتىۋاتقانلىقىغا قارشى كەيپىياتتىكى ئادەم بولغاچقا، خەلق ئاممىسىنى ھەدىدىن زىيادە ئالۋان - ياساق، تۆلەشتىن باش تارتىشقا دەۋەت قىلىدۇ. نەتىجىدە قىلاڭ ئاقاقالىنىڭ باشچىلىقىدىكى خەلق ئاممىسى، دوتەينىڭ ئالۋان يىغىپ بارغان ئادەملىرىنى بىرقانچە قېتىم ھېچنېمە بەرمەي قوغلىۋېتىدۇ، قىلاڭنىڭ بۇ ئىشى جۇۋ ×× دوتەينىڭ چەكسىز ئۆچمەنلىكىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. بولۇپمۇ باشقىلارنىڭمۇ قىلاڭنى دوراپ دوتەينىڭ خەلق ئۈستىدە ئۆزىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى خالىغانچە يۈرگۈزۈپ، قاقتى - سوقتى قىلىپ بېيىشىغا دەخلى - تەرۇز يەتكۈزۈشىدىن ئەندىشە قىلىپ، 1919 - يىلى 7 - ئايدا ئۆزىنىڭ ئەڭ ئىشەنچىلىك غالچىسى مادارىن (خوجىزۇ) نى باش قىلىپ، يەرلىك كىشىلەردىن دەۋەتشە تەيچى، كامال، تىلەۋباي تۆڭچى (تەرجىمان) لارنى قوشۇپ 100 نەپەر ئەسكەر بىلەن ئالتايدىن قوبدا‌غا قىلاڭنىڭ بېشىنى كېسىپ ئەكېلىشكە ئاتلاندۇرىدۇ. مادارىنلار قوبدانىڭ باينولگەي ۋىلايىتىنىڭ ئۇلانغوسۇن دېگەن يېرىدە ئولتۇرۇشلۇق قىلاڭنىڭ ئاۋۇلىغا بارىدۇ. ئەمما دەرھال ھەرىكەت قىلىشقا پېتىنالمايدۇ، ئۆزلىرىنىڭ كېلىشتىكى ئەسلى مەقسەتلىرىنى باشقىچە چۈشەندۇرۈپ، تۇرلۇكچە باھانە - سەۋەبلەرنى ياساپ چىقىپ، يېرىم ئايدەك ھايال بولىدۇ. نەتىجىدە قىلاڭنى بولۇشچە بېخۇتلاشتۇرۇپ، ئاخىرى بىر كۈنى تىلەۋبايىنى ئەۋەتىپ قىلاڭنى ئەتىگەنلىك چايغا تەكلىپ قىلىدۇ، قىلاڭ ئادەتتىكىدەكلا

بېخارامان ئىشىكتىن كىرىشىگىلا ئۇنىڭ بېشىنى چېپىۋېتىپ، كېسىلگەن كاللىسىنى ئېلىپ ئالتايغا قايتىپ كېلىدۇ. جۇۋ ×× دوتەي كېسىپ ئەكېلىنگەن قىلاڭنىڭ بېشىنى سارسۇمبەنىڭ (هازىرقى ئالتاي شەھەرنىڭ) دۆڭبازاردىكى شەرق دارۋازىسىگە ئېسىپ قويۇپ، «ئەگەر كىمدە - كىم ماڭا شەك كەلتۈرىدىغان بولسا، ھەممىسىنىڭ ئاقىۋىتى مانا مۇشۇنداق بولىدۇ»، دەپ دوق قىلىدۇ. بۇ ئەھۋال ئەمدىلا 13 ياشقا كەلگەن دەسلىقانىنىڭ روھى دۇنياسىغا ئىنتايىن قاتتىق تەسىر كۆرسىتىپ، ئۇنىڭ زوراۋانلىقتا، ئادالەتسىزلىككە قارشى ئوتلۇق غەزىپى تۇنجى قېتىم بېخ ئۇرۇپ چىقىدۇ.

2. ئاقئوروس ۋەقەسى

1921 - يىلى ماي ئېيىدا، سوۋېت قىزىل ئارمىيە تەرىپىدىن مەغلۇپ قىلىنىپ، قېچىپ چىققان گېنېرال بەكوف رەھبەرلىكىدىكى ئون مىڭ ئاقئوروس ئەسكەرلىرى تارباغاتايىنىڭ بەختى چېگرىسى ئارقىلىق ۋەتىنىمىز زېمىنىگە ئۆتۈپ چىقىپ، ئالتايغا كېلىدۇ. بەكوفنىڭ ئەسلى مەقسىتى ئالتايدىن موڭغولىيىگە ئۆتۈپ، ئۇ يەردىن ياپونىيىگە كەتمەكچى ئىدى، جۈملىدىن ئالتايدا بىر مەزگىل ھايال بولۇپ، بولغۇسى بىراق سەپىرى ئۈچۈن زۆرۈر بولغان بىرمۇنچە تەييارلىق ئىشلىرىنى ئىشلىۋالماقچى بولىدۇ. بەكوف ئالتايغا يېتىپ كېلىش بىلەن يەرلىك ھۆكۈمەتتىن ئۆزىگە 10 مىڭ ياش قوي، 300 كالا، 1000 ئات، 1000 تۆگە يىغىپ بېرىشنى تەلەپ قىلىدۇ. يەرلىك ھۆكۈمەت ئۇنىڭ تەلىپىگە ئىلاجسىز ماقۇل بولىدۇ، شۇنىڭدەك ئۇنىڭغا بېرىدىغان بۇ نەرسىلەرنىڭ تۆتتىن بىر قىسمىنى قوبدادىكى قازاقلارنىڭ يىغىپ تاپشۇرۇشىغا يۆكلەيدۇ. لېكىن قوبدادىكى مۇتلەق كۆپ‌سانلىقى قازاقلارنىڭ باشلىقى بولـ

غان دوربەتخان سۇگۇربايوۋ (دوربەتخان دەللىقان سۇگۇربا-
يوۋنىڭ بىر تۇغقان ئاكىسى) بۇ ۋەزىپىنى ئورۇنداشتىن باش
تارتىپ، ئۆزىگە قاراشلىق خەلقتىن ھېچنەرسە بەرگۈزمەيدۇ.
دوربەتخانىنىڭ مۇنداق كەسكىن ھەربىكەتتە بولۇشىغا سەۋەبچى
بولغان نەرسە، بەكش باشچىلىقىدىكى ئاقئوروسلارنىڭ تارباغا-
تاي، ئالتاي ئارقىلىق موڭغۇلىيىگە ئۆتۈپ، ئاخىرىدا ياپونىيە-
گە ئۆتۈپ كېتىش نىيىتىنى ئالدىن سېزىۋالغان سوۋېت ق-
زىل ئارمىيىسىنىڭ گېنېرالى بايكالوۋ، ئالتاي قوبدانلىق سو-
ۋېت بىلەن تۇتىشىدىغان قوش ياغاچ چېگرا زاستابى (چېگرا
قوغداش ھەربىي پونكىتى) ئارقىلىق دوربەتخان بىلەن مۇنا-
سىۋەتلىشىدۇ ۋە ئۇنىڭ ۋاقتى كەلگەندە بەكش باشچىلىقىدىكى
ئاقلار ئارمىيىسىنىڭ قالدۇق كۈچلىرىنى تەلتۆكۈس يوقىتىشنى
مەقسەت قىلغان سوۋېت قىزىل ئارمىيىسىگە يېقىندىن ماسلىشىپ
ئۇچۇر بېرىش، يول باشلىغۇچىلار بىلەن تەمىنلەش قاتارلىق
تەرەپلەردىن ھەمكارلىشىشنى تەكلىپ قىلىدۇ، دوربەتخان گېنې-
رال بايكالوۋنىڭ بۇ تەكلىپلىرىگە ماقۇل بولىدۇ. دېمەك،
بەكش دوربەتخانىنى ئالتايغا كېلىپ ئۆزى بىلەن «دېدارلىشىپ»
(كۆرۈشۈپ) قايتىشقا تەكلىپ قىلىشتىن خېلى بۇرۇنلا قىزىل
ئارمىيە گېنېرالى بايكالوۋ بىلەن دوربەتخان ئوتتۇرىسىدا مۇ-
ناسىۋەت ئورنىتىلىپ بولغان بولىدۇ. بەكش بۇ ئەھۋالدىن
ئەل ئىچىدىكى بەزىبىر شەخسىيەتچى، خۇشامەتكوي، ئاچكۆز،
پىتنەخورلار ئارقىلىق كېيىنرەك خەۋەر تاپىدۇ - دە، دوربەت-
خانغا كۆڭلىدە قاتتىق ئۆچلۈك ساقلايدۇ. شۇنداق قىلىپ شۇ
يىلى 8 - ئايدا بەكش ئۆزىنىڭ 10 مىڭ كىشىلىك قاچاقلا-
رىنى باشلاپ قوبدا تەۋەسىگە ئۆتۈپ چېتىش بىلەن ئاققۇل
دېگەن يەردە، ھېچ ئىشتىن بىخەۋەر، ئىنىسى دەللىقانىنىڭ تۇ-
يۇقسىز كېيىنكى پائالىيەتلىرى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان دور-
بەتخانىنىڭ ئاۋۇلىغا تاقاش ئالدىدا ئۇشتۇمتۇت باستۇرۇپ كېلىپ،

دوربەتخانىنى غەپلەتتە قولغا چۈشۈرىدۇ. ئاۋۇلنى جۈملىدىن
ئاۋۇلنىڭ يېقىن ئەتراپىدا ئولتۇرغان بىگۇناھ ئەلنى خۇددى
قوتاندىكى قويغا ھۇجۇم قىلغان ئاچ بۆرىدەك خانۇ ۋەيران
قىلىپ، ئات - ئۇلاغ، كىيىم - كېچەك قاتارلىق بارلىق مال-
مۈلۈكلىرىنى بۇلاپ - تالايدۇ. يولغا راۋان بولۇش ئالدىدا
دوربەتخانىنى، ئىنىسى دەللىقان بىلەن قوشۇپ ئېلىپ كېتىدۇ،
مەقسىتى ئاكا - ئۇكا ئىككىسىنى قەتلى قىلىۋېتىپ، قىساسنى
ئالماقچى. لېكىن ئۇلارنى شۇ چاغدا، شۇ يەرنىڭ ئۆزىدە قەت-
لى قىلىۋېتىشكە جۈرئەت قىلالماي، ئەل كۆزىچە ھايات ئېلىپ
كەتكەن بولۇپ، كېيىنرەك بىر تەرەپ قىلماقچى بولىدۇ. يەنە
بىر تەرەپتىن، بۇلاڭ - تالاڭغا ئۇچراپ مال - مۈلكىدىن
جۇدا بولغان خەلق ئاممىسىنىڭ سوۋېت قىزىل ئارمىيىسىگە
خەۋەر يەتكۈزۈپ، ئۇلارنى باشلاپ كېلىپ ئۆزلىرىنىڭ ئەدىبە-
نى بېرىشتىن چۆچىگەن بەكش، مۇنداق ئەھۋالنىڭ كېلىپ چې-
قىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىشنىڭ ئەڭ ياخشى چارىسى دوربەتخان
بىلەن دەللىقانىنى گۆرەگە ئېلىپ تۇتۇپ تۇرۇش دەپ ھېسابـ
لايدۇ. ئارىدىن بىر ئاي ۋاقىت ئۆتۈپ، ئەلدىن خېلى بىر مەن-
زىل يىراقلىشىۋالغاندىن كېيىن، ئەمدىلىكتە بۇلارنى ئىزلەپ،
سۈرۈشتۈرۈپ كېلىپ زىيان - زەخمەت يەتكۈزىدىغان سوۋېت
قىزىل ئارمىيىسىمۇ خېلى يىراقتا قالدى، دېگەن خۇلاسىگە كې-
لىپ دوربەتخان بىلەن دەللىقانىنى ئېتىپ تاشلاشقا بۇيرۇيدۇ.
ئىككى ئەسكەر بۇلارنى ھەيدەپ ماڭىدۇ، دەل شۇ پەيتتە ئاكا-
ئۇكا ئىككىسى تۇنۇقلىق تۇم قاراڭغۇسىدىن پايدىلىنىپ ئىككىسى
ئىككى تەرەپكە قاچىدۇ، ئەسكەر ئالدىراشلىقتا كەينى تەرەپكە
قاراپ قاچقان دەللىقانىنى يوقىتىپ قويۇپ، ئالدى تەرەپكە قا-
راپ قاچقان دوربەتخانىنى قوغلاپ كېتىشىدۇ، نەتىجىدە يول تا-
پالماي قالغان دوربەتخانىنى كۆرۈپ قېلىپ ئېتىۋېتىدۇ. شۇ ئەس-
نادا دەللىقان ئۇلاردىن بارغانسېرى يىراقلىشىپ، ئاخىرى قې-

چىپ قۇتۇلۇپ كېتىدۇ. دەللىقان ئۆيىگە يېتىپ كېلىپ شانغەي، سۇلايمان، مۇقامەتباي قاتارلىق ئادەملىرىنى قوش ياغاچ زاستابى ئارقىلىق سوۋېت تەرەپكە ئەۋەتىپ، قىزىل ئارمىيە گېنېرالى بايكالوۋغا خەۋەر يەتكۈزىدۇ. ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان قىزىل ئارمىيە تېزلىكتە موڭغۇلىيە چېگرىسىدىن ئۆتۈپ يۇقىرى دىكى كىشىلەرنىڭ يول باشلىشى ۋە يەرلىك قازاق، موڭغۇل خەلقلىرىنىڭ ھەمكارلىشىپ، زىچ ماسلاششى بىلەن بەكىش ئارىسىنىنى مۇھاسىرىگە ئېلىپ، مەجبۇرىي تەسلىم قىلدۇرىدۇ. ۋەقە يۈز بەرگەندىن كېيىن (1930 - يىللىرى) موڭغۇلىيە ھۆكۈمىتى سوۋېت تەرەپنىڭ تەكلىپى بويىچە دوربەتخانىنىڭ ئىسسىق قېنىنى تۆكۈلگەن «تۇلغا» دېگەن جايغا ئۇنىڭ خاتىرە مۇنارىسىنى تۇرغۇزىدۇ.

دېمەك، دەللىقان سۇگۇربايوۋ 15 ياشلىق بالا چېغىدىلا يۇقىرىقىدەك ئەھمىيەتلىك زور بولغان ئېغىر سىناقنى بېشىدىن ئۆتكۈزۈپ، ھەق بىلەن ناھەقلىققا، جەسۇرلۇق بىلەن ئېزىلەنگۈلۈككە، ھايات بىلەن ماماتلىققا مۇناسىۋەتلىك ئىجتىمائىي خاراكتېرلىك مۇھىم بولغان بىر ھېسسىي تونۇشقا ئىگە بولىدۇ.

3. جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشمىغا قاتنىشىش

1934 - يىلى 8 - ئايدا، ئۇرۇمچىدە ئۆلكىلىك «جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما» (فەن دى خۇي) قۇرۇلغاندىن كېيىن 1936 - يىلى ئالتايدا ئۇنىڭ شۆبىسى قۇرۇلىدۇ، دەللىقان سۇگۇربايوۋ « جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما» غا ۋىلايەت بويىچە ئەڭ دەسلەپتە قاتناشقۇچىلارنىڭ بىرى بولىدۇ. ئۇزۇن ئۆتمەي ئۇ، بۇ تەشكىلاتنىڭ بىر ياچېيكا مەسئۇللىرىنىڭ بىرى بولۇپ سايلىنىدۇ. كېيىنرەك ناھىيىلىك

شۆبە تەشكىلاتىنىڭ مۇئاۋىنلىق ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئېلىپ ئىشلەيدۇ. 1936 - يىلدىن 1941 - يىلغا قەدەر بولغان بەش يىل جەريانىدا، دەللىقان بۇ تەشكىلاتنىڭ تەشۋىق - تەرغىپ ئىشى ۋە ياپونغا قارشى ئۇرۇشنىڭ ئالدىنقى سەپى ئۈچۈن يارەملىك توپلاش قاتارلىق خىزمەتلىرىگە ئاكتىپ قاتنىشىدۇ، شۇنداقلا ئۇ تەشكىلاتنىڭ سىياسىي ئۆگىنىشلىرىگە، مۇزاكىرە يىغىنلىرىغا دائىم قاتنىشىپ تۇرىدۇ. مۇشۇ جەريانىدا يولداش ماۋزېدۇڭنىڭ «ئۇزۇنغا سوزۇلغان ئۇرۇش» توغرىسىدىكى ئەسەرلىرىنى ئىزچىل ھالدا قېتىرقىنىپ ئۆگىنىدۇ (بۇ ئەسەر 1939 - يىلى، «تىركىشىش ئۇرۇشى» دېگەن تېما بىلەن مۇقاش جەكە ئوغلى تەرىپىدىن تۇنجى قېتىم قازاقچىغا تەرجىمە قىلىنىپ، «يېڭى ئالتاي گېزىتى» گە بېسىلغانىدى.) نەتىجىدە ئۇ، ۋەتەنپەرۋەرلىك، ئىنتېرناتسىئوناللىق، ئامىۋى كۆز قاراش، دېموكراتىزم، بىرلىك سەپ مەسىلىسى ۋە باشقا جەھەتلەردە خېلى سىستېمىلىق ئۆگىنىش پۈرسىتىگە ئىگە بولىدۇ - دە، سىياسىي ئاك، دۇنيا قاراش، كىشىلىك تۇرمۇش نۇقتىئىنەزىرى قاتارلىق بىر قەدەر يىرىك سىياسىي مەسىلەر توغرىسىدا ئۆزىگە مۇجمەل بولغان بىر مۇنچە ئىشلارنى ئىدىيىۋى جەھەتتىن ئايدىڭلاشتۇرۇۋېلىپ، ئۆزىدە دەسلەپكى توغرا تونۇشنىڭ ھۇلىنى قۇرۇپ ئالىدۇ.

4. بىرىنچى قېتىملىق ئالتاي قوزغىلىڭى

شېڭ شىسەي شىنجاڭدا ھاكىمىيەتنى قولىغا ئالغاندىن كېيىن، دەسلەپكى بىر مەزگىللەردە بىر قەدەر ئىلغار سىياسەتلىرىنى يولغا قويۇپ، خەلقنى پايدىلىق بىرمۇنچە ياخشى ئىشلارنى ئىشلىگەنىدى، لېكىن ئۇ 1937 - 1938 - يىللارغا كەلگەندە ئۆزىنىڭ ئەسلىدىكى ملىتارىستلىق، ئەكسىيەتچىلىك،

فاشستلىق ماهىيىتىنى ئاشكارىلاپ، پۈتۈن ئۆلكە بويىچە ۋەتەنپەرۋەر، ئىلغار زاتلارنى كۆپلەپ تۇتقۇن قىلدى، خەلقنى سىياسىي ئەركىنلىك، دېموكراتىيە ۋە مىللىي باراۋەرلىك ھوقۇقلىرىدىن مەھرۇم قىلدى؛ ئىقتىسادىي جەھەتتىن ھەر خىل - ھەر شەكىلدىكى ئالۋان - ياساقنى ھەددىدىن زىيادە كۆپەيتىپ، ئېغىر ۋە دەلشەتلىك ئېكسپىلاتاتسىيە يۈرگۈزدى؛ خەلقنىڭ قان - تەرىنى تىرىك تاپ قۇرت سۈلۈكتەك شوراپ، كۈن كەچۈرۈشى قىيىن بولغان ھالغا چۈشۈرۈپ قويدى. ھەر مىللەتنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلغار زاتلىرىنى، يۈرت مۆتىۋەرلىرىنى، ئىنقىلابىي ئىرادىلىك ئىلغار زىيالىيلارنى كۆپلەپ تۇرمىلەرگە تاشلاپ، قىيناپ - قىستاپ ئازابلىدى، ھەتتا قۇلغا ئىلىنغانلارنىڭ ھەممىسىنى دېگۈدەك قىرىپ نابۇت قىلدى، ئۇنىڭ بۇ دەھشەتلىك تېررورلۇقى پۈتۈن شىنجاڭ خەلقىنى جۈملىدىن ئالتاي خەلقىنى جېنىددىن جاق تويدۇرۇپ، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتىگە قارىتا قاتتىق غەزىپىنى قوزغىغانىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە 1938 - يىلى ئالتايدىن مەكىكەي مەمبيۇ، خېلىل قاتارلىق كۆپلىگەن كىشىلەرنى تۇتقۇن قىلدى. ئەلەنۋاڭ، شەرىپخان، بۇقات، تەيىن، شولتىن (موڭغۇل) بەيسى، ئەبلىمە جىنگۇك، كۆكە ناي تەيجى، دەلقان سۇگۇربايۇۋ، مۇقاش جەكە ئوغلى، يامىلبخا مۇپتى قاتارلىق قىرىق نەچچە ئادەمنى 1939 - يىلى 9 - ئايدا ئاتالمىش موڭغۇل، قازاق، قىرغىز قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىدۇ دەگەن باھانە بىلەن ئۇرۇمچىگە چاقىرىپ كېلىپ، ئۇزۇن مۇددەت نەزەربەنت قىلىپ قايتۇرماي قويىدۇ ۋە تۇرمىگە تاشلايدۇ. شۇ يىلى 11 - ئايدا «ھەربىي يارىدەم» دېگەن نام بىلەن 3000 دانە ئات يىغىپ تاپشۇرۇشقا مەجبۇرلايدۇ، شۇنىڭدەك شېڭ شىسەي ئۆزىنىڭ خەلقنىڭ بېشىغا تاڭغان ھەر خىل ئۆكتەملىك سىياسەتلىرى تۈپەيلىدىن خەلقنىڭ قوزغىلىپ ئۆزىگە قارشى

چىقىشىدىن ئەندىشە قىلىپ، «خەلق قوللىدىكى مىلتىقلارنى يىغىۋېلىش» ھەرىكىتىنى ئېلىپ بارىدۇ. كىشىلەرنى چوڭ پىچاقلىرىنىمۇ تاپشۇرۇشقا زورلايدۇ ھەمدە مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن ۋىلايەت بويىچە يۇرت باشلىقلىرىدىن 300 دەك ئادەمنى سارسۇمبە شەھىرىگە يىغىۋېلىپ توختىتىپ قويىدۇ. باياناي، بايقادام، ئاقمت، قاراغول، قومجاپ، ئۆنەرقان قاتارلىق كىشىلەرنى «مىلتىق يوشۇرغان» دېگەن گۇمان بىلەن قولغا ئالىدۇ. شۇ قاتاردا يەنە بىرمۇنچە كىشىلەرنى قولغا ئېلىش ھەرىكىتىنى ئېلىپ بارىدۇ. مۇشۇنداق قاتمۇقات ئېغىر قىيىنچىلىق ئەھۋال ئاستىدا، 1940 - يىل 2 - ئاينىڭ بىرىنچى كۈنى كۆكتوقاي، چىڭگىل ناھىيىلىرىنىڭ خەلقى ئېسىمقان، ئاقتېبكە، ئېرىسقان، سۇلايمان، نۇسۇپلەرنىڭ باشلامچىلىقىدا مىلتىق يىغىپ ئېلىش ئۈچۈن خەلق ئىچىگە چىققان كۆكتوقاي ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى، ساقچى ئىدارە باشلىقى قاتارلىق ئادەملىرىنى ئۆلتۈرۈپ، ئون نەچچە قورالنى غەنىيمەت ئېلىپ قوزغىلاڭ كۆتۈرىدۇ. شېڭ ھۆكۈمىتى دەسلەپتە بۇ قوزغىلاڭنى ھەربىي كۈچ بىلەن باستۇرۇپ تاشلىماقچى بولىدۇ. جەك يەتتە - سەككىز ئاي داۋاملىشىدۇ، ئەمما ھۆكۈمەت ئارمىيىسى ئۇرۇش قىلغانسېرى مەغلۇبىيەتكە ئۇچراپ زور چىقىم تارتىدۇ. قوزغىلاڭچىلار ئۇرۇش قىلغانسېرى كۈچىيىدۇ. مىڭغا يېقىن قوراللىق - ياراق غەنىيمەت ئېلىپ، زور كۈچ بولۇپ يېتىشىدۇ. مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا، شېڭ ھۆكۈمىتىنىڭ خەلق ئىشلار نازارىتى نازىرى (شېڭ شىسەينىڭ قېيىن ئاتىسى) چىۋزۇڭجۇننى كۆكتوقايغا ئەۋەتىپ قوزغىلاڭچىلار بىلەن سۆھبەتلىشىش تەكلىپىنى بېرىشكە مەجبۇر بولىدۇ. قوزغىلاڭچىلار ھۆكۈمەتنىڭ سۆھبەت ئۆتكۈزۈش تەكلىپىنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىن، ھۆكۈمەت قوزغىلاڭچىلارنىڭ سۆھبەت ئۆتكۈزۈشىنىڭ ئالدىنقى شەرتى قىلىپ ئوتتۇرىغا قويغان تەلىپىگە بىنائەن ئۇرۇمچىدە تۇرمىدە ۋە نەزەر بەنتتە تۇرۇ-

ۋاتقان يۇرت مۇتەئەرلىرىدىن بۇقات، جانمىقان، دەلىلقان، خېلىل، راقات، شەرىپقان قاتارلىق كىشىلەرنى تۇرمىدىن، نەزەربەنتتىن ئىلگىرى - كېيىن بوشىتىپ كۆكتوقايغا سۈرگۈن قىلىپ ئەۋەتىدۇ، ھۆكۈمەت ۋە قوزغىلاڭچىلاردىن ئىبارەت ئىككى تەرەپ سۈرگۈنلىشىش نەتىجىسىدە ئالتە ماددىلىق بېتىم تۇزۇلۇپ، كېلىشىم ھاسىل قىلىنىدۇ. بۇ ئالتە ماددىلىق كېلىشىمنىڭ تولۇق مەزمۇنى تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت:

1) بۇ قېتىمقى قوزغىلاڭغا قاتناشقانلارنىڭ مەسئۇلىيىتى سۈرۈشتۈرۈلمەسلىك؛

2) ئالتايدىن ئىلگىرى - كېيىن قولغا ئالغان ئادەملەرنىڭ ھەممىسىنى قويۇپ بېرىش؛

3) ۋىلايەت، ناھىيىلەرنىڭ ئاساسلىق باشلىقلىرىنى يەرلىك ئادەملەردىن قويۇش؛

4) ساقچى ئورۇنلىرىنىڭ ئىشچىيونلۇق ھەرىكىتىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش، ۋىلايەتلىك، ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىلىرىنىڭ باشلىقى ياكى مۇئاۋىنى يەرلىك خەلقتىن بولۇش؛

5) قوزغىلاڭچىلارنىڭ قوراللىرىنى يىغىپ ھۆكۈمەتكە تاپشۇرۇش، ھۆكۈمەت ئۇنىڭ بەدىلىگە ۋىلايەت مەركىزىدە بىر قىسىم ئەسكەر تۇرغۇزغاندىن باشقا، قالغان ناھىيىلەردە بولۇپمۇ كۆكتوقاي، چىڭگىل ناھىيىلىرىدە ئەسكەر تۇرغۇزماسلىق؛

6) خەلق ئۇستىدىكى ئالۋان - ياساقنى كۆپلەپ يىغىۋېلىۋاتقان مەزگىلدە بۇ قېتىمقى قوزغىلاڭ جەريانىدا تۇرمۇش قىيىنچىلىقىغا ئۇچرىغان ئاممىغا ھۆكۈمەت ياردەم قىلىپ، قوتقۇزۇش خىراجىتى ئېلىپ بېرىش.

شۇنداق قىلىپ ئالتاي خەلقىنىڭ 1940 - يىلقى شېكى ھاكىمىيىتىگە قارشى ئېلىپ بارغان بىرىنچى قېتىملىق قوراللىق قوزغىلىڭى ئاخىرقى ھېسابتا قوزغىلاڭچىلارنىڭ غەلىبىسى ھەم

سابىغا تاختىرلىشىدۇ.

يۇقىرىدىكى ئەھۋاللار دەلىلقان سۈگۈربايۇۋتا بىرىنچىدىن، شېكى ھۆكۈمىتىنىڭ قەبىھ جىنايەتلىرىگە نىسبەتەن قاتتىق ئۆچمەنلىك، خەلقتە نىسبەتەن سەممىي تىلەكداشلىق ھېسسىياتى پەيدا قىلىدۇ؛ ئىككىنچىدىن، ئۇھەرقانداق بىر قارا كۈچنىڭ ھەرقانداق ھەيۋىسى، پوپوزىسى، ھىيلە - مىكىرلىرى خەلق جاماەتچىلىكىنى قورقىتالمايدىغانلىقىنى، ئالداپ كېتەلمەيدىغانلىقىنى، شۇنىڭدەك قارىماققا تولىمۇ قۇدرەتلىكتەك كۆرۈلىدىغان زوراۋانلىق كۈچىنى خەلق كۈچى شەكسىز بېسىپ چۈشۈدىغانلىقىنى چۈشىنىدۇ.

5- گەنسۇ، چىڭخەي تەرەپلىرىدە سەپەردە بولۇش

شېكى ھۆكۈمىتى 1940 - يىلى 11 - ئايدا دەلىلقان سۈگۈر بايۇۋنى، 1934 - يىلدىن باشلاپ شېكى شىسەينىڭ زوراۋانلىقىغا نارازى بولۇپ نائىلاج شىنجاڭدىن ئايرىلىپ گەنسۇ، چىڭخەي دائىرىسىگە ئىلگىرى - كېيىن كۆچۈپ بارغان قازاقلارنى نەسىھەت قىلىپ قايتۇرۇپ كېلىشكە ئەۋەتىدۇ. بۇ كۆچمەنلەر ئەسلىدە يىگىرمە مىڭ ئادەم ئىدى، بەش، ئالتە يىل ئۆتكەندە ئۇلارنىڭ سانى كىشىنى چۆچىتىدىغان دەرىجىدە كېمەيىپ، يەتتە مىڭ ئەتراپىدا ئادەم قالغان. بۇ كېمەيىشنىڭ ئاساسىي سەۋەبى: بىرىنچىدىن ئۇيەرنىڭ ھاۋا كېلىماتى ناچار بولۇپ، نۇرغۇن ئادەملەر ئىس - تۈتەكلىك ھاۋا بولۇپ، ئىككىنچىدىن، بارغانلاردىن تەخمىنەن سەككىز مىڭدەك ئادەم ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ مابۇ فاكتىنىڭ قوماندانلىقىدىكى گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ قانلىق باستۇرۇشتەك زۇلۇمى تۈپەيلىدىن ئۆلۈپ تۈگەيدۇ. مابۇ فاكتىنىڭ دەسلەپتە ئۇ يەرگە بارغان قازاق

لارنى قوللىرىدىكى قوراللىرىنى، يىلقىلىرى بىلەن تۆگىلىرىنى تاپشۇرۇپ بېرىشكە مەجبۇر قىلىدۇ. ئۇلارنىڭ قورال-ياراق ۋە ئات تۆگىدىن ئىبارەت مۇھىم نەرسىلىرىنى مابۇفاڭ قولىغا كىرگۈزۈۋالغاندىن كېيىن ئىقتىسادىي جەھەتتىن ئومۇمىيۈزلۈك بۇلاڭ - تالاڭ قىلىپ خانۇەيرانچىلىقنى تا ئېچىنىشلىق تۇرمۇش ئازابىغا گىرىپتار قىلىدۇ. شۇنىڭدەك ئەمگەككە يارىملىق ئەرلەرنى تۇتۇپ لەنجۇ، جۇچۇەن قاتارلىق جايلارغا ئاپىرىپ ھەربىي ئىستېھكاملارنى ياساشتا رەھىمسىز ئىشغىر ئەمگەككە سالىدۇ. مۇشۇ جەريانىدا رەھىمسىز ئىشغىر ئەمگەك، ناچار ھاۋا، ئاچ - زېرىنلىق كاساپىتىدىن نۇرغۇن كىشىلەر ئۆلۈپ كېتىدۇ. مابۇفاڭ ئەسكەرلىرى يەنىلا قىزلار ،ياش ئاياللارنى توپ - توپى بىلەن تارتىپ ئېلىپ ئىنسان قېلىپىدىن چىققان ياۋۇزلۇقلار بىلەن دەپسەندە قىلىدۇ، ھەم ئىپپەت - نومۇسلىرىنى ئاياغ - ئاستى قىلىپ، شەرمەندىلەرچە خورلايدۇ. مانا مۇشۇنداق چىدىغۇسىز ئازاب - ئوقۇبەت، چېكىدىن ئاشقان زۇلۇم دەستىدە نۇرغۇنلىغان قىز - چوكانلار ھاياتىدىن ۋاز كېچىپ ئۆزلىرىنى نابۇت قىلىشىدۇ. نەتىجىدە نۇرغۇنلىغان ياشانغانلار بىلەن ئۇششاق نارەسىدە بالىلار باش پاناھسىز قېلىپ، يېتىم - يېسىرلىك ئازابىدا غېرىپ - مىسكىنلەردىن بولۇپ قېلىپ، ئاچلىقتىن ۋە سوغۇقتىن توڭلاپ ئۆلۈپ كېتىدۇ. مۇشۇنداق چىدىغۇسىز ئازاب -ئوقۇبەتلىك ئەھۋالغا دۇچ كەلگەن خەلق ئىككى قېتىم قوزغىلىپ چىقىپ، مابۇفاڭ ئەسكەرلىرىگە قارشىلىق كۆرسىتىدۇ. دۇشمەن ئارمىيىسى خەلق قوزغىلىشىنى يانا قىلىپ تۇرۇپ، قوللىرىدا تۆمۇرنىڭ سۇنۇقى بولمىغان خەلق ئاممىسىنى تېخىمۇ ياۋۇزلۇق بىلەن ئۇنىڭدىن بەتتەر رەھىمسىز ھالدا باستۇرىدۇ. قېرىلار بىلەن بالىلارنى قارىغا ئېتىش نىشانى، قىلىچۋازلىقنىڭ ئوبېكتى قىلىپ ئېتىپ، چېپىپ ئويناپىدۇ. ئىغىر بوي ئاياللارنىڭ قارنىنى يېرىپ، ئانا

قارنىدىن ئېلىنغان نارەسىدە گۆدەكلەرنى نەيزىگە سانجىپ، پولاڭلىتىپ، ئۆزىچە كۆڭۈل خوشى قىلىشىدۇ.

دەلىلقان سۈگۈر بايوۋ، گەنسۇ، چىڭخەي دائىرىسىگە بارغان بۇ بىر قىسىم ئاممىنىڭ يۇقىرىقىدەك ئېچىنىشلىق ئەھۋالىنى قۇلىقى بىلەن ئاڭلاپ، ھايات قالغانلىرىنىڭ خانۇەيرانچىلىقتىكى تەقدىرىنى ئۆزكۆزى بىلەن كۆرگەندىن كېيىن، بۇرۇن پەقەت نامىنىلا ئاڭلاپ، ھەقىقىي ئەپتى - بەشىرىسىدىن خەۋەرسىز بولغان گومىنداڭ ئەگىسىيەتچىلىرىنىڭ تۆپ ماھىيىتى ھەققىدە ھەقىقىي چۈشەنچىگە ئىگە بولىدۇ. دېمەك، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ۋە شىنجاڭدىكى شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى بىر جاڭگالنىڭ بۆرىلىرى ئىكەنلىكىنى، بەلكى بەزى جەھەتلەردىن ئالغانداۋا، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى شېڭ شىسەيدىن ئېشىپ چۈشىدىغان ياۋۇز، قانخور، خەلق دۈشمىنى ئىكەنلىكىنى تونۇپ يېتىدۇ.

6. قەتئىي ئىرادىگە كېلىپ ئىنقىلاب يولىغا ئاتلىنىش

1940 - يىلدىكى كۆكتوقاي، چىڭگىلدە پارتىلىغان ئالتاي خەلقىنىڭ بىرىنچى قېتىملىق قوزغىلىڭى، شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتىنى ئۆزلىرىنىڭ ئالتە مادداىلىق كېلىشىم شەرتلىرىنى ماقۇل كۆرۈشكە مەجبۇر قىلىپ، غەلىبە بىلەن ئاخىرلاشقانىدى. لېكىن، كېيىن بۇ كېلىشىمدىكى شەرتلەرنىڭ بەزىلىرى ئانچە مۇنچە ئىجرا قىلىنغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ كۆپ قىسمى پەقەت قەغەز ئۈستىدىكى ھېچقانداق ئەھمىيىتى يوق يارامسىز نەرسىگە ئايلىنىپ قالدى. مەسىلەن. كېلىشىمنىڭ بىرىنچى مادداسى ۋاقتىنچە بىر قەدەر ئوبدان ئىجرا قىلىنغانداەك بولغان بىلەن ئۇچىنچى مادداسىنى ئىجرا قىلمىشتا پەقەت بۇقاتىنى ۋالىيلىككە، جانمىقان بىلەن تەبىنىنى (مۇڭغۇل) مۇئاۋىن ۋالىيلىككە دەلىلقانىنى ئالتاي ناھىيىسىنىڭ راخاتىنى كۆكتوقاي ناھىيە

سىنىڭ، كۆكسەگەننى چىڭگىل ناھىيسىنىڭ مۇئاۋىن ھاكىملىكىگە، نازەرىنى باج ئىدارىسىنىڭ باشلىقلىقىغا تەينىلەش بىلەنلا چەكلىنىپ قېلىپ، باشقا ناھىيىلەر بىلەن ۋىلايەتلىك ئىدارىلەرگە يەرلىك خەلقتىن ئادەم تەينىلەش ئىشى تاشلاپ قويۇلدى، تۆتىنچى ماددىنىڭ ئىجرا قىلىنىشىنىڭ كۆلەڭگىسىمۇ كۆرۈلمىدى، ئەكسىنچە ئىككىنچى ماددىنىڭ روھىغا تامامەن خىلاپلىق قىلىنىپ، كادىر باي قاتارلىق بىر قانچە كىشى تۇتقۇن قىلىنىدۇ. جۈملىدىن بەشىنچى ماددىدىكى بەلگىلىمە بويىچە 40 - يىللىق ئاخىرسىدا كۆكتوقاي، چىڭگىلدىكى ھۆكۈمەت ئەسكەرلىرى چېكىنىدۇرۇلۇپ كەتكەن بولسىمۇ، 41 - يىلى باھاردا بۇ ئىككى ناھىيىگە ئىككى نۆۋەت 1·100 دىن كۆپرەك «ئالتۇنچىلار» (ماھىيەتتە ئەسكەرلەر ئىدى) كېلىپ ئورۇنلىشىدۇ. بۇنىڭ بىلەن خەلق ئاممىسى ئىچىدە ۋەھىمە ھەم داۋالغۇش كېلىپ چىقىدۇ. نەتىجىدە 1941 - يىلى 6 - ئاينىڭ ئاخىرسىدا يەنىلا كۆكتوقاي، چىڭگىل ناھىيىلىرىدە ئاتا - بالا خىلىل بىلەن راخات باشلامچىلىق قىلغان ئىككىنچى قېتىملىق قوزغىلاڭ كېلىپ چىقىدۇ. بۇنىڭ بىلەن شېڭ شىسەي يېڭىباشتىن پاتپاراقچىلىق سەراسىمىگە چۈشىدۇ - دە، يەنە ئۆزىنىڭ قېيىن ئاتىسى چىۋزۇڭ جۇننى كۆكتوقايغا ئەۋەتىدۇ. ئۇ كۆكتوقايغا بېرىپ، بىر تەرەپتىن خىلىل باشلىق قوزغىلاڭچىلار رەھبەرلىرىنى كۆكتوقاي بازىرىغا كېلىپ ئۆزى بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈشكە تەكرار - تەكرار تەكلىپ قىلىدۇ، يەنە بىر تەرەپتىن مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ كۆپ سانىدىكى ھەربىي كۈچلىرىنى قوزغىلاڭچىلار تۇرغان جاينىڭ ئەتراپىغا يۆتكەپ ئاپىرىپ ئورۇنلاشتۇرىدۇ. قوزغىلاڭچىلار بولسا، بىر تەرەپتىن چىۋزۇڭ جۇننىڭ ئۆزلىرىنى كۆكتوقايغا كېلىپ سۆھبەت ئۆتكۈزۈشكە چاقىرىشىنى بىر خىل رەزىل ئالدامچىلىقتىن باشقا نەرسە ئەمەسلىكىنى سېزىپ، ئۇنىڭدىن كەسكىن باش تارتىدۇ. ئەمما يەنە بىر تەرەپتىن چىۋ-

زۇڭ جۇننىڭ ئۆزلىرىنى سۆھبەت ئۆتكۈزۈشكە تەكرار - تەكرار چاقىرىشىنى شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتىنىڭ ئاجىزلىقىنىڭ ئىپادىسى بولۇشى مۇمكىن دەپ خاتا مۆلچەرلەيدۇ. نەتىجىدە شېڭ ھۆكۈمىتى ئارىلىقتىكى ئۈچ ئايغا يېقىن ۋاقىتنى چىڭ تۇتۇپ، بارلىق تەييارلىقلىرىنى ئىشلەپ پۈتتۈرۈپ، 9 - ئاينىڭ 20 لىرىدە ئۈچ پولك ھەربىي كۈچىنى تەڭلا ئىشقا سېلىپ، قوزغىلاڭچىلارغا چاقماق تېزلىكىدە ئۇشتۇمتۇت شىددەتلىك جەڭ قوزغايدۇ. قوزغىلاڭچىلار كۈتۈلمىگەن يەردىن قاتتىق زەربىگە دۇچ كېلىپ، بىر نەچچە كۈنگە قالماي مەغلۇپ بولۇپ، خىلىل، راخات قاتارلىق قوزغىلاڭچىلار باشلىقلىرىنىڭ ھەممىسى دۈشمەن قولىغا چۈشىدۇ. چىۋزۇڭ جۇن بۇلارنى ئالتايغا ئاپارغۇزۇپ، ئەمدىلىكتە ئۇلارنى «شېڭ دوبەنگە يولۇقتۇرۇپ، ئىللىق چىرايىغا مۇيەسسەر قىلىپ قايتۇرۇش» ئۈچۈن ئۇرۇمچىگە ئېلىپ كەتمەكچى بولىدۇ. بۇقات بىلەن دەلىلقان سۇگۇر بايۇۋنىمۇ خىلىللەرگە ھەمراھ بولۇپ ئۇرۇمچىگە بېرىپ كېلىشكە «تەكلىپ» قىلىدۇ. بۇقات بىلەن دەلىلقان بۇ ئەھۋالدىن ئەمدى ئۆزلىرىگە چوڭ خەۋىپىنىڭ دۇچ كەلگەنلىكىنى ھېس قىلىشىدۇ. چۈنكى شېڭ شىسەي 8 - ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا ئەمدىلا گەنسۇ، چىڭخەيدىن قايتىپ كەلگەن دەلىلقانىنى چىۋزۇڭ جۇننىڭ تەلىپى بويىچە ئۇرۇمچىدىن بۇۋاستە كۆكتوقايغا ئەۋەتكەن، ئىدى چىۋزۇڭ جۇن بۇقاتنى ئالتايدىن كۆكتوقايغا ئاپارغۇزۇپ، بۇ ئىككىسىگە بارلىق تەدبىرلەرنى قوللىنىپ، ئىمكان قەدەر قوزغىلاڭچىلارنى قولغا كەلتۈرۈشنىڭ ئامالىنى قىلىشقا تاپشۇرۇقلا بىنائەن دەلىلقان، بۇقاتنىڭ سالام خېتىنى ئېلىپ، خىلىللار تۇرغان جايغا بىر قېتىم بېرىپ كەلگەن، لېكىن بۇنىڭدىن ئۆزى كۆتكەن نەتىجە چىقمىغانلىقىغا چىۋزۇڭ جۇننىڭ ئاچچىقى كېلىپ، ئىشنىڭ مۇشۇنداق بولۇشى ئەمەلىيەتتە خىلىللارنىڭ ئۇنۇمىغانلىقىدىن ئەمەس، بەلكى بۇقات بىلەن دەلىلقاننىڭ مەقسەتلىك ھالدا ئوبدان

خەزمەت ئىشلىمىگەنلىكىدىن بولغان ھەتتا ئۇلار، مۇشۇ پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ، ئوت ئۈستىگە ياغ قۇيغان بولۇشى ئېھتىمال دېگەن تونۇشقا كېلىپ، چوڭ گۈمان بىلەن مۇئامىلە قىلغان. بۇقات بىلەن دەللىقانمۇ گۈمانلىق ئادەم بولۇپ قالغانلىقلىرىنى سېزىپ، قانداق قىلىشنىڭ لازىملىقىنى ئويلىشىپ يۈرىدۇ. گۈمانىنىڭ ئاخىرسى خېلىلار بىلەن بىللە ئۇرۇمچىگە بېرىپ «دوبەن بىلەن يۈز كۆرۈشۈپ قايتىش» قا تاقالغاندىن كېيىن، ئەمدى تەۋەككۈل قىلىشتىن باشقىنىڭ ھەممىسى پۈشايمانداپ قېلىشتىن باشقا نەرسە ئەمەسلىكىگە كۆزلىرى يېتىپ، سوۋېت ئىتتىپاقىغا قېچىپ كېتىش قارارىغا كېلىدۇ. بىراق بۇقاتنىڭ يېنىغا ئاللىقاچان «ۋالىينىڭ ئامانلىقىنى قوغداش» ئۈچۈن ۋىلايەتلىك جېڭساجۇيىنىڭ ئىككى ئادىمى قويۇلغان بولۇپ، ئۇلار كۈن - تۈن ۋالىينىڭ يېنىدىن ئىككى ئىلىك ئايرىلمايدىغان «سادىق» كاناۋۇيى بولۇشۇپ، ۋالىي بۇقاتتىن ئايرىلمايتتى. شۇڭا، بۇقات خەۋپ قەپىزىدىن قېچىپ قۇتۇلۇشقا چارىسىز بولۇپ قالىدۇ - دە، ئاخىرى چىۋىزۇك جۇن بىلەن خېلىلارنى ئېلىپ دوبەن بىلەن كۆرۈشۈپ قايتىش ئۈچۈن ئۇرۇمچىگە كېلىپ، ئايرودرومدىلا قولغا ئېلىنىدۇ. 1943 - يىلى ئۇ جاللات شېك شىسەينىڭ قولىدا ئۆلتۈرۈلىدۇ. دەللىقان سۇگۇر بايۇۋ 1941 - يىلى 10 - ئاينىڭ 10 - كۈنى سارسۇمبەدىن قېچىپ چىقىپ، جېمىنەي ناھىيىسىنىڭ چېگرىسى ئارقىلىق سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئۆتۈپ كېتىدۇ. شۇندىن تارتىپ دەللىقان توپ - توغرا ئىككى يىل سوۋېت ئىتتىپاقىدا بولىدۇ. بۇ ئىككى يىللىق جەريان دەللىقان سۇگۇر بايۇۋ ئۈچۈن ئېيتقاندا، قارىماققا ۋەتەندىن، ئائىلىسىدىن ئايرىلىپ سەرگەردانلىقتا قالغان ئادەمدەك بولسىمۇ، ھەقىقىي مەنىسىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، ئۇنىڭ ھاياتىدىكى ئەڭ ئەھمىيەتلىك دەۋر بولۇپ ھېسابلىنىدۇ، چۈنكى، دەللىقان شۇ جەريانداڭالما - ئاتا شەھرىدىكى «شەرق ئۇنۋېرسىتېتى» گە كىرىپ

ئوقۇپ، دەسلەپكى قەدەمدە ئىنقىلابىي نەزەرىيىنىڭ ئاساسىي بىلىمىدىن خەۋەردار بولىدۇ. بىر قەدەر پىشىشىق ھەربىي تەلىم - تەربىيە ئالىدۇ. جۈملىدىن بەزى مۇھىم يېغىنلارغا قاتنىشىش، سۆھبەتلەردە بولۇش، زاۋۇت، كارخانىلارنى، كالخوز، سوۋۇخوزلارنى ئېكسكۇرسىيە قىلىش ئارقىلىق ئۆگىنىشىنىڭ ياخشى پۈرسىتىگە ئىگە بولىدۇ. شۇنداق قىلىپ خەلقئارالىق ئېقىم ئىلغار ھەرىكەتلەرنىڭ يۆنىلىشى، مىللىي ئازادلىق كۈرىشىنىڭ نىشانىسى ۋە ئۇنىڭ ماھىيىتى، قوراللىق كۈرەش، خەلق ئاممىسىنىڭ تارىختىكى رولى قاتارلىق مەسىلىلەرگە ئائىت خېلى ئەتراپلىق تونۇشلارغا ئىگە بولۇپ، ئىستىقبالنىڭ پارلاق ئىكەنلىكىنى چۈشىنىپ ئالىدۇ. شۇڭا، ربئال مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان زۇلۇمغا، ئەكسىيەتچىلىككە قەتئىي قارشى تۇرۇپ، ھەقىقي ھالدا ئىنقىلابىي ھەرىكەت بىلەن شۇغۇللىنىشقا بەل باغلايدۇ. مۇشۇنداق مۇستەھكەم ئىشەنچ بىلەن 1943 - يىلى 11 - ئاينىڭ باشلىرىدا ۋەتەنگە قايتىپ كېلىدۇ.

7. ئىدىيىدىن ئەمەلىيەتكە ئۆتۈش

دەللىقان سۇگۇربايوۋ سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ۋەتەنگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ئالتايدا ۋۇجۇدقا كەلگەن «شېڭخا قارشى خەلق گۇرۇھى» دېگەن تەشكىلاتقا قاتنىشىپ، ئىنقىلابنىڭ ئەمەلىي پائالىيىتى بىلەن شۇغۇللىنىشنىڭ بىرىنچى قەدىمىنى تاشلايدۇ. قوزغىلاڭچىلارغا ئىچكى - تاشقى ۋەزىيەتنى، ئېقىم يۆنىلىشىنى ئەستايىدىللىق بىلەن چۈشەندۈرۈپ، ئۇلارنى توغرا مەقسەت، ئېنىق نىشان بويىلاپ ھەرىكەتلىنىدىغان، ئىنقىلابىي روھقا ئىگە كىشىلەردىن بولۇپ ئىنقىلاب قىلىشقا دەۋەت قىلىدۇ. ئۇنىڭ بۇ تەشەببۇسى دەرھال مۇئەلەق كۆپ سانلىدىكى كىشىلەرنىڭ قوللاپ - قۇۋۋەتلىشىگە ئېرىشىدۇ، شۇنداق ئېتىبا-

رەن قوزغىلاڭچىلار ئۆتكەنكى شۇغۇللىنىپ كەلگەن ئىستىخىملىك قوپال ھەرىكەتتىن تەشكىللىك، تەرتىپلىك يولغا قەدەم قويىدۇ، بۇنىڭ تەسىرى قالغان بەش ناھىيىگە تېز سۈرئەتتە كېڭىيىدۇ، نەتىجىدە 1944 - يىلى 9 - ئاينىڭ ئوتتۇرلىرىغا قەدەر بولغان ۋاقىت ئىچىدە پۈتۈن ۋىلايەتنىڭ ھەممە ناھىيىلىرىدە قوراللىق كۈرەش ئېلىپ بارىدىغان پارتىزانلىق ھەرىكەت بارلىققا كېلىپ بۇرچىن ناھىيىسىدىكى قىسمەن خەلقىدىن باشقا ئالتە يېرىم ناھىيىنىڭ خەلقى گومىنداڭنىڭ ئاسارىتىدىن قۇتۇلۇپ، پارتىزانلار تەرىپىگە ئۆتۈپ كۆكتوقاي، چىڭگىل قاتارلىق ئازاد ناھىيىلەرگە ياكى باشقا تىنچ، بىخەتەر جايلارغا كۆچۈپ باردۇ.

ۋەزىيەت تەرەققىي قىلىپ شۇ دەرىجىگە يەتكەچكە، ئىنقىلابنىڭ ئاخىرقى غەلبىسىنى قولغا كەلتۈرۈشنى تېزلىتىش ئۈچۈن، كېيىنكى ئىنقىلابىي پائالىيەتلەرگە بىر تۇتاش كۈچلۈك رەھبەرلىك قىلىدىغان بىر پارتە كچى يادرو بولۇشنىڭ زۆرۈرلۈكى كېلىپ چىقىدۇ. شۇڭا، 1944 - يىلى 10 - ئايدا چىڭگىل ناھىيىسىنىڭ بۇلغۇن دېگەن جايىدا دەللىقانىنىڭ تەشەببۇسى ۋە باشقۇرۇشى بىلەن بىر قېتىملىق ئاممىۋى يىغىن ئۆتكۈزۈلۈپ، 12 ئادەمدىن تەركىب تاپقان ئالتاي خەلقىنىڭ «ۋاقىتلىق مىللىي ھۆكۈمىتى» تەسىس قىلىندۇ. دەللىقان بۇ ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىنلىقىغا، قوشۇمچە ئالتاي پارتىزانلىرىنىڭ باش قوماندانلىقىغا تەيىنلىنىدۇ.

دەللىقانىنىڭ بىۋاستە قوماندانلىقىدىكى بۇ پارتىزان قوشۇنى ئۈزۈن ئۆتمەي ئىدىيە جەھەتتىن بىرقەدەر يۇكسىلىشكە ئىگە بولۇپ، تەشكىلىي جەھەتتىن تېز سۈرئەتتە كېڭىيىپ، سان جەھەتتىن كۆپىيىپ، ئىسمى - جىسمىغا لايىق بىر كۈچكە ئايلىنىدۇ، شۇنىڭدەك دەرھال ھەرىكەتكە كېلىپ ئۇدا بىرقانچە قېتىم جەڭ ئېلىپ بېرىپ، 1944 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا كۆكتوقاي بازىرىنى؛ 1945 - يىلىنىڭ 2 - ئاي ئاخىرىدا جېمنەي بازىرىنى، 4 - ئاينىڭ بېشىدا بۇرۇلتوقاي بازىرىنى؛ 8 - ئاينىڭ ئاخىرىدا قابا (ئاقچى) بازىرىنى ئازاد قىلىدۇ. شۇنداق قىلىپ 1945 - يىلى 8 - ئاينىڭ ئاخىرىغا قەدەر ۋىلايەتتىكى يەتتە ناھىيە بازىرىنىڭ بەشى، يەنى، چىڭگىل، كۆكتوقاي، بۇرۇلتوقاي، قابا، جېمنەي ناھىيىلىرى (ۋىلايەت خەلقىنىڭ تەخمىنەن 90 پىرسەنتى) پارتىزانلار تەرىپىدىن ئازاد قىلىنىپ بولىدۇ.

1945 - يىل 9 - ئاينىڭ 2 - كۈنى مىللىي ئارمىيىنىڭ بىر پولكى بورچىن ناھىيىسى دائىرىسىگە يېتىپ كېلىپ، ئالتاينىڭ جېمنەيدىكى تارماق پارتىزان ئەترىتىنىڭ ماسلىشىشى بىلەن بۇرچىن ناھىيىسىنى ئازاد قىلىدۇ. بۇ چاغدا 1500 كىشىدىن تەركىب تاپقان ئالتاي پارتىزانلىرى دەللىقانىنىڭ بىۋاستە قوماندانلىقىدا ئالتاي شەھىرىنى يېقىن ئەتراپىدىن قورشىۋېلىپ، بۇ يەردىكى گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ سارتوقاي ياكى جۇڭغارىيە قوملۇقى — چۆللۈكى ئارقىلىق ئۇرۇمچىگە قېچىپ كېتىش يولىنى كېسىپ تاشلاش ئۈچۈن، شەھەرنىڭ شەرقىي جەنۇبى ۋە جەنۇب تەرىپىنى شەھەردىن 15 كىلومېتر ئارىلىقتا قاتتىق مۇھاسىرىگە ئالىدۇ. شۇنىڭ بىلەن مىللىي ئارمىيە كەڭ-ساي ئاتلىق پولكى يېتىپ كەلگەن ھامان بىرلىشىپ ئالتاي شەھىرىگە ھۇجۇم قىلىشقا تەييار تۇرىدۇ. نەتىجىدە غەرب تەرەپتىن كېلىۋاتقان مىللىي ئارمىيە قىسىملىرىنىڭ قۇدرەتلىك ھەيۋىسى، شەرق ۋە شەرقىي جەنۇب تەرىپىدىن ئالتاي پارتىزانلىرىنىڭ كۈچلۈك بېسىمى ئاستىدا، ئالتاي شەھىرىنى ئاخىرقى پاناھ قىلىپ، مۆكۈپ ياتقان گومىنداڭنىڭ ئۈچ مىڭغا يېقىن ئادىمى قورچاق ۋالىي گاۋ پېيىيۇ، ھەربىي قوماندانى ۋەنلىڭ يۈنلەرنىڭ باشلامچىلىقىدا، 1945 - يىل 9 - ئاينىڭ 5 - كۈنى كېچىسى شەھەرنىڭ شەرقىي شىمالى تەرىپى بىلەن قېچىپ

چىقىدۇ ۋە موڭغۇلىيەخەلق رىسپوبلىكىسىگە ئۆتۈپ سىياسىي باشـ
پاناھ تىلەش مەقسىتىدە يۈرۈش قىلىدۇ. بۇ چاغدا دەللىقان
مىللىي ئارمىيە جەڭچىلىرى بىلەن ئالتاي پارتىزانلىرىدىن بىر-
لەشتۈرۈپ تەشكىل قىلىنغان 300 كىشىلىك قوشۇنغا ئۆزى
قوماندانلىق قىلىپ، دۇشمەن ئارمىيىسىنىڭ كەينىدىن قوغلاپ
يۈرۈش قىلىدۇ، ئۇلىنىچى كۈنى ئاخشامدا دۇشمەننىڭ ئالدىغا
تۈيدۇرماي ئۆتۈپ، قاچقان دۇشمەننىڭ ئىلگىرىلەش يولىنى
كېسىپ تاشلايدۇ. ئۇندىن ئۇنۇملۇك ستراتېگىيە، جانلىق تاكـ
تىكا قوللىنىپ، ئۆزلىرىدىن يەتتە - سەككىز ھەسسە زور قورالـ
لىق كۈچكە ئىگە بولغان دۇشمەننى تامامەن ئەسىرگە چۈشۈرۈپ،
غەلىبە بىلەن قايتىدۇ. نەتىجىدە، 1945 - يىل 9 - ئاينىڭ
6 - كۈنى ئالتاي ۋىلايىتى دۇشمەندىن تەلتۆكۈس ئازاد قىلـ
ىنىپ، ئالتاي ھەرمىللەت خەلقى ئازادلىق تېڭىنىڭ ئالتۇن نۇرىغا
چۆمۈلىدۇ.

3. ئاسىي بىلەن ئېلىشىش

1940 - يىلىدىن باشلاپ ئالتايدا بولۇپ ئۆتكەن بىرىنـ
چى، ئىككىنچى قېتىملىق قوزغىلاڭنىڭ ئاكتىپ قاتناشقۇچىلىرـ
ىنىڭ بىرى، 1943 - يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىن باشلاپ
ئالتاي رايونىدىكى شېڭ ۋە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى
ئاتلانغان ئىنقىلابىي قوشۇننىڭ ئاساسىي يېتەكچىسى بولغان
ئوسمان، ئالتاي ئازاد بولۇپ كۆپ ئۆتمەي ئۇرۇمچىدىكى مىلـ
لىي مۇناپىقلار بىلەن دەسلەپ مەخپىي، كېيىن ئاشكارا مۇنا-
سىۋەت ئېلىپ بارىدۇ ۋە شۇ جەريانىدا ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا
ئاسىيلىق قىلىش بىلەن ئۆزىنى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ
قوينىغا ئېتىپ، ئۇلارنىڭ سادىق غالچىسىغا ئايلىنىدۇ.
ئوسمانىنىڭ ساقۇنلۇق ھەرىكىتى سېزىلگەن ھامان، دەللـ

قان ئۆز ھاياتىغا دۇچ كېلىدىغان ھەرقانداق خىيىم - خەتەرگە
پىسەنت قىلماي، ئوسماننى ئازغان يولىدىن يانىدۇرۇپ، توغرا
يولغا قايتۇرۇپ كېلىش، ئۇچۇن يىراق يۇرتىغا بېرىپ يېتىـ
ۋالغان ئوسمانىنىڭ يېنىغا ئىككى قېتىم بېرىپ (1946 - يىلى
6 - ئايدا ئۆزى بىر قېتىم، 8 - ئايدا ئىسھاقبېك بىلەن بىر
قېتىم) سەممىي ھالدا نۇرغۇن خىزمەت ئىشلەيدۇ. لېكىن
ئوسمان ئۇنىڭ سەممىيەتلىك بىلەن ئېيتقان توغرا نەسىھىتىگە
پەرۋا قىلمايدۇ، ئەكسىچە ئىنقىلاب يولىدىن بارغانسېرى يىراق
لىشىپ، ئۇرۇمچىدىكى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ۋە ئۇنىڭ
قولچوماقلىرى بىلەن تېخىمۇ بەتتەرەك ئاپاق - چاپاق بولۇشۇپ،
باردى - كەلدىسىنى بارغانسېرى قويۇقلاشتۇرىدۇ. ئوسمان،
گومىنداڭنىڭ نۇرغۇن قېتىم ئادەم ئەۋەتىپ تەقدىم قىلغان
ئالتۇن - كۈمۈش، تاۋار - دۇردۇن، گەزمال، چاي - تۇز،
قەن - گېزەك قاتارلىق سوۋغاتلىرىغا ئىگە بولۇش بىلەنلا قالـ
ماي، مىلتىق، پىلىموت، تاپانچا، گىرانات، ئوق - دورا قاتارـ
لىق نۇرغۇنلىغان ھەربىي قورال - ياراغ ئەسلىھەلەرنى، ئۇنـ
لىغان مەسلىھەتچىلەرنى، ھەربىي تەربىيىچىلەرنى ھەتتا رادىئاتسـ
يە ئۇسكۇنىلەرنى، رادىسلارنى ئېلىپ ئۇچ ۋىلايەت ۋاقىتلىق
يەرلىك ھۆكۈمىتىگە تاقابىل تۇرماقچى بولىدۇ.

گومىنداڭنىڭ بۇنداق ھەر تەرەپلىمىلىك «خالىسانە» يار-
دىمىگە ئىگە بولغان ئوسمان بىردىنلا ئۆزىنى تەڭدىشى يوق،
قالتىس ئادەم دەپ ھېسابلاپ بىر مەزگىل كۆرەڭلەيدۇ. شۇنىڭ
بىلەن ئۇ، 1947 - يىلى 2 - ئايدا ئاشكارىدىن - ئاشكارا قورالـ
لىق توپلاڭ تۇغدۇرىدۇ. دەسلەپتە بۇرۇلتوقاي ناھىيىسىدىكى
ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىغا ھۇجۇم قىلىدۇ. ئاندىن ئالتاي ناھىيىسـ
نىڭ شىبەتى، بىتەۋىر قاتارلىق جايلىرىدىكى خەلق ئاممىسىنى
بۇلاپ - تالاشقا ئۇرۇندىدۇ. ھۆكۈمەت خادىملىرىغا تەھدىت قېلىپ
خەلقنىڭ مال - مۈلكىنى قوغداۋاتقان مىللىي ئارمىيە قىسىملىـ

رىمزىنىڭ تۇرغان جايلىرىغا كېلىپ ھەدەپ بۇزغۇنچىلىق ھەرىكىتىنى ئېلىپ بارىدۇ. مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا مىللىي ئارمىيىمىزنىڭ ئالتايدىكى قىسىملىرى ئۆزىنى قوغداپ قايتۇرمازەرە بەرىشكە مەجبۇر بولىدۇ، نەتىجىدە ھەر ئىككى تەرەپ كەسكىن ھەرىكەت ئېلىپ بېرىشقا توغرا كېلىپ، ئۇرۇش پارتلايدۇ. ئەلگىر - كېيىن چوڭ - كىچىك ئون نەچچە قېتىم جەڭ ئېلىپ بېرىلىدۇ، بۇ جەڭلەرنىڭ ھەممىسىدە دەلىلقان ئۆزى مىللىي ئارمىيە باش قوماندانلىق شتابىنىڭ يولبورۇقىغا ئاساسەن ئۇرۇش پىلانىنى تۈزۈپ، ئۇرۇشقا ئۆزى بىۋاستە قوماندانلىق قىلىدۇ. جۈملىدىن ئۈچ ۋىلايەت خەلقىنىڭ قوللىشى ۋە يېقىندىن يارەدەم بېرىشى، مىللىي ئارمىيە جەڭچى، ئوفىتسىرلىرىنىڭ پىداكارانە جەڭ قىلىشى نەتىجىسىدە (بەزىبىر ئالاھىدە سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ۋاقتىلىق بەزى ئوڭۇشسىزلىقلار كۆرۈلگەن بولسىمۇ)، قېنى قىزىپ، نېيىتى قارىيىپ، ئىنقىلاب بوراننىنى توسۇماقچى بولغان باندىت ئوسمان بارلىق غالچىلىرى، گومىنداڭچى ھەمنەپەسلىرى بىلەن بىللە ئالتاي داۋانىدىن تازىلىنىپ، بەيتىك تېغىغا، كېيىن گۇچۇڭ، مورى جىمسار قاتارلىق جايلارغا ھەيدىۋېتىلىدۇ، شۇنىڭ بىلەن ئالتايدىكى ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ مېۋىسى قوغدىلىپ، ئالتاي ھەر مىللەت خەلقىنىڭ تىنچ، خاتىرجەملىك ھاياتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلىدۇ.

دەلىلقان سۇگۇربايۇۋنىڭ مىللىي ئازادلىق ئىنقىلابىي ئىشلىرىغا سىڭدۈرگەن تۆھپىسى يۇقىرى باھالىنىپ ئۈچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتى بىلەن خەلق تەرىپىدىن كۆپ قېتىم مەدھىيىلىگەندىن تاشقىرى، خەلق قەھرىمانى، دېگەن ئاتاق ۋە خەلق قەھرىمانى نامىغا ئالتۇن ئوردىنىغا ئېرىشىدۇ، يەنە بىر قانچىلىغان ئالتۇن ئوردىن، مېدالىلار بىلەن مۇكاپاتلىنىپ خەلقنىڭ بىر ئىنقىلابىي رەھبىرى بولۇپ تونۇلىدۇ.

9. ۋەتەن پۈتۈنلىكى يولىدا

دەلىلقان سۇگۇربايۇ ۋەتەننىڭ پۈتۈنلۈكىنى قوغداپ، ۋەتەننىڭ تەقدىرىگە دائىم يېقىندىن كۆڭۈل بۆلۈپ كەلدى، جۈملىدىن ۋەتەننىڭ ئىستىقبالىنىڭ ئىنتايىن پارلاق ئىكەنلىكىگە تولۇپ - تاشقان ئىشەنچ بىلەن قارىدى. بۇنى تۆۋەندىكى مۇنداق بىر قانچە ئەمەلىي مىسالاردىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ:

1) 1949 - يىلى كۈزدە ئالتاي، بۇرچىن ناھىيىلىرىنىڭ كۈتى، قاراسۇ، شىبەلەك، كۆكەك قاتارلىق جايلاردىكى ئامما ئىچىگە بېرىپ، تۆۋەننىڭ ھەر تەرەپلىمىلىك ئەھۋالىنى كۆزدىن كۆچۈرۈۋاتقان دەلىلقان، 8 - ئاينىڭ 17 - كۈنى ئەخمەتجان قاسىمنىڭ غۇلجىدىن ئەۋەتكەن تېلېگراممىسىنى تاپشۇرۇپ ئالىدۇ. تېلېگراممىدا: ئۆزلىرىنىڭ 9 - ئاينىڭ ئوتتۇرىسىدا ئېچىلماقچى بولغان تۇنجى قېتىملىق پۈتۈن مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ بىرىنچى يىغىنىغا قاتنىشىش ئۈچۈن بېيجىڭگە يارىدەم قىلىقى، شۇڭا، دەلىلقانىنىڭ چاقماق تېزلىكىدە غۇلجىغا يېتىپ كېلىشى ئېيتىلغان. بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان دەلىلقان تۆۋەندە ئېلىپ بېرىۋاتقان كۆزدىن كۆچۈرۈشنى يېرىم يولدا توختىتىپ قويۇپ، شەھەرگە قايتىپ كېلىپ، دەرھال سەپەرگە چىقىشنىڭ جىددىي تەييارلىقىغا كىرىشىپ كېتىدۇ، شۇنداقتىمۇ ئۇ ھارغان ئاچقانلىقىغا قارىماي ئائىلە ئەزالىرىنى يىغىپ، ئۇلارغا: «بىز بۇ قېتىم جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ داھىسى ماۋزېدۇڭنىڭ تەكلىپىگە ئاساسەن، پۈتۈن مەملىكەت بويىچە چاقىرىلغان ئۇلۇغ بىرىنغىنىغا قاتنىشىش ئۈچۈن كېتىۋاتىمىز؛ بۇ يىغىندا پۈتۈن مەملىكىتىمىزدە بىر تۇتاش ھاكىمىيەت قۇرۇلماقچى، بىرلىككە كەلگەن، دېموكراتىك يېڭى جۇڭگو قۇرۇلماقچى. بۇ پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنىڭ ئۆزۈندىن بۇيان تەشنا بولۇپ كۈتۈپ كەلگەن ئارزۇسى ئىدى. جۈملىدىن شىنجاڭدىكى ھەر مىل-

لەت خەلقىنىڭمۇ ئارزۇسى، ئۈمىد - تىلىكى، چۈنكى پۈتۈن مەم-
لىكەت خەلقى بىلەن شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقى ئەزەلدىن
تەقدىرداش بولۇپ كەلگەن، بۇندىن كېيىنمۇ ئەشۇنداق بولۇپ-
رىدۇ. دېمەك، كىشىلەر ئارزۇ قىلىپ كەلگەن ئۇلۇغ مەقسەت
ئەمدىلىكتە ئەمەلىيەتكە ئايلىنىدىغان بولدى، بۇ بىر خۇشاللىنارلىق
زور ۋەقە. مۇشۇنداق بىر دەۋر بۆلگۈچ ئۇلۇغ ئەھمىيەتلىك يىغىنغا
بېرىپ قاتنىشىش پۈرستىگە ئىگە بولۇش، مەن ئۆچۈن ئىنتايىن
چوڭ بەختلىك ئىش» دەيدۇ. دەلىلقان بۇندىن بۇرۇنمۇ ئائىلە
تاۋابئاتلىرىغا جۈڭگو ئىنقىلابىنىڭ كېلەچەك ئىستىقبالى، جۈڭگو
كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنى ئازادلىققا
ئېرىشتۈرۈش يولىدا ئېلىپ بارغان جاپا - مۇشەققەتلىك كۈرەش
تارىخى ھەققىدە ۋە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ ئۇزۇنغا قالماي
بەربات بولىدىغانلىقى توغرىسىدا نۇرغۇن قېتىم سۆزلەپ كەلگەندى.

2) دەلىلقان 1948 - يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىن باش-
لاپ جۈڭگو كومپارتىيىسى، خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى، ئۇمۇمەن
جۈڭگونىڭ ئىستىقبالى توغرىسىدا يالغۇز ئۆز ئائىلە تاۋابئاتلىرىغىلا
داۋاملىق تەلىم - تەربىيە ئېلىپ بېرىش بىلەنلا قانائەتلىنىپ
قالماستىن، تېخىمۇ ئىلگىرىلەپ باشقىلارغىمۇ مەلۇم دائىرىدە قە-
دەممۇ قەدەم تەربىيە خىزمىتى ئېلىپ باردى. 1948 -يىلى
7 - ئايدا ئېچىلغان بىر قېتىملىق ئىدارە باشلىقلىرى يىغىنىدا
ئۇ، جۈڭگو كومپارتىيىسى قايسى يىلى، قايسى ۋاقىتتا، قەيەردە
قانداق قۇرۇلغانلىقىدىن تارتىپ، ئۇنىڭ سىياسىي خاراكتېرى،
مەقسىتى شۇنىڭدەك ئوتتۇزيىلغا يېقىن ۋاقىت جەريانىدا ئېلىپ
بارغان ھەر تەرەپلىمىلىك ئىنقىلابىي ھەرىكەتلىرى؛ بۇ-
لۇپمۇ كومپارتىيە رەھبەرلىكىدىكى 8 - ئارمىيە ۋە 4 - ئار-
مىيىنىڭ ياپون تاجاۋۇزچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشتا رەئىس ماۋزې-
دۇڭ، باش قوماندان جۇدېلەرنىڭ يېتەكچىلىكىدە پىداكارلىق
بىلەن كۆرسەتكەن ئۇلۇغ خىزمەتلىرى؛ جۈملىدىن 1946 - يى-

لىنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىن بۇيان يەنە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلە-
رىنىڭ قارشى ئازادلىق ئۇرۇشى ئېلىپ بېرىۋاتقانلىقى؛ بۇ
جەريانىدا خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى سېپىنىڭ بارغانسېرى كې-
ڭىيىپ مەملىكەتنىڭ نۇرغۇن زېمىنىنى ئازاد قىلغانلىقى؛ ئۇچ ۋې-
لايەت ھۆكۈمىتى بىلەن مىللىي ئارمىيىنىڭ قارشى تۇرىدىغىنىمۇ
گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ئىكەنلىكى، دېمەك ئومۇمىي نىشان بىر؛
دۈشمەننىڭ ئورتاق ئىكەنلىكى توغرىسىدا تەپسىلىي توختىلىپ
ئۆتىدۇ. ئاخىرىدا يىغىن ئىشتىراكچىلىرىنى مەملىكەت بويىچە
ئىچكى ئۆلكىلەردە ئېلىپ بېرىلىۋاتقان خەلق ئازادلىق ئۇرۇشىنىڭ
ئۇلۇغ غەلىبىسىگە نىسبەتەن خۇشاللىق ۋە ھېسداشلىق تۇيغۇدا بو-
لۇپ، ئۇلارنىڭ قولغا كەلتۈرگەن غەلىبىلىرىنى كىشىلەر ئارىسىدا
تەشۋىق قىلىشقا، ئۆلكىمىز شىنجاڭدىكى تېخىچە گومىنداڭ ئەكـ
سىيەتچىلىرىنىڭ قانلىق چاڭگىلىدا تۇرۇۋاتقان يەتتە ۋىلايەت
خەلقىنى بالدۇراق ئازادلىققا ئېرىشتۈرۈش يولىدا كۆپرەك كۈچ
چىقىرىپ ھەسسە قوشۇشقا چاقىرىدۇ.

3) 1948 - يىلى 12 - نويابردا، غۇلجا ئىنقىلابىنىڭ غەلىبىگە
ئېرىشكەنلىكىنىڭ تۆتىنچى يىللىقىنى تەبرىكلەش مۇناسىۋىتى بىلەن
«مەملىكەتنىڭ ئىچكى - تاشقى ۋەزىيىتى» نامىدا قىلغان
دوكلاتنىڭ 2 - قىسمىدا: «..... ھازىر ئىچكى ئۆلكىلەردە ئازاد-
لىق ئۇرۇشى ئېلىپ بېرىلىۋاتىدۇ، ئۇرۇشنىڭ بىرىنچى دەرىجە-
لىك جىنايەتچىسى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى، چۈنكى ئۇلار خەلق
مەنپەئىتىگە قارشى ھەرىكەت قىلىۋاتىدۇ، ۋەتىنىمىزنى ئامېرىكا
جاھانگىرلىكىگە سېتىۋېتىشكە ئۇرۇنماقتا. شۇڭا پۈتۈن جۈڭگونىڭ
تىنچلىقپەرۋەر خەلق ئاممىسى ئۆز ئەركىنلىكى بىلەن ھۆرلـ
كىنى يىقىلاپ، غەزەپ دولقۇنى بىلەن ئازادلىققا چىقىش يو-
لىغا ئاتلاندى. بۇنىڭغا جۈڭگو كومپارتىيىسى رەھبەرلىك قىلـ
ماقتا ..... بۇ ئۇرۇشتا ئامېرىكا جاھانگىرلىكى قورال - يا-
راغ تەرەپتىن بولسۇن، ئىقتىسادىي تەرەپتىن بولسۇن گومىنداڭـ

غا كۆپلەپ ياردەم بېرىپ كېلىۋاتىدۇ.....

... ئامېرىكىنىڭ ئۇرۇش پىلانلىغۇچىلىرى خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى ئۈچ ئاي ياكى ئالتە ئاي ئىچىدە گومىنداڭ ئارمىيىسى تەرىپىدىن چوقۇم مەغلۇپ قىلىنىدۇ، دەپ پۈتۈن ئىناقلىنىدى؛ ئۇرۇش باشلانغاندىن بۇيان ئۈچ ئايمۇ ئۆتتى، ئالتە ئايمۇ ئۆتتى، لېكىن خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى مەغلۇپ بولمىدى، مەغلۇپ بولۇش بۇياقتا تۇرسۇن، ئامېرىكىنىڭ ھەر تەرەپلىمە ياردىمىگە يۆلەنگەن گومىنداڭ ئەسكەرلىرى پۈتى كۆيگەن توخۇدەك دۇكۇلاشلىماقتا.....

پۈتۈن جۇڭگو خەلقىنىڭ مىللىي ئازادلىق ئۇرۇشىنىڭ ئاخىرقى غەلىبىسىگە ئىشەنچىسى كامىل. ..... 1948 - يىلى 30 - ئىيۇن غا قەدەر خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى تەرىپىدىن ئازاد قىلىنغان يەر كۆلىمى بۇرۇنقى ئازاد رايونلار بىلەن قوشۇلۇپ 2 مىليون 390 مىڭ كۋادرات كېلومېتىرگە يەتتى، بۇ، پۈتۈن مەملىكەت زېمىنىنىڭ 40 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ. بۇنى فرانسىيە دۆلىتىنىڭ زېمىنى بىلەن سېلىشتۇرغاندا، ئۇنىڭدىن تۆت ھەسسە چوڭ. ئازاد قىلىنغان جايلاردىكى ئادەم سانى 168 مىليون، بۇ پۈتۈن جۇڭگودا ياشىغۇچى خەلقنىڭ 37 پىرسەنتىگە تەڭ. ئۇنىڭدىن 30 مىليون ئارتۇق ..... گومىنداڭنىڭ قانۇن تۈزۈش پالاتاسىنىڭ بىر يېغىندا، دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرى خې يىڭ چىڭ ئازادلىق ئارمىيىمىزنىڭ ئۇتۇقلىرى توغرىسىدا چۈشەنچە بېرىشكە مەجبۇر بولۇپ تۆۋەندىكىدەك دوكلات قىلىپ، «گومىنداڭ ئارمىيىسى ئىككى يىللىق ئۇرۇشتىن كېيىن ئادەم تەرەپتىن، قورال تەرەپتىن گوڭچەنداڭ ئارمىيىسىگە نىسبەتەن ئىسال ئەھۋالغا چۈشۈپ قالدى .....» دېگەن. مانا بۇ خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ ئاخىرقى غەلىبىسىگە ئېرىشىدىغانلىقىغا گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ ئۆزلىرىنىڭمۇ ئىقرار بولغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ ..... گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى مەيلى قانداق كەسكىن چارە كۆرمىسۇن، خەلق ئازادلىق ھەرىكىتىنى توسيالمايدۇ. چۈنكى خەلق ئارمىيىسىنىڭ تۇتقان يولى، قوللانغان سىياسىتى پۈتۈن جۇڭگودىكى 450 مىليون خەلقنىڭ تېلىكىگە ئۇيغۇن. شۇڭا، يېقىن كېلەچەكتە مۇستەقىل، ئەركىن خەلقچىل يېڭى جۇڭگو ھۆكۈمىتى چوقۇم دۇنياغا كېلىدۇ دەپ ئىشىنىمىز.» دېگەن. شۇ چاغدا ئالتايدا چىقىدىغان «بىرلىك ژۇرنىلى» 48 - يىل 11 - 12 - قوش ئايلىق سانىنىڭ 20 - 21 - 22 - بەتلىرىدىن ئېلىندى).

4) دەللىقان سۈگۈربايوۋ 1949 - يىلى 20 - ئاۋغۇست كۈنى ئوسمانغا يازغان بىر ئوچۇق خېتىدە: «جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى بىلەن قارا ھاكىمىيەتكە قارشى يۈرگۈزگەن كۆرۈشىنىڭ نەتىجىسى زور ئۈستۈنلۈككە ئېرىشتى، پات ئاردىدا پۈتۈن جۇڭگو مەملىكىتىدىن ئەكسىيەتچىلەرنى ھەيدەپ چىقىرىدۇ. ھازىرنىڭ ئۆزىدىلا يېڭى جۇڭگونىڭ قۇرۇلۇش مەسىلىسى ئۈستىدە مۇزاكىرە قىلىپ بېرىلمۇاتىدۇ. ئۆلكىمىز شىنجاڭدىكى قارا كۈچلەرمۇ تۆپ يىلتىزى بىلەن يوقىلىش ئالدىدا تۇرماقتا، ئۇلار ھەر قانچە جان تالاشقىنى بىلەن ئۆزىنى قۇتۇلدۇرۇپ قالالمايدۇ، ئۇلارنىڭ قۇياشى پېتىپ، تىنىقى توختايدىغان ۋاقىت يېقىنلاشتى. شۇڭا، ئەلنى ئازدۇرۇپ، خانۇۋەيرانچىلىق، توزغۇنچىلىققا ئۇچراتماي، ئۆزىنىڭ باشلاپ ئاتا ماكانىمىز ئالتايغا يېتىپ كېلىدىغان بولسىڭىز، ھەممىدە بۇندىن كېيىن ئۆتكەنكى خاتالىقتىن قول ئۈزۈپ، سەمىمىيەتلىك بىلەن خىزمەت كۆرسەتسىڭىز، بىممەسلىكتىن ئۆتكۈزگەن خاتالىقىڭىزنى ھۆكۈمەت كېچىرىم قىلىپ ئۆز قوچىقىغا ئالىدۇ. ئازغاشقانلىقىڭ ئەيىبى يوق، يېڭىباشتىن يۈرتىنى تاپقاچقا.» دەپ يازغان. (بۇ سۆز ئەينى ماتېريالدىن ئۈزۈندە قىلىپ ئېلىندى)

يۇقىرىدىكى بىر نەچچە مىسالالاردىن دەللىقان سۈگۈربايوۋنىڭ پۈتۈن مەملىكەت تەقدىرىگە ئىزچىل ھالدا يېقىندىن كۆڭۈل بۆلۈپ كەلگەنلىكىنى، جۇڭگو كومپارتىيىسى رەھبەرلىكىدە

ئېلىپ بېرىلغان ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى ئۇرۇشنىڭ ۋە خەلق ئازادلىق ئۇرۇشىنىڭ قولغا كەلتۈرگەن غەلىبىسىگە ئىنتايىن خۇشاللىق ۋە مەغرۇرلۇق ھېسسىياتتا بولۇپ، بۇ غەلىبە بىلەرنىڭ يېراق چەت جايلاردىكى ئاكتىۋال تەرغىباتچىلىرىدىن بولغانلىقىنى، پۈتۈن مەملىكەت تەقدىرى بىلەن شىنجاڭ تەقدىرىنى بىر گەۋدە قىلىپ قاراپ كەلگەنلىكىنى ئىنىق كۆرۈپ ئالغىلى بولىدۇ.

نەمۇنىلىك ئىش ئىزلىرى

1. دائىم خەلق غېمىنى ئويلاش

1944 - يىلنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە، ئالتاينىڭ ئالتە يېرىم ناھىيىسىنىڭ خەلقى گومىنداڭنىڭ تۆمۈر چەمبىرىدىن قۇتۇلۇپ، قايا، جېمىنەي ناھىيىلىرىدىن باشقا قالغان تۆت يېرىم ناھىيە خەلقى ئىلگىرى پەقەت چىگگىل، كۆكتوقايدىن ئىبارەت ئىككى ناھىيە خەلقىلا ماكانلىشىپ كەلگەن زېمىنگە ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ. ئەمما بۇ خۇشاللىنارلىق زور ئىشنىڭ كەينىدە ئىنتايىن خەتەرلىك بىر ۋەزىيەت كۆرۈنۈپ تۇراتتى، ئۇ بولسىمۇ، ئۆر ئالتاينىڭ قىرىق گرادۇس (40°) لۇق قەھرىتان قىش - زېمىستانىدىن شۇنچە كۆپ چارۋىلارنى (بۇرۇن ئىككى ناھىيە چارۋىسى قىشلايدىغان يەرگە ئەمدىلىكتە تۆت يېرىم ناھىيىنىڭ چارۋىسى قىشلاشقا توغرا كېلەتتى) قانداق قىلىپ خەيىم - خەتەرسىز ئۆتكۈزۈش؛ ئەگەر ئاپەت يۈز بېرىپ، چارۋا مالالار قىرىلىپ كېتىدىغان بولسا تۇرمۇش قىيىنچىلىقى ھەتتا ئاچلىقتىن ئادەم ئۆلۈشتەك خەۋپلىك ۋەزىيەتنىڭ كېلىپ چىقىشىدەك خەلق ئاممىسىنىڭ جانجان مەنپەئىتىگە بىۋاستە مۇناسىۋەتلىك بىر چوڭ مەسىلە مەۋجۇت ئىدى،

چۈنكى ئۇ چاغدا ئالتاي ساپ چارۋىچىلىق ئىگىلىكىنى ئاساس قىلغان بولغاچقا، خەلقنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇش مەنبەئى چارۋا مەھسۇلاتلىرى ئىدى. يەنە بىر تەرەپتىن چىگگىل، كۆكتوقاي ئىككى ناھىيە ئوتلىقىنىڭ ئەڭ كەڭ، ئەڭ مۇنبەت قىشلاقلىرىدىن بولغان بەيتىك تېغىنىڭ جەنۇب تەرىپى بىلەن گوبى قۇملىقىنىڭ (جوڭغارىيە ئويمانلىقىنىڭ) شەرقى جەنۇب تەرەپ ياقىسى گۇچۇڭ، مورى، جېمىسار ناھىيىلىرى بىلەن تۇتاشقان بولۇپ، بۇ يەرلەر گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ گۇچۇڭنى ئاساسىي بازا قىلىپ ئورۇنلاشقان ماكانى ئىدى. مۇشۇنداق ئەھۋالدا تۆت يېرىم ناھىيىنىڭ بىرقانچە يۈزمىڭ چارۋىسىنى ئىككى ناھىيىنىڭ دائىرىسى تار، قار قېلىن ياغىدىغان، بوران - چاپقۇنى تولا، سوغۇقى قاتتىق قىشلاقلىرىغا ئورۇنلاشتۇرۇپ، چارۋىلارنى جۇتقا ئۇچراتماي قىشتىن ئامان - ئېسەن ئۆتكۈزۈش، كەم دېگەندە ئاپەتتىن كېلىدىغان چىقىمنىڭ ئىمكان قەدەر ئازراق بولۇشىنى قولغا كەلتۈرۈش مۇشكۈل ئۆتكەل ئىدى.

دەلىلقان سۇگۇربايوۋ خەلقنىڭ چارۋا مالىلىرى بىلەن ھايۋاتلىرىغا چوڭ خەتەر تۇغدۇرۇش ئېھتىمالى بولغان بۇ ئەھۋالنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن ئالاھىدە كۆكۈل بۆلۈپ چارە - تەدبىر ئىزدەيدۇ. بىرىنچىدىن، مەخسۇس بىر قورالنىق مۇھاپىزەت ئەترىتىنى تەشكىللەپ، بىر قىسىم چارۋا مالالارنىڭ ئىمكان قەدەر بەيتىك بىلەن گوبى قۇملىقى تەرەپكە ئىلگىرىلەپ بېرىپ قىشلاپ قايتىشىغا شارائىت يارىتىدۇ؛ ئىككىنچىدىن، قوشنا دۆلەت موڭغۇلىيە خەلق رىسپوبلىكىسى بىلەن مۇناسىۋەتلىشىپ، بەيتىك، قاپتىق قاتارلىق جايلاردىكى چېگرىنىڭ ئۇلارغا تەۋە، بىزنىڭ زېمىن بىلەن تۇتاش ئوتلاقلىرىدىن بىر قىسىم قىشلاقلىرىنى ئارىيەت ئېلىپ، بىر قىسىم چارۋىچىلارنى ئاشۇ تەرەپكە كۆچۈپ بېرىپ، چارۋىلىرىنى قىشلىتىپ قايتىشقا ئورۇنلاشتۇرىدۇ. ئۇچىنچىدىن، قولدا بار ئوتلاقلارنى ئىقتىسادچانلىق بىلەن باشقۇرۇپ، ئۇنۇملۇك پايدا

دىلىنىش ئۈچۈن مەخسۇس كومىسسىيە قۇرۇپ مەسئۇل قىلىدۇ. مۇشۇ خىل چارىلەرنى تېپىش نەتىجىسىدە ئوتلاق يېتىشمەسلىك مەسىلىسى پۈتۈنلەي ھەل بولۇپ كەتمىسىمۇ، ئومۇمەن ئالغاندا، شۇ يىلقى قىشتىن ئۆتۈش خېلى ئوڭۇشلۇق بولىدۇ، مۇتلەق كۆپ سانىنى تەشكىل قىلغان كىشىلەرنىڭ تۇرمۇشىدا ئالاھىدە چوڭ قىيىنچىلىق كۆرۈلمەيدۇ. شۇنداقتىمۇ بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ تۇرمۇشىدا يەنىلا ئۆزلىرى ھەل قىلىپ كېتىشكە تەس بولغان ئېغىر قىيىنچىلىق ئەھۋاللىرى يۈز بېرىدۇ، ھەتتا ئايرىم ئازسانلىق كىشىلەرنىڭ قوللىدىكى ئاز - تولا چارۋىلىرى جۇتقا ئۇچراپ كېتىپ، ئۆزلىرى ئاچلىقتىن ئۆلۈپ قېلىش خەۋپى كۆرۈلىدۇ.

دەلىلقان سۇگۇربايوۋ ئاچ - زېرىنلىق ۋەزىيەتنىڭ يۈز بېرىش ئېھتىمالىنى بۇرۇنلا مۆلچەرلەپ، ۋاقتىلىق ھۆكۈمەت ئىگىدارچىلىقىدىكى چارۋا مالىدىن 2000 باش قوي، 200 باش چوڭ مالنى چارۋىچىلار زىچ ئولتۇراقلاشقان ئىككى ئورۇننى ئاساس قىلىپ سويدۇرۇپ، زاپاس ئوزۇقلۇق تەرىقىسىدە ساقلىتىپ قويغانىدى. چارۋا مالىلار تۆللەيدىغان ئەتىيازدىكى سېرىق تال مەزگىلىدە بۇ زاپاس ساقلانغان گۆشلەر كۈندىلىك تۇرمۇشتا ئىستېمال قىلىنىپ، ئامالسىز قالغان ئائىلىلەرگە ھەقسىز ئۈلەشتۈرۈپ بېرىلدى؛ كۈندىلىك تۇرمۇش ئۆتكۈزۈشتە ئىلاجسىز قالغان يوقسۇل ئائىلىلەرنى ھاللىق، باي ئائىلىلەرگە بۆلۈپ ئورۇنلاشتۇرۇپ، ياز بويى مال سۈتى بىلەن ئوزۇقلاندۇرۇش (ھاللىق، باي ئائىلىلەرگە كەمىغەل ئائىلىلەرنى ئۆزۈقلاندۇرۇش رۇشنى ۋەزىپە قىلىپ ئورۇنلاشتۇرۇلغان) چارىلىرىنى قوللىنىش ئارقىلىق مال - ۋارانلىرى ئاپەتكە ئۇچراپ، ھايات ئۆلۈم خەۋپى ئاستىدا قالغان نۇرغۇنلىغان كىشىلەر ۋاقتىدا ئۆلۈم ئاپىتىدىن ئامان ساقلاپ قېلىندى.

2. قاراتالدىن ئاشلىق ئالدۇرۇپ، مالىيە ھېسابىغا قازان ئاسقۇزۇش

1945 - يىلى كۈزدە يۇقىرىقىمدەك بىرقاتار چارە - تەدبىرلەر ئارقىلىق چارۋىچىلارنىڭ ئېغىر تۇرمۇش قىيىنچىلىقى قەدىر ئەھۋال ھەل قىلىنىپ، ئۆلۈم خەۋپىدىن قۇتۇلدۇرۇپ قېلىنغان بولسىمۇ، لېكىن شۇ يىلنىڭ ئاخىرىسىدىن 1946 - يىلىنىڭ ئەتىيازىغا كەلگەندە، يوقسۇل ئائىلىلەرنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇشىدا ھايات - ماماتلىققا زىچ مۇناسىۋەتلىك بولغان جىددىيلىك يەنە كۆباشتىن پەيدا بولدى. چۈنكى ئالدىنقى مەزگىلدە قوللانغان چارە - تەدبىرلەر ئۆز نۆۋىتىدە خەتەرلىك ۋەزىيەتنى پەسەيتىشتە چوڭ رول ئوينىغان بولسىمۇ، ئەمما مەسىلىنى تۈپتىن ھەل قىلىپ كېتەلمىدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئالىاي ئازاد بولغان بولسىمۇ، گومىنداڭ مەزگىلىدە جەمئىيەتنىڭ ئىقتىسادىي ئاساسى گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنىڭ بۇلاپ - تالىشى، بۇزۇپ - چېچىشى تۈپەيلىدىن قاتتىق ۋەيران بولغان، يەنە كېلىپ گومىنداڭنىڭ ئۈچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتىگە قالدۇرۇپ كەتكىنى ئېغىلىكى قاتتىق ۋەيران بولغان جەمئىيەت بىلەن نەچچە يىل تېرىلماي ئاق قالغان ئېتىزلار، ھاكىقىراپ قۇرۇق، بوش قالغان ئىسكىلاتلار ئىدى. مۇشۇنداق شارائىتتا يۈز بەرگەن خەلق تۇرمۇشىدىكى ئېغىر قىيىنچىلىق ۋەزىيىتى يېڭى قورۇلغان ھۆكۈمەتنىڭ جۇملىدىن ئۇنىڭ ئاساسلىق مەسئۇلى بولغان دەلىلقاننىڭ بېشىنى قاتۇرغان ئىنتايىن مۇشەققەتلىك بىر مەسىلە بولۇپ قالدى. بۇ چاغدا دەلىلقان ھۆكۈمەت مالىيىسىدىكى ئاز - تولا ئىقتىسادنىڭ بىر قىسمىنى ئاجرىتىپ، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئالتايدا تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىسى ئارقىلىق سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن مۇناسىۋەتلىشىپ، سوۋېتنىڭ زايسان رايونىنىڭ قاراتال دېگەن يېرىدىن جېمىنەي چېگرىسى (مايقاپچىغاي چېگرىسى دەپمۇ ئاتى-

لمدۇ) ئارقىلىق مىڭ تونىنا بۇغداي سېتىپ ئېلىپ، ئۇنىڭ بىر قىسمىنى كۇندىلىك يېمەك - ئىچمەكتىن قېيىنچىلىقى ئېغىر ئائىلىلەرگە پۇلسىز، ئاز - تولا ئىقتىسادىي قۇدرىتى بار ئائىلىلەرگە نىسبەتەن تارقىتىپ بەردى. يەنە بىر قىسمىنى ئالتاي شەھىرىدە، بۇرچىن بازىرىدا ھۆكۈمەت تەرىپىدىن چوڭ قازان ئاسقۇزۇپ، پاناھسىز ياشانغانلار، تۇل خوتۇن، يېتىم - يېسىر-لەرنى بىرقانچە ئاي تاماق بىلەن تەمىنلىدى. بۇ چارە شۇ چاغدا خەلق ئاغزىدا «قاراتالدىن ئاشلىق ئالدۇرۇپ، مالىيە ھېسابىغا قازان ئاسقۇزۇش» دەپ ئاتالغان‌ئىدى. بۇندىن تاش-قىرى يەنە تۇرمۇشتا قىيىنچىلىقى بولسىمۇ، ئېچىي بار، ئەمگەك كۈچى بار ئائىلىلەرنى تەشكىللەپ ياكى تەشەببۇس قىلىپ، قە-رەن دەريا‌سى، ئېرتىش دەريا‌سى، بۇرچىن، قابا دەريالىرى، ئۇلۇغچۆر كۆلى قاتارلىق جايلاردا بېلىق ئولاش، سۇ ياغمىقى قازاقچى ئۇچ بۇرۇش دەپ ئاتالمىدۇ) سۈزۈپ ئېلىش ئۈسۈل-لىرى بىلەن كۆن ئۆتكۈزۈش ئىشلىرى ئېلىپ بېرىلدى. ئېچىي بار بەزى ئائىلىلەرگە بانكىدىن قەرز پۇل بېرىپ، ئۇششاق ئىشلەپچىقىرىش بىلەن شۇغۇللانىدۇرۇش ئارقىلىق كۆن كەچۈرۈشىگە يارەدەم قىلىندى. مانا مۇشۇنداق چارە - تەدبىرلەرنىڭ يولغا قويۇلۇشى بىلەن نۇرغۇنلىغان كىشىلەر تۇرمۇشىدا يۈز بەرگەن ئېغىر ئازاب - ئوقۇبەتتىن يەنە بىر نۆۋەت ئوڭۇشلۇق ھالدا قۇتۇلدۇرۇپ قېلىندى. بولۇپمۇ تۇرمۇش ئازابىدىن تۇرکۈملەپ ئۆلۈپ كېتىش ئىشلىرى كۆرۈلمىدى.

3. دارىلئېتام ئېچىپ، پاناھسىز يېتىم بالىلارغا غەمخورلۇق قىلىش

يۇقىرىدا ئېيتقىنىمىزدەك، خەلق تۇرمۇشىدا يۈز بەرگەن ئىككى قېتىملىق چوڭ قېيىنچىلىق — ئاچارچىلىق تېخى ئاخىر-

لاشماي تۇرۇپ، 1946 - يىلى قىشتا پۈتۈن ۋىلايەتنى كەزمەك كېسىلى قاپلايدۇ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئازادلىق تېگى ئاتقىنىغا ئەھ-مىيەت بىر نەچچە ئاي بولغان بولۇپ، ۋىلايەت بويىچە ئالتاي شەھىرىدە چەكلىك دائىرىدىكى بىر داۋالاش ئورنىدىن باشقا دوختۇرخانىلار يوق ئىدى. بار بولغان دوختۇرخانىنىڭ ئۆزىدە-مۇ تەببىي خادىملار بىلەن دورىلارنىڭ بەكمۇ كەمچىل بولغانلىقى قاتارلىق سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن خېلى بىر قىسىم كىشىلەر كېسەلگە گىرىپتار بولۇپ، ساقىيالماي ئۆلۈپ كېتىپ، نۇرغۇن بالىلار يېتىم قالىدۇ. بۇ يېتىم بالىلار مەسىلىسى ئۆزىنى ئوڭشىلۇۋېلىشقا تېخى ئۇلگۈرەلمەيۋاتقان ياش ھۆكۈمەتكە يەنە بىر چوڭ ئىش بولۇپ ئوتتۇرىغا چىقتى. بۇ توغرىسىدا بەزىلەر دارىلئېتام ئېچىشنى تەكلىپ قىلسا، بەزىلەر نۆۋەتتىكى ئىقتىسادىي قىيىنچى-لىقنى چىقىش نۇقتىسى قىلىپ «كارى بولماسلىق» پوزىتسىيىسىدە بولۇشنى تەشەببۇس قىلدى. بۇ چاغدا، دەلىلقان «كارى بولماسلىق» تەرەپدارلىرىنى قاتتىق تەنقىد قىلىپ، ھەر قانداق قىيىنچىلىق بولغان ئەھۋالدىمۇ بۇ بىر قىسىم يېتىم بالىلارنى غەمخورلۇققا ئىگە قىلىشنى نۆۋەتتىكى ئەڭ مۇھىم ئىش قاتارىغا قويۇپ تېزلىكتە ھەل قى-لىشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى مۇئەييەنلەشتۈردى، ھەمدە بۇنى ھەل قىلىشنىڭ چارىسى تەرىقىسىدە مۇنداق ئىككى تەكلىپنى ئوتتۇرىغا قويدى: بىرىنچى، كۆپچىلىككە يۈلىنىش، ئىككىنچى، ھۆكۈمەت كۈچ چىقىرىش. بىرىنچىدىن كۆپچىلىككە يۈلىنىشتە: يېتىم بالىلار-نىڭ ئىجتىمائىي مۇناسىۋىتىنى ئېنىقلاپ، ئەگەر ئۇلارنىڭ يېقىن، تۇغ-قانلىرى ئىچىدە ئۇلارنى بېقىپ باشقۇرۇش ئىمكانىيىتى بولسا، يەرلىك ھۆكۈمەت ئورۇنلىرى ئىگىدارچىلىق قىلىش ۋە نازارەت قىلىش ئاسا-سىدا تۇغقانلىرىنىڭ باشپاناھ بولۇشىغا تاپشۇرۇش؛ ئۇلارنىڭ ئىچە-ىكى مەلۇم ئىقتىسادىي قىيىنچىلىقلىرى بارلىرىغا ھۆكۈمەت تەرەپ-تىن مۇۋاپىق يارەدەم بېرىپ تۇرۇش؛ ئىككىنچىدىن ھۆكۈمەت كۈچ چىقىرىشتا: ھەر قايسى ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىنىڭ ھەتتا ھەربىي

قىسىملارنىڭمۇ چىقىم خىراجىتى ئىچىدىن ئىقتىساد قىلىش ئىمكانىيىتى بارلا خىراجەتنىڭ ھەممىسىنى تېجەپ قېلىپ، ۋىلايەت مەركىزىدە بىر دارىلئېتام ئېچىش دېگەندىن ئىبارەت بولدى. دەلىلقانىنىڭ تەكلىپ پىكرىگە ئاساسەن ئىش كۆرۈلۈپ، يەتتىنچى تەكتىپ بالا مەسلىسى بىرىنچى چارە پىلەن ھەل قىلىندى. قالغان ئەللىك يېتىم بالىنىڭ مەسلىسى ھۆكۈمەت تەرىپىدىن ئېچىلغان دارىلئېتامغا قوبۇل قىلىنىپ، تاماق، ياتاق، كىيىم - كېچەك، ئورۇن - كۆرپە ۋە باشقا كۈندىلىك تۇرمۇشقا لازىملىق نەرسىلەر پىلەن تەمىن ئېتىلدى، جۈملىدىن مەكتەپ تەربىيىسىنى ئېلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلدى.

4 . يېڭى ھايات يولىغا چۈشۈشنىڭ تەشەببۇسكارى بولۇش

ئۇنىڭكەن بىر نەچچە يىللىق ئۇرۇش ۋە تەبىئىي ئاپەت نەتىجىسىدە كېلىپ چىققان خەلق تۇرمۇشىدىكى ئىككى قېتىملىق قىيىنچىلىق ئۈدا بىر يېرىم يىلغا داۋاملىشىپ، 46 - يىلىنىڭ ياز پەسلىدە ئاساسەن ئاخىرلاشقان ياكى پەسەيگەندەك بولدى. شۇڭا دەلىلقان سۈگۈربايۇۋ بۇ خىل قىيىنچىلىقلارنىڭ تەكرارلانماسلىقى ئۈچۈن كىشىلەرنى يېڭى ھايات يولىغا قەدەم قويۇشقا، ئۆزگۈچىگە يۆلىنىپ تۇرمۇش بايلىقىنى يارىتىشقا چاقىردى ۋە مۇنداق تەدبىرلەرنى يولغا قويدى:

بىرىنچىدىن، دېھقانچىلىق كەسپى بىلەن كەڭ كۆلەمدە شۇغۇللىنىشنى يولغا قويدى. ئالتاي ئىلگىرى ساپ چارۋىچىلىق ئېگىلىكى بىلەن شۇغۇللىنىپ كەلگەن رايون بولۇپ، ئومۇمىي نوپۇسنىڭ پەقەت 10% ئەتراپىدىكى كىشىلەرلا دېھقانچىلىق قىلاتتى. دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللانغۇچىلارنىڭ ھەممىسى (ئىنتايىن ئاز سانىدىكى ئايرىم قازاقلارنى ھېسابقا ئالمىغاندا) دېگىدىن تارتىپ يۇز بېرىپ كەلگەن قوزغىلاڭ، بولۇپمۇ 1943 - يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىن باشلاپ ۋۇجۇدقا چىققان پارتىزانلىق ھەرىكەت جەريانىدا بەزەن بىر كۈتۈلمىگەن خەۋپ - خەتەرلەدىن خالى بولۇش ئۈچۈن ئۆزلىرىنى چەتكە ئېلىپ باشقا ۋىلايەتلەرگە يۆتكىلىپ كېتىپ، ئۇلار تېرىپ كەلگەن دېھقانچىلىق ئېتىزلىرى ئىككى، ئۈچ يىل ئىگىسىز يەرگە ئايلىنىپ ئاق قالغانىدى. ئالتاينىڭ زېمىنى كەڭ، سۇ مەنبەسى مول، تەبىئىي شارائىتى ياخشى بولغاچقا، دەلىلقان بۇ تەۋزەل تەبىئىي شارائىتىن پايدىلىنىپ خەلق تۇرمۇشىنى ياخشىلاش مەقسىتىدە چارۋىچىلارنىڭ دېھقانچىلىق بىلەن قوشۇمچە شۇغۇللىنىشىنى تەكرار تەشەببۇس قىلىپ، ۋىلايەت تەۋسىيىسىگە بوز يەرلەرنى ۋە ئېگىسىز ئاق قالغان تېرىلغۇ يەرلەرنى قازاقلارغا تەقسىم قىلىپ بېرىپ، ئالتايدىكى كەڭ قازاق چارۋىچىلارغا دېھقانچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى بىلەنمۇ شۇغۇللىنىش ئىمكانىيىتى يارىتىپ بەردى. نەتىجىدە تەييار تېرىلغۇ يەرگە ئىگە بولغان چارۋىچىلار دېھقانچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى بىلەنمۇ كەڭ شۇغۇللىنىپ تۇرمۇش ئەھۋالى يىلدىن يىلغا تەدرىجىي ھالدا ياخشىلىنىشقا باشلىدى. بۇنى كۆرگەن باشقىلارمۇ دېھقانچىلىققا قىزغىنلىق بىلەن كىرىشىپ بارىدى.

ئىككىنچىدىن، ئالتۇن قېزىش ئارقىلىق ھاللىنىشنى يولغا قويدى. ئالتۇنچىلىق كەسپى بىلەن شۇغۇللىنىش ئالتاي تارىخىدا خېلى بۇرۇنلا مەۋجۇت بولغان ئىش بولسىمۇ، لېكىن ئۇ كەسىپ بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار يەنىلا چەت ۋىلايەت ۋە ئۆلكىلەردىن كەلگەن كىشىلەر بولۇپ، يەرلىك خەلقلەردىن شۇغۇللانغۇچىلار يوق دېيەرلىك ئىدى. مۇشۇنداق ئەھۋالدا پەقەت چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى

گۈدەك ئۇيغۇر، خەنزۇ، خۇيزۇ، رۇس، تاتار قاتارلىق مىللەتلەردىن بولۇپ، بۇلارنىڭ ئىچىدە خەنزۇلار ئالتايدا 1940 - يىلىدىن تارتىپ يۇز بېرىپ كەلگەن قوزغىلاڭ، بولۇپمۇ 1943 - يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىن باشلاپ ۋۇجۇدقا چىققان پارتىزانلىق ھەرىكەت جەريانىدا بەزەن بىر كۈتۈلمىگەن خەۋپ - خەتەرلەدىن خالى بولۇش ئۈچۈن ئۆزلىرىنى چەتكە ئېلىپ باشقا ۋىلايەتلەرگە يۆتكىلىپ كېتىپ، ئۇلار تېرىپ كەلگەن دېھقانچىلىق ئېتىزلىرى ئىككى، ئۈچ يىل ئىگىسىز يەرگە ئايلىنىپ ئاق قالغانىدى. ئالتاينىڭ زېمىنى كەڭ، سۇ مەنبەسى مول، تەبىئىي شارائىتى ياخشى بولغاچقا، دەلىلقان بۇ تەۋزەل تەبىئىي شارائىتىن پايدىلىنىپ خەلق تۇرمۇشىنى ياخشىلاش مەقسىتىدە چارۋىچىلارنىڭ دېھقانچىلىق بىلەن قوشۇمچە شۇغۇللىنىشىنى تەكرار تەشەببۇس قىلىپ، ۋىلايەت تەۋسىيىسىگە بوز يەرلەرنى ۋە ئېگىسىز ئاق قالغان تېرىلغۇ يەرلەرنى قازاقلارغا تەقسىم قىلىپ بېرىپ، ئالتايدىكى كەڭ قازاق چارۋىچىلارغا دېھقانچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى بىلەنمۇ شۇغۇللىنىش ئىمكانىيىتى يارىتىپ بەردى. نەتىجىدە تەييار تېرىلغۇ يەرگە ئىگە بولغان چارۋىچىلار دېھقانچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى بىلەنمۇ كەڭ شۇغۇللىنىپ تۇرمۇش ئەھۋالى يىلدىن يىلغا تەدرىجىي ھالدا ياخشىلىنىشقا باشلىدى. بۇنى كۆرگەن باشقىلارمۇ دېھقانچىلىققا قىزغىنلىق بىلەن كىرىشىپ بارىدى.

ئىككىنچىدىن، ئالتۇن قېزىش ئارقىلىق ھاللىنىشنى يولغا قويدى. ئالتۇنچىلىق كەسپى بىلەن شۇغۇللىنىش ئالتاي تارىخىدا خېلى بۇرۇنلا مەۋجۇت بولغان ئىش بولسىمۇ، لېكىن ئۇ كەسىپ بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار يەنىلا چەت ۋىلايەت ۋە ئۆلكىلەردىن كەلگەن كىشىلەر بولۇپ، يەرلىك خەلقلەردىن شۇغۇللانغۇچىلار يوق دېيەرلىك ئىدى. مۇشۇنداق ئەھۋالدا پەقەت چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى

رىشى بىلەنلا شۇغۇللىنىشنى ئاتا كەسىپ قىلىۋالغان، باشقا كەسىپ
لەر بىلەن شۇغۇللىنىش ئادەتتى يوق بىر تۈركۈم كىشىلەرنى
ئالتۇنچىلىقتەك مېھنەتتى ئېغىر، كىرىمى مۇقىم بولمىغان يېڭى
ھاياتلىق يولىغا باشلاش ئاسان ئىش ئەمەس ئىدى. شۇنداق
بولسىمۇ دەلىلقان باشقىلار بىلەن بىللە تەشۋىقى - تەربىيە
ئىلىپ بېرىپ، ئاممىنى سەپەرۋەرلىككە كەلتۈرۈش خىزمەتلىرىنى
ئىشلىدى. ھۆكۈمەت يېغىندا مۇزاكىرە قىلىش بىلەن ئالاھىدە قارارلار
چىقىرىپ، ئالتۇنچىلىق كەسپى بىلەن شۇغۇللىنىشنى خالىغۇچىلارغا
بانكىدىن تۆۋەن ئۆسۈم بىلەن قەرز پۇل بېرىش، كانچىلىق
ئىشلەپچىقىرىشىغا ئېھتىياجلىق قورالالاردىن لوم، جۆتۈ، كۆرەك
قاتارلىق ئەمگەك قوراللىرىنى ئۆز جايىدا تەييارلاپ بېرىش،
ھەتتا سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بولغان سودا دائىرىسىگە كىرگۈ-
زۈپ، زاكاز قىلىپ سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئالدۇرۇپ بېرىش
(ئۇ زامانلاردا تۆمۈر ئاسانلىقچە تېپىلمايتتى) ئارقىلىق ئۇلارغا
ئىشلەپچىقىرىش ئىمكانىيىتى يارىتىپ بەردى.

ئۇچىنچىدىن، 1946 - يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىن باشلاپ ئىمكە
كى ئۇچ يىل ئىچىدىلا كەمبەغەل چارۋىچىلاردىن، باشقا كەمبەغەل
ئائىلەردىن مىڭلىغان كىشىلەر رەسمىي كان ئىشچىسى ياكى ئىس
تىراتېل (ئىستىراتېل دېگەن كان مەدەنلىرىنى ئۆزلىرى قېزىپ
ئىلىپ كان رايونىغا ئاپىرىپ سېتىپ بېرىدىغانلار) بولۇپ،
بېرال، كۆلۈمبېت قاتارلىق مەدەنلەرنى قېزىش ئىشى بىلەن
شۇغۇللىنىدىغان بولدى. مۇنداق ۋەزىيەتتى ۋۇجۇدقا كېلىشى
ئىجتىمائىي ئەمگەك، ئىقتىسادىي كىرىم تەرىپىدىن ئىلىپ ئېيتقاندا،
كىشىنى خۇشال قىلىدىغان چوڭ ئىش ئىدى. مۇشۇنداق ئەھمىيەت-
لىك ئىشنىڭ ۋۇجۇدقا چىقىشىدا بولۇپمۇ ئۇنىڭ دەسلەپكى مەز-
گىللىرىدە دەلىلقانلىنىڭ سەرپ قىلغان كۈچى، سىڭدۈرگەن مېھنە-
تى ئاز بولمىدى، ھەتتا ئۇ، مۇشۇ ئىش ئۈچۈن بەزى ئەكسى
يەتچىلەر بىلەن قالاق كۆچلەرنىڭ توسقۇنلۇق قىلىشىغا، ئەيىبلە-

شىگە ئۇچرىدى. شۇنداقتىمۇ دەلىلقان بۇ خىل بىسىملاردىن
ئىككىلەنمەي، كەسكىن مۇنازىرىلىشىپ، قاتتىق كۈرەش ئېلىپ بار-
دى. شۇنداق قىلىپ ئەشۇ بىر تارىخىي بۇرۇلۇش جەريانىدىكى
مەزگىللەردە خەلق تۈرمۇشىدا يۈز بەرگەن قىمىنچىلىقلارنى يې-
ڭىش ھەمدە ئىمكان قەدەر ئۇنىڭ تەكرالانماسلىقىنى كاپالەتلەن-
دۈرۈش ئۈچۈن يولغا قويۇلغان دېھقانچىلىق بىلەن كەڭ
شۇغۇللىنىش، ئالتۇن قېزىش، كانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىش،
بېلىقچىلىق قىلىش (بېلىق ئولاش) قاتارلىق تەرەپلەردە، دەلىل
قان كۆرسەتكەن تىرىشچانلىق بىلەن كۆرەشچانلىق روھ، ئۇنى خەلق
جامائەتچىلىكىنىڭ ھۆرمەتلىشىگە، قەدىرلىشىگە، باريكاللىسىگە
ئېرىشتۈردى.

تۆتىنچىدىن، خەلق ئۇستىدىكى ئېغىرچىلىقنى ئىمكان قەدەر
يەڭگىللىتىش يولىدا پۈتۈن جەمئىيەت تىرىشچانلىق كۆرسىتىش
يولغا قويۇلدى. بۇ مەسىلىدە ئەڭ مۇھىمى فېودال قەبىلە باشلىق
لىرىنىڭ خەلقتىن ئالىدىغان ئالۋان - سېلىقىنى ئازايتىش
ئاساس قىلىنغان. چۈنكى، 1788 - يىلى ئالتاي قازاقلىرىغا
كۆگەداي دەسلەپتە ۋاڭ بولغان، 1836 - يىلى ئالتاي قازاق
لىرىنىڭ كېرەي قەبىلىسىنىڭ ئۆز ئىچىدىن تۇنجى قېتىم تۆرت
بەي سايلىنىپ فېئودالىق ھۆكۈم يۈرگۈزۈش تۈزۈمى بارلىققا
كەلگەنىدى. بۇ فېئودالىق تۈزۈم مانا مۇشۇنداق قەدەممۇ
قەدەم شەكىللىنىپ، 1913 - يىلغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە
ۋاڭ، گۇڭ، بەيسى، تەيجى، ئۇكۇردای، زالىڭ، زەڭگى، يۈز-
بېشى، ئەللىك بېشىلاردىن تەركىب تاپقان توققۇز دەرىجىلىك
قاتمۇ قات قەبىلە باشلىقلىرىنىڭ خەلقتىن ئالىدىغان قازان
ئالمانى (ئاتالمىش ئىش ھەققى) ئۈزۈندىن بۇيانقى خەلق
جامائەتچىلىكى ئۈستىدىكى ئىنتايىن ئېغىر يۈك بولۇپ كەلگەن
بىر ئىش ئىدى. بۇنىڭغا 1940 - يىلىدىن تارتىپ داۋاملاشقان
ئۇرۇش ۋەزىيىتىنىڭ ئېغىرچىلىقى ۋە ئۆتكەن يىلقى (1944 -

يىلدىنكى) ئېغىر ئاپەت قوشۇلۇپ، خەلق ئاممىسىنىڭ ئىقتىسادىي جەھەتتىكى قىيىنچىلىقى تېخىمۇ ئېغىرلىشىپ كەتتى.

دەللىقان سۇغۇربايوۋ نۆۋەتتە مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان خەلق تۈرمۇشىدىكى ھەر تەرەپلىمىلىك قىيىنچىلىقلارنى ئىمكان قەدەر يەڭگىللىتىش ئۈچۈن يۇقىرىقىدەك بىرنەچچە تەرەپتىن چارە-تەدبىرلەر قوللانغاندىن باشقا، قەبىلە باشلىقلىرىنىڭ خەلقتىن ئالىدىغان «قازان ئالمان»نى ئازايتىش، مۇھىم بىر چارە دېگەن قاراشقا كېلىدۇ. شۇڭا ئۇ 1946-يىلى 3 - ئايدا ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ بىر قېتىملىق يىغىندا بۇ چارىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، يىغىن قاتناشچىلىرىنىڭ تەپسىلىي مۇزاكىرە قىلىشىنى تەكلىپ قىلىدۇ. نەتىجىدە ئەڭ كۆپ ساندىكى كىشىلەر ئۇنىڭ بۇ تەكلىپىنى قوللايدۇ. دەللىقان كېيىن يەنە بىر قىسىم قەبىلە باشلىقلىرىنىڭ سۆھبەت يىغىنىنى چاقىرىپ، ئۇلارغا بەزى چۈشەنچىلەرنى بېرىپ پىكىر ئالىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئاخىرسىدا تۆۋەندىكىچە بەلگىلىمە چىقىرىلىدۇ:

مەنسىپى	سانى	بۇرۇنقىسى	جەمئى	ھازىرقىسى	جەمئى
ۋاڭ	بىرئادەم	500قوي	500قوي	250قوي	250قوي
گۇڭ	بىرئادەم	350قوي	350قوي	170قوي	170قوي
بەيسى	2ئادەم	250قوي	500قوي	120قوي	240قوي
تەيجى	14ئادەم	150قوي	2100قوي	80قوي	1120قوي
ئۇكۇرداي	17ئادەم	80قوي	1360قوي	60قوي	1020قوي
زالىڭ	14ئادەم	6قوي0	840قوي	40قوي	560قوي
زەڭگى	28ئادەم	30قوي	840قوي	20قوي	560قوي
جەمئى	77ئادەم		6490قوي		3920قوي

شۇنداق قىلىپ زەڭگىدىن يۇقىرى ئاساسلىق قەبىلە باشلىقلىرىنىڭ خەلقتىن ئالىدىغان بىر يىللىق «قازان ئالمان» ى ئۆتكەنكىدىن 40% كېمەيتىلدى. يۇز بېشى، ئەللىك بېشىنىڭ

50% ئەتراپىدا كېمەيتىلدى.

بۇ چارىنىڭ يولغا قويۇلۇشى، ئۇز نۆۋىتىدە خەلق ئاممىسىنىڭ ئىقتىسادىي جەھەتتىكى ئېغىر يۈكىنى يەڭگىللەتكەندىن تاشقىرى، ئەڭ مۇھىمى بىر ئەسىردىن كۆپرەك ۋاقىتتىن بۇيان «دەخلىسىز تۇرادىتسىيە» گە ئايلىنىپ كەتكەن فېئودالىق ئېكسپىلاتاتسىيە تۈزۈمىنى ئىسلاھ قىلىشتا تاشلانغان زور بىر قەدەم بولۇپ قالدى.

5. ئەتراپلىق ئويلىنىش، يېڭى شەيئىلەرنى قوللاش

دەللىقان سۇغۇربايوۋ ئالتاي خەلقى ئازادلىققا ئېرىشكەندىن باشلاپلا مەدەنىي - مائارىپ ۋە يېڭى شەيئىلەرنىڭ مەيدانغا كېلىشىگە ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلدى. مەسىلەن، مائارىپ تەرەققىياتىغا ئېلىپ ئېيتقاندا، 1945 - يىلقى كۈزلۈك ئوقۇش يىلىدىن باشلاپ ئۆتكەن مەزگىللەردىكى ئۇرۇش ۋەزىيىتى تۈپەيلىدىن ۋىلايەت بويىچە 1943 — 1944 - يىللىرى تاقىلىپ قالغان ھەممە باشلانغۇچ مەكتەپلەرنى دەرھال ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، ئوقۇش باشلاشنى ئورۇنلاشتۇرغاندىن تاشقىرى ئۇنىڭ ئالتاي مائارىپىغا قوشقان ھەسسىلىرىنىڭ مۇھىمى مۇنداق ئىككى تەرەپتە ئالاھىدە ئىپادىلەندى، ئۇنىڭ بىرى: 1948 - يىللىق ئوقۇش يىلىدا ۋىلايەت مەركىزىدىكى ئەرلەر باشلانغۇچ مەكتىپى دائىرىسىدە ئىككى تولۇقسىز ئوتتۇرا سىنىپ ئېچىپ (بۇ سىنىپلار نېرەكچە سىنىپ دەپ ئاتالدى.) بۇ سىنىپلارغا ۋىلايەتنىڭ جېمىنەي، قاباڭ، بۇرچىن، سارسۇمبە، بۇرۇلتوقاي ناھىيىلىرىدىن 100 دەك ئوقۇغۇچىنى تاللاپ قوبۇل قىلىپ، ئالتاي تارىخىدا تۇنجى بولۇپ تولۇقسىز ئوتتۇرا مائارىپىنىڭ ئاساسىنى تىكلىدى. يەنە بىرى: باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇش سۇپىتىنى ئۆستۈرۈش شۇنداقلا يېڭىن كېلىچەكتە تولۇقسىز ۋە

تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپلەرنى ئېچىشنىڭ ئۇقۇتقۇچى يېتىشتۈرۈش تەييارلىقى سۆپتىمدە، 48 - يىلى 8 - ئايدا غۇلجىدىكى بىلىم يۇرتىغا (غۇلجىدىكى بىلىم يۇرتى تولۇق ئوتتۇرا دەرىجىلىك مەكتەپ) 40 نەپەر ئوقۇغۇچى ئەۋەتىپ تەربىيىلىدى. ئۆزى خىزمەت بىلەن غۇلجىغا بارغان ھەر قېتىمدا ئۇلارنى يوقلاپ، ئوقۇش، تۇرمۇش ئەھۋاللىرىدىن خەۋەر تېپىپ تۇردى.

مەدەنىيەت ئىشلىرى تەرىپىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، (1) 46 - يىلى يازدا سوۋېت ئىتتىپاقىدىن بىر جۈپ كىنو ئاپپاراتى بىلەن بىر دانە دېۋې - ژۈك (فادىيەن جېزو) ئالدۇرۇپ، كىنوچىلىق ئىشىنى يولغا قويدى. بۇنىڭ بىلەن خەلق جامائەتچىلىكى «لېنىن ئۆكتەبرده»، «چاپايېۋ»، «كاتيۇسكې»، «پارخامېنكو»، «ئالېكساندىر ماتروسوۋ»، «كوتوزوۋ»، «لېنىن 1919 - يىللىدا»، «ياش گۇۋار-دىيە»، «موسكۋا تۆۋىدە»، «بېرلىنگە ھۇجۇم» قاتارلىق ئىنقىلابىي كىنو فىلىملىرىنى كۆرۈش پۇرسىتىگە مۇيەسسەر بولدى.

(2) ناخشا - ئۇسسۇل، تىياتىر، مۇزىكا قاتارلىق ئەدەبىيات - سەنئەت ئىشلىرىنى پائال يولغا قويۇش تۇغرىسىدا مۇناسىۋەتلىك ئورگان ۋە كىشىلەرگە بىرمۇنچە تەكلىپ ۋە تەلەپلەرنى قويدۇ ھەم تەشەببۇسكارلىق رول ئوينايدۇ. ئۇلارنىڭ ئىقتىسادىي تەرەپتىن زۆرۈر بولغان ئېھتىياجلىرىنى ھەل قىلىپ بېرىدۇ. بۇ جەھەتلەرگە پۇل چىقىرىشقا قوشۇلمىغۇچىلارغا، دىنىي ئادەت كۆچمىنىڭ توسقۇنلۇقىغا، ئەكسىيەتچى كۆچلەرنىڭ پىتنە-ئىغۋالىرىغا، قارشىلىق كۆرسىتىشلىرىگە نىسبەتەن بىر تەرەپتىن كۆرەش قىلىش، يەنە بىر تەرەپتىن قايىل قىلىش خىزمىتىنى ئىشلەپ، ياشلارنىڭ سەنئەت ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىشىغا ئىمكانىيەت يارىتىپ بەردى. نەتىجىدە، ئوتتۇز كىشىلىك ئىشتىن سىرت سەنئەت كۆرىگى، يىگىرمە كىشىلىك مۇزىكا كۆرىگى قۇرۇلۇپ، ئۇلار تارىخىي ۋە رېئال ھاياتنى ئىپادىلەيدىغان بىرمۇنچە ئوپېرا، دراما، كومېدىيىلىك تىياتىرلارنى، بەدىئىيلىكى ياخشى، مەزمۇنى باي بىر قاتار كونا

سىرت نومۇرلىرىنى سەھنىدە ئويناپ چىقتى.

يەنە دەلىلقانىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىدىن بىر كومپلېكت دوخوۋوي ئورکىستىر، ئوچ كومپلېكت ئىستىرولۇق موزىكا (گېتار، ماندالىن، ئىسكىروپكا، بالالايكا قاتارلىق مۇزىكىلار) ئالغۇزۇپ، ھەر مىللەت ياشلىرىنى تەشكىللەپ، مۇزىكا بىلەن شۇغۇللىنىش ئىشلىرىنى يولغا قويۇشنىڭ تەشەببۇسچىسى بولدى.

6. تۇنجى ئېلېكتر ئىستانسىسى

1949 - يىلىق كىرىم - چىقىم لايىھىسى مۇزاكىرە قىلىنغاندا، دەلىلقان يەنە بىر يېڭى تەكلىپنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. ئۇنىڭ ئۇزاقتىن بېرى ئويلىشىپ كۆڭلىگە پۈكۈپ كېلىۋاتقان بىر ئارزۇسى — ئېلېكتر ئىستانسىسى قۇرۇش مەسىلىسى ئىدى. بىراق دەل شۇ چاغ، ئەشۇ مىنۇتلاردا ئۇنىڭ ئوتتۇرىغا قويغان بۇ تەكلىپى، بۇ ئادەمنىڭ «چەكلىك ئۆمرىدە خەلق ئۈچۈن جىق راق ئىش قىلىپ بەرسەم» دەيدىغان ئۇلۇغ غايىسىنىڭ ئەڭ ئاخىرقىسى بولۇپ قېلىشىنى كىمىمۇ يادىغا كەلتۈرەلىسۇن!...

ئېلېكتىرلىشىش — ئالتايغا نىسبەتەن بىر يېڭىلىق بولۇپ قالماستىن، بەلكى ئۇ، تۇرمۇشنىڭ گۈزەللىشىشى، ئىشلەپچىقىرىشنىڭ يۇكسىلىشى، ھۇنەرنىڭ گۈللىنىشى قاتارلىق بىر قاتار تەرەپلەردە ئالاھىدە رول ئوينايدىغان مۇھىم فاكتۇر بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئۇنىڭسىز دەۋرنىڭ تەرەققىياتىغا ماسلىشىش ئەسلا مۇمكىن ئەمەس. ئەمما شۇ چاغ، شۇ ۋەزىيەتتە ئەشۇنداق زور ئەھمىيەتلىك چوڭ قۇرۇلۇشنى پۈتۈن ۋىلايەت بويىچە تەمىن ئېتەرلىك دەرىجىدە قىلىپ قۇرۇپ چىقىش مۇمكىن بولمىدىغان ئىش ئەمەس ئىدى، ئەلۋەتتە. شۇنداقتىمۇ دەلىلقان ئەشۇنداق زور ئەھمىيەتلىك ئىشنىڭ دەسلەپكى سېمۇۋولى

تەرىقسىدە ئالتاي شەھرىنى ئېلېكتر توكى بىلەن تەمىن قىلالايدىغان بىر كىچىك تېپتىكى 225 كىلوۋاتلىق سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىنى قۇرۇشقا تەشنا بولىدۇ. بۇنى قۇرۇشتا دەرھال ھەل قىلىشقا بولمايدىغان بىرمۇنچە ئىقتىسادىي قىينىچىلىقلارغا دۇچ كېلىش كۆرۈنۈپ تۇرسىمۇ، ئەمما ئۇ بۇئىش كىشىلەرنىڭ قوللىشىغا ئېرىشىدىغان ھەمدە كۆپچىلىكنىڭ كۆچى سەپەرۋەرلىككە كەلتۈرۈلىدىغانلا بولسا، قېيىنچىلىقلارنى يېڭىپ كېتىشنىڭ ئېمكانىيىتى بار دەپ قارايدۇ. مەسىلەن، سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىنى قۇرۇشتا كېتىدىغان مەبلەغنىڭ يېرىمىگە يېقىن قىسمىنى ئىگىلەيدىغان ئۆستەڭ قېزىش ئىشى كۆپچىلىكنىڭ خالىس ئىختىيارى ئەمگىكى ئارقىلىق ھەل قىلىنىدىغان بولسا، قالغان ماشىنا، سايمان، ئۇسكۇنىلىرىنى سېتىپ ئېلىش، ئىستانسىيە بىناسىنى سېلىش ۋە باشقا جەھەتلەرگە ئىشلىتىدىغان خىراجەت مەبلىغىنى ھۆكۈمەت مالىيىسىدىن بىر ئامال قىلىش بەكمۇ چوڭ مەسىلە بولۇپ كەتمەس، دەپ پەرەز قىلىدۇ، ئۇنىڭقىران دەريا سىدىن پايدىلىنىپ بىر كىچىك تېپتىكى سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىنى قۇرۇشتىكى ئۆستەڭ قېزىش، تاش يېتەكلەش قاتارلىق دەسلەپكى مەشغۇلاتتا كۆپچىلىكنىڭ كۈچىگە يۆلىنىش كېرەك دېگەن تەكلىپى باشقىلارتەرەپىدىن ماقۇل كۆرۈلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئىدارە جەمئىيەت ئىشچى - خىزمەتچىلىرى، ھەربىي قىسىمدىكى ئوفىتسىر جەڭچىلەر، مەكتەپلەردىكى ئوقۇتقۇچى، ئوقۇغۇچىلار (چوڭ ياشتىكى ئوقۇغۇچىلار)، شەھەردىكى ھەر مىللەت ئاھالىلىرىنىڭ ئىختىيارىلىقلىرى بىلەن خالىس ئەمگەككە قاتنىشىش ئىشى ئۆز سىستېمىسى، ئۆز دائىرىسى بويىچە سەپەرۋەر قىلىنىدۇ. 1949 - يىلى 6 - ئايدىن باشلاپ قىران دەريا سىدىن ئېلېكتر ئىستانسىسى ئۈچۈن سۇ ئېلىنىدىغان 900 مېتر ئۇزۇنلۇقتىكى ئۆستەڭنىڭ توپا قېزىش، تاش يېتەكلەش قۇرۇلۇش ئىشى باشلىنىپ كەتتى. بۇ جەريانىدا دەسلەپكى بۇ ئىشنىڭ ھەربىر تەرەپلىمىلىك نەمۇنىلىك ئىش ئىزلىرى، قولغا كەلتۈرگەن

بەلكى ئۆڭ خىزمەتنىڭ شۇنچە ئالدىراشلىقىغا قارىماستىن توپ توغرى 15 كۈن (بەزىدە يېرىم كۈن، بەزىدە پۈتۈن كۈن) تاش كولاش، توپا توشۇش، تاش يېتەكلەش قاتارلىق ئېغىر جىسمانىي ئەمگەككە قاتنىشىپ باشلامچىلىق قىلدى. ئۇنىڭ بۇ خىل نەمۇنىلىك ئىشلىرى باشقىلارغا چوڭ ئىلھام، تولۇپ - تاشقان غەيرەت بېغىشلىدى. كۆپچىلىكنىڭ كۈچى بىلەن ئۆستەڭ قېزىش، ئۇنىڭغا تاش يېتەكلەش ئىشلىرى ئۈچ ئاي ئارىلىقىدا تاماملىنىپ بولىدۇ. ئاندىن ئىستانسىيە بىناسىنى سېلىش، ئەسۋاب - ئۈسكۇنىلىرىنى ئورنىتىش ئىشلىرى جەددىي ئېلىپ بېرىلىپ، 1950 - يىلى بىرىنچى يانۋارىيىگە يېتى مۇناسىۋىتى بىلەن ئەسىرلەر بويى شام يانمىغان ئالتاي شەھەر ئاھالىسىنىڭ ھەر بىر ئائىلە دېرىزىسىدىن «يەرىۋلتۇزى» (ئېلېكتر نۇرى) چاقنايدۇ. چوڭ - كىچىك كوچىلار ئېلېكتر نۇرى بىلەن گۈزەل، كۆركەم تۇسكە كىرىدۇ. مەملىكەت بويىچە تېخى يېقىندىلا ئاتقان ئازادلىق تېڭىنىڭ ئالتۇن نۇرى ۋە ئىنسانىيەت ئۆز قوللىرى بىلەن يارىتقان يورۇق دۇنيانىڭ نۇرىغا چۆمگەن كىشىلەر چەكسىز شاد - خۇراملىققا چۆمىدۇ، خۇشاللىق ناخشا سادالىرى ئېگىز ئاسماندا ياڭرايدۇ.

دەسلىقان سۇگۈرىيوۋ ئۆز ۋاقتىدا ئارزۇ قىلىپ ئوتتۇرىغا قويغان ۋە باشلامچىلىق بىلەن تەر تۆككەن بۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ تەنتەنىلىك مۇراسىمىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ يۈرت، جامائەتچىلىك بىلەن بىللە ھوزۇرلىنىشقا ئۇلگۈرەلمەي كەتكەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ بۇ جەھەتتىكى كۆزگە كۆرۈنەرلىك ئەمگىكى ئۇنىڭ ئۆز ھاياتىدىكى خەلق ئۈچۈن قوشقان ئەڭ ئاخىرقى تۆھپىسىنىڭ سىموۋولى قاتارىدا خەلق ئامىمىسىنىڭ قەلبىدە مەڭگۈ ساقلانغۇسى.

يۇقىرىدا بايان قىلىنغاندەك، دەسلىقانىنىڭ ئۆز ھاياتىدا ھەر تەرەپلىمىلىك نەمۇنىلىك ئىش ئىزلىرى، قولغا كەلتۈرگەن

نەتىجىلىرى يالغۇز شۇ بىر ئادەمنىڭ ئۆزىگىلا خاس دېيىشتىن نېرىسىز ئەلۋەتتە. چۈنكى تارىخنى خەلق يارىتىدۇ، جەمئىيەت تەرەققىياتىنى پەقەت خەلقلا ئىلگىرى سۈرەلەيدۇ، خەلق بارلىق يېڭى شەيئىلەرنىڭ ۋۇجۇدقا كېلىشىدىكى ھەربىر قەدەمدە ئۇرغۇچى كۈچ. ئەگەر ھەر قانداق بىر ئىشتا، بولۇپمۇ ئىجتىمائىي ئەھمىيەتكە ئىگە ئومۇمىي خاراكتېرلىك مەسىلىدە ئۆزىنىڭ كۆتكەن مەقسىتىگە يېتىشى ئەسلا مۇمكىن ئەمەس. شۇنداقكەن، دەللىقانىنىڭ ئۆز ھاياتىدا ھەر تەرەپلىمە قولغا كەلتۈرگەن ئۇتۇقلۇق نەتىجىلىرى ئالدى بىلەن خەلقتە مەسئۇلىيەت ئۇيغىتىش بىلەن بىللە ئىشلىگەن سەبداشلىرىنىڭ، خىزمەتداشلىرىنىڭ بىرلىكتە ئايانماي كۈچ چىقىرىشىدىن ئايرىلمايدۇ. لېكىن مەسىلىنى يەنە بىر تەرەپتىن كۆزىتكەندە بەلگىلىك تارىخىي باسقۇچتىكى بەلگىلىك تەرەققىياتنىڭ ۋۇجۇدقا كېلىشىدە شەخسنىڭ بولۇپمۇ شۇ مەزگىلدە مۇھىم رەھبەرلىك ۋەزىپە ئۆتەۋاتقان شەخسنىڭ ئويناپىدىغان رولىنىمۇ سەل قاراشقا بولمايدۇ. مۇشۇ نۇقتىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، دەللىقان سۈگۈربايۇۋنىڭ شۇ چاغ، شۇ ماكان، شۇ شارائىتتا ئۆز سالاھىيىتىگە مۇناسىپ ئىنقىلاب ۋە خەلق مەنپەئىتى ئۈچۈن كۆزگە كۆرۈنەرلىك ئۆچىمەس تۆھپە قوشقان ياخشى رەھبەر بولغانلىقىنى كۆرسۈۋالغىلى بولىدۇ.

ياخشى خىسلەتلىرى

1. دەللىقان كىشىلەر بىلەن مۇئامىلە قىلىشتا بەكمۇ كىچىك پېئىل، مۇلايىم، تەكەببۇرلۇقنى بىلمەيدىغان، كىبىرى يوق، كەمسىكىن ھەم ئەستايىدىل ئادەم ئىدى؛ ئۇنىڭ بۇ خىسلەتلىرى بولۇپمۇ ئەرز تۇتۇپ، ھال ئېيتىپ كەلگەنلەر بىلەن

مۇناسىۋەت قىلىشتا ئۇچۇق ئىپادىلىنىپ تۇراتتى. مەسىلەن. ئۇ، ۋالىي مەھكىمىسىگە ئەرز تۇتۇپ ھال ئېيتىپ كەلگەن ئادەمنى ئەگەر جىددىي يىغىن ئېچىۋاتمىغان، مېھمان قوبۇل قىلىپ ئولتۇرمىغان بولسىلا، ئىمكانىيەتنىڭ بېرىچە ئۆزى قوبۇل قىلاتتى، ھەمدە ئۇلارنىڭ دېمەكچى بولغان سۆزلىرىنى سەۋرچانلىق بىلەن كۆڭۈل قويۇپ ئاڭلاپ، مۇلاھىزە قىلىپ، تەلەپ ياكى پىكىرنىڭ ئورۇنلۇق - ئورۇنسىزلىقىغا كۆز يەتكۈزۈپ، ئاندىن دەرھالا ئۇ ھەقتىكى پىكرىنى كېسىپ ئېيتىپ، داۋلىسىنى چۈشەندۈرۈپ يولغا سالاتتى، شۇنىڭدەك باشقىلارنىڭمۇ شۇنداق ئىشلىشىگە قاتتىق تەلەپ قويىاتتى. بەزىلەرنىڭ «سىزنىڭ بىر-ياقلىق قىلىشىڭىزغا ئەۋەتىلدى» دەپ باشقىلارغا ئىشتىرىپ قويىدىغان، «ئويلىشىپ باقايلى، كېيىن كېلىڭ» دەپ سۆزەمچىلىق قىلىدىغان، «ۋاقتىم يوق» بىلەن رەت قىلىدىغان ئۇسۇل، پوزىتسىيىلىرىنى قاتتىق تەنقىد قىلاتتى. دەللىقان ئەرز تۇتۇپ، ھال ئېيتىپ كەلگەنلەرنى ئۇدۇل كەلگەن ۋاقىت ۋە يەرنىڭ ھەممىسىدىلا قوبۇل قىلمۇبرەتتى، ھەتتا ئۇنىڭ ئۆيىدە قونۇپ، مېھمان بولۇپ تۇرۇپ ئەرز - ئەھۋال ئېيتىدىغانلارمۇ داۋاملىق بولۇپ تۇراتتى. بەزىلەر ئۇنىڭ ھاردۇق ئالماي ئىشلەۋېرىپ سالامەتلىكىگە تەسىر يېتىپ قېلىش ئېھتىمالى تۇغرىسىدا پىكىر قىلغاندا، ئۇ: شەخسنىڭ كۆڭۈل ئارامى، سالامەتلىكى چوڭ ئىش ئەمەس، ھەقىقىي چوڭ ئىش چەكلىك ھاياتتا كۆپسانلىق كىشىلەرنىڭ مەنپەئىتى ئۈچۈن جىقراق ئىش قىلىپ بېرىش؛ ئەرز كۆتۈرۈپ ھال ئېيتىپ كەلگۈچىلەر ئەشۇ ئادەملەرنىڭ بىرى. ئۇلارنىڭ تولىسى يىراقتىن ئۇزۇن يول يۈرۈپ، ھېرىپ كېلىدۇ، دۇنيادا بېشىغا كۈن چۈشكەن موھتاجلىقتىن، ئادىللىققا ئېرىشەلمەي سەرسانلىققا چۈشۈپ قالىشتىن تەس ئىش يوق، ئۇلار ساڭا ئۈمىد باغلاپ ئىشەنچ بىلەن كېلىدۇ. شۇڭا، سەن ئۇلارنىڭ بىرىنىڭ ئىشىنى بولسىمۇ ھەل قىلىشقا تىرىشىپ

هەل قىلىپ، ئېنىق جاۋابنى بېرىپ يولغا سالسا‌ك، بۇ ئوقۇلار- غا قىلىنغان چوڭ غەمخورلۇق، ئۆزۈڭ ئۈچۈنمۇ چوڭ غەنىمەت، هوزۇر - هالاۋەت هېسابلىنىدۇ»، دەپ تەربىيە بېرەتتى. ئۆزىمۇ شۇنداق قىلاتتى. مەسىلەن، 1948 - يىلى 6 - ئايدا دەللىقان بىر قانچە كۈن دەم ئېلىپ قايتىش ئۈچۈن ئالتاي ناھىيىسى نىڭ قەشقىرقاي دېگەن يېرىدىكى ئاۋۇلغا بارىدۇ، بىر كۈنى ئەتىگەنلىك تاماقتا ئولتۇرغاندا، 17-18 ياشلاردىكى بىر يىگىت سالام بېرىپ ئۆيگە كىرىپ كېلىدۇ، دەللىقان دەرھال ئىلتىپات قىلىپ داستىخانغا ئولتۇرۇشقا بشارەت قىلىدۇ. چاي ئىچىلىپ بولغاندىن كېيىن هېلىقى يىگىت يانچۇغى- دىن بىر پارچە خەتنى چىقىرىپ دەللىقانغا ئۇزىتىدۇ. خەت ئىگىسى مۇقاجان ئىسىملىك بىر ئاقساقال بولۇپ، خەت ئەكەل- گەن يىگىت شۇ كىشىنىڭ چوڭ ئوغلى، يەنى نامى كۆپچىلىك- كە تونۇش، قازاقلارنىڭ هازىرقى ئاتاقلىق يازغۇچىلىرىنىڭ بىرى بولغان يولداش كۈنگەي ئىدى. ئاقساقال ئەرزىسىدە: شەخسىي ئاداۋەتتى بار بىرسىنىڭ چېقىشتۇرۇشى بىلەن، باج كادىرلىرى ناھەقتىن قىلىنغان تۆھمەتنى تەكشۈرمەيلا ئۆزىنىڭ بىر ئېتنى مەجبورى «جەريمانە» قىلغانلىقىنى، بىرمۇنچە خالىس كىشىلەر ئۆزىگە ناھەق ئىش ئۈچۈن ئۇۋال قىلىندى دەپ گۇۋاهلىق بەرسىمۇ، باج كادىرلىرى تەكشىماي ئۇنىڭ ئېتنى يانداۋرۇپ بەرمىگەنلىكىنى ئېيتقان دەللىقان تۇتۇلغان ئەرزنى كۆكۈل قويۇپ ئوقۇپ چىققاندىن كېيىن كۈنگەيگە قايتىپ بېرىپ، بۇنىڭ ناھەقلىقىنى ئېنىق بىلىدىغان. كىشىلەردىن ئىسپات خەت ئەكېلىشنى تاپىلاپ قايتۇرىدۇ، گۈنگەي سانىياز قاتارلىق كىشى- لەردىن ئىسپات خەت ئېلىپ ئەتىسى يەنە كېلىدۇ، دەللىقان ئىسپات خەتلەرنى كۆرۈپ دەرھال باج كادىرلىرىگە قارىتا خەت يېزىپ مۇقاجاننىڭ ئېتىنى قايتۇرۇپ ئەپبېرىدۇ. مۇقاجاننىڭ ئارمانى هەل بولىدۇ. بىز بۇنىڭدىن دەللىقاننىڭ نەقەدەر كە-

چەك پېئىل، تولىمۇ ئەستايىدىل، كەسكىن ئادەم ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ ئالالايمىز.

2. دەللىقان ئاددىي - سادىدا، مېهرىبان ئادەم ئىدى، 1 - مىسال: 1946 - يىلى ئەتىيازدا دەللىقان شەھەردىن چىقىپ چېمىرچەك تەرەپكە كېتىپ بېرىپ، قارا سۇ ئېغىزى بۇلاق بېشىدىكى بىر كىچىكرەك چىمەنزارلىقتا (هازىرقى خىش زاۋۇتىنىڭ يېنى) بىر ئائىلىلىك ئۇچ جانلىك دادىسى بىلەن ئوغلى قوش سۆرەپ، كېلىنى قوش تۇتۇپ يەر هەيدەۋاتقىنىنى كۆرۈپ، ئۇلارنىڭ قېشىغا كېلىپ ئەهۋال سورايدۇ. بۇ ئاقسا- قالنىڭ ئىسمى كارىپاي بولۇپ، ئۇ، ئىككى ئاينىڭ ئالدىدا كۇنلۇك ئىشلەپ جان بېقىش ئۈچۈن ئالتاي شەھەر ئىچىگە كۆچۈپ كەلگەنلىكىنى، دادا، بالا ئىككىسىنىڭ ئەمگەك قىلىپ تاپقان ئاز - تولا پۇلىغا ئۇرۇغلۇق تېرىق سېتىۋىلىپ، هېچ كىمگە تەۋە بولمىغان مۇشۇ بۇلاق بېشىدىن يەر ئېچىپ دېهقان- چىلىق قىلماقچى بولۇۋاتقانلىقلىرىنى، بىر موز ايلىق سېمىز، ئۇچ ئوغلاقلىق ئۆچكىسىدىن باشقا قوشقا يارايدىغان چوڭ چارۋىسى (ئات - ئۆكۈزى) بولمىغانلىقتىن يەرنى هەيدەشتە ئادەم كۈچىگە يۆلەنمەي مۇمكىن بولمىغانلىقىنى ئېيتىدۇ. دەللىقان ئەهۋالنى ئۇققاندىن كېيىن يوقسۇللۇق تۈپەيلىدىن هايۋان ئورنىدا ئادەمنىڭ قوش سۆرەۋاتقانلىقىغا قاتتىق ئېچىنىدۇ، شۇنىڭدەك ئۇلارنىڭ تەۋرەنمەس غەيرىتىگە، ئوپتومىس- تىك روهىغا ئاپىرىن ئوقۇپ ئۇلارنى روهىي تەرەپتىن يەنمۇ رىغبەتلەندۈرىدۇ، ئاندىن ئۇلارنىڭ نۆۋەتتىكى قىينىچىلىقلىرىغا ئاز بولسىمۇ ياردىمى بۇلار دېگەن نىيەتتە شەخسەن ئۆزى بىر ئات يارىدەم قىلىدۇ. شۇنداق قىلىپ بۇ دېهقان دەللىقانغا مىڭ مەرتىۋە رەهمەت ئېيتىپ، ئۇنىڭغا ئاقيول تىلەيدۇ.

2 - مىسال: ئالتاي ناھىيىسىنىڭ تۆلەي (هازىرقى قىزىلتاش) دېگەن يېرىدە لى ۋەنفۇئىسىملىك ئۆت ئوغلى بار

بىر خەنزۇ يالالانما دېھقان ئائىلە ماكانلىشىپ كەلگەنىدى.
1944 - يىلى 9 - ئايدا لىۋەنغۇ، 12 - ئايدا ئايالى ئۆلۈپ كېتىپ، تۆت ئوغلى يېتىم قالىدۇ ئۇلار ئۆلۈم ئۇزىتىش مۇناسىۋىتى بىلەن باشقىلارغا قەرزدار بولۇپ قېلىپ قوللىرىدا ھېچقانداق ئىقتىسادى قالمايدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە 1945 - يىلى ئەتىيازدىن تارتىپ ئالتايدىكى گومىنداڭ ئارمىيىسى بىلەن پارتىزانلار ئوتتۇرىسىدىكى كۈن ئاناپ كەسكىنلىشىپ كېتىۋاتقان ئۇرۇش تۈپەيلىدىن نۇرغۇنلىغان يەر ئىگىلىرى ۋە باي دېھقانلارنىڭ كۆتۈلمىگەن ھادىسىلەرگە ئۇچراپ قېلىشتىن ئەندىشە قىلىپ چەت ۋىلايەتلەرگە كۆچۈپ كەتكەنلىكى، ئۇيغۇر دېھقان ۋە بايلارنىڭ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ زىيان سېلىشىدىن قورقۇپ ئەتىيازدا تېرىقچىلىق قىلمىغانلىقلىرى تۈپەيلىدىن، ئەزەلدىن باشقىلارغا چاك گۈك بولۇپ جان بېقىپ كەلگەن بۇ ئاكا - ئۇكىلار تېرىكچىلىك ئىمكانىيەتلىرىدىن مەھرۇم بولۇپ قالىدۇ. 1945 - يىلى 11 - ئايدا ئاچارچىلىققا دۇچ كەلگەن بۇ ئاكا - ئۇكىلار يەنە بىر تۇل خوتۇننى قىزى بىلەن ئەگەشتۇرۇپ، شەھەرگە كىرىپ تىلەمچىلىك قىلىپ يۈرۈپ، چۈشلۈك تاماققا ئۆيگە كېتىۋاتقان دەللىقانغا ئۇچراپ قالىدۇ. دەللىقان ئۇلارنىڭ ھال - ئەھۋالىنى ئۇققاندىن كېيىن، غۇلجىغا قايتىپ كەتكەن رۇس ئەسكەرلەردىن قالغان ئىككى توك چوشقا مېيى بىلەن بىر تاغار بۇغدايىنى ئۇلارغا بەرگۈزۈپ، ئۇلارنى شەھەرنىڭ بىر بۇلۇڭىدىكى ئىگىسىز تاشلىنىپ قالغان ئىككى ئېغىز ئۆيگە ئورۇنلاشتۇرۇپ قويىدۇ. ئۇزۇن ئۆتمەي بۇ ئاكا-ئۇكىلارنىڭ ئۇچىنچىسى چېۋاز ئىنى ۋالىي مەھكىمىسىگە تازىلىق ئىشچىسى قىلىپ ئورۇنلاشتۇرىدۇ، شۇنىڭ بىلەن بۇ ئىككى ئائىلىدىكى ئالتە جان ئازراق بولسىمۇ كۈن كۆرۈش ئىمانىيىتىگە ئېرىشىپ، قىشتىن سالامەت چىقىدۇ. 1946 - يىلنىڭ ئەتىيازىغا كەلگەندە، قالغان ئۇچ ئاكا - ئۇكىلىرىنىمۇ چېمىرچەك، قارا

سۇ قاتارلىق جايلاردىكى دېھقانچىلىق ئىشىغا ئورۇنلاشتوروپ، ئۇلارنى غەم-ئەندىشىدىن قوتۇلدۇرىدۇ. 1948-يىلغا كەلگەندە، چېۋازى مىللىي ئارمىيە سېپىگە قاتنىشىدۇ، ئۇ يەنە ئۇزۇن ئۆتمەي ئەسلى ئۆزلىرى بىلەن ئەگىشىپ شەھەرگە كىرگەن ھېلىقى تۇل خوتۇننىڭ قىزى بىلەن توي قىلىدۇ. دەللىقان ئۇلارنىڭ تويىغا 50 كىلوگرام گۈرۈچ، بىر قوي بېرىپ، بۇ بىر جۈپ ياشنىڭ بىر ئائىلە بولۇپ تۇرمۇش كەچۈرۈشىگە يار - يۆلەكتە بولىدۇ. دەللىقاننىڭ ئۆزلىرىگە قىلغان غەمخورلۇقىدىن قاتتىق تەسىرلەنگەن لې فامىلىلىك ئاكا - ئۇكا خەنزۇ يىگىتلىرى ئۇنىڭغا كۆپ رەھمەت ئېيتىشىدۇ.

3 - مىسال: 1948 - يىلى 10 - ئاينىڭ مەلۇم بىر كۈنى، كېچىدە دەللىقان ئىدارىدىن ئۆيىگە قايتىپ كېلىۋېتىپ، كوچىدا تامغا يۆلىنىپ ئوخلاۋاتقان بىر ئادەمنى ئاي يورۇقىدا كۆرۈپ قالىدۇ. نەتىجىدە كىيىم - كېچەكلىرى كونا، چىرايى يادائغۇ، 16 ياشلاردىكى بىر قىز ئىكەنلىكىنى ئېنىق پەرق ئېتىدۇ. سۈرۈشتۈرۈش ئارقىلىق ئۇنىڭ 1937 - 1936 - يىللىرى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ۋەتەنگە قايتقان بىر جۇڭگو مۇھاجىرىنىڭ قىزى ئىكەنلىكىنى، بىر يىلنىڭ ئالدىدا ئاتا - ئانىسى تۈگەپ كېتىپ يېتىم قالغانلىقىنى بىلىدۇ. ئاندىن دەللىقان ئۇنى ئۆزىنىڭ ئۆيىگە ئەكىلىپ بالا قىلىپ بېقىۋالىدۇ ھەم قىزىنىڭ فامىلىسى كۇك ×× بولغاچقا دەللىقان ئۇنىڭغا كۇلان دەپ قازاقچە ئىسىم قويىدۇ. كۇلان خەنزۇتىلىدىن باشقا (ئانىسى رۇس بولغاچقا) رۇسچە ۋە قازاقچىنى راۋان سۆزلەيتتى. دەللىقان ئۇنىڭ ئالاھىدىلىكلىرى، ئۆگىنىشكە بولغان ئىنتىزارى ھەم زېرەكلىكىنى كۆرۈپ، 1946 - يىلنىڭ 2 -3 - ئايلىرىدا ئۇنى ئالتايدىكى سوۋېت كونسۇلخانىسىنىڭ دوختۇرخانىسىغا تەرجىمان ھەم سانىتارکا بولۇپ ئىشلەشكە تونۇشتۇرۇپ، خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرۇپ قويىدۇ. كۇلان ئۇ يەرگە بارغاندىن كېيىن قېتىقىنىپ

ياخشى ئۆگىنىپ، ئىككى يىلغا قالماي سېستىرالىققا كۆتۈرۈلۈپ، 1956 -يىلىغا قەدەر شۇ ئورۇندا ئىشلىدى.

4 - مىسال: 1948 - يىلى كۆزدە ئالتاي ناھىيىسىنىڭ تۆلتى دېگەن يېرىدە تۇرىدىغان ساغدۇللا ئوغلى كاتەي (ھازىرقى قىزىلتاش يېزىسىنىڭ 3 - كەنتىدە)، كالا بېقىپ يۈرۈپ ئۆز ۋاقتىدا پارتىلىماي ئوت - چۆپ ئارىسىدا كۆمۈلۈپ قالغان بىرگىرانانىتنى تېپىۋېلىپ، ئويناپ ئولتۇرغاندا كاپسولى (پىستانى) ئوت ئېلىپ كېتىپ ئۇنىڭ ئوڭ قولىنى بىلىكىدىن ئۈزۈپ تاشلايدۇ، كاتەينىڭ ھاياتى خەۋپ ئاستىدا قالىدۇ. بالىنىڭ ئاتا - ئانىسى ئۇنى دەرھال شەھەردىكى ھەربىي دوختۇرخانىغا يەتكۈزگەن بولسىمۇ ئەمما باش دوختۇر چېمىنەيگە كېتىپ قالغان بولغاچقا، قالغان دوختۇرلار ئامال قىلالمايدۇ. دەل شۇ چاغدا دەللىقان كېلىپ ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، ئۆزىنىڭ كىچىك ماشىنىسىنى(ئۇ چاغدا ئالتايدا پەقەت شۇ بىرلا كىچىك ماشىنا بارئىدى) جېمىنەي ناھىيىسىگە ئەخەت دوختۇرخانىنى ئەكىلىشكە ئەۋەتىدۇ. ئەخەت دوختۇر يېتىپ كېلىپ ئىشقا كىرىشىش ئالدىدا، دەللىقان دوختۇرغا: «بارلىق تېخنىكىزنى ئىشقا سېلىپ بالىنىڭ ھاياتىنى ئېلىپ قېلىڭ» دەپ تاپىلايدۇ. ئەخەت دوختۇر بالىنى داۋالاپ ساقايتىپ، بالىنىڭ خەۋپ ئاستىغا چۈشۈپ قالغان ھاياتىنى ساقلاپ قالىدۇ.

5 - مىسال: 1948 - يىلىنىڭ ئاخىرقى ئېيىنىڭ بىرىكۈنى دە دەللىقان تەرەت قىلىش ئۈچۈن ھاجەتخانىغا كىرىدۇ ۋە ئىككى نەپەر خەنزۇ كىشىنىڭ توك چېپىپ ھاجەتخانا تازىلاش ۋاقتانلىقىنى كۆرۈپ ئۇلارنى سۆرۈشتۈرىدۇ. ئەسلىدە، ۋالىي قوراسىدا تۇرىدىغان مۇھاپىزەتچى پەينىك پەيجىڭى ئىككى جەڭچىلەر چىگە تەرەتخانىنى تازىلاپ قويۇشنى بۇيرۇغان، بۇ جەڭچىلەر تەرەتخانىنى تازىلاشتىن سەسكىنىپ، كۆچىدا يايما ئېچىپ ئولتۇرغان ئىككى خەنزۇ پۇقرانى ھەيدەپ ئەكەپ تەرەتخانىنى

تازىلاشقا سالغان. دەللىقان بۇ ئەھۋالنى بىلگەندىن كېيىن ئۆزىنى تۇتالمايلا قاتتىق ئاچچىقلاپ، ھېلىقى ئىككى جەڭچىنى تاپقۇزۇپ كېلىپ، ئىككى خەنزۇ پۇقرانىڭ ئالدىدا جەڭچىلەرگە ھاجەتخانىنى تازىلىتىدۇ ھەم ھەر ئىككىسىگە بىر ھەپتە نەرەت(ھەربىيلەر ئىچىدە كىچىك گۇناھلارغا قوللىنىدىغان بىر خىل جازا) جازاسى بېرىشنى ئۇلار تۇرۇشلۇق قىسمىغا بۇيرۇيدۇ. ئىككى خەنزۇ پۇقراغا بولسا، تولۇق بىر كۈنلۈكتىن ئىش ھەققى بەرگۈزۈپ، ئەپۇ سورايدۇ. ئارىدىن تۆت، بەش كۈن ئۆتكەندىن كېيىن دەللىقان ۋالىي مەھكىمىسىدە ئېچىلغان بىر قېتىملىق ئىدارە باشلىقلىرى يىغىندا، خەنزۇ پۇقرالارغا قارىتىلغان «17 - نويابىردىكى ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ قارارى» نى شەرتسىز، ئەستايىدىل ئىجرا قىلىش، خەنزۇ پۇقرالىرىغا نىسبەتەن ھېچقانداق كەمسىتىش پوزىتسىيىسىدە بولماسلىق، ئۇلارنىڭ پۇقرالىق ھوقۇقىغا دەخلى - تەرۇز قىلماسلىق، ئۆزى خالىغان كەسىپلەر بىلەن نورمال شۇغۇللىنىشىغا كاپالەتلىك قىلىش قاتارلىق مەزمۇنلاردا مەخسۇس سۆز قىلىدۇ. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن يۇقىرىقىدەك ئەھۋاللار كۆرۈلمەيدۇ. خەنزۇ پۇقرالار سەيچىلىك، سەيغۇكلۇق ھەتتا زەرگەرلىك قىلىشقا ئوخشاش ئۆزلىرى خالىغان كەسىپلەر بىلەن ئەركىن شوغۇللىنالايدىغان بولىدۇ.

يۇقىرىدا ئېيتىلغان 17 - نويابىر ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمە قارارىنىڭ ئەينى مەزمونى مۇنداق:

ئالتاي ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ قارارى

1945 - يىلى 17 - نويابىر سارسۇمبە

ھۆكۈمەت خەنزۇ پۇقرالارنىڭ ئۆز ئارزولىرى بويىچە كەسىپ قىلىپ تۇرمۇش كۆچۈرۈشىنى مەقسەت قىلىدۇ. لېكىن ھازىرغا قەدەر خەنزۇ پۇقرالىرىغا بەزىلەر خوجايىنلىق قىلىپ، مەجبۇرىي ئىشلىتىپ يۈرۈشىدۇ، ۋىلايەتىمىزدە قانۇن - تەرتىپ ئورنىتىلغان ھازىرقى ۋەزىيەتتە مۇنداق يولسىزلىقلارغا مۇندىن كېيىن يول

قويۇلمايدۇ. مۇشۇنى نەزەردە تۇتۇپ ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمە قارار قىلىدۇ:

1 - ئىدارىلەر، ھەربىي ئورۇنلار ۋە ئادەتتىكى پۇقرالار بولمىسۇن خەنزۇ پۇقرالىرىنى مەجبۇرىي ئىشقا سېلىشنى پۈتۈنلەي توختاتسۇن؛

2 - خەنزۇ پۇقرالارنى مەجبۇرىي ئەمگەككە سالىدىغانلار كۆرۈلسە، پۇقرالارنىڭ ھوقۇقىغا خىيانەت قىلغان ئادەم ھېسابلىنىپ سوراققا تارتىلسۇن؛

3 - ناھىيىلىك ھۆكۈمەت ئورۇنلىرى ناھىيىدىكى خەنزۇ پۇقرالىرىنى تولۇق تىزىمگە ئېلىپ، ئۇلارنىڭ ئەرز، شىكايەتلىرىنى قاراپ تۇرىدىغان بولسۇن؛

4 - ھۆكۈمەت ئىدارىلىرىگە بەكمۇ لازىملىق بولغاندا، ناھىيىلىك ھۆكۈمەت باشلىقلىرى چەكلىك ۋاقىت خەنزۇ پۇقرالىرىنى ئىشقا سېلىشقا ھوقۇقلۇق بولسۇن. مۇنداق ئەھۋالدا ئىشلەتكەن ئورۇنلار مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ بەلگىلىمىسى بويىچە مالىيە تۆزۈمى بېكىتكەن باھادا ئىش ھەقىقى بېرىشكە مەسئۇل بولسۇن؛

5 - خەنزۇ پۇقرالارنىڭ قولىدىكى مۇلۈكنى قانداق بولمىسۇن ئىدارىلەرنىڭ، شەخسىيلەرنىڭ ئۆز مەيلىچە ئىگىلەپ ئېلىشىغا چەك قويۇلسۇن، ئەگەر ئۇلارنىڭ قولىدا ھۆكۈمەتكە ئېلىنىشقا تېگىشلىك مۇلۈك بولسا، ئۇ نەرسىلەر پەقەت سوتنىڭ ھۆكۈمى بويىچە ئېلىنسۇن؛

6 - بۇ قارارنىڭ ئىجرا قىلىنىشىنى نازارەت قىلىش ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسى بىلەن سوت مەھكىمىسىگە يۈكلەنسۇن. ئالتاي ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ مۇئاۋىنلىرى:

دەلىلقان (قولى)

ئارپىباي (قولى)

مەسئۇل كاتىپى: غۇمار (قولى)

كىچىك بالا چېغىدىن باشلاپ ھايات تىلىمىزنىڭ مۇرەككەپ، ئەگرى - توقاي، خېيىم - خەتەرلىك ئۆتكىلىنى بېسىپ ئۆتۈش جەريانىدا ئىزدىنىش، مۇھاكىمە قىلىش، مۇقىملاشتۇرۇش ئارقىلىق ئىلغار ئىدىيىگە، ئىنقىلابىي روھقا ئىگە بولۇپ، ئەلنى باشلاپ زۇلۇمغا قارشى كۈرەش قىلغان، ئەقىل - پاراسىتى، كەمتەرلىكى، مېھرىبانلىقى، ئادىللىقى بىلەن كىشىلەر كۆڭلىنىڭ مايىللىقىغا سازاۋەر بولغان، قىسقىسى دۇشمەننىسى مەيۇسلەندۈرۈپ، دوستىنى خۇشال قىلىپ، خەلقنىڭ قەدىرلىشىگە مۇيەسسەر بولغان خەلق قەھرىمانى قەدىرلىك ئاتام دەلىلقان سۈگۈر بايوۋ، 1949 - يىلى 27 - ئاۋغوستا، پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنىڭ ئۇزۇندىن بۇيان تەشنا بولۇپ كەلگەن جۇڭخۇا خەلق رىسپوبلىكىسىنىڭ دۇنياغا كەلگەنلىكىنى دۇنياغا جاكارلاش يۈزىسىدىن چاقىرىلغان زور ئەھمىيەتلىك ئۇلۇغ يىغىنغا قاتنىشىش ئۈچۈن بېيجىڭگە كېتىۋاتىپ، ۋەتەننىڭ پۈتۈنلىكى، خەلقنىڭ ئازادلىقى يولىدا 43 يېشىدا ۋاقىتسىز، لېكىن شەرەپلىك ھالدا قۇربان بولدى.

خۇددى ماۋجۇشىنىڭ 1949 - يىلى 22 - ئۆكتەبىردە ئەۋەتكەن تەزىيە بىلدۈرۈش تېلېگراممىسىدا كۆرسىتىپ ئۆتكىنىدەك: «بۇ، شىنجاڭ خەلقى، جۇڭگو خەلقى ئۈچۈن زور يوقىتىش.» «ئۇنىڭ ھايات چېغىدا شىنجاڭ خەلقىنىڭ ئازادلىق ئىشلىرى يولىدا باتۇرلۇق بىلەن قىلغان كۆرىشى، ئاخىرىدا جۇڭخۇا خەلق رىسپوبلىكىسىنى قۇرۇش يولىدا ئۆز ھايات‌ىنى تەقدىم قىلىشى، مەملىكەت خەلقنىڭ مەڭگۈ خاتىرىلىشىگە ئەرزىيدۇ. ئۇ مەڭگۈ ھايات.

كومپارتىيە مېنى ئىنقىلاب يولىغا باشلىدى

سەيدىق مۇسايوۋ

(ئاپتور سەيدىق مۇسايوۋ، ئازادلىقتىن ئىلگىرى ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتى ئىتتىپاق مەركىزىي كومىتېتىنىڭ تەشكىلات بۆلۈمىدە ئىنسترۇكتور، توققۇزتارا ناھىيىسىنىڭ مۇئاۋىن ھاكىمى، ئىتتىپاق رەئىسى بولغان. ئازادلىقتىن كېيىن قەشقەر ھەربىي ھەيئەتنىڭ مۇئاۋىن باش كاتىپى، يەكەننىڭ مۇئاۋىن ۋالىيسى، خەلق ئىشلار نازارىتىنىڭ نازىرى، مىللىي ئىشلار كومىتېتىنىڭ مۇدىرى، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى، ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن. ھازىر دەم ئېلىشتا.)

شىنجاڭ — ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ ئاساس قىلغان كۆپ مىللەتلىك رايون. ئازادلىقتىن ئىلگىرى، تارىختا ئۆتكەن فېئودال خاندانلىقلار، بەگ - بايلار ۋە جاھانگىرلارنىڭ دەھشەتلىك زۇلمى ۋە ئېكسپىلاتاتسىيىسى تۈپەيلىدىن شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقى ئازاب - ئوقۇبەت ئىچىدە تۇرمۇش كەچۈردى. مۇشۇنداق بىر ئەھۋالدا، ھەر مىللەت خەلقى مىللىي باراۋەرلىك، دېموكراتىيە، ئەركىنلىك ۋە ئازادلىقنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن باتۇرانە ھالدا ئۈزلۈكسىز جاپا - مۇشەققەتلىك كۈرەش ئېلىپ باردى. ۋەھالەنكى، شىنجاڭ ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئازادلىق يولىدىكى كۈرىشى جۈڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى دۇنياغا كەلگەندىن كېيىن ئاندىن توغرا يولغا چۈشۈپ، تۈپۈن مەملىكىتىمىزنىڭ ئازاد بولۇشىغا ئەگىشىپ ئاخىرقى

غەلبىنى قولغا كەلتۈردى.

كوممۇنىستىك پارتىيە بولمىغان بولسا، يېڭى جۇڭگو بولمىغان بولاتتى، جۈملىدىن شىنجاڭدىكى بىز ھەر مىللەت خەلقىنىڭمۇ ئۆزۈل - كېسىل ئازادلىقتا چىقىشىمىز مۇمكىن ئەمەس ئىدى، بۇ يەرلىمەس ھەقىقەت. نۇرغۇنلىغان ھەر مىللەت كادىرلىرى قاتارىدا مەنمۇ دەل كومپارتىيىنىڭ ئىلھامى ۋە تەربىيىسى ئارقىسىدا، 30 - يىللاردىلا ئىنقىلاب يولىغا ماڭغانىدىم.

1931 - يىلى، جىن شۇرىن ھۆكۈمىتى «يەرنى خۇسۇسىيلاردىن ھۆكۈمەتكە قايتۇرۇۋېلىش» نامى بىلەن ئازسانلىق مىللەت خەلقىنىڭ يەر ۋە مۈلكىنى تالان - تاراج قىلدى، تۇرلۇك ئالۋانلارنى سالدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، جىن شۇرىننىڭ قۇمۇلدىكى چېگرا چازا ئوفىتسېرى ئۇيغۇر ئايالىنىڭ نۇمۇسىغا تەگدى. مۇشۇ سەۋەبتىن ھەيۋەتلىك قۇمۇل دېھقانلار قوراللىق قوزغىلىڭى كۆتۈرۈلۈپ ناھايىتى تېزلىكتە جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ئاقسۇ، قەشقەر، خوتەن قاتارلىق جايلارغىچە كېڭىيىپ، جىن شۇرىن ھاكىمىيىتىنىڭ ھۆلىنى قاتتىق لەرزىگە سالدى، لېكىن ئۇ چاغدا كومپارتىيىنىڭ رەھبەرلىكى بولمىغاچقا، دېھقانلار ھەرىكىتىنىڭ رەھبەرلىك ھوقۇقىنى فېئودالالار ۋە بەگلەر چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋېلىپ، ئۆزلىرىنىڭ شەخسىي مەنپەئىتى ئۈچۈن پايدىلاندى.

بۇ چاغدا، ئۇزاق ۋاقىتتىن بېرى شىنجاڭغا خىرىس قىلىپ كېلىۋاتقان ھەم جەنۇبىي شىنجاڭدا مەلۇم تەسىرى كۈچى بولغان ئەنگلىيە جاھانگىرلىكىمۇ پۈرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ، قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىسى ئارقىلىق ئۆزىنىڭ شۇ چاغدىكى مۇستەملىكىسى ھىندىستاندىن نۇرغۇن ئوق - دورا، قورال - ياراق ئەكەلدۈرۈپ، ئۆزلىرىنىڭ غالچىسى بولغان ساۋۇت دامۇللا، مۇھەممەت ئىمىن بۇغرا قاتارلىق كىشىلەرنى قوللاپ ۋە يۆلەپ، 1933 -

يىلى قەشقەردە «شەرقى تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى» دېگەن بىر نېمىنى قۇرۇپ، شىنجاڭنى ۋەتىنىمىزدىن ئايرىپ، ئۆزلىرىنىڭ مۇستەملىكىچىلىك ھۆكۈمرانلىقى ئاستىغا ئالماقچى بولدى. ساۋۇت دامۇللا قاتارلىق مىللىي مۇناپىقلارنىڭ ۋەتەن ساتقۇچىلىقى ۋە ئۇلار قايتىدىن تىرىلدۈرگەن ئوتتۇرا ئەسىر زامانىدىكى فېئودال ئاقسۆڭەك ۋە روھانىيلارنىڭ، بىرلەشمە دىكتاتۇرىسىنىڭ ۋەھشىيانە ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى ھەر مىللەت خەلقى قوزغىلىپ قارشىلىق كۆرسىتىپ، بۇ ئەكسىيەتچى ھاكىمىيەتنى ناھايىتى تېزلىكتە ئاغدۇرۇپ تاشلىدى. يەنە شۇ يىلى ئۈرۈمچىدە «12 - ئاپرېل سىياسىي ئۆزگىرىشى» يۈز بېرىپ جەن شۇرىن مەجبۇرىي تەختتىن چۈشتى، ئۇنىڭ ئورنىغا قارا نىيەت مىللىتارىست شېڭ شىسەي چىقىپ، «چىگرا مۇداپىئە دۆبەنى» دېگەن مەنسەپكە ئولتۇرۇپ، شىنجاڭدىكى ئەڭ ئالىي ھەربىي مۇستەبىت يەرلىك خاقانغا ئايلاندى.

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنى جاھانگىرلارنىڭ ۋە قارا نىيەت مىللىتارىستلارنىڭ قول قىلىش، تالان-تاراج قىلىشىدىن بالدۇرراق قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن، 1935 -، 1936 - يىللىرى چېن يۈەن، دېڭ فا، تېڭ دەييۈەن قاتارلىق يولداشلارنى شىنجاڭغا خىزمەتكە ئەۋەتتى. 1937 - يىلى 5 - ئايدا لى شىيەننىيەن، چىن شىسەي قاتارلىق يولداشلار يېتەكچىلىكىدىكى قىزىل ئارمىيە 4 - فاكىمىيەنجۇنىدىكى 400 نەپەردىن ئارتۇق كوماندىر، جەڭچى ئۈرۈمچىگە يېتىپ كەلدى. ئۇنىڭدىن ئىلگىرى يەنى 1930 - يىلى، جۇڭگودىن سوۋېت ئىتتىپاقىغا قۇتقۇشقا بارغان كوممۇنىستلاردىن جاڭ يۈۋ، چېن جۇڭ، شۇن شياۋ يۈەن قاتارلىق ئالتە كىشى يۇشۇرۇنچە شىنجاڭغا كەلدى. چېن جۇڭ 1933 - يىلدىكى «12 - ئاپرېل سىياسىي ئۆزگىرىشى» نىڭ ئاساسلىق ئىشتىراكچىسى ئىدى، ئۇنى ئۇزۇن ئۆتمەي شېڭ سىسەي ئۆلتۈرىۋەتتى. 1933 - يىلى

دىن كېيىن 3 - ئىنتىرناتسىئونالمۇ سوۋېت كومپارتىيەسىنىڭ بەزى جۇڭگولۇق ئەزالىرىنى شىنجاڭدا خىزمەت ئېلىپ بېرىشقا ئەۋەتتى. جۇڭگو كومپارتىيەسىنىڭ شىمالى بىيورو سىمۇ شىنجاڭغا ئادەم ئەۋەتكەنىدى. شەرقىي - شىمال پىدائىلار قوشۇنىدىكى بەزى كوممۇنىستلار شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىن، تەشكىلىي ئالاقىسى ئۈزۈلۈپ قالغان بولسىمۇ، پائالىيىتىنى ئۆزلۈكسىز داۋاملاشتۇردى.

1937 - يىلدىكى «7 - ئىيۇل ۋەقەسى» دىن كېيىن، جۇڭگو كومپارتىيەسى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى مىللىي بىرلىكنى قۇرۇپ، ئارقا سەپنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن ئۇرۇمچىدە 8 - ئارمىيە بەنشىچۇسىنى قۇردى. چىن تەنچىۋۇ، ماۋزېمىن، لىن جىلۇ قاتارلىق كۆپلىگەن مۇنەۋۋەر رەھبىرىي كادىرلارنى ئەۋەتتى. ئۇلار ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشنىڭ ئون مەدەنىي پروگراممىسىغا ئاساسەن خىزمەتلەرنى پائال قانات يايدۇردى. ھەمدە مارکسىزم - لېنىنىزملىق نۇقتىئىنەزەر ئارقىلىق جاھانگىر لىككە قارشى تۇرۇش، مىللىي باراۋەرلىك مەركىزى مەزمۇن قىلىنغان ئالتە سىياسەتنى تەشۋىق قىلدى.

شۇ چاغدىكى «شىنجاڭ گېزىتى» ۋە «جاھانگىرلارغا قارشى فرونت» قاتارلىق ژۇرناللارنىڭ مەسئۇللۇقىنى كوممۇنىستلار ئۈستىگە ئالغان بولۇپ، يولداش ماۋزېدۇڭنىڭ «ئۇزاققا سوزۇلمىغان ئۇرۇش»، «يېڭى دېموكراتىزم ھەققىدە» قاتارلىق ئۇلۇغ ئەسەرلىرى، پارتىيىمىزنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش ھەققىدىكى تەشەببۇسلىرى، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى بىرلىكسەپ سىياسىتى، شۇنداقلا 8 - ئارمىيە ۋە يېڭى 4 - ئارمىيىنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئېلىپ بارغان باتۇرانە كۈرەشلىرى كەڭ - كۆلەمدە تەشۋىق قىلىنىپ، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنى، بولۇپمۇ ھەر مىللەت ياش زىيالىيلىرىنى ئىنقىلابىي ئىدىيە ئېلىم تەربىيىلەپ، ئۇلارنىڭ ۋەتەنپەرۋەر-

لىك ئېگىنى ئۆستۈردى.

1938 - يىلنىڭ باشلىرىدا، جۇڭگو كومپارتىيەسىنىڭ ئەزاسى يولداش لى جىلياڭ (ئەسلى ئىسمى لى يۈنياڭ) قەشقەرگە كېلىپ، قەشقەر ۋىلايەتلىك مائارىپ ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى بولغانىدى. ئۇ كەلگەندىن كېيىن قەشقەر مائارىپ ساھەسىدىكىلەرنىڭ ۋە ئىلغار ياشلارنىڭ قىزغىن قارشى ئېلىشىغا مۇيەسسەر بولدى. يولداش لى جىلياڭنىڭ رەھبەرلىكىدە قەشقەرنىڭ مائارىپ ئىشلىرى ۋە ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ خىزمەتلىرى تېز تەرەققىي قىلدى. مائارىپچىلار جەمئىيىتى ۋە ئوقۇغۇچىلار ئۇيۇشمىسى قۇرۇلدى. قەشقەر ۋىلايەتلىك ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئالدىنقى سەپكە يارەدەم بېرىش ھەيئىتىنىڭ رەھبەرلىكىدە، مەملىكەت بويىچە ئېلىپ بېرىلۋاتقان ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش پائالىيىتىگە ماسلىشىپ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش، ۋەتەننى سۆيۈش ھەققىدە تەشۋىقات پائالىيەتلىرى ۋە ئىئانە توپلاپ ئالدىنقى سەپكە يارەدەم بېرىش ھەرىكىتى داغدۇغىلىق قانات يايدۇرۇلدى. شۇ چاغدا مەن قەشقەر «ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇپ ۋەتەننى سۆيۈش تەشكىلاتى» ۋە ئوقۇغۇچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ مەسئۇللىرىنىڭ بىرى ئىدىم. يولداش لى جىلياڭ ۋە ئۇنىڭ ئايالى يولداش لى شياڭمىڭ (ئەسلى ئىسمى ۋۇنەيىن بولۇپ، شۇ چاغدا قەشقەر يېڭى شەھەر ناھىيىلىك قىزلار باشلانغۇچ مەكتىپىنىڭ مۇدىرى ئىدى) نىڭ رەھبەرلىكىدە شەھەر، رايون، يېزىلارغا ۋە مەكتەپلەرگە بېرىپ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇپ، ۋەتەننى سۆيۈش تەشۋىقات خىزمىتىنى ئىشلىدىم، شۇنداقلا ئالدىنقى سەپكە ئىئانە توپلاش پائالىيىتىنى ئۇيۇشتۇردۇم. بەزى چاغلاردا يولداش لى جىلياڭ مەن بىلەن بىللە يېزىلارغا چۈشەتتى. بىز يەنە يازلىق تەتىلدىن پايدىلىنىپ ئوپال رايونىدا ۋە بۇلاقسۇ، تاشمىلىق رايونلىرىدا بىر قاراردىن ئوقۇتقۇ-

چىلار كۇرسى ئاچتۇق. لى جىياڭ مېنىڭ ئۆيۈمدە ئوچ كۈن تۇردى (مەن ئوپاللىق بولىمەن)، كۇرسقا دەرس بەردى، يېزا مەكتەپلىرىگە بېرىپ تەكشۈرۈش ئېلىپ باردى، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ سوئاللىرىغا جاۋاب بەردى، مەكتەپلەرنىڭ قېينىچىلىقىنى ھەل قىلىپ بەردى. ئاخشاملىرى ئاممىلار بىلەن مۇڭدىشىپ ئولارنىڭ دەرد-ئەھۋالىنى ئىگىلىدى. ئۇنىڭ خىزمەتتىكى ئەستايىدىللىقى، مەسئۇلىيەتچانلىقى، ئاممىلىقى، ئىچىگە چوڭقۇر چۆكۈشى مېنى ناھايىتى تەسىرلەندۈردى. بۇلاقسۇ رايونىدىكى مەكتەپلەرنىڭ خىزمىتىنى تەكشۈرگەندە، ئۇ شۇ جايدىكى چوڭ ئاخۇن قارىباغ ھاجى ئەلەمنى زىيارەت قىلدى. شۇ چاغدا مەن ئۇ بىر كوممۇنىست بولۇپ تۇرۇغلۇق نېمە ئۈچۈن دىنىي ساھەدىكى چوڭ ئاخۇننى زىيارەت قىلىدىغاندۇ، دەپ ئويلاپ ھېچ چۈشىنىپ يېتەلمىگەنىدىم. شۇنداق كېيىن قارىباغ ھاجى ئەلەم مەكتەپنىڭ خىزمىتىنى بۇرۇنقىدىن تېخىمۇ ئاكتىپ قوللايدىغان بولدى. بۇ ئىشتىن مەن پارتىيىنىڭ بىرلىكسەپ سىياسىتىنىڭ نەقەدەر توغرىلىقىنى چۈشىنىپ ئالدىم.

يولداش لى جىلياڭ ئايالى ۋۇشياڭمىڭ ئارقىلىق ياش ئوقۇتقۇچىلار ئارىسىدا ماركسىزم - لېنىنىزم، ماۋزېدۇڭ ئىدىيەسىنى ئۆگىنىش كورزىكى تەشكىللىدى. مەن ۋە ئابدۇرېھىم داۋۇت قارى قاتارلىق توققۇز نەپەر ياش بۇ كورزىكقا قاتناشتۇق (ئابدۇرېھىم داۋۇت قارى 1947 - يىلى 7 - ئايدا گومىنداڭ ئەكسىيەتچى دائىرىلىرى 11 ماددىلىق تىنچلىق بىتىمىنى ئاشكارا بوزغان ۋاقىتتا گومىنداڭچىلار تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلدى). شۇنىڭ بىلەن بىز ماركسىزم - لېنىنىزم، ماۋزېدۇڭ ئىدىيەسى بىلەن تونۇشتۇق. كوممۇنىستىك پارتىيە ھىستا بنامىسى، ۋ ك پ (ب) تارىخى، سىياسىي ئىقتىساد، پەلسەپە ۋە ماۋجۇشىنىڭ ئەسەرلىرىنى قولدىن قولغا ئېلىپ ئوقۇپ ئۆگىنىپ، ئىنقىلابىي ھەقىقەت ئۇستىدە ئىزدەندۇق. يولداش لى جىلياڭ ۋە ۋۇشياڭمىڭ

لار بىزگە دائىم ماۋجۇشى ۋە باش قوماندان جۇدېنىڭ ئىنقىلابىي ئىش - ئىزلىرىنى، 8 - ئارمىيە ۋە يېڭى 4 - ئارمىيە نىڭ شەرەپلىك ئەنئەنىسىنى سۆزلەپ بېرەتتى. بولۇپمۇ ئۇلار ھېكايەت قىلىپ بەرگەن 8 - ئارمىيىنىڭ شۇنداق جاپالىق ئۇرۇش شارائىتىدا دۈمبىسگە كېچىك داسكا ئېسىپ، بىر تەرەپتىن يۆرۈش قىلىپ، بىر تەرەپتىن مەدەنىيەت ئۆگەنگەنلىكى ھەرگىز يادىمدىن چىقمايدۇ. بۇ بىزنىڭ تىرىشىپ ئۆگىنىشىمىزگە ئىلھام بولاتتى. مۇشۇ بىر مەزگىللىك ئۆگىنىش ئارقىلىق، بىزنىڭ قىلاب ھەقىقىتىنى چۈشىنىپ، جۇڭگو كومپارتىيىسى رەھبەرلىكىدىكى ئىنقىلاب ئىشلىرىنىڭ ھەققانىي ئىكەنلىكىگە، ھەققانىي ئىشنىڭ جەزمەن غەلبە قىلىدىغانلىقىغا قەتئىي ئىشەنىدۇق.

1940 - يىلى يازدا، يولداش لى جىلياڭ مارالبېشى ناھىيىسىگە ھاكىم بولۇپ يۆتكەلدى، مارالبېشى زېمىنى كەڭ، سۈيى ئاز، ئادەملىرى نامرات جاي ئىدى. لى جىلياڭ مارالبېشىغا بارغاندىن كېيىن، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىنى راۋاجلاندۇرۇپ خەلق تۇرمۇشىنى ياخشىلاش ئۈچۈن، ئالدى بىلەن خەلق ئاممىسىنى سەپەرۋەرلىككە كەلتۈرۈپ خوجىخەيزى (ئانار كۆل) سۇ ئامبىرىنى ياسىدى. بۇ سۇ ئامبىرى تاھازىرغا قەدەر مۇھىم رول ئوينىماقتا. مارالبېشى خەلقىمۇ لى جىلياڭنىڭ شۇ مەزگىلدىكى قىلغان ياخشى ئىشلىرىنى ياد ئەتمەكتە.

يولداش لى جىلياڭ قەشقەردىن يۆتكىلىپ كەتكەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ قەشقەر ئىلغار ياشلىرى ئىچىدە چاچقان ئىنقىلاب ئۇرۇقى داۋاملىق لاۋلداپ يالقۇنجىدى. بىز ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇپ، ۋەتەننى سۆيۈش پائالىيىتىنى قەتئىي داۋاملاشتۇردۇق. بۇ چاغدا سوۋېت - گېرمان ئۇرۇشى پارتلاپ، موسكۋا خەۋپ ئىچىدە قالدى. مەملىكىتىمىز دېمۇ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش ئەڭ مۇشكۇل باسقۇچقا قەدەم قويۇپ. ئىچكى - تاشقى ۋەزىيەتتە قاتتىق ئۆز-

گىرىش پەيدا بولدى. مانا مۇشۇ ھالقىلىق پەيتتە شېك شەي ئۆزىنى ئوچۇقتىن ئوچۇق ھالدا گومىنداڭ قوينىغا ئېتىپ، قىرغىنچىلىق قىلىچىنى كومۇنىستلارغا، تەرەققىيپەرۋەرلەرگە، ئىنقىلابىي ياشلارغا قاراتتى. چىن تەنچىيۇ، ماۋزېمىن، لىن جىلۇ قاتارلىق كومۇنىستلار جۇملىدىن لى جىلياڭ ئەر - خوتۇن ئىككىيلەن 1942 - يىلى 9 - ئايدا قولغا ئېلىندى، 1943 - يىلى 8 - ئايلاردا مەنمۇ تۇتقۇن قىلىنىپ تۇرمىگە تاشلاندىم، ماڭا قانۇنسىز ھالدا 15 يىللىق مۇددەتلىك قاماق جازاسى ھۆكۈم قىلىندى. گومىنداڭنىڭ تۇرمىسىدە پارتىيىنىڭ تەلىمىنى كۆڭلۈمدە چىڭ ساقلىدىم، جۇڭگو ئىنقىلابىنىڭ چوقۇم غەلبە قىلىدىغانلىقىغا قەتئىي ئىشەندىم. 1944 - يىلى 11 - ئايدا ئىلى خەلقى گومىنداڭنىڭ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى قوزغىلاڭ كۆتۈردى، بۇ ئىلى، تارباغاتاي، ئالتاي ئوچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ باشلىنىشى ئىدى. گومىنداڭ تۇرمىسىدە ئوچ ۋىلايەت ئىنقىلابى ھەققىدىكى ۋە 1945 - يىلى پارتلىغان تاشقورغان ئىنقىلابىي ھەققىدىكى خەۋرىنى ئاڭلاپ دىلىم شاتلىنىپ كەتتى. تۇرمىدە 37 ئاي ياتتىم، 1946 - يىلى 7 - ئايغا كەلگەندە، گومىنداڭ بىلەن ئوچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي ھۆكۈمىتى ئوتتۇرىسىدا 11 ماددىلىق تىنچلىق بىتىم ئىمزالانغاندىن كېيىن ئاندىن تۇرمىدىن چىققتىم. تۇرمىدىن چىققاندىن كېيىن چىن تەنچىيۇ، ماۋزېمىن، لىن جىلۇ قاتارلىق ئىنقىلابچىلارنىڭ زىيانكەشلىككە ئۇچرىغانلىقى ھەققىدىكى خەۋەرنى ئاڭلاپ چەكسىز قايغۇردۇم، ھەمدە ئىنقىلابىي قۇربانلارنىڭ ئىزنىنى بېسىپ، جۇڭگو كومپارتىيەسىنىڭ رەھبەرلىكىدە ئاخىرغىچە ئىنقىلاب قىلىشقا بەل باغلىدىم. شۇنداقلا ئوچ ۋىلايەت مىللىي دېموكراتىك ئىنقىلابىنىڭ قەشقەردىكى پائالىيىتىگە قاتناشتىم، ھەمدە ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت تەركىبىدىكى ئوچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتى ئەزالىرىنىڭ كۆرسىتىشى بىلەن قەشقەر يېڭى شەھەر نا-

هىيەسىنىڭ مۇئاۋىن ھاكىمى بولدۇم. 1947 - يىلى گومىنداڭ دائىرىلىرى 11 ساددىلىق تىنچلىق بىتىمىنى بىرتەرەپلىمە ھالدا يىرتىپ تاشلاپ، تىنچلىق بىتىمگە ئاساسەن چاقىرىلغان ئۆلكىلىك سەنيىخۇيىنىڭ يىغىنىغا توسقۇنلۇق ۋە بۇزغۇنچىلىق قىلىپ، قانلىق ۋەقە پەيدا قىلدى. شۇ يىلى 7 - ئايدا، ئۆلكىلىك سەنيىخۇيىنىڭ يىغىنىغا قاتناشقان قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ 25 نەپەر ۋەكىلى ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ مەركىزى بولغان غۇلجا شەھىرىگە بېرىپ، ئەخمەتجان، ئابدۇكېرىم ئاباسوۋ قاتارلىق يولداشلارنىڭ رەھبەرلىكىدە خىزمەت ئېلىپ بارىدۇق.

ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ ھەر دەرىجىلىك رەھبەرلىك خىزمەتلىرىنى ئۇستىگە ئالغانلارنىڭ نۇرغۇنلىرى كوممۇنىستىك تەربىيىنى قوبۇل قىلغانىدى. مەسىلەن، يولداش ئابدۇكېرىم ئاباسوۋنى ئېلىپ ئېيتساق، ئۇ سابىق شىنجاڭ شۆيۈەنىدە ئۇقۇۋاتقىنىدا يولداش لىن جىلۇنىڭ تەلىمىنى ئالغانىدى، ئۇ يەنە يولداش لىن جىلۇنىڭ زىيانكەشلىككە ئۇچراپ ۋاپات بولغىنىغا ئاتاپ شېئىرمۇ يازغان. ئابدۇكېرىم ئاباسوۋنىڭ يېشى كىچىك بولسىمۇ، لېكىن ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ ئەڭ كۆچلۈك رەھبەرلىرىدىن بىرى ئىدى. ئۇ خەنزۇچە تىل - يېزىقىنى پىشىشىق ئىگىلىگەنىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ جىددىي ئىنقىلابىي پائالىيەتلىرىدىن ۋاقىت ئاجرىتىپ، ماۋجۇشىنىڭ «بىرلەشمە ھۆكۈمەت ھەققىدە» ناملىق ئەسىرىنى ۋە باشقا مۇھىم ماقالىلەرنى خەنزۇچىدىن ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىپ نەشر قىلدۇرغانىدى. ئۇ خەنزۇچىدىن ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىپ تەييارلىغان «جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ خىتابنامىسى»، «ئۇچ چوڭ ئىنتىزام، سەككىز دىققەتنىڭ مۇھىم نۇقتىلىرى»، «ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ ئېلانى»، «8 - ئارمىيىنىڭ سىياسىي خىزمىتى» ۋە شۇنداقلا جۇڭگو ئىنقىلابىنىڭ ۋەزىيىتى توغرىسىدىكى خەۋەرلەر ۋە ماتېرىياللار مىللىي ئارمىيە ۋە كادىرلارنىڭ ئوگىنىش دەرسلىكى سۈپىتىدە

ئىشلىتىلگەنىدى. ئابدۇكېرىم ئاباسوۋ دائىم مىللىي ئارمىيە قىسمىرىغا چۈشۈپ، كامانىدىر - جەڭچىلەرگە جۇڭگو خەلق ئىنقىلابىي ئۇرۇشىنىڭ غەلبىسىنى ۋە مىللىي ئارمىيىنىڭ ۋەزىپىسىنى تەشۋىق قىلاتتى، ۋەتەنىنىڭ پۈتۈنلۈكى ۋە دوست - دۇشمەنىنى پەرقلەندۈرۈش توغرىسىدا تەربىيە بېرەتتى.

مەن غۇلجىدىكى چېغىمدا دائىم ئابدۇكېرىم ئاباسوۋنىڭ ئۆيىگە بېرىپ يەنىمۇ رادىئو ئىستانسىسىدىن بېرىلگەن خەۋەرلەرنى ئاڭلايتتىم. بىز شۇ چاغلاردا جۇڭگونىڭ ئومۇمىي ۋەزىيىتى ۋە پارتىيەمىزنىڭ ھەربىكە تلىرى، سىياسەت - چاقىرىقلىرى توغرىسىدىكى خەۋەرلەرنى ئاڭلاشقا بەكمۇ تەشنا ئىدۇق. 1949 - يىلى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئۇرۇشىنى ئومۇميۈزلۈك غەلبە قىلىدى، شىنجاڭمۇ تىنچلىق يول بىلەن ئازاد قىلىنىدى. جۇڭگو خەلق دېموكراتىك ئىنقىلابىنىڭ بىر تەركىبىي قىسمى دەپ ئاتالغان ئىلى، تارباغاتاي، ئالتاي ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدىكى ئەكسىيەتچى ھۆكۈمرانلىقىغا ئەجەللىك زەربە بېرىپ، ئۇنىڭ ھاكىمىيەت ھۈلىنى تەۋرەتتى، پۈتۈن مەملىكەتتىكى ئازادلىق ئۇرۇشىغا ماسلىشىپ، گومىنداڭنىڭ نۇرغۇن قوشۇنىنى ئىسكەنجىگە ئېلىپ، ئازادلىق ئارمىيىنىڭ چوڭ غەربىي - شىمالىنى ئازاد قىلىشى ئۈچۈن غايەت زور تۆھپە قوشتى. بۇ ھەقتە يولداش ۋاڭ ئىنماۋ، ئەخمەتجان قاسىمى قاتارلىق ئىنقىلابىي قۇربانلار ۋاپاتىنىڭ 10 يىللىقىنى خاتىرىلەش مۇناسىۋىتى بىلەن سۆزلىگەن سۆزىدە: «ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي مىللىي دېموكراتىك ئىنقىلاب بولۇپ، ئۇنىڭغا ئارىلىشىپ ئالىزمغا ۋە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى كۆتۈرۈلۈپ، ئىلى، تارباغاتاي، ئالتاي رايونىدا ئىنقىلابىي بازا قۇرۇپ، ئىمپېرىئالىزم ۋە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ شىنجاڭنى كوممۇنىستىك پارتىيىگە، سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى تۇرىدىغان بازىغا ئايلاندۇرۇشىغا زەربە بېرىپ، سوۋېتلەر ئىتتىپاقى بىلەن بولغان دوستلۇق ۋە ھەمكار-

لىق مۇناسىۋىتىنى ساقلاپ، پۈتۈن شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىمپېرىئالىزىمغا، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى كۈرىشىگە ئىلھام بەردى ۋە قوللىدى. بولۇپمۇ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ شىنجاڭدىكى ھەربىي كۈچلىرىنى توسۇپ، پۈتۈن مەملىكەتنىڭ بولۇپمۇ غەربىي - شىمالىنى ئازاد قىلىش ئۇرۇشىنىڭ غەلبىسىگە ماسلىشىپ، شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد قىلىنىشىغا شارائىت ھازىرلىدى»، دەپ كۆرسەتكەنىدى.

(1959 - يىلى 27 - ئاۋغۇست، شىنجاڭ گېزىتى.)

1949 - يىلى 9- ئايدا شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولغاندىن كېيىن، پارتىيىنىڭ بىۋاستە رەھبەرلىكىدە يېڭى ئىنقىلاب مۇساپىسىگە ئاتلاندىم. 1950 - يىلى 2 - ئايدا جەنۇبىي شىنجاڭدا شەرەپ بىلەن ئۇلۇغ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە ئەزا بولۇپ، ئۇزۇن يىللاردىن بۇيانقى ئارزۇيۇمنى ئەمەلگە ئاشۇردۇم.

ياشلارنىڭ ئۆگىنىش ئۇلگىسى — ئابدۇكېرىم ئابباسوۋ

(ئەسلىمە)

ھاكىم جاپپار

بۇ يىل ئىلى، تارباغاتاي، ئالتايدىن ئىبارەت ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا 45 يىل تولدۇ. مۇشۇ ئىنقىلابنىڭ رەھبەرلىرىدىن بىرسى بولغان ئىنقىلابىي قۇربان ئابدۇكېرىم ئابباسوۋنىڭ ۋاپاتىغا 40 يىل توشتى. بىزئۈچ ۋىلايەتئىنقىلابىنى ئەسلىگىنىمىزدە،ئالدى بىلەن ئابدۇكېرىم ئابباسوۋكۆزئالدىمىزغاكېلىدۇ.

ئابدۇكېرىم ئابباسوۋ ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ ئەڭ ياش رەھبەرلىرىدىن ئىدى، ئۇ ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابى قوزغالغاندا ئەمدىلا 23 ياشلاردا ئىدى. ئابدۇكېرىم شۇنداق ياش بولسىمۇ، ئۇنىڭ ئويغىنىشى، ئالغا بېسىشى تېز بولدى.

ئۇنىڭ مۇنداق تېز ئويغىنىشىدا، بىرىسى ئۇنىڭ ياش ۋاقتىدىن تارتىپلا تىرىشچان، ئۆزىگە تەلەپچى قاتتىق قويىدىغان زېرەكلىكىدىن بولسا، يەنە بىرى ئۇ مەكتەپلەردە ئۆگىنىش جەريانىدا ئىلغار تەربىيىنى قوبۇل قىلدى.

ئابدۇكېرىم 1936 - يىلى ئۇچتۇرپاندىن ئۇرۇمچىگە كېلىپ، ئۆلكىلىك 1 - ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇش جەريانىدا بۇ مەكتەپنىڭ شۇ چاغدىكى مۇددىرى كوممۇنىست لى جۈ لياڭ (لى يۇنياڭ) نىڭ، 1938 - يىلدىن 1940 - يىلغىچە شىنجاڭ شۆ-

يۈەنىدە ئوقۇش جەريانىدا بولسا، شۇيۈەن ئىلمىي مۇدىرى كومـ
مۇنىست لىن جىلۇ قاتارلىقلارنىڭ تەربىيىسىنى قوبۇل قىلدى.
ئۆگىنىشلەر جەريانىدا ئابدۇكېرىم تىرىشىپ ئۆزلۈكسىدىن خەنزۇ-
چىنى ئۆگىنىۋالغانلىقىدىن ئۇنىڭ ماتېرىيال كۆرۈپ ئۆگىنىش
دائىرىسى كېڭەيدى، بىلىم - سەۋىيىسى چوڭقۇرلىشىپ باردى.
شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ ماركسىزم - لېنىنزمغا ئائىت ئەسەرلەرنى
كۆرۈپ ئۆگىنىش بىلەن ئۇنىڭ دۇنيا قارىشىدا پەيدىنپەي
ئۆزگىرىش بولدى.

ئابدۇكېرىم 40 - يىلى 5 - ئايدىن كېيىن «خائىنلار
ئائىلە تەۋەسى»، دېگەن نام بىلەن سۈرگۈن قىلىنىپ ساۋەن
ناھىيىسىگە كېلىپ ئوقۇتقۇچى بولدى. ئابدۇكېرىمنىڭ دادىسى
ھاشىم ئاقساقال ئۆز دەرۋىنىڭ تەرەققىپەرۋەرلىرىدىن بولغاچقا،
مىللىتارىست شېڭ شىسەي تەرىپىدىن 1938 - يىلى قولغا
ئېلىنغانىدى. ئابدۇكېرىم ساۋەن ناھىيىسىگە كەلگەندىن كې-
يىن تېخىمۇ قېتىرقىنىپ ئۆگەندى. 1942 - يىلدىن كېيىن ئابدۇ-
كېرىم ساۋەن ناھىيىسىدىن غۇلجا شەھىرىگە قايتىپ كېلىپ،
ئىلى ۋالىي مەھكىمىسىدە تەرجىمان ھەم قىزلار ئوتتۇرا مەكتە-
پىدە ئوقۇتقۇچى بولدى. شېڭ شىسەي گومىنداڭ تەرەپكە
ئېغىپ 3 - قېتىملىق قولغا ئېلىش قىرغىنچىلىقىنى باشلاپ،
چىن تەنچىيۇ، ماۋزېمىن، لىن جىلۇ قاتارلىق كوممۇنىستلارنى
ۋە ئىلغار زىتلارنى تۈركۈملەپ قولغا ئالغان، ئاشكارا ھالدا كوم-
پارتىيىگە، سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى تۇرغان ۋاقىتلار ئىدى،
شۇنداقلا شىنجاڭنى زۇلۇم دەھشىتى، قارا بۇلۇتلار قاپلىغان
ۋاقىت ئىدى.

ئابدۇكېرىم غۇلجىغا بارغاندىن كېيىن بىر تەرەپتىن نە-
زەرىيە ئۆگىنىشىنى داۋاملاشتۇرۇش، يەنە بىر تەرەپتىن غۇلجە-
دىكى ئىلغار زىيالىيلار بىلەن يېقىنلىشىشقا باشلايدۇ. بۇ چاغدا
غۇلجىدا ئىلغار زىيالىيلار خېلى كۆپ ئىدى، كۆپىنچىسى مەكتەپ-

لەردە ئوقۇتقۇچىلىق قىلاتتى، ئابدۇكېرىم توپ ئويناشقا بولۇپ-
مۇ ۋاسكېتبول ئويناشقا خېلى ماھىر ئىدى. بۇنىڭ بىلەن ئۆز-
ئارا تونۇشۇش قويۇقلىشىشقا باشلىدى. بۇ ۋاقىتلاردا سوۋېت
ئىتتىپاقىدىن بېسىلىپ كەلگەن «شەرق ھەقىقىتى»، «قازاق ئىلى»
ژۇرنالىلىرى ۋە تۈرلۈك ئەدەبىي، سىياسىي كىتابلار كېلىپ
تۇرۇلۇك يوللار بىلەن خەلق ئىچىگە تارقىلىپ، مەخپىي يوسۇندا
قولدىن - قولغا ئېلىنىپ ئوقۇپ چىقىلاتتى. بۇ كىتاب - ژۇرنال-
لاردا سوۋېت ئىتتىپاقى تونۇشتۇرۇلۇش بىلەن ئەكسىيەتچىلەر
پاش قىلىنىپ، خەلقنى زۇلۇمغا، ئېزىلىشكە قارشى قوزغىلىشقا
دەۋەت قىلىناتتى. مانا مۇشۇنداق سورۇنلاردىن پايدىلىنىپ،
ئابدۇكېرىم غۇلجىدىكى سەيپۇللايۇۋ، ئەسئەت ئىسھاقوۋ قاتار-
لىق زىيالىي ياشلار بىلەن يېقىنلىشىپ، ئىنقىلاب داۋالىرىنى
سۆزلىشىدۇ. شېڭ شىسەي، گومىنداڭ ھاكىمىيىتىگە قارشى 1943-
يىل ئاخىرلىرىدا غۇلجىدا «ئازادلىق جەمئىيىتى» قۇرۇلىدۇ.
ئابدۇكېرىم ئابباسوۋ مانا مۇشۇ ئازادلىق جەمئىيىتىنىڭ ئەڭ
ياش، ئەڭ ئىلغار ئەزالىرىدىن بولۇپ، ئىنقىلاب ئوتىنى تۇتاش-
تۇرۇش ئۈچۈن تىرىشىپ ئىشلەيدۇ. ئابدۇكېرىم ئوچۇق-يورۇق،
چىقىشقاق بولغاچقا ئۇ باشقا ھەر ساھە، ھەر قاتلامدىكى كىشـ
لەر بىلەنمۇ تېزلا چىقىشىپ، ئۇلارنى ئۆزىگە تارتىپ جەلپ
قىلىدۇ.

1944 - يىلى ياز ئايلىرىدا ئابدۇكېرىمنىڭ ئىنقىلابىي
پائالىيىتى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە سېزىلىپ قالغانلىقتىن،
غۇلجا شەھىرىدىن قېچىپ چىقىپ ئۆزىنى چەتكە ئالىدۇ. بۇ
چاغدا غۇلجىدىكى ئىلغار ياشلاردىن سەيپۇللايۇۋ
قاتارلىقلارمۇ چەتكە قېچىپ بىر مەزگىل ئۆزىنى چەتكە
ئالغان ئىدى.

1949 - يىلى ئىلىنىڭ نىلقا تاغلىرىدا قاتنىغ موسلمسوۋ،
غەنى، ئەكبەرقاتارلىق باتۇرلارنىڭ شېڭشىسەي - گومىنداڭ ئەكـ

سىيەتچىل ھاكىمىيىتىگە قارشى قوزغىلىپ، ئىنقىلابنىڭ بىرىنچى
ئوقىنى ئېتىش بىلەن، چەت ئەلدە تۇرۇۋاتقان ئابدۇكېرىم نىل-
قىدىكى پارتىزانلار بىلەن ئالاقە باغلاپ، سۈيدۇڭ-قورغاسنىڭ
ساربۇلاق تاغلىق رايونىغا كېلىدۇ ۋە بۇ يەردە پارتىزانلار
ئەترىتىنى ئۇيۇشتۇرىدۇ.

خەلق پارتىزانلىرى ئالاقە قىلىشىپ، كېلىشكەن قارار
بويىچە 1944 - يىلى 7 - نويابىر تاڭ سەھەردە غۇلجا شەھە-
رىگە ھۇجۇم باشلىنىدۇ، فاتىخ، غەنى باتۇرلارنىڭ پارتىزانلىرى
غۇلجىنىڭ شەرق ۋە جەنۇب تەرىپىدىن، ئابدۇكېرىمنىڭ پارتە-
زانلىرى غەرب تەرىپى يەنى ئالتە ئىپار ۋە خەلق باغچە-
سى تەرىپىدىن كېلىپ بىرلا ۋاقىتتا ھۇجۇم قىلىنىدۇ. تېز ئارە-
دىلا غۇلجا شەھىرى ئازاد قىلىنىپ، پارتىزانلار ئۆزئارا غەلىبە
بىلەن ئۇچرىشىدۇ. 1944 - يىلى 12 - نويابىردا ئۇچ ۋىلايەت
ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتى قۇرۇلغاندا ئابدۇكېرىم ھۆكۈمەت ئەزاسى،
دەسلىپىدە ئىچكى ئىشلار نازارىتى مۇئاۋىن نازىرى، كېيىن مەر-
كىزىي ھۆكۈمەت تەشۋىقات بۆلۈم باشلىقى بولۇپ تەيىنلەندى.

مەن 1945 - يىلدىن 1946 - يىلغىچە مەركىزىي ھۆكۈمەت
تەشۋىقات بۆلۈمىدە ئابدۇكېرىمنىڭ رەھبەرلىكىدە ئىشلىدىم.
بۇ چاغدا ۋاقىتلىق مەركىزىي ھۆكۈمەت تەشۋىقات بۆلۈمىدە
ئابدۇكېرىم ئابباسوۋ بۆلۈم باشلىقى ئىدى، تەشۋىقات بۆلۈمىدە
شۇۋاقىتتا مۇتەللىپ قاسىم، كىبىرنىياز، جاۋدەلىن (شىبە)، ئاب-
دۇلىيىت (قازاق) قاتارلىقلار بار ئىدى. يەنە بۆلۈمنىڭ مۇئا-
ۋىنى قاتاردا مېھمانوۋ دېگەن بىر سوۋېتلىك ئۇيغۇر مەسئۇلى-
چى بار ئىدى. مەن ياش تەرەپتىن باشقىلاردىن كىچىكرەك
بولۇپ، كاتىپلىق قىلاتتىم. مەركىزىي ھۆكۈمەت تەشۋىقات بۆ-
لۈمنىڭ خىزمەت دائىرىسى تۆرلۈك تەشۋىقات ماتېرىياللىرىنى
تەييارلاش، سىياسىي - ئىدىيىۋى ئەھۋاللارنى ئىگىلەش،
ۋاقىتلىق ھۆكۈمەتنىڭ كۈندىلىك نەشر ئەپكىرى بولغان ئىلمىي

گېزىتىنىڭ باش ماقالىلىرىنى ۋە مۇھىم خەۋەرلىرىنى سىنزور
(تەكشۈرۈپ بېكىتىش)قىلىش،ھەممەدەنىي - مائارىپ ۋە ھەرمىللەت
جەمئىيەتلىرىنىڭ ئىشلىرىگىمۇ رەھبەرلىك قىلىشلارنى ئۆز ئىچە-
گە ئالاتتى. ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىنىڭ دەسلىپىدە ھەر قايسى
ئىدارە، ئورگانلاردا شۇ چاغنىڭ شارائىتى بويىچە ئىنتىتىپاقلىشىش
قا بولىدىغان بارلىق ھەر ساھەدىكى كىشىلەر بولغانىدى.
لېكىن تەشۋىقات بۆلۈمىدە ئۇمۇمەن ياشلار ۋە شۇ دەۋرگە
نىسبەتەن ئىلغارراق كىشىلەر توپلاشقانىدى. تەشۋىقات بۆلۈم
ئورۇنلاشقان كورپۇس بىنانىڭ بىربۇرجىكىدە ئەخمەتجان قاسىمى
باشلىق بولغان مەركىزىي ھۆكۈمەت ھەربىي بۆلۈم، يەنە بىر
بۇرجىكىدىكى ئىشكىتە قاسىمجان قەمبىرى باشلىق بولغان
كادىرلار بۆلۈم ئورۇنلاشقانىدى. ئابدۇكېرىم ئابباسوۋنىڭ
كېلىشىگە ئۇلگۈرتۇپ بۆلۈمدە ئۇ كۆرۈشكە تېگىشلىك مۇھىمراق
ئالاقە ھەمسىنزور قىلىدىغان مۇھىم ماقالىلەرنى تەييارلاپ
تۇراتتۇق.ئۇ كېلىپلا ئىشخانىسىغاكىرىپسىنزور قىلىدىغانماقالىنى
كۆرۈپ قول قويۇپ بېرىش بىلەن باشقا ئالاقىلارغىمۇ پىكىرىنى
يېزىپ بېرەتتى، بەزىدە بۆلۈمدىكى مۇتەللىپ قاسىمنىڭ كۆرۈ-
شىگە ھاۋالە قىلاتتى، بۆلۈمدىكى ئىشلارنى بىر تەرەپ قىلغانە-
دىن كېيىن، مېنى چاقىرىپ، «ئەخمەت ئەپەندىم بارمىكىن،
قاسىمجان ئاكا بارمىكىن، چىقىپ قاراپ كۆرسىڭىز» دەيتتى.
مەن چىقىپ كىرگەندىن كېيىن ئەخمەت ئەپەندىم، قاسىمجان
ئاكاملار كىرەتتى، ياكى ئابدۇكېرىم ئۇلارنىڭ ئىشخانىسىغا چە-
قىپ مەسلىھەتلىشەتتى. بىر قېتىم ئابدۇكېرىمنىڭ ئىشخانىسىدا
ئۇلار سۆزلەر ئىنتىتىپاقىغا ئوقۇغۇچى چىقىرىش مەسىلىسىنى
ئۆزئارا سۆزلەشتى. ئىنقىلاب ۋە قۇرۇلۇش ئۈچۈن يارامليق
ئىختىساس ئىگىلىرىنى يېتىشتۇرۇش لازىملىقىنى تەكىتلەپ،
ئوقۇغۇچى چىقىرىش مەسىلىسىنى كادىرلار بۆلۈمىنىڭ ئىشلىش-
گە ۋە بۇ ئىشقا قاسىمجان قەمبىرنىڭ مەسئۇل بولۇشىنى كېلە-

شىپ بېكىتكەنىدى، كېيىن تىنچلىق بىتىم بولۇپ ۋەزىيەتتە ئۆزگىرىش بولغانلىقتىن توختاپ قالدى.

ئابدۇكېرىم ئابباسوۋنىڭ شۇ چاغلاردا ۋاقتىلىق ھۆكۈمەت رەئىسى، مۇئاۋىن رەئىسلىرى بولغان ئېلىخان تۆرە، ھاكىمبېك خوجىلار بىلەن ئۆزئارا باردى - كەلدى قىلغانلىقتىن، خىزمەت مۇزاكىرە قىلىپ يۈرگىنىنى كۆرمىدىم (ئەلۋەتتە ھۆكۈمەت ئەزالار مەجلىسى بۇنىڭ سىرتىدا)، ئۇلار بىلەن ئارىلاشمايتتى. شۇ چاغدىكى ياشقا چوڭراق ئاقساقاللاردىن مەھەممەتجان مەخسۇم ئاكا بىلەن كۆپرەك ئۇچرىشىپ تۇرغانلىقىنى كۆرەتتىم. مەخسۇم ئاكا ئۇ چاغدا ھۆكۈمەت ھەيئەت ئەزاسى ھەم ئالىي سوت باشلىقى ئىدى. بۇ ئادەم پات - پاتلا ئابدۇكېرىم بار-مۇ دەپ ئىزلەپ كېلەتتى، ئابدۇكېرىم بىلەن چاقچاق ئارىلاش ئوچۇق - يورۇق گەپلىشىپ كېتەتتى.

ئابدۇكېرىم تەشۋىقات بۆلۈمىدە ئارىلاپ يەنىن ئېچىپ خىزمەتلەرنى ئورۇنلاشتۇراتتى، بۆلۈمدىكى كادىرلارنىڭ پىكرىنى ئاڭلايتتى. بۆلۈمدىكى كادىرلاردىن مۇتەللىپ قاسىمنىڭ يېنىغا چوڭراق ئىدى. ئۇ ئابدۇكېرىمنى «سەن» دەيتتى ۋە ئابدۇكېرىمگە يۈزمۇ يۈز تۇرۇپ گەپلەرنى قىلىۋېرەتتى. بىر قېتىملىق يېغىندا ئابدۇكېرىمگە قارىتىپ «سىلەر ئۆزئاڭلار بىلەنلا بولۇپ كەتمەڭلار، كەڭ خەلق، كادىرلارنى ئۇنتۇپ قالماڭلار، ھازىر بەزى سىگاۋۇش ئىرزىلار (دەھشەتلىك تېھران» رومانىدىكى سەلىمى تىپ) نېگە قىلغان ئىشىنىڭ تايىنى يوق، ھەدىسەئۇنۇان ئېلىۋاتىدۇ، ئوردىبن - مېدال ئېلىۋاتىدۇ، جاپا چېكىپ ئىشلىگەن، قان تۆكۈپ جەڭ قىلغانلار قېلىۋاتىدۇ» دەپ پىكىر بەردى. ئابدۇكېرىم شۇ ھامانلا بۇ پىكىرنىڭ توغرىلىقىنى مۇئەيەنلەشتۈرۈدى ۋە تېگىشلىك ئورۇنلارغا ئېيتىپ ئۆزئۈرلۈكىنى ئېيتتى ۋە گېزىت سەھىپىلىرىدە بۇ ھەقتە بەزى تەنقىدىي يۇمۇر خاراكتېرلىك ماقالىلەرنى يېزىشنىڭ لازىملىقىنى كۆرسەتتى.

مۇشۇ ۋاقىتتا ئابدۇكېرىم ئىنتايىن ئالدىراش ئىدى. ئۇ ۋاقىتلىق مەركىزىي ھۆكۈمەتنىڭ تەشۋىقات بۆلۈم باشلىقى، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابچى ياشلار تەشكىلاتىنىڭ رەئىسى ھەم مىللىي ئارمىيە سىياسىي بۆلۈمىنىڭ مۇدىرى ئىدى. شۇڭا تەشۋىقات بۆلۈمىگە بەزىدە كېلەتتى، كەلگەندىمۇ 1 - 2 سائەتلا تۇرۇپ قايتاتتى.

ئابدۇكېرىم ئابباسوۋ بىر كۈنى ئىشخانىسىدا ماڭا «ئابدۇل ھېكىم ئۇكام (مىنى شۇنداق ئاتايتتى) سىز تىرىشچان ھەم سەمىمىي ئىكەنسىز، بىراق بەك تارتىنچاق كۆرۈنىسىز، شۇڭا خىزمەتنى تارتىنماي دادىل ئىشلەڭ، مەن بۆلۈمگە كېلەلمىسەم ئىش توختاپ قالمىسۇن، مېھمانوۋ (مەسلىمەتچى) بولغان بىلەن ئەھۋاللار بىلەن تونۇش ئەمەس، بەزى مۇھىم ئىشلار بولسا، ماڭا قارىماي مۇتەللىپ (مۇتەللىپ قاسىم) بىلەن پىكىرلىشىپ، ئۇنىڭ پىكرىنى ئېلىپ، بىر تەرەپ قىلىۋېرىڭلار» دېدى.

ئابدۇكېرىم شۇنچە ئالدىراش بولسىمۇ، ئۇگىنىشنى قولدىن بەرمەيتتى، دائىم دېگۈدەك ئۆزىيىنىدا بەزى نەزەرىيىۋى كىتابلارنى ئېلىپ يۈرەتتى. بىر قېتىم ئۇ ماتېرىيالىلىرىنى مېنىڭ ئۇستىلىم ئۇستىگە قويۇپ قويدى. قارىسام ماتېرىيالىلىرى ئىچىدە ئەي سىچىنىڭ «پەلسەپە ھەققىدىكى لېكسىيىلەر» دېگەن كىتابى بىلەن ئۆزى يازغان پەلسەپە تېزىسلىرى ئىكەن. ئۇ بۆلۈمدىكى كادىرلارغا دائىم ئۆگىنىشنى تەكىتلەپ تۇراتتى، ئۇ بۆلۈمدىكى كادىرلارغا قارىتىپ: «تەشۋىقات بۆلۈم كادىرلىرىنىڭ سىياسىي - نەزەرىيىۋى سەۋىيىسى ئۇستۈنرەك بولۇش كېرەك ۋە بىز ھەرتەرەپتىكى ئەھۋاللارنى ئىگىلەپ تۇرۇشىمىز لازىم. بولۇپمۇ بىزنىڭ تەشۋىقاتىمىزدا خەلق ئىنقىلابىنىڭ غەلبىلىرى، قەھرىمان، ئىلغار شەخسىيەرنى كۆپرەك تەشۋىق قىلىش زۆرۈر، تەشۋىقاتنىڭ مەركىزىنى دۈشمەننى پاش قىلىشقا قارىتىشىمىز لازىم. بولۇپمۇ يەتتە ۋىلايەتتىكى خەلقنىڭ ھەرقانداق جەبىر - زۇلۇم چېكىۋاتـ

قانلىقنى تۇرلۇك يوللار بىلەن ئىگىلىشىمىزلازىم» دېگەن ئىدى. شۇ ۋاقىتتا ئىلىدا چىقىدىغان ھەپتىلىك گېزىتتىن 100 نۇسخە ئايرىم تەشۋىقات بۆلۈمىگە كېلەتتى. مەن بۇ گېزىتلەرنى ھەر كۈنى بەزىدە كۈن ئارىلاپ ئابدۇكېرىمنىڭ كوريورى (ھارۋىكەش) ھاجى ھەيدىگەن ئاق بوز ئارغىماقلىق پەيتۇن (تۆت چاقلىق يۆلەنچۈكلۈك ھارۋا) غا سېلىپ 2 - نۇمۇرلۇق مەخسۇس قوراغا ئاپىرىپ بېرەتتىم. كېيىنچە ئۇقسام بۇ گېزىتلەر تۇرلۇك يوللار بىلەن يەتتە ۋىلايەتكە تاقىتىلىدىكەن.

ئابدۇكېرىم جەنۇبىي شىنجاڭ خەلقىنى زۇلۇمدىن ئازاد قىلىش ئۈچۈن مىللىي ئارمىيە قوماندانلىق شتابىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە قاسىم بەكرى، سوپاخۇنلار بىلەن بىللە پارتىزانلار ئەترىتىنى باشلاپ ئاقسۇ رايونىغا چۈشۈپ، باي، ئاقسۇ كونا شەھەر ناھىيىلىرىنى ئازاد قىلغاندىن كېيىن تىنچلىق بىتىمى باشلىنىشى بىلەن ئاقسۇ رايوندىن قايتىپ چىققانىدى.

ئابدۇكېرىم مىللىي ئارمىيىنىڭ سىياسىي بۆلۈم مۇدىرى بولۇپ تۇرغان مەزگىلىدە، مىللىي ئارمىيە قىسىملىرىنىڭ سىياسىي ئىدىيىۋى خىزمىتىگە ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلەتتى، قىسىملارغا بېرىپ لېكسىيە سۆزلەپ تۇراتتى. ئابدۇكېرىم ياشلارنىڭ ياخشى ئۆگىنىش ئۇلگىسى ھەم ئوبدان دوستى ئىدى. ئابدۇكېرىم ئاببا سوۋۇنىڭ تەشەببۇسى بىلەن 1945 - يىلى 15- نويابىردا غۇلجىدا ئۇچ ۋىلايەت «ئىنقىلابچىل ياشلار تەشكىلاتى» قۇرۇلدى. «ئىنقىلابچىل ياشلار تەشكىلاتى»نىڭ بىرنەچچە قېتىملىق كونفىرىنسىيىسىدە، مەزكۇر تەشكىلاتنىڭ مەركىزىي پىرىنسىدىئوملىرى سايلاپ چىقىلدى. بۇلار ئابدۇكېرىم ئاببا سوۋۇ (رەئىس)، سەيپىدىن ئەزىزى، سەيدۇللا سەيپۇللايوۋ، ئابدۇللا زاكىروۋ، ئەنۋەرخانباباۋ، نەبىجان، ئاسلىخان شاكىروۋ، بۇقارا تىشقا نىمبايوۋ، ئالىم ئايتوۋاروۋ، ئىبرىكچى يونچى، پوپوق قاتارلىق 11 كىشى پرىنسىدىئوم بولدى.

1946 - يىل يانۋاردىن باشلاپ ياشلار تەشكىلاتى مەر-

كىزىي كومىتېتىنىڭ نەشرىياتچىلىق بولغان «كۈرەش» ژۇرنىلى نەشر قىلىنىشقا باشلىدى. بۇ ژۇرنال كەڭ ئۇچ ۋىلايەت ياشلىرىنى سىياسىي - ئىدىيىۋى جەھەتتىن تەربىيىلىدى، ياشلارنىڭ خىزمەت، ئۆگىنىش ۋە ئالدىنقى سەپ جەڭ مەيدانلىرىدا ئالدىدا تۇرۇپ نەمۇنىچى بولۇشىغا يېتەكلىدى. ياشلار تەشكىلاتىنىڭ چاقىرىقى بىلەن مىڭلىغان ياشلار سەپەرۋەر قىلىنىپ، تەشكىللىنىپ ئالدىنقى سەپكە يۆرۈش قىلدى.

ئابدۇكېرىم «ئىنقىلابچىل ياشلار تەشكىلاتى» نىڭ 5 - قېتىملىق يىغىنىدا: «ئىنقىلابچىل ياشلار تەشكىلاتى» ياشلارنىڭ يالغۇز ھازىرقىسىلا ئەمەس، كېلەچەكتىمۇ غەمخورلۇق قىلىشقا مەسئۇل»، ① دەپ سۆزلەپ كېلىپ، ياشلار تەشكىلاتىنىڭ ئالدىغا تۆۋەندىكى بەش تۇرلۇك ۋەزىپىنى ئوتتۇرىغا قويغان ئىدى:

1. ياشلارنىڭ جەمئىيەتتىكى تۇتقان ئورنىنى بىلىشنىڭ زۆرۈرلۈكى؛

2. ياشلارنى ئالىي غايىلىك قىلىپ تەربىيىلەپ چىقىشنىڭ مۇھىملىقى؛

3. ياشلاردا ئالىي مەقسەتنى ئەمەلگە ئاشۇرالايدىغان ھەرىكەتنىڭ بولۇش لازىملىقى؛

4. ياشلاردا ئەمەلىي ھەرىكەت ئۇسۇلى بولۇش لازىملىقى يەنى بۇنىڭدا: 1) ئەمەلىي ئەھۋالنى ياخشى تەھلىل قىلىش. 2) تەھلىل قىلىنغان پاكىت، يەكۈن ئاساسىدا خىزمەت ئۇسۇلى، كۈرەش نىشانىنى بەلگىلەپ چىقىش، ئاخىرقى پەيتتە راستچىل، سەممىي بولۇش كېرەكلىكى؛

5. ياشلارنىڭ ئامما بىلەن بىرلىكتە كۈرەش قىلىش كېرەكلىكىنى ئوتتۇرىغا قويدى.

ئابدۇكېرىم ياشلار تەشكىلاتىنىڭ «ئىنقىلابىي، كۈرەشچى ۋە ئالغا باسار تەشكىلات بولۇش» ② نى تەلەپ قىلدى.

① ② «كۈرەش ژۇرنىلى» 46 - يىل 2 - 3 - سان.

ئابدۇكېرىمنىڭ تەشەببۇسى بىلەن 1946 - يىل 22 - ئاپرېلدا غۇلجا «ئىنقىلابچىل ياشلار تەشكىلاتى» نىڭ سىياسىي بيروسى ئاساسىدا «خەلقچىل ئىنقىلابىي پارتىيە» مەخپىي يوسۇندا مەيدانغا كەلدى. تەنچلىق بىتىمىدىن كېيىن 1947 - يىل 2 - ئاينىڭ 3 - كۈنى ئۇرۇمچىدە ئابدۇكېرىمنىڭ تەشەببۇسى بىلەن «خەلقچىل ئىنقىلابىي پارتىيە» بىلەن ئۇرۇمچىدە 1944 - يىل 8 - ئايدا قۇرۇلغان خەنزۇ ئىلغار زىيالىيلارنىڭ «شىنجاڭ كوممۇنىزمچىل ئىتتىپاقى» تەشكىلاتى بىرلەشتۈرۈلگەنىدى.

ئابدۇكېرىم ئابباسوۋ، ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن بىرلىكتە ئۇيغۇر ۋىلايەت ئىنقىلابىنى توغرا يولغا باشلاش، ۋەتەن بىرلىكى، مىللەتلەر ئىتتىپاقىنى ياخشىلاش، مىللەتلەر مۇناسىۋىتىدىكى بەزى مەسىلىلەرنى تەكشەشتە كۆپ كۈچ چىقاردى. ئابدۇكېرىم ئابباسوۋ «ھازىرقى سىياسىي ئەھۋال ۋە بىزنىڭ ۋەزىپىلىرىمىز» دېگەن تېمىدا ئىتتىپاق مەركىزي تەشكىلىي ھەيئىتى نامىدىن ئىتتىپاق ئاكتىپلىرىغا قىلغان سىياسىي دوكلاتىدا: «جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئۇرۇشىنىڭ غەلبىسى شەرىقتىكى خۇسۇسەن بىزنىڭ مىللىي ئازادلىق ھەرىكىتىمىزنى غەلبىگە ئېرىشتۈرىدۇ، شىنجاڭدىكى بەرلىك مىللەتلەر جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئىنقىلابىنىڭ يارىدىمى ئارقىسىدىلا ئالدىغا قويغان مەقسەتكە تېز ئېرىشەلەيدۇ، جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئىنقىلابى غەلبە قازانغان شارائىتتا شىنجاڭ خەلقىنىڭ ئازادلىق ۋە شىنجاڭدىكى مىللىي مەسىلىنىڭ تولۇق ۋە توغرا ھەل بولۇشى چوقۇمدۇر»،① دەپ كۆرسەتكەنىدى.

ئابدۇكېرىم مىللەتلەر دوستلۇقى ۋە ئىتتىپاقلىقنىڭ ئىنتايىن ئەھمىيەت بىلەن قارايتتى، بولۇپمۇ خەنزۇ خەلقلىرى ۋە خەنزۇ ئىلغار كىشىلىرى بىلەن بېقىن ئۆتەتتى. گومىنداڭ دەۋرىدە ئۇرۇمچىدە قۇرۇلغان «كوممۇنىزمچىلار تەشكىلاتى» نىڭ رەھبەرلىرى لى تەييۇ، چىن شىخۇا، خىي رۇي، پەن يىنجوڭ قاتارلىقلارنى بېتىم بۇزۇلغاندىن كېيىن غۇلجىغا ئېلىپ بارغان ئىدى.

① «ئىتتىپاق ژورنىلى» 1949 - يىل 6 - سان.

ئابدۇكېرىم ئىرادىلىك، قورقماس قەيسەر يىگىت ئىدى. ئۇنىڭ 1947 - يىلى 25 - فېۋرالدا گومىنداڭ ئەكسىيەتچىللىرىنىڭ ئۇيۇشتۇرغان قانلىق نامايىش ۋەقەسىدە، ئەخمەتجان قاسىمى باشلىق ئۇچ ۋىلايەت رەھبەرلىرىنى ئەكسىيەتچىلەر قورشۇالغاندا ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن بىرلىكتە ئوتتۇرىغا چىقىپ ئەكسىيەتچىلەرگە قارىتا: «بىز ئۆلۈمنى — خەلقىمىز يولىدىكى ئۆلۈمنى ئاللىقاچان ئۇستىمىزگە ئېلىپ قويغان، ئۆلسەك پارلاق ئۆلىمىز، قالساق پارلاق قالىمىز، ئەمما ئۆلۈم مەنىسىز بولۇش كېرەك ئەمەس، شۇنىڭ ئۈچۈن كىچىككىنە شۇ جايدىكى خەلق دۈشمەنلىرى بىلەن ئاخىرقى جەڭ قىلىشقا تەييارمىز. ئۆلسەك ئۆلۈمگە مەردلەرچە بارىمىز، قالساق ئۆلۈمدىن مەردلەرچە قالىمىز، ھەر ئىككى مۇھىتتىمۇ ئاجىزلىق بىزگە خاس ئەمەس» ① دەپ مەردانە سۆزلىگەنىدى.

ئابدۇكېرىم ئابباسوۋنىڭ ياشلىق باھارى ئۇرغۇپ تۇراتتى، چاققان، سۆزمەن ئىدى، ئۇنىڭ كۆزىنى چىملىدىتىپ تۇرۇپ سۆزلىگەن جاراڭلىق ئاۋازلىرى ھېلىمۇ ئېسىمدە ناھايىتى ئوچۇق تۇرىدۇ.

ئابدۇكېرىم بىزدىن، خەلقتىن ياش ئايرىلدى. لېكىن ئۇ خەلقنە ئۇنتۇلمايدىغان ئۇلۇغ، مەنىلىك ئىشلارنى قىلدى. ئابدۇكېرىم ناھايىتى ياش ۋاقتىدىلا ئىنقىلابىي يولغا ئاتلاندى، ئۇ 22 ياش ۋاقتىدا يەر ئاستى تەشكىلاتى «ئازادلىق جەمئىيىتى» گە قاتناشتى. 23 ياش ۋاقتىدا ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابنىڭ ئاساسلىق رەھبەرلىرىدىن بولۇپ ئىنقىلابنى ئۇيۇشتۇرغۇچىلاردىن بولدى ۋە مۇشۇ 23 ياش ۋاقتىدىلا «ئىنقىلابچىل ياشلار تەشكىلاتى»نى قۇردى، ئۇزۇن ئۆتمەي «خەلقچىل ئىنقىلابىي پارتىيە»نى تەشكىل قىلدى. بۇ پارتىيە 1948 - يىلى 8 - ئايدا ئەخمەتجان

① ئا. ئابباسوۋ: «ئۇرۇمچىدە 25 - فېۋرال قانلىق ۋەقەسىدىن بىر خاتىرە» دىن.

قاسىمى رەئىسلىكىدىكى شىنجاڭدا تىنچلىق ۋە خەلقچىللىقنى ھىمايە قىلىش ئىتتىپاقى فورۇلغاندىن كېيىن تارقىلىپ كەتتى.

25 ياش ۋاقتىدا يەنى 1946 - يىلى ئاخىرلىرىدا ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن بىللە نەنجىڭغا بېرىپ، گومىنداڭنىڭ بىر تەرەپلىمە ئاچقان قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىش پۇرسىتىدىن پايدىلىنىپ، گومىنداڭنىڭ قاتمۇ - قات تۇساقلىرىدىن ئۆتۈپ نەنجىنىڭ مېڭۇن دېگەن جايىدىكى جۇڭگو گۇڭچەندائىنىڭ ۋەكىللەر ئۆمىكىدىكى يولداش دۇڭبىۋۇ بىلەن كۆرۈشۈپ، ئۇلار ۋىلايەت ئىنقىلابىي ھۆكۈمىتى بىلەن كومپارتىيىنىڭ ئالاقىسىنىڭ تىكلىنىشىگە ئاساس سالدى.

ئابدۇكېرىم بەك تىرىشچان، غايىلىك، ئىرادىلىك ئىدى، ئۇنىڭ جۇشقۇن ئىنقىلابىي روھى ئۇرغۇپ تۇراتتى.

ئابدۇكېرىمنىڭ بەختكە قارشى خەلق ئىنقىلابىي ئىشلىرى يولىدا قۇربان بولغانلىقىنىڭ 40 يىلى توشتى، ئۇنىڭ شانلىق ئوبرازى خەلقىمىز قەلبىدە مەڭگۈ ياشايدۇ. ئابدۇكېرىمنىڭ قەيسەر، كۆرەشچان روھى، تىرىشچانلىقى، ئۆگىنىش ئىستىلى، خەلق ئاممىسى بىلەن يېقىن مۇناسىۋەتتە بولۇش، دوستلارغا كۆيۈمچان، دۇشمەنلەرگە غەزەپ - نەپرەت بىلەن قاراش، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىتتىپاقلىقىنى ئاسراشتەك ئالىيجاناب خىسلەتلىرى بىزنىڭ ئىدىيىۋى ئۆگىنىش ئۇلگىمىز بولۇپ قالغۇسى.

1989 · 6 · 12

«شىنجاڭ گېزىتى» توغرىسىدا قىسقىچە ئەسلىمە

ئى. ئەسقەرى

(ئىسمائىل ئەسقەرى، 1950 - يىلى 1 - ئايدا سابىق شىنجاڭ شۆيۈەنىنىڭ تىل پاكولتېتىنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن، «شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسىگە تەقسىم قىلىنىپ، 1960 - يىل 12 - ئايغىچە تەرجىمان بولۇپ ئىشلىگەن؛ 1961 - يىلى 1 - ئايدا شىنجاڭ خەلق نەشرىياتىغا يۆتكىلىپ، ئاۋۋال «ماۋزېدۇڭ تاللانما ئەسەرلىرى» نى تەرجىمە ۋە نەشر قىلىش گۇرۇپپىسىدا، ئاندىن ئۇيغۇر تەھرىر بۆلۈمىدە تەھرىر بولۇپ ئىشلىگەن، كاندىدات ئالىي مۇھەررىر، 1986 - يىلى 1 - ئايدا پېنسىيىگە چىققان)

«شىنجاڭ گېزىتى»نىڭ قاچان ۋە قانداق شارائىتتا تەسىس قىلىنغانلىقى، تەسىس قىلىنغاندىن كېيىن قانداق ئۆزگىرىش ۋە سەرگۈزەشتىلەرنى بېشىدىن كەچۈرگەنلىكى «شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى» نىڭ 23 - سانىغا بېسىلغان يولداش مەھمەت روزىنىڭ ئەسلىمىسىدە خېلى تەپسىلىي بايان قىلىنغان. شۇڭا، مەن بۇ ئەسلىمەمدە «شىنجاڭ گېزىتى»نىڭ 1945 - يىلىدىن كېيىنكى ئەھۋالىنى تولۇقلىما ئورنىدا بايان قىلىمەن. ئۇنىڭغا قوشۇپ، 1946 - يىلىدىن ئازادلىق ھارپىسىغا قەدەر ئۇرۇمچىدە تەسىس قىلىنغان باشقا گېزىتلەرنىڭ ئەھۋالىنىمۇ قىسقىچە بايان قىلىمەن.

ئۇ چاغدىكى «شىنجاڭ گېزىتى» ئۇيغۇر، قازاق، خەنزۇ تىللىرىدا نەشر قىلىناتتى، بۇ ئۈچ خىل تىلدىكى گېزىتنىڭ

ئىدارىسىمۇ بىر ئىدى. خەنزۇ تىلىدىكى «شىنجاڭ گېزىتى» كۇنلۇك گېزىت بولۇپ نەشر قىلىنسىمۇ، ئەمما ماددىي شەرت-شارائىتىنىڭ قىسلىقىدىن، ئۇيغۇر تىلىدىكى «شىنجاڭ گېزىتى» ھەپتىدە ئۈچ قېتىم، قازاق تىلىدىكى «شىنجاڭ گېزىتى» ھەپتىدە ئىككى قېتىم نەشر قىلىناتتى. شۇڭا، بۇ ئىككى گېزىت ئۇيغۇر - قازاق تىلىدىكى «شىنجاڭ گېزىتى» دەپ ئاتىلاتتى. 1946 - يىلى، بۇ ئىككى تىلدىكى گېزىت خەنزۇ تىلىدىكى «شىنجاڭ گېزىتى» دىن ئايرىلىپ چىققاندىن كېيىن، ئۇيغۇرچە گېزىت كۇندە، قازاقچە گېزىت ھەپتىدە ئۈچ قېتىم نەشر قىلىنىپ تۇردى. پەقەت ئازادلىقتىن كېيىنلا بۇ ئىككى تىلدىكى گېزىت تولۇق كۇنلۇك بولۇپ نەشر قىلىنىش ۋە راۋاجلىنىش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشتى.

ئۇيغۇر - قازاق تىلىدىكى «شىنجاڭ گېزىتى» گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىقى مەزگىلىدە گومىنداڭچى سىياسەت ۋە تەزۇمنىڭ تەشۋىقاتچىسى بولۇپ كەلگەن بولسىمۇ، 1946 - يىلى 1 - ئايدا گومىنداڭ ھاكىمىيىتى بىلەن ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي ھاكىمىيىتى ئوتتۇرىسىدا 11 ماددىلىق بېتىم ئىمزالانغاندىن كېيىن، بېتىمنى دېموكراتىيىنى تەشۋىق قىلىش، بېتىمنىڭ جايلاردا ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالىنى ۋە ئىلغار كۇچلەرنىڭ دېموكراتىك ھەرىكەتلىرىنى خەۋەر قىلىش، ئەكسىيەتچى ۋە مۇتەئەسسىپ كۇچلەرنىڭ «11 بېتىم» گە ۋە دېموكراتىك ھەرىكەتلەرگە قىلغان توسقۇنلۇقلىرىنى پاش قىلىش جەھەتلىرىدە ئاكتىپ رول ئوينىدى. گېزىتنىڭ بۇ رولى جەمئىيەتتە ئىلغار كۇچلەر سېپىنىڭ ئۇلغىيىشى ۋە تەرەققىي قىلىشى، «11 بېتىم»نى قوغداش ۋە ئىجرا قىلىش كەيپىياتىنىڭ ئۆسۈشى، خەلق ئۇستىدىكى زۇلۇم ۋە بېسىمنىڭ ئازراق بولسىمۇ يېنىكلىشىگە مەلۇم دەرىجىدە تەسىر كۆرسەتتى. ۋەزىيەتنىڭ ئىلغار كۇچلىرىگە ۋە خەلق ئاممىسىغا مۇنداق پايدىلىق بولۇپ راۋاجلىنىشىغا چىدىمغان

1 - رەسىم: 1934 - يىلى تۇنچى قېتىم چىققان شىنجاڭ ئۇيغۇر گېزىتى
(لازىنى ئەينەككە چىقىرىش ئۈسۈلىدا بېسىلغان)

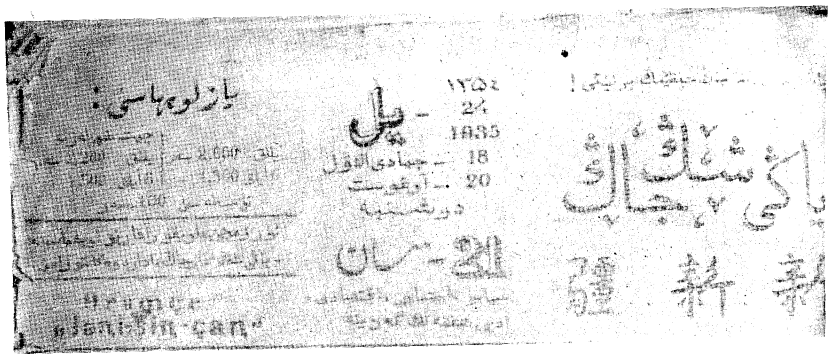

2 - رەسىم: 1935 - يىلى ئۆزگەرتىلگەن گېزىت بېشى
(تاش مەتبەئە)

گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ئۇيغۇر - قازاق تىلىدىكى «شىنجاڭ گېزىتى»نىڭ بۇ ئىلغار ھەرىكىتىنى چەكلەشكە باشلىدى؛ گېزىت ئىدارىسىغا جۇملىدىن ئۇنىڭ باسما زاۋۇتىغا ئۆزىنىڭ ئىشپىيونلىرىنى ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئۇيغۇر - قازاق تىلىدىكى «شىنجاڭ گېزىتى»نى نازارەت قىلىشنى كۈچەيتتى ۋە گېزىتنىڭ ئىشچى - خىزمەتچىلىرىگە ھەر جەھەتتىن بېسىم ئىشلەتتى. 11 ماددىلىق بىتىمنىڭ 6 - ماددىسىدا خەلققە مەتبۇئات ئەركىنلىكى بېرىش بەلگىلەنگەن بولسىمۇ، لېكىن گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى بۇ بەلگىلىمىگە ئەمەل قىلماي، ئۇيغۇر - قازاق تىلىدىكى «شىنجاڭ گېزىتى»گە ئىلغار ماقالىلەرنىڭ بېسىلىشىغا يەنىلا يول قويمىدى. بۇ ۋاقىت جەمئىيەتتىمۇ ئىلغار كۈچلەر بىلەن ئەكسىيەتچى كۈچلەر ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت تازا كۈچەيگەن ۋاقىت بولۇپ، گېزىتنىڭ خەلق مەنپەئىتىنى قوغداش جەھەتتىكى رولىنى تېخىمۇ ئوبدان جارى قىلدۇرۇش ئۈچۈن، ئۇيغۇر - قازاق تىلىدىكى «شىنجاڭ گېزىتى»نى خەنزۇ تىلىدىكى «شىنجاڭ گېزىتى» دىن ئايرىپ چىقىش زۆرۈر بولۇپ قالدى، لېكىن، بۇ ئىشنى ئورۇنلاش ھەرگىز ئاسان بولمىدى. بۇ ئىشقا گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى تۈرلۈك يوللار بىلەن قارشىلىق قىلغان بولسىمۇ، گېزىتخانىدىكى ئىلغار زىيالىيلارنىڭ پائال پېتەكچىلىك قىلىشى ۋە جەمئىيەتتىكى ئىلغار - كۈچلەرنىڭ قوللىشى ئارقىسىدا، ئۇيغۇر - قازاق تىلىدىكى «شىنجاڭ گېزىتى»نى نەشر قىلىۋاتقان ئىشچى - خىزمەتچىلەر جىددىي كۈرەشلەرنى قىلىش ئارقىلىق ئاخىر 1946 - يىل 12 - ئايدا پۈتۈن يۇرۇشلۇق مەتبەئە ئۈسكۈنىلىرى ئېلىپ، ئۇرۇمچى نەنلياڭغا كۆچۈپ چىقتى ۋە ئايرىم گېزىتخانا قۇرۇپ ئورۇنلاشتى.

ئۇيغۇر - قازاق تىلىدىكى «شىنجاڭ گېزىتى» ئايرىلىپ چىققاندىن كېيىن، ئۇيغۇر تىلىدىكى گېزىت كۈندىلىك بولۇپ چىقىشقا، قازاق تىلىدىكى گېزىت ھەپتىدە ئۈچ قېتىم چىقىشقا

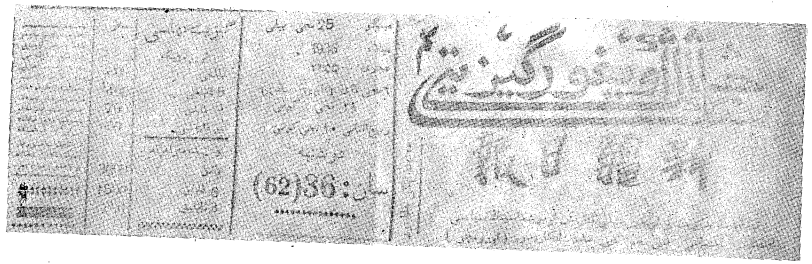

3 - رەسىم: 1936 - يىلى ئۆزگەرتىلگەن گېزىت بېشى

4 - رەسىم: 1940 - يىللاردىكى گېزىت بېشى

باشلىدى. گېزىت ئىدارىسىنىڭ باشلىقى ئۇيغۇر سايرانى، باش تەھرىر تۇرسۇن ئىسرائىل، مۇئاۋىن باش تەھرىر قالىلارنىڭ توغرا رەھبەرلىك قىلىشى، ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ تىرىشچانلىقى ئارقىسىدا، گېزىتنىڭ تەشۋىقات يۇنىلىشى ئۆزگەرتىلىپ، گېزىتكە ماركسىزم - لېنىنىزم ئىدىيىسى سىڭدۈرۈلگەن ماقالىلەر، مەسىلەن، سوۋېت ئىتتىپاقىدىن چېقىلغان ئىلمىي، نەزەرىيەۋى ۋە پەن - تېخنىكىغا ئائىت ماقالىلەر؛ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى رەھبەرلىكىدىكى جۇڭگو ئىنقىلابىنىڭ تەرەققىياتىنى ۋە ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنى تونۇشتۇرىدىغان، تەشۋىق قىلىدىغان ماقالە - خەۋەرلەر بېسىلىدىغان بولدى. شۇنىڭدەك، شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى دېموكراتىك كۈچلەر ۋە ياشلارنىڭ «11 بىتىم»نى قوغداش ۋە ئىجرا قىلىش جەھەتتىكى پائالىيەتلىرىنى خەۋەر قىلىدىغان، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ۋە بەزلىك مۇتەئەسسىپ كۈچلەرنىڭ توسقۇنلۇق ۋە بۇزغۇنچىلىقلىرىنى پاش قىلىدىغان ماقالە - خەۋەرلەرمۇ بېسىلىپ تۇردى. شۇنىڭ بىلەن گېزىتنىڭ مەزمۇنى بېيىپ، ئاۋامنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشتى، مەخسۇس بەتلىرى كۆپەيدى، گېزىت ئىدارىسىنىڭ ئىشچى - خىزمەتچىلىرىمۇ ناھايىتى تېزلا تولۇقلاندى. ئۇيغۇر - قازاق تىلىدىكى «شىنجاڭ گېزىتى» دە بولغان بۇ تەرەققىيات شىنجاڭدا دېموكراتىيىنى كەڭ يولغا قويۇش، «11 بىتىم» نى قوغداش ۋە ئىجرا قىلىش، دېموكراتىك كۈچلەرنىڭ سىپىنى ئۇلغايتىش، جەمئىيەتتە تىنچلىق ۋە باراۋەرلىك ئورنىتىش جەھەتلەردە خېلى كۆرۈنەرلىك ئىجابىي رول ئوينىدى، ھەر مىللەت خەلقى بۇنىڭدىن كۆپ خۇرسەن بولدى.

1947 - يىلى 2 - ئايغا كەلگەندە، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى «11 مادداىلىق بىتىم» گە ئاشكارا بۇزغۇنچىلىق قىلىپ، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ رەھبەرلىرىگە نامايىش شەكلى بىلەن ھۇجۇم قوزغىدى ۋە قاتتىق بېسىم ئىشلەتتى. مۇنداق ئەھۋالدا،

ئۇچ ۋىلايەت تەرەپ كىشىلىرى غۇلجىغا قايتىپ كېتىشكە مەجبۇر بولدى. ئۇلار كەتكەندىن كېيىن، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ئۇيغۇر - قازاق تىلىدىكى «شىنجاڭ گېزىتى»گە يەنە يېڭىباشتىن بېسىم ئىشلىتىپ ۋە بۇ بېسىمنى بارغانسېرى كۈچەيتىپ، گېزىتكە ئىلغار ماقالە - خەۋەرلەرنىڭ بېسىلىشىغا يول قويمىدى. بولۇپمۇ گومىنداڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتى 1947 - يىلى 5 - ئايدا، «11 بىتىم» گە خىلاپ ھالدا جاڭ جىڭجۇڭ① نىڭ كۆرسەتمىسى بىلەن، مەسئۇد سەبىرى② نى ئۆلكە رەئىسى قىلىپ تەيىنلىگەندىن كېيىن، گېزىتنىڭ بەتلىرىنى ئاستا - ئاستا كومپارتىيىنى ۋە ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنى قارىلايدىغان، ئەيىبلەيدىغان ئەكسىيەتچى ماقالە - خەۋەرلەر ئىگىلەشكە باشلىدى؛ يەتتە ۋىلايەت خەلقىنىڭ ئەكسىيەتچى كۈچلەرنىڭ زۇلۇمى ئۇستىدىن قىلغان ئەرز - شىكايەتلىرى ۋە خەلقنىڭ ھەققانىي تەلەپلىرىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان ماقالە - خەۋەرلەر گېزىتكە بېسىلىشتىن مەنئى قىلىندى. مۇشۇ چاغلاردا، يەتتە ۋىلايەتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى ئەكسىيەتچى كۈچلەر گومىنداڭ ھەربىي بىلەن بىرلىشىپ، «11 بىتىم دېگەن بىر نېمە ئەمەلدىن قالدى، كومموئىنست قىزىل پاچاقلارغا چاشقان تۆشۈكى سارايى بولدى، ئۇلارنى ۋاقتىدا كۆزدىن يوقىتىش كېرەك» دەپ داۋراڭ

① جاڭ جىڭجۇڭ — 1946 - يىلىدىن باشلاپ غەربىي شىمالدىكى بەش ئۆلكىنى باشقۇرىدىغان گومىنداڭ ھەربىي - مەمۇرىي مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى بولۇپ تۇرغان ۋە قوشۇمچە شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ رەئىسى بولغان، ئۇنىڭ رەئىسلىكى ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابچىلىرى تەرىپىدىن ئېتىراپ قىلىنغان.

② مەسئۇد سەبىرى — شىنجاڭ غۇلجىلىق ئۇيغۇر بولۇپ، تۇركىيىدە ئوقۇغان، جۇڭگوغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئىچكىرى ئۆلكىلەردە ئۇزاق مۇددەت تۇرۇپ، كومىنداڭنىڭ مەكىزىي ھۆكۈمىتى تەركىبىدە خىزمەت قىلغان؛ 1945 - يىلى 11 - ئايدا جاڭ جىڭجۇڭ بىلەن بىللە شىنجاڭغا چېقىپ، «گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق تەپتىشى» دېگەن ئەمەل بىلەن ئۇرۇمچىدە تۇرغان؛ 1950 - يىلىنىڭ بېشىدا ئۇرۇمچىدە كېسەل بىلەن ئۆلگەن.

سىلىشىپ، «11 بىتىم» نى ئوغدىغان ۋە ئاكتىپ ئىجرا قىلغان ئىلغار كۆچلەر ۋە دېموكراتىك زاتلارنى تۇتقۇن قىلىشقا، خەلق-نىڭ ئۇستىدىكى تۇرلۇك زۇلۇملىرىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ۋە كۆچەيتىشكە باشلىغان، گومىنداڭ ھەربىيلىرى پۈرسەتتىن پايدا-لىنىپ بىگۇناھ خەلقنى زورلۇق - زومبۇلۇق قىلىشقا كىرىشكەنـ-دى. مۇنداق زۇلۇم ۋە زورلۇقلارغا تاقەت قىلىپ تۇرالمىغان ھەر مىللەت خەلقى مەسئۇدنىڭ رەئىسلىكىگە ۋە گومىنداڭنىڭ ئەكسىيەتچى سىياسىتىگە قارشى نامايىش ۋە ھەرىكەتلەر قىلدى. ۋەزىيەتنىڭ تەقەززاسى بىلەن، بۇ ئەھۋاللار توغرىسىدا ئۇيغۇر-قازاق تىلىدىكى «شىنجاڭ گېزىتى»گە بىرنەچچە پارچە ماقالە بېسىلغانىدى. مەسئۇد باشچىلىقىدىكى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت: «بۇ گېزىت ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئورگان گېزىتى، گېزىتتىكە مۇنداق ماقالىلەرنى بېسىش مەنئى قىلىنسۇن؛ ئەگەر مۇنداق ماقالىلەرنى بېسىشنى توختاتمىساڭلار، ئىشچى - خىزمەتچىلىرىڭـ-لارنىڭ مائاشى بېرىلمەيدۇ» دەپ تەھدىت سالدى. دەرۋەقە، گېزىت خادىملىرىنىڭ 1947 - يىل 3 - ئايلىق مائاشىنى 30 نەچچە كۈنگىچە بەرمەي، گېزىتخانىدىن ئالاقىدار كىشىلەر ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە قايتا - قايتا بېرىپ سۆزلەشكەنـ-دىن كېيىن، يۇقىرىدا ئېيتىلغان «بەلگىلىمە» سىنى قەتئى ئىجرا قىلىش شەرتى ئاستىدا ئاران بەردى. شۇنىڭدىن كېيىنلا گېزىتـ-نىڭ بېسىلىشىغا ئۇرۇمچى گازىنزون شتابىدىن مەخسۇس ئادەم كېلىپ نازارەت قىلىدىغان بولدى. گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بۇنىڭ بىلەنمۇ خاتىرجەم بولالماي، ئۇيغۇر - قازاق «شىنجاڭ گېزىتى»-نىڭ باشلىقى ئۇيغۇر سايرانىنى قولغا ئالماقچى بولدى. لېكىن، ئۇيغۇر سايرانى جەمئىيەتتە يۇقىرى ئابرويغا ۋە ئىلغار كۈچـ-لەرنىڭ ھىمايىسىگە ئىگە بولغاچقا، گومىنداڭ دائىرىلىرى ئۇنى دەرھال قولغا ئالالمىدى. شۇنداق بولسىمۇ ئۇيغۇر سايرانى ۋە ئۇيغۇر - قازاق تىلىدىكى «شىنجاڭ گېزىتى»نىڭ باشقا باشـ-

لىقلىرى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ ھامان زىيانكەشلىك قىلـ-ماي قالمايدىغانلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ، بۇ خەۋپتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن، 1947 - يىلى يازدا ئۈچ ۋىلايەت تەرەپكە كەتتى.

ئۇلار كەتكەندىن كېيىن، ئۇيغۇر - قازاق تىلىدىكى «شىنجاڭ گېزىتى» پۈتۈنلەي گومىنداڭچىلارنىڭ قولىغا قالغان بولسىمۇ، لېكىن گېزىتخانىنىڭ ئىلغار ئىدىيىدىكى ئىشچى - خىزمەتچىلىرى ئىنقىلابىي ھەرىكىتىنى توختىتىپ قويماي، ئۈرۈمچـ-دىكى يوشۇرۇن ئىنقىلابىي تەشكىلات — «خەلقچىل ياشلار تەشكىلاتى» بىلەن ئالاقە باغلاپ، يوشۇرۇن پائالىيەت ئېلىپ بارىدى. مەسئۇد باشچىلىقىدىكى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئۇيغۇر - قازاق تىلىدىكى «شىنجاڭ گېزىتى»گە بولات قادىر① نى باشلىق قىلىپ تەيىنلىدى. شۇنىڭدىن باشلاپ بۇ گېزىتكە كومپارتىيىگە، ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا ۋە يەتتە ۋىلايەتتىكى ئىلغار كۈچلەرگە ئاشكارا قارشى تۇرىدىغان، خەلقئارادىكى ۋە جۇڭگودىكى ئەكـ-سىيەتچى كۈچلەرگە مەدھىيە ئوقۇيدىغان ماقالىلەر بېسىلىدىغان بولدى، گېزىت مۇشۇ يولدا بارغانسېرى چوڭقۇر پاتقاققا پاتتى؛ خەلقنىڭ نەزەرىدىن چۈشۈپ، تىراژىمۇ كۆرۈنەرلىك دەرىجىدە ئازىيىپ كەتتى، بۇ ئەھۋال 1948-يىلنىڭ ئاخىرىغىچە داۋاملاشتى.

1948 - يىلى ئىچكى - تاشقى ۋەزىيەت گومىنداڭ ئەكـ-سىيەتچىلىرى مۆلچەرلىگەن يۆنىلىش بويىچە تەرەققىي قىلماي، ئىنقىلابىي كۈچلەرگە پايدىلىق يۆنىلىش بويىچە تەرەققىي قىلـ-غانلىقتىن، ۋەزىيەت تەلىپىنىڭ بېسىمى ئاستىدا، گومىنداڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتى 1948 - يىلنىڭ ئاخىرلىرىدا مەسئۇدنى ئۆلكە رەئىسلىكىدىن ئېلىپ تاشلاشقا مەجبۇر بولۇپ، يەنە جاڭ جۈ جۇڭنىڭ كۆرسەتمىسى بىلەن، بۇرھان ئەپەندىنى ئۆلكە رە-

① بولات قادىر — شۇ چاغدا گومىنداڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمىتىنىڭ ئىككىنچى بۆلۈم باشلىقى ئىدى، 1949 - يىلى 9 - ئايدا (شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولۇش ھارپىسىدا) چەت ئەلگە چىقىپ كەتكەن.

ئىسى، مەتىمىن بۇغرا① نى ئىككىنچى مۇئاۋىن رەئىس قىلىپ تەيىنلىدى (بىرىنچى مۇئاۋىن رەئىس ئۇچ ۋىلايەت تەرەپنىڭ ۋەكىلى ئەخمەتجان قاسىمى بولۇپ، بۇ «11 بىتىم» دا بېكىتىلگەن بولغاچقا، ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى غۇلجىغا قايتىپ كەتكەن بولسىمۇ، ئەخمەتجان قاسىمنىڭ بىرىنچى مۇئاۋىن رەئىسلىك ئورنى ساقلىنىپ كېلىۋاتقان ئىدى). بۇرھان ئەپەندى 1949 - يىلى 1 - ئاينىڭ 1 - كۈندىن باشلاپ رەئىسلىك ۋەزىپىسىگە ئولتۇرغاندىن كېيىن، ئۇيغۇر - قازاق تىلىدىكى «شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسىنىڭ باشلىقلىقىغا يۈسۈپ سەئىدى② نى تەيىنلىدى؛ مەلۇم ۋاقىتتىن كېيىن، ئۆزىنىڭ خۇسۇسىي كاتىپى ئوشۇر ئىلى③ نى گېزىت ئىدارىسىنىڭ باشلىقلىقىغا تەيىن-

① مەتىمىن بۇغرا — 1930 - يىللىرى جەن شۇرىن ھاكىمىيىتىگە قارشى كۆتۈرۈلگەن خوتەن قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ باشلىقى شاھ مەنسۇرنىڭ ئاكىسى؛ بۇ قوزغىلاڭ باستۇرۇلغاندىن كېيىن، چەت ئەللىگە چىقىپ كېتىپ، 1940 - يىللارغىچە چەت ئەلدە تۇرغان؛ 1940 - يىلدىن كېيىن جۇڭگوغا قايتىپ كېلىپ، ئۇچكىرى ئۆلكىلەردە 10 نەچچە يىل قۇرغان. 1945 - يىل 11 - ئايدا جاڭ جۇڭ يىلەن بىللە شىنجاڭغا چىقىپ، 1946 - يىل «11 بىتىم» ئاساسىدا قۇرۇلغان ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت تەركىبىدە تەمىرات نازارىتىنىڭ نازىرى، ئاندىن ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى بولغان. 1949 - يىل 9 - ئايدا (شىنجاڭ تىنچلىق يىلەن ئازاد بولۇش ھارپىسىدا) چەت ئەلگە چىقىپ كەتكەن، 1967 - يىلى تۇركىيىدە ۋاپات بولغان.

② يۈسۈپ سەئىدى — 1949 - يىل 3 - ئايدىن ئازادلىققا قەدەر بۇرھان ئەپەندىنىڭ خۇسۇسىي كاتىپى، ئازادلىققىن كېيىن 1953 - يىلغىچە ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى رەئىس ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى، 1953 - يىلدىن 1955 - يىلغىچە پىچان ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى بولغان؛ 1956 - يىلى «شىنجاڭ تارىخ تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى» غا يۆتكىلىپ، 1964 - يىلغىچە ئۇيغۇر تىلى گۇرۇپپىسىنىڭ مەسئۇلى بولۇپ ئىشلىگەن؛ 1965 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك يېزا ئىگىلىك مەكتىپىنىڭ مۇدىرى بولغان. 1966 - يىلدىن كېيىن يەنى «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» جەريانىدا كېسەل بىلەن ئۆلۈپ كەتكەن.

③ ئوشۇر ئىلى — 1949 - يىل 4 - ئايدىن 12 - ئايغىچە ئۇيغۇر - قازاق تىلىدىكى «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ باشلىقى، 1950 - يىلدىن 1954 - يىلغىچە «شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باش تەھرىرى، 1955 - يىلدىن 1964 - يىلغىچە ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى مەتبۇئات بىشقارمىسىنىڭ باشلىقى، 1965 - يىلدىن كېيىن شىنجاڭ خەلق نەشرىياتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى بولغان. 1971- يىلى ئاتالمىش «بىرگە زەربە بېرىش، ئۇچكە قارشى تۇرۇش» ھەرىكىتى داۋامىدا، «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» نىڭ زىيانكەشلىكىگە ئۇچراپ، ۋاقىتسىز ئۆلۈپ كەتتى.

لەپ، يۈسۈپ سەئىدىنى ئۆزىگە خۇسۇسىي كاتىپ قىلىۋالدى. بۇرھان ئەپەندى رەئىس بولغاندىن كېيىن، شىنجاڭ ۋەزىيىتىدە (جۈملىدىن ئۇرۇمچى ۋەزىيىتىدىمۇ) بىر قەدەر ئوڭىشىلىشلار بولۇپ، ئىلغار كۈچلەرگە بولغان بېسىم ۋە خەلق ئۇستىدىكى زۇلۇم خېلى پەسەيدى؛ غۇلجا يولى ئېچىلىپ، ئۇرۇمچى بىلەن غۇلجا ئوتتۇرىسىدىكى ئايروپىلان قاتنىشى ئەسلىگە كەلدى؛ مالىيە - ئىقتىسادىي جەھەتتىكى قالايمىقانچىلىق ۋە پۇل پاخالىلىقى ئوڭشىلىپ، پۇل مۇئامىلە ئىشلىرىدا خېلى زور ئۆزگىرىش بولدى ۋە باشقىلار. شۇ جۈملىدىن ئۇيغۇر - قازاق تىلىدىكى «شىنجاڭ گېزىتى» دىمۇ زور ئۆزگىرىشلەر بولۇپ، گېزىت بېتىنى ئەكسىيەتچى ئىدىيىدىكى ماقالىلەرنىڭ ئورنىغا ئىلغار ئىدىيىدىكى ماقالىلەر ئىگىلىدى. ئوشۇر ئىلى باشلىق گېزىت ئىدارىسى خادىملىرىنىڭ ئالغا ئىلگىرىلەۋاتقان ۋەزىيەتكە يېقىندىن ماسلىشىپ ۋە تىرىشىپ ئىشلىشى نەتىجىسىدە، ئۇيغۇر - قازاق تىلىدىكى «شىنجاڭ گېزىتى» ۋەزىيەتنى تىنچىتىپ، خەلقنىڭ كۆڭلىنى خاتىرجەم قىلىش، شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولۇشىغا مەنىۋى شەرت - شارائىت يارىتىش جەھەتلەردە مەلۇم تۆھپە قوشتى. 1949 - يىلى 9 - ئاينىڭ 26 - كۈنى شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولغانلىقى ئېلان قىلىنغاندىن كېيىنلا، بۇ گېزىت ماۋزېدوڭنىڭ «يېڭى دېموكراتىزم ھەققىدە» نامىلق مەشھۇر ئەسىرىنىڭ ئىبراھىم مۇتىئى تەرجىمە قىلغان ئۇيغۇرچە تەرجىمىسىنى ۋە باشقا نەزەرىيىۋى ماقالىلەرنى، خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ ۋە ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ پائالىيەتلىرى توغرىسىدىكى خەۋەرلەرنى، شىنخۇا ئاخبارات ئاگېنتلىقىنىڭ ئازادلىق ئۇرۇش توغرىسىدىكى خەۋەرلىرىنى، ئۇنىڭدىن كېيىن ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ تېز ئىلگىرلەپ شىنجاڭغا كىرگەنلىكى، ئىلى تەرەپتىن ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسىنىڭ يەتتە ۋىلايەتكە (جۈملىدىن ئۇرۇمچىگە) مۇۋەپپەقىيەتلىك كىرگەنلىكى

توغرىسىدىكى خەۋەرلەرنى بېسىپ، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىگە خۇشاللىنارلىق غەلىبە خەۋەرلىرىنى يەتكۈزدى ۋە زور مەنىۋى ئوزۇق بېغىشلىدى.

خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى بىلەن بىللە جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ شىنجاڭغا تەينىلەنگەن مەتبۇئات خادىملىرى ئۈرۈمچىگە يېتىپ كېلىپ، خەنزۇ تىلىدىكى «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ چوڭ كۆڭرۈكتىكى ھازىرقى ئورنىغا ئورۇنلاشتى. شۇنىڭدەك مىللىي ئارمىيە بىلەن بىللە ئۇچ ۋىلايەتتىكى مەتبۇئات خادىملىرى ئۈرۈمچىگە قايتىپ كەلدى. كومپارتىيىنىڭ مەتبۇئات خادىملىرى خەنزۇ تىلىدىكى «شىنجاڭ گېزىتى» نى ئۆتكۈزۈۋالغاندىن كېيىن، بۇ گېزىت جۇڭگو كومپارتىيىسى شىنجاڭ شۆبە بيۈروسىنىڭ ئورگان گېزىتى سۈپىتىدە نەشر قىلىنىشقا باشلىدى؛ ئاندىن خەنزۇ تىلىدىكى «شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسى بىلەن ئۇيغۇر - قازاق تىلىدىكى «شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسىنى بىرلەشتۈرۈش مەسىلىسى ئوتتۇرىغا قويۇلۇپ، كۆپ قېتىم كېڭىشىش ۋە مەسىلىھەتلىشىشلەردىن كېيىن، بۇ ئىككى گېزىت ئىدارىسىنى قوشۇپ ئاۋۋالقى ھالىغا كەلتۈرۈش قارار قىلىندى. شۇ مۇناسىۋەت بىلەن، 1950 - يىلى 8 - ئايدا گېزىت ئىدارىسىدا رەسمىي مۇراسىم ئۆتكۈزۈلگەندىن تاشقىرى، ئىككى گېزىت ئىدارىسىدىكى خادىملارنىڭ قاتنىشىشى بىلەن ئۇلانبايدا كۆكۈل ئېچىش يىغىلىشى ئۆتكۈزۈلدى. شۇنىڭدىن كېيىن، ئۇيغۇر - قازاق تىلىدىكى «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ بارلىق خادىملىرى مەتبەئە - ئۇسكۇنىلىرى بىلەن چوڭ كۆرۈكتىكى ھازىرقى گېزىت ئىدارىسىگە كۆچۈرۈپ ببرىپ ئىشقا چۈشتى.

ئىككى گېزىت ئىدارىسى قوشۇلغاندىن كېيىن، ئۇيغۇر-قازاق تىللىرىدىكى «شىنجاڭ گېزىتى» مۇ جۇڭگو كومپارتىيىسى شىنجاڭ شۆبە بيۈروسىنىڭ ئورگان گېزىتى سۈپىتىدە نەشر قىلىنىدى؛ ئۇچ تىلدىكى گېزىت بىر ئىدارە بو-

لۇپ تەشكىللىنىپ، رەھبەرلىكى بىرلىككە كەلتۈرۈلدى؛ «شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسىدا كومپارتىيە تەشكىلاتى قۇرۇلۇپ، گېزىت ئىدارىسى پارتكومىنىڭ تەركىبى ئېلان قىلىندى؛ ئاندىن كومپارتىيە ئەزالىرى ياشلار ئىتتىپاقى تەشكىلى، ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى قاتارلىق سىياسىي تەشكىلاتلارمۇ ئىسلاھ قۇرۇلدى؛ گېزىت ئىدارىسىنىڭ رەھبەرلىك بەنزىسى قايتىدىن تەشكىل قىلىندى: شىنجاڭ پارتىيە شۆبە بيۈروسىنىڭ تەشۋىقات بۆلۈمى باشلىقى دېڭ لىچۈن (ھازىر پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىدا) قوشۇمچە ئىدارە باشلىقى، يۈۋىن (ھازىر مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتېيىنىڭ دائىمىي كومىتېتىدا) بىلەن ئۇيغۇر سايراىنى (جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى شىنجاڭ شۆبىسىنىڭ سابىق باشلىقى) مۇئاۋىن ئىدارە باشلىقى، فۇۋىن (ھازىر ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى) باش تەھرىر، ئوشۇر ئىلى بىلەن قالى (كېيىن سۆزبتكە چىقىپ كەتكەن) مۇئاۋىن باش تەھرىر بولدى؛ خەنزۇ تىلىدىكى «شىنجاڭ گېزىتى» گە گۇك كې (مەدەنىيەت نازارىتىنىڭ سابىق نازىرى) بىلەن چىك خۇا (ھازىر شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسىنىڭ پارتكوم شۇجىسى)، ئۇيغۇر تىلىدىكى «شىنجاڭ گېزىتى» گە ھۆسەين ئەبەيدۇللا (شىنجاڭ پەن - تېخنىكا كومىتېتىنىڭ سابىق مۇئاۋىن مۇدىرى) بىلەن ئەنۋەر لۇقمان (كېيىن سۆزبتكە كەتكەن)، قازاق تىلىدىكى «شىنجاڭ گېزىتى» گە بولانتاي (ھازىر شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسىدە) بىلەن ئابلابەگ (ھازىرمۇ گېزىت ئىدارىسىدە) مەسئۇل بولدى؛ كېيىنچە موڭغۇل تىلىدىكى «شىنجاڭ گېزىتى» مۇ تەسىس قىلىنىپ، ئۇنىڭغا دامبا (ھازىر بورتالا موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستلىق سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى) بىلەن باتا (ھازىرمۇ گېزىت ئىدارىسىدە) مەسئۇل بولدى.

بۇ تۆت خىل تىلدىكى «شىنجاڭ گېزىتى» جۇڭگو كومپارتىيە

پارتىيىسى شىنجاڭ شۆبە بيۇرۇسىنىڭ (كېيىن ئاپتونوم رايون لۇق كومىتېتىنىڭ) بۇاستە رەھبەرلىكىدە، بىر - بىرى بىلەن زىچ ھەمكارلىشىپ ۋە يېقىندىن ياردەمدە بولۇپ ئىش ئېلىپ بارغاچقا، ھەر جەھەتتىن بارغانسېرى راۋاجلىنىپ ۋە مۇكەممەللىشىپ كەلدى ۋە كەلمەكتە. گېزىت ئىدارىسى رەھبەرلىكى 1950 - يىللاردا يەنە، ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ سىياسىي ئېڭىنى ئۆستۈرۈش ۋە كەسىپىي بىلىمىنى ئاشۇرۇشقا ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلۈپ، بۇنىڭغا تۈرلۈك چارە - تەدبىرلەرنى قوللاندى. مەسىلەن، 1952 - ۋە 1953 - يىللىرى، كوممۇنىستىك پارتىيىنىڭ تارىخىنى، نۆۋەتتىكى فاكىجېن - سىياسەتلىرىنى ئۆگىنىش، پارتىيە دەرسى ئۆتۈشكە ئوخشاش سىياسىي ئۆگىنىشلەرنى باشقا، بىر تەرەپتىن خەنزۇ ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ئۇيغۇر تىلى يېزىقىنى ئۆگىنىشى، مىللىي ئىشچى - خىزمەتلەرنىڭ خەنزۇ تىلى - يېزىقىنى ئۆگىنىشىنى يولغا قويدى؛ يەنە بىر تەرەپتىن مىللىي ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ئىشتىن سىرتقى كەسىپىي ئۆگىنىش كۇرسىنى ئېچىپ، ئۇلارنى ماتېماتىكا، تىل - ئەدەبىيات، ژۇرنالىستلىق بىلىملىرىدە نۆۋەت بىلەن ئوقۇتتى. بۇ ئۆگىنىشلەر ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ سىياسىي ۋە كەسىپىي سەۋىيىلىرىنى ئۆستۈرۈپ، گېزىتنىڭ سۈپىتىنى ياخشىلاشتا مۇھىم رول ئوينىغانىدى. 1957 - يىلغا كەلگەندە، مەملىكەت بويىچە سىياسىي ھەرىكەتلەرنىڭ باشلىنىشى بىلەن، بۇ ئۆگىنىشلەر توختاپ قالدى.

شىنجاڭدىكى مىللىي رەھبەرلەر كادىرلارنىڭ تەلىپىگە بىنائەن، مەركەزنىڭ رۇخسىتى بىلەن، خەنزۇچە «سەنكاۋ شاۋشى» («پايدىلىنىش خەۋەرلىرى») نىڭ ئۇيغۇرچە تەرجىمىسىنى نەشر قىلىشنى «شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسىنىڭ ئۇيغۇر تەھرىر بۆلۈمى ئۈستىگە ئالغانىدى. 1956 - يىلنىڭ بېشىدا ئۇيغۇر تەھرىر بۆلۈمى بۇ ئىشقا مەخسۇس ئادەم ئاجرىتىپ، «پايدىلىنىش خەۋەرلىرى» گېزىتىنى نەشر قىلىشقا باشلىدى، كېيىن بۇ گېزىتچاقنىڭ تارقىتىلىش دائىرىسى كېڭەيتىلىپ، تىراژى زور مىقتاردا كۆپەيدى. بۇ گېزىتچاق ھازىرغىچە مەزكۇر بۆلۈم تەرىپىدىن داۋاملىق نەشر قىلىنىپ كەلمەكتە.

«ئەرك» گېزىتى توغرىسىدا

مەمتىمىن بۇغرا، ئەيسا بەگ① لەر 1945 - يىلى جاڭ جۇڭۇك بىلەن بىللە شىنجاڭغا چىققاندىن كېيىن، گومىنداڭ ئىچكى ئىشلار ۋازارىتىنىڭ تەستىقى بىلەن، 1944 - يىلى لەنجۇدا قۇرغان «ئالتاي نەشرىياتى» نى 1946 - يىلى 7 - ئايلاردا ئۈرۈمچىگە كۆچۈرۈپ كېلىپ، نەنلياڭ خابا كوچىسىدىكى ھاۋاز چوڭدىن سېتىۋالغان قوروغا ئورۇنلاشتۇرغان. بۇ نەشرىيات دەسلەپ «ئالتاي» نامىلىق ئونۇبىرسال ژۇرنال نەشر قىلىپ، ئۇنىڭدىن كېيىن ژۇرنال بىلەن بىللە تۈرلۈك پەن - تېخنىكا كىتابلىرىنىمۇ نەشر قىلغان. 1947 - يىلغا كەلگەندە، «ئەرك» نامىلىق گېزىت تەسىس قىلغان. بۇ گېزىت شۇ يىلى 5 - ئايدىن تارتىپ رەسمىي نەشر قىلىنىپ، دەسلەپ ھەپتىلىك، كېيىن ئۈچ كۈنلۈك، ئاندىن كۈندىلىك بولۇپ نەشر قىلىنغان. گېزىتنىڭ ھەجمى سەككىز كەسلەملىك تۆت بەت ئىدى. گېزىت بېشىنىڭ ئوتتۇرىسىدا «ئەرك» دېگەن چوڭ خەت بولۇپ، بۇ خەتنىڭ ئوڭ تەرىپىدە

① ئەيسا بەگ — قەشقەر يېڭىسارلىق بولۇپ، ياش ۋاقتىدا دىنىي مەكتەپ ۋە خەنزۇچە مەكتەپتە (شۆتائىدا) ئوقۇغان؛ 1928 - يىلدىن 1932 - يىلغىچە جۇڭگونىڭ تاشكەنتتىكى كونسۇلخانىسىدا تەرجىمان بولۇپ ئىشلىگەن؛ 1933 - يىلدىن 1944 - يىلغىچە گومىنداڭنىڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتىدە مۇئاۋىن — شىزاڭ ھەيئىتىنىڭ ئەزاسى، ئاندىن قانۇن پالاتاسىنىڭ ئەزاسى بولۇپ تۇرغان؛ 1945 - يىل 11 - ئايدا جاڭ جۇڭ بىلەن بىللە شىنجاڭغا چىققاندىن كېيىن، 1946 - يىلى ئۇلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەتنىڭ ئەزاسى بولغان؛ 1947 - يىلدىن 1948 - يىلىنىڭ ئاخىرغىچە ئۇلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ باش كاتىپى بىسولغان؛ 1949 - يىلى ئۇلكىلىك مەركىزىي ئۇيغۇر ئۇيۇشمىغا رەئىس بولۇپ، 9 - ئايدا (شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولۇش ھارپىسىدا) چەت ئەلگە چىقىپ كەتكەن.

«دىنسىز ئىسلامدۇر، مىللىتسىز تۈركدۇر، يۇرتسىز تۈركستان دۇر» دېگەن ئۇچ شوئار؛ سول تەرىپىدە «خەلقچىسىز، مىللەتچىسىز، لائىكچىسىز①» دېگەن ئۇچ شوئار بار ئىدى. بۇ گېزىتنىڭ مەقسىتى ۋە تەشەببۇسىنى مۇشۇ شوئارلاردىن بىلىۋالغىلى بولىدۇ.

«ئالتاي نەشرىياتى» نىڭ مۇدىرى ئەيسا بەگ، مۇئاۋىن مۇدىرلىرى پولات قادىر بىلەن ئىبراھىم مۇتىئى؛ باش مۇھەررىرى مەمتىمىن بۇغرا، مۇئاۋىن باش مۇھەررلىرى چىڭگىزخان دامۇللا② بىلەن ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر ئىدى؛ بۇلاردىن باشقا، كەسپىي ۋە مەمۇرىي خادىملىرىمۇ بار ئىدى. بۇ كىشىلەرنىڭ ھۆكۈمەت ئورگانلىرىدا مۇقىم ماۋاشلىق خىزمەت ئورنى بولغاچقا، بۇلار ئالتاي نەشرىياتىنىڭ (جۈملىدىن «ئەرك» گېزىتنىڭ) خىزمىتىنى ھەقسىز قوشۇمچە ئۆتەيتتى. نەشرىياتنىڭ خادىملىرى نەشر قىلىنىپ سېتىلغان كىتاب - ژۇرناللار ۋە گېزىتلارنىڭ كىرىمى بىلەن، ئۇنىڭدىن قالسا مۇشۇ نەشرىياتقا ھېچقانداق قىلغۇچىلاردىن ئىئانە توپلاش يولى بىلەن تەمىن ئېتىلەتتى. «ئەرك» گېزىتى ئۇرۇمچى شەھەر ئىچىگىلا تارقىتىلىدىغان بولغاچقا، ئۇنىڭ تىراژى كۆپ بولغاندا 500 دىن ئاشمايتتى. بۇ گېزىت 1949 - يىلى 8 - ئاينىڭ ئاخىرىغىچە نەشر قىلىنىپ، 9 - ئايدا نەشرىياتنىڭ يېپىلىشى بىلەن تەڭ نەشر قىلىنىشتىن توختىدى؛ نەشرىياتنىڭ خادىملىرى تارقىتىلىپ كەتتى، مەتبەئەسى ھۆكۈمەتكە تاپشۇرۇپ بېرىلدى.

«يالقىن» گېزىتى توغرىسىدا

1947 - يىلى 5 - ئايدا ئۇرۇمچىدە «ئەرك» گېزىتى نەشر

① لائىك — گرىكچە سۆز بولۇپ، دىن بىلەن سىياسەتنى ئايرىش مەنىسىدە.

② چىڭگىزخان دامۇللا — شىنجاڭ بۆگۈرلۈك ئۇيغۇر بولۇپ، ياش ۋاقتىدىلا چەت ئەلگە چىقىپ كەتكەن ۋە مىسىرنىڭ «ئەزھەر» دارىلغۇنۇنىنى پۈتتۈرۈپ، «دامۇللا» ئۇنۋانىنى ئالغان؛ 1946 - يىلى شىنجاڭغا قايتىپ كېلىپ، 1947 — يىلدىن 1948 - يىلىنىڭ ئاخىرغىچە ئۇرۇمچىدە ئۆلكىلىك مەركىزىي ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ رەئىسى بولغان؛ 1950-يىلىنىڭ بېشىدا ئۇرۇمچىدە باستۇرۇلغان.

شىر قىلىنىش بىلەن تەڭ، «يالقىن» ناملىق بىر گېزىتمۇ نەشر قىلىنغان. بۇ گېزىتنىڭ 1945 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا مەسئۇد ۋە ئەيسا ئەپەندىلەر بىلەن ئىچكىرى ئۆلكىدىن شىنجاڭغا بىللە چىققان قۇربان قودايى① ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رۇخسىتى بىلەن نەشر قىلغان. بۇ گېزىتنىڭ خراجىتى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ تەشۋىقات بۆلۈمىدىن بېرىلەتتى، گېزىتخانىنىڭ ئورنى نەنلىياڭدىكى ھازىرقى خەلق نەشرىياتى قوروسىنىڭ ئۇدۇلىدىكى ئىجارىگە ئېلىنغان ئىككى قەۋەتلىك ئۆيدە ئىدى.

«يالقىن» گېزىتىگە گېزىتخانا باشلىقى قۇربان قودايى ئۆزى باش مۇھەررىرلىك قىلاتتى؛ ئۇنىڭ مەسئۇل مۇھەررلىرى: قۇربان قۇداينىڭ ئايالى ھەبىبە، ئابدۇۋايىت، ئەسئەد تاھىر، خۇدا بەردى سېلىم قاتارلىقلار ئىدى. بۇ گېزىتنىڭ ھەجمىمۇ سەككىز كەسلەملىك تۆت بەت بولۇپ، دەسلەپ خەنزۇ تىلىدىكى «شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسىدە بېسىپ بېرىلەتتى، كېيىن قۇربان قودايى ئايرىم مەتبەئە سېتىۋېلىپ، ئۆز مەتبەئەسىدە باسىدىغان بولدى. 1949 - يىلى 4 - ئايلاردا قۇربان قودايى بۇ گېزىتكە «كوچا سىياسىتى» سەرلەۋھىلىك بىر باش ماقالە بېسىپ، شۇ ۋاقىتتىكى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ سىياسىتىنى قاتتىق تەنقىد قىلغانلىقى ئۈچۈن، ھۆكۈمەتنىڭ بۇيرۇقى بىلەن بۇ گېزىت نەشر قىلىنىشتىن توختىتىلىپ، گېزىتخانا پېچەتلىۋېتىلگەن، مەتبەئەسىنى خەنزۇچە «شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسى ئۆتكۈزۈۋالغان. بۇ گېزىت ئۇرۇمچىدىن باشقا جايلارغىمۇ تارقىتىلىدىغان بولغاچقا، تىراژى 1000 دىن ئاشاتتى.

«يالقىن» گېزىتى پېچەتلىۋېتىلگەندىن كېيىن، قۇربان قۇ-

① قۇربان قودايى — خوتەن چەرىملىك بولۇپ، ياش ۋاقتىدا چەت ئەلگە چىقىپ كەتكەن؛ كېيىن تۈركىيەنىڭ ئەنقەرە شەھىرىدىكى پىداگوگىكا ئىنىستىتوتىدا ئوقۇغان؛ 1945 - يىللىرى تۈركىيەدىن چوڭچىڭغا قايتىپ كېلىپ، شىنجاڭغا چىققان ۋە كومىتاڭ-نىڭ «شىنجاڭدا تۈرۈشلۇق تەپتىش مەھكىمىسى» دە ئىشلىگەن. 1950 - يىلىنىڭ بېشىدا ئۇرۇمچىدە باستۇرۇلغان.

داي تەرەپ - تەرەپكە چېپىپ كۆپ ھەربىر كەتلەر قىلىپ، شۇ ۋاقتتىكى مەركىزىي ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىدىن قەرز ئالغان پۇلغا كىچىك بىر باسما ماشىنىسى سېتىۋېلىپ، ئاندىن كىشىلەردىن ئىئانە توپلاپ، شۇ يىلى 6 - ئايدا «يۇرت» نامىلىق گېزىت چىقاردى. بۇ گېزىتنىڭ ئۇ ئۆزى يالغۇز ئىشلىدى. گېزىتخانىنىڭ ئورنى ھەمدۇل ئاخۇن دېگەن كىشىنىڭ ئۆتۈنۈپ بەرگەن نەنلىياڭ خابا كوچىسىدىكى كىچىك ئۇچ ئېغىزلىق ئۆيي بولۇپ، ئۇنىڭ بىر ئېغىزى ئىشخانا، بىر ئېغىزى نابورخانا، يەنە بىر ئېغىز ماشىنا ئۆيى ئىدى. «يۇرت» گېزىتىنىڭ سەككىز سەھىپىلىك تۆت بەت بولۇپ، تىراژى 300 دىن ئاشمايتتى. بۇ گېزىتنىڭ 1949 يىل 8 - ئاينىڭ ئاخىرغىچە (جەمئىي ئىككى يېرىم ئايچە) نەشر قىلىنىپ، 9 - ئايدىن تارتىپ توختىدى. ئۇنىڭ باسما ماشىنىسىنى ئۇيغۇر ئۇيۇشمىغا تاپشۇرۇپ بېرىپ، ھەرپ لىرىنى مىخچى بىر شەخسكە سېتىۋەتكەن.

ھەمدەمبەگ ھاجى

خېۋىر تۆمۈر

1933 - يىلدىكى جەنۇبى شىنجاڭ دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ رەھبەرلىرىدىن بىرى بولغان ھەمدەمبەگ ھاجىنىڭ قىسقىچە تەرجىمھالىنى يېزىپ قالدۇرۇش، نۆۋەتتىكى زۆرۈر بولغان تارىخىي ئەسلىمىلەرنىڭ بىرىدۇر. يېقىندا ئۇغلى ھەمدەموۋ ھامىت فرونزىدىن تۇغقان يوقلاپ شىنجاڭغا كېلىش مۇناسىۋىتى بىلەن ئاتىسى ھەمدەمبەگ ھاجى توغرىسىدا قىسمەن مەلۇماتلارنى سۆزلەپ بەردى، مەن ئۇكىشىنىڭ سۆزلەپ بەرگەنلىرى ۋە ئۆزۈمدە بار بىر قىسىم ماتېرىياللارغا ئاساسەن ھەمدەمبەگ ھاجىنىڭ قىسقىچە تەرجىمھالىنى يېزىشقا مۇۋەپپەق بولدۇم. تولۇق بولمىغان جايلىرىنى بۇكىشىنىڭ ھاياتىي - پائالىيىتىدىن خەۋىرى بار يولداشلارنىڭ تولۇقلىشىغا ھاۋالە قىلىمەن.

ئۇغلىنىڭ ئېيتىشىچە چوڭ بوۋىسى نىياز بەگ، ئۇنىڭ ئۇغلى جاروپ، ئۇنىڭ ئۇغلى ئىسلام ھاجى، ئۇنىڭ ئۇغلى ھەمدەمبەگ ھاجى بولۇپ، ئۇلارنىڭ يۇرتى ھازىرقى توقسۇ (شىخا) ناھىيىسىدۇر.

چوڭ بوۋىسى نىياز بەگ كۇچادا راشىدىن خان ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈۋاتقان مەزگىللەردە ھۆكۈمەت خىزمەتلىرىگە ئارىلىشىپ كۆرۈنەرلىك ۋەزىپىلەردە بولغانىكەن. ئىلىدا ئەلاخان سۇلتانلىقى قۇرۇلغان چاغلاردا نىياز بەگ، ئالىيار خەزىنچى دېگەن كىشى بىلەن بىرلىكتە كۇچا ھۆكۈمىتىگە ۋەكىل بولۇپ ئىلىغا بارغان، ئەمما ئۇلار ۋەزىپە ئۆتەپ كۇچاغا قايتىپ كەلگەندە، ئىلگىرىكى كۇچا ھۆكۈمىتى بەدۆلەت تەرىپىدىن ئاغ-

دۇرۇپ تاشلانغان بولغاچقا، نىياز بەگ ئۆز يۇرتىغا كېلىپ دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللانغان. ئۇنىڭ ئوغلى جاروپ، نەۋرىسى ئىسلام ھاجىلارمۇ دېھقانچىلىق بىلەن ئۆتكەن، ھەممىسى بەگ ھاجى دەۋرىگە گەلگەندە، يەنە ھۆكۈمەت خىزمىتىگە ئارىلاشقان.

ئىسلام ھاجى ئەمدىلا 20 ياشقا تولغان ئوغلى ھەمىدىنى كۆچىغا باشلاپ كېلىپ، شۇ چاغلاردا كۆچادا بەگلىك قىلىۋاتقان موللاخۇن بەگ ھاجى دېگەن كىشىنىڭ خىزمىتىگە تاپشۇرغان ۋە ئىش ئۆگىتىپ يارامليق بىر كىشى قىلىپ بېرىشىنى ئۈمىد قىلغان.

شۇ يىللاردا، كۆچادا توقسۇنلۇق قادىر جەڭگى (خاتۇنلىك) دېگەن كىشى تۆگىلىك (ھەربىي ۋە مەمۇرىي ئىشلارغا مەسئۇل ئەمەلدار) ئىدى، شىنجاڭنىڭ باش ۋالىيسى ياڭزېڭشىن، قادىر جەڭگىگە بىر باتالىيون (بىرىمك) مۇسۇلمان ئەسكىرى ئېلىش ئىمتىيازىنى بېرىدۇ. قادىر جەڭگى كۆچا، توقسۇ، شايار دىن ئەسكەر ئېلىپ چوڭ ئوغلى خوجا ئابدۇللا بەگنى يېڭجاڭلىققا تەيىنلەيدۇ، كۆچادىن ئەسكەر ئېلىش پائالىيەتلىرىگە موللاخۇن بەگ ھاجى ۋە ئۇنىڭ خىزمەتچىسى ھەمدەملەرمۇ ئىشتىراك قىلىدۇ. مۇشۇ جەريانىدا ھەمدەمنىڭ قابىلىقى، چىۋەرلىكلىرى كۆزگە كۆرۈنۈپ، يېڭجاڭ خوجابدۇللا بەگكە ياراپ قالغانلىقتىن، ئۇنى يېڭى ئەسكەرلەر تەركىبىگە ئېلىپ دەستلەپتە پەيجاڭلىققا تەيىنلەيدۇ.

ئېھتىمال شۇ يىللىرى روسىيە ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدا مەغلۇب بىيەتكە ئۇچرىغان ئاقلارنىڭ بەزەن قاچقۇن گۇرۇھلىرى ئىلى ۋە چۆچەك چېگرىلىرىدىن شىنجاڭغا قېچىپ ئۆتۈپ چۆچەك، ئالتاي رايونلىرىنى پاراكەندە قىلىۋاتقان چاغلىرى بولسا كېرەك، شۇ سەۋەبتىن ياڭ زېڭشىن ھۆكۈمىتى كۆچادىكى مۇسۇلمان باتالىيونىنى ئۇرۇمچىگە يۆتكەپ ئالتاي تەرەپكە ئەۋەتمەكچى بولىدۇ. بۇ باتالىيون ئۇرۇمچىگە كېلىپ ئۇرۇمچى - ئالتاي ئوتتۇرىسىدىكى ئوتۇن بۇلاقتا تۇرىدۇ، كېيىنچە ئالتاينى پاراكەندە قىلىۋاتقان ئاقلار، قىزىل ئارمىيە تەرىپىدىن باستۇرۇپ يۇرت تىنچلاقايدۇ. بۇ چاغدا ياڭزېڭشىن ئوتۇن بۇلاقتا تۇرۇۋاتقان باتالىيوننى ئۇرۇمچىگە يۆتكەپ كېلىپ، سەندۇڭبىدىكى نەن يېڭفاڭ (ھازىرقى 3 - دوختۇرخانىنىڭ سەل نېرىسىدىكى ئورۇنلار) دا تۇرغۇزىدۇ، بۇ قوشۇن يەنە بىر مەزگىلدىن كېيىن ئەسلى ئورنى كۆچاغا قايتىپ، كۆچا شامالباغ دىكى مادۇي لەڭزى (ياكى شامالباغ قەلئەسى) دەپ ئاتالغان كازارمىدا تۇرىدۇ، بۇ چاغدا ھەممەمبەگ لىيەنجاڭ بولۇپ تەيىنلىنىدۇ.

1927 - يىللىرىغا كەلگەندە، ھەممەمبەگ ھەرەمگە بېرىش نىيىتى بىلەن خىزمەتتىن رۇخسەت سوراپ چىقىپ ئاتىسى ئىسلام بىلەن بىرلىكتە ھەرەمگە بارىدۇ، ئۇلار ھەرەمدىن قايتىپ كەلگەندە، ياڭ زېڭشىن ئۆلتۈرۈلۈپ ئۇنىڭ ئورنىغا جىن شۇرىن جۇشى بولىدۇ. ئىلگىرىكى ھەربىي تەشكىللىرىدىمۇ ئۆزگىرىش بولغانلىقتىن ھەممەمبەگ ھاجى ھەربىي خىزمىتىنى قايتا ئىشلەپ ستىن ئۆز تىرىكچىلىكى بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. ئارىدىن بىر يىل ئۆتكەندە، تۇيۇقسىزدىن كەنتىدىكى بىر مەھەللە ماجىراسىغا ئارىلىشىپ مۇرەسسە يولى بىلەن ئۇنى ئوبدان ھەل قىلغان ھەممەمبەگ ھاجى، خەلق ئامىسى تەرەپتىن دۆپپىگىلىككە سايلىنىدۇ، شۇنىڭ بىلەن بۇ كىشى ھەممەمبەگ ھاجى نامى بىلەن كۆچا ئوچ ناھىيە (كۆچا، باي، توقسۇ) ئىچىدە مەشھۇر بەگلەردىن بولۇپ قالىدۇ.

1931 - يىلى باھاردا، قۇمۇلدا خوجىنىياز ھاجى باشچىلىقىدىكى قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭى پارتلايدۇ، بۇ قوزغىلاڭنىڭ غەلىبە خەۋەرلىرى جەنۇبى شىنجاڭغا جۈملىدىن كۆچا رايونىغا كەڭ تارقىلىدۇ. قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىنى ھەربىي كۈچ بىلەن باستۇرۇش سىياسىتىنى قوللانغان جىن شۇرىن ھۆكۈمىتى، جەنۇبىي شىنجاڭدىن

كۆپلەپ ئەسكەر ۋە ئاشلىق ـ تەمىنات يۆتكەشكە مەجبۇر بولغانلىقتىن قاتناش مەركىزى بولغان كۇچاغا ئېغىر بېسىم سالىدۇ. خەلق بېشىدا ئالۋاڭ ـ ياساق ئېغىرلايدۇ، ئات ـ تۆگە، ھارۋىلارنى ئاساس قىلغان قاتناش ۋاستىلىرىگە بولغان سېلىق كۆپەيدۇ. بۇ خىل زۇلۇم دەستىدىن بۇرنى ـ قۇلىقىنچە تويغان خەلق ئامما سى تەبىئى يوسۇندا قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىنى سېغىنىپ، زالىملارغا قارشى تۇرۇش كەيپىياتىغا كېلىدۇ.

1932 ـ يىلغا كەلگەندە، زۇلۇم تېخىمۇ ئېغىرلاشقانلىقتىن جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا جىن شۇرېن ھاكىمىيىتىگە قارشى تەشكىلاتلار قۇرۇلۇشقا باشلايدۇ. تۇرپاندا قۇرۇلغان تەشكىلاتنىڭ شۆبىسى بولغان توقسۇن تەشكىلاتىنىڭ باشلىقى توختى ئىلى، كۇچادىكى تۆمۇر ئېلىنىڭ ئىنىسى بولغاچقا، شۇ تەشكىلاتنىڭ بىرئۇچى كۇچاغا قەدەر سوزۇلىدۇ. دېمەك كۇچادىمۇ تۆمۇر شائېيو، ھەمدەمبەگ ھاجى، ئەخمەتجان (لۇيجاڭ)، نىزامىدىن ئەپەندى قاتارلىق كىشىلەرنى مەركەز قىلىپ ئىنقىلابىي تەشكىلات قۇرۇلىدۇ.

لېكىن كۇچادا مەھپۇز ۋاڭ نوپۇزلۇق ھەمدە مۇئەييەن ھەربىي كۈچكە ئىگە بىر شەخس بولغانلىقتىن، ئۇ كىشىنىڭ قايسى تەرەپكە مايىل بولۇشى بەلگىلىك رول ئوينايتتى. شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە، ئاقسۇ تەرەپتىن كېلىپ قۇمۇلغا ئۆتۈپ كېتىۋاتقان بىر قىسىم ھەربىي قوشۇننىڭ ئادەملىرى، تەمىناتنى ۋاقتىدا يەتكۈزۈپ بەرمىدىك، دېگەن باھانە بىلەن مەھپۇز ۋاڭنىڭ ئىنىسى مەرھۇم خوجىنى تۈتۈپ كوچىغا سۆرەپ چىقىپ، يالىڭاچلاپ ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈپ قويىدۇ. بۇ خۇرلۇق مەھپۇزۋاڭغا قاتتىق تەسىر قىلىپ، ئۇنىڭ يۇرت ئىچىدىكى ئەنئەنىۋى ئابرويىنى ئاياغ ئاستى قىلىدۇ. بۇ ئىشنى بەك ئېغىر ئالغان مەھپۇزۋاڭ ھۆكۈمەتكە بولغان مايىللىقىنى ئۆزگەرتىپ قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىغا مايىل بولىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ كۇچادا كېتىۋاتقان ئىنقىلابىي ھەرىكەتلەرگىمۇ ھېسداشلىق بىلدۈرۈپ، كۆرۈنۈشتە ئۆز ئوردىسىنى بىتەرەپ ھالەتتە

ساقلاپ، ئەمەلىيەتتە قوزغىلاڭ تەرەپتە تۇرىدۇ. دېمەك، مەھپۇزۋاڭنىڭ قوزغىلاڭ تەرەپكە مايىل بولۇشى كۇچادىكى قوزغىلاڭ ھەرىكەتلىرىگە خېلى ئوڭۇشلۇق شارائىت يارىتىپ بېرىدۇ. كۇچا قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ باشچىسى تۆمۇر ئېلىنى خەۋپلىك ئۇنسۇر، دەپ ھېسابلىغان يەرلىك ھۆكۈمەت قاماقتا ئېلىپ سولاپ قويغاندا مەھپۇز ۋاڭ ئۇنى تىلەپ قۇتقۇزۇپ چىقىشقا يار ـ يۆلەكتە بولدى.

1932 ـ يىلنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە تۇرپان قوزغىلىڭى پارتلاپ چىقتى، بۇنىڭغا ياندىشىپ توقسۇندا قوزغىلاڭ كۆتۈرۈلۈپ جەنۇبقا قاراپ ئىلگىرىلىدى، ئۇلار قارا شەھەر، كورلىنى ئىشغال قىلغان كۈنلەردە كۇچادىن ـ تۆمۇر ئېلى، ھەمدەمبەگ ھاجى قاتارلىق بىر توپ كىشىلەر كورلىغا قاراپ يولغا چىقتى. ئەپسۇسكى ئۇلار يېتىپ بارغىچە، كورلىنى ئىشغال قىلغان توقسۇن قوزغىلاڭچىلىرى تۇرپان تەرەپكە قايتىپ كېتىدۇ. توخسۇن قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ باشلىقى توختى لۇيجاڭ ئۆز ئاكىسى تۆمۇر ئېلىنى تۇەنجاڭلىققا تەينىلەپ جەنۇپقا قاراپ ئىلگىرىلەشكە بۇيرۇق بەرگەنلىكتىن، تۆمۇر ئېلى قاتارلىقلار چىدىرىدىن قايتىپ كۇچاغا قاراپ ماڭىدۇ.

بۇ چاغدا كۇچادىكى ئەكسىيەتچى ھاكىمىيەت شەھەر سېپىلىگە سۇقۇنۇپ، دەرۋازىلارنى ئېتىپ مۇداپىئە ھالەتتە تۇرىدۇ، كۇچا قوزغىلاڭچىلىرى ياقىغا يېتىپ كەلگەندە، كۇچادىكى ئەكسىيەتچى ھاكىمىيەت كۇچالىق مەمتىمىن شياڭزۇڭ، ئابدۇرۇسۇل ھاجى قاتارلىق بىر توپ كىشىلەرنى ۋەكىل قىلىپ ئەۋەتىپ، ئۇچ كۈنلۈك مۆھلەت بىلەن تېچلىق سۆھبىتى ئۆتكۈزۈشنى تەلەپ قىلىدۇ، قوزغىلاڭچىلار بۇنداق ھېيلە ـ مىكىرگە ئالدانماستىن كېچىلەپ باستۇرۇپ بېرىپ شامالباغ قەلئەسىگە بارگاھ قۇرىدۇ.

كۇچانى ئىشغال قىلىش ئۇرۇشىدا، ھەمدەمبەگ ھاجى ئۆزىنىڭ قول ئاستىدا بۇرۇن ھەربىي خىزمەت ئىشلىگەن كىشى

لەرنى توپلاپ كۆچلۈك بىر قوشۇن تەشكىللەپ جەڭگە قاتنىشىدۇ، دەرۋازىغا ئوت قويۇش ۋە شەھەرگە باستۇرۇپ كىرىش ھۇجۇملىرىنى ئۇيۇشتۇرۇپ ئورۇندايدۇ. كۆچا ئىشغال قىلىنغاندىن كېيىن، پىدائى قوشۇنلارنى تەرتىپكە سېلىش ئىشلىرىدىمۇ ھەمدەمبەگ ھاجى كۆچ چىقىرىپ ئونلۇق، ئوتتۇزلۇق، يۈزلۈك بۆلۈنمىلەرگە ئايرىپ تەشكىللەشتە خىزمەت كۆرسىتىدۇ، كېيىن ئاقسۇغا ماڭغاندا، ئۆزىمۇ يۈز كىشىلىك قوشۇنغا باش بولۇپ تۆمۈر ئېلى بىلەن بىرلىكتە ماڭىدۇ.

قوزغىلاڭچىلار باي ناھىيىسىنىڭ ياقا ئېرىق رايونىدا بىر مەيدان قانلىق جەڭ قىلىپ ئاقسۇنى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن، قەشقەر قوشۇنلىرى بىلەن مارالبېشى تۇمشۇقتا جەڭ قىلىۋاتقان مەزگىللەردە تۆمۈر ئېلى سجاڭ بولۇپ، ھەمدەمبەگ ھاجى لۇيجاڭلىقتا تەيىنلىنىدۇ، شۇنداقلا ئۇ تۆمۈر سجاڭ بىلەن بىرلىكتە مۇرىنى - مۇرىگە تىرەپ جەڭ قىلىپ، مارالبېشىغا توپلانغان ئەكسىيەتچى ھۆكۈمەت قوشۇنلىرىنى تار - مار كەلتۈرۈپ غەلىبە بىلەن قەشقەرگە كىرىدۇ.

ھەمدەمبەگ ھاجى قەشقەردە تۇرغان مەزگىللەردىمۇ شەھەر مۇداپىئە ئىشلىرىنى ئوبدان باشقۇرۇپ، ھۆكۈمەت ئىشلىرىدا ئادىل يول تۇتىدۇ، قول ئاستىدىكى ئەسكەرلەرنىڭ جەڭگىۋارلىقىنى ئاشۇرۇشتا تەربىيە خىزمەتلىرىنى ياخشى ئىشلەيدۇ. ئەپسۇسكى تۆمۈر سجاڭ سۈيىقەستكە ئۇچرىغان كۈنى ھەمدەمبەگ ھاجى پۈتۈن ئەسكەرلىرىنى باشلاپ پەيزىۋاتقا كەتكەنىدى، ئەگەر ئۇ كىشى بار بولسا، شۇ كۈنكى قالايمىقانچىلىقنىڭ چىقماسلىقى مۇمكىن ئىدى. چۈنكى، ئۇ كىشى تۆمۈر سجاڭنىڭ ئوبدان مەسلىھەتچىسى ئىدى، شۇنداقلا تۆمۈر سجاڭمۇ شۇ كىشىنىڭ مەسلىھەت پىكرىنى ئاڭلايتتى.

تۆمۈر سجاڭ سۈيىقەستكە ئۇچرىغاندىن كېيىن ھەمدەمبەگ ھاجى پەيزىۋاتتىن شۇ كۈنلا قايتىپ قەشقەرگە كېلىپ،

قەشقەر يېڭىشەھەردىكى ماجەنسا ڭغا قارشى قىساس ئۇرۇشى باشلايدۇ، بۇ ئۇرۇش ئاۋغۇستنىڭ ئاخىرىدىن دېكابىرنىڭ ئاخىرىغىچە داۋام قىلىدۇ. شۇ ئارىلىقتا قەشقەردە ساۋۇت دامولا ئۆزبېك پولكى ۋە ئوسمان ئېلىنىڭ كۆچلىرىگە تايىنىپ «شەرقى تۈركىستان ھۆكۈمىتى» قۇرۇپ، ھەمدەمبەگ ھاجى قاتارلىقلارنى چەتكە قاقىدۇ. شۇ سەۋەبتىن ھەمدەمبەگ ھاجى ۋە ئەخمەتجان لۇيجاڭلار تەكلىماكان ئارقىلىق ئاقسۇ تەرەپكە مېڭىپ، خوجىنىياز ھاجىنىڭ يېنىغا بارىدۇ. خوجىنىياز ھاجى بۇ چاغدا ئاقسۇدا بولۇپ، ئۇ مەھرۇم تۆمۈر سجاڭ تەۋەلىكىدىكى ھەمدەمبەگ ھاجى لۇيجاڭ، ھامۇتجان لۇيجاڭ، ئەخمەتجان لۇيجاڭ، ھاپىز لۇيجاڭ، توختى لۇيجاڭ قاتارلىق كىشىلەرنى ئۆز تەۋەلىكىگە قوبۇل قىلدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ كىشىلەر خوجىنىياز ھاجى ئىتائىتىدە قەشقەرگە ئىككىنچى قېتىم بېرىپ، قەشقەر يېڭىشەھەردە مۇ ھاسىرە ئىچىدە ياتقان ماجۇڭيىڭ قىسىملىرىغا قارشى شىددەتلىك ئۇرۇشلار قىلدى.

1934 - يىلى كۈزدە، خوجىنىياز ھاجى شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە مۇئاۋىن رەئىس بولۇپ ئاقسۇدىن ئۇرۇمچىگە كەلگەندە، ھەمدەمبەگ ھاجى، مەھمۇد سجاڭ تەۋەلىكىدە قەشقەردە قالدى. شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى قوشۇنلارنى رەتكە سېلىش ئۈسۈلى بويىچە قىسىملارنى يىغىشتۇرۇپ ئاتلىق 6 دىۋىزىيە قىلىپ ئۆزگەرتىپ، دىۋىزىيە قوماندانلىقىغا مەھمۇد سجاڭنى بەلگىلىدى، ئاندىن قەدەممۇ - قەدەم بۇ دىۋىزىيىنىڭ كۆچىنى شىلىپ ئاجىزلىتىشقا باشلىدى. مۇستەقىل قىرغىز پولكى (ئوسمان ئېلى قىسمى) ۋە ئۆزبېك پولكى (يۈسۈپجان، سېيتۇلدىجان پولكى) قاتارلىق قوشۇنلارنى قورالسىزلاندۇرۇپ ئادەملەرنى تەرەش - پەرەش قىلىۋەتتى. شۇ جۈملىدىن ھەمدەمبەگ ھاجى، ئەخمەتجان، توختى لۇيجاڭ قاتارلىقلارنىمۇ «تەلىم - تەربىيە ئالىدۇ» دېگەن نام بىلەن ئۇرۇمچىگە چاقىرىپ ئۇلارنى ئۇرۇمچىدە نەزەربەنت قىلدى.

ھەمدەمبەگ ھاجى، توختى لۇيجاك قاتارلىقلار بىر مەزگىل ئۇرۇمچىدە روزى ھاجى مەسچىتى ئەتراپىدىكى بىر ئۆيدە شېك شىسەي تەرەپتىن نەزەربەنت ئاستىدا تۇرغاندىن كېيىن، ئاخىرى 1938 - يىلى 12 ئاينىڭ 9 - كۈنى قولغا ئېلىنىپ تۇرمىگە تاشلاندى ۋە بىرنەچچى تۇركۈمدىكى قىرغىندا نابۇت قىلىندى.

شىنجاڭنىڭ يېقىنقى زامان تارىخىدىكى چوڭ ۋەقەلەر يىلنامىسى

سەي جىنسۇڭ

(تەھرىردىن: پېشقەدەم ئاپتورلىرىمىزنىڭ ئەسلىمە يېزىشىغا ئۇيغۇرچە يازىلىشى ئۈچۈن «شىنجاڭنىڭ يېقىنقى زامان تارىخىدىكى چوڭ ۋەقەلەر يىلنامىسى»نى ئېلان قىلىشنى لايىق تاپتۇق، ئەمما بۇ ھەقتىكى ماتېرىيال مەنبەئىنىڭ كەمچىللىكى، يەنە كېلىپ ئۇنى ئۆزىمىز تۇزۇشكە مۇمكىن بولمايۋاتقانلىقى تۈپەيلىدىن، يولداش سەي جىنسۇڭ تۇزگەن «شىنجاڭنىڭ يېقىنقى زامان تارىخىدىكى چوڭ ۋەقەلەر يىلنامىسى» نىڭ ئىككىنچى قېتىملىق پىكىر ئېلىش نۇسخىسىنى بەردۇق. ئۇنىڭدا 1840 - يىلدىن 1950 - يىلغىچە بولغان ئاز-تولىقى شىنجاڭدا بولۇپ ئۆتكەن چوڭ ۋەقەلەر يىل تەرتىپى بىلەن تىزىپ چىقىلغان. ھەمدە «شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر خەۋىرى» نىڭ 1988 - يىللىق 10 - سانىدىن باشلاپ ئېلان قىلىنغان. بىز بۇنى قىسقارتىپ تەرجىمە قىلىپ، كېڭ كىتابخانلارنىڭ پايدىلىنىشىغا سۇندۇق.

بۇ ماتېرىيالدا شىنجاڭنىڭ يېقىنقى زامان تارىخىدا بولۇپ ئۆتكەن سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىي - مائارىپ، ھەربىي، مىللەت، دىپلوماتىيە ۋە ھەر تۈرلۈك تەبىئىي ئاپەت (بىر قەدەر زور تەسىر پەيدا قىلغان يامغۇر، قار، مۆلدۈر، بوران، يەر تەۋرەش، زىيانلىق ھاشارات) قاتارلىق بىر قەدەر زور تارىخىي ۋەقەلەر خېلى تەپسىلىي ۋە ئەتراپلىق بايان قىلىنغان. بۇ ماتېرىيالدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان چوڭ ۋەقەلەر، يىللار ۋە ئۇنىڭ مەزمۇنلىرى پۈتۈنلەيتولۇق، توغرا بولۇپ

كېتىشى ناتايىن، ئەمما ماتېرىيال مەنبەئى ئىشەنچلىك، دەلىل - ئىسپاتلىق بولغاچقا نۆۋەتتە ئەسلىمە يېزىۋاتقان ھەم يېزىش ئالدىدا تۇرغان پېشقەدەملىرىمىزنى مۇھىم تارىخىي يېپ ئۇچلىرى بىلەن تەمىن ئېتەلەيدۇ.)

1840 - يىلى (داۋگۇاڭنىڭ 20 - يىلى) 1 - ئاينىڭ 23 - كۈنى، ئۇرۇمچىنىڭ دۇتۇڭى (باش سەردارى) خۇي جى ئەتىياز كەلگەندە باشقۇرۇشىدىكى جايلارنى تەكشۈرۈپ چىقىپ، يوشۇرۇن ھالدا ئەپيۇن تېرىپ گۇناھ سادىر قىلغانلارنى قاتتىق جازالىماقچى بولدى.

27 - كۈنى

چەت ئەل سودىگەرلىرىنىڭ بۇندىن كېيىن يەنە ئەپيۇن ئەكىلىش ۋەقەسى يۈز بەرسە، بۇ ئىشنى سادىر قىلغانلارنىڭ مال - مۈلكى ھۆكۈمەت خەزىنىسىگە مۇسادىرە قىلىنىدىغانلىقى ۋە چېگرىدىن قوغلاپ چىقىرىلىپ، شىنجاڭدا سودا - سېتىق قىلىشقا مەڭگۈ رۇخسەت قىلىنمايدىغانلىقى ئېنىق ئۇقتۇرۇلدى.

شۇ ئايدا، كەشمىر قاتارلىق جايلاردا كېرىم ئېلى قاتارلىقلارنىڭ 97 مىڭ 900 سەردىن كۆپرەك ئەپيۇنى تارتىۋېلىندى.

2 - ئاينىڭ 3 كۈنى

توربۇتلارنىڭ جاساق جۇنۇاڭى دوروب دورجىغا چىمەنلۇك خانىنىڭ ئوردىسىنى تاۋاپ قىلىش تۇغرىسىدا يارلىق چۈشۈرۈلدى.

شۇ ئايدا، 267 مىڭ 900 سەر ئەپيۇن مۇسادىرە قىلىندى.

3 - ئاينىڭ 18 - كۈنى

شىنجاڭدا ئەپيۇننى قاتتىق چەكلەش نىزامنامىسى تۈزۈلدى.

4 - ئاينىڭ 21 - كۈنى

ئىلى جياڭجۈنى قوشۇمچە قىزىل تۇغلۇق خەنزۇ قوشۇنىنىڭ دۇتۇڭى يى شەن بېيجىڭغا بېرىپ ۋەزىپە تاپشۇرۇۋالدى. ئۇنىڭ ئورنىغا چاغارنىڭ دۇتۇڭى بۇيانتاي ئىلى جياڭجۈنى بولدى. ئۇلار ۋەزىپە تاپشۇرۇۋالغىچە ئىلىنىڭ مەسلىھەت ئامما ئىلى گۇەن فۇ جياڭجۈن مەھكىمىسىنىڭ ئىشلىرىنى بېجىرىپ تۇردى. چاخارنىڭ مۇئاۋىن دۇتۇڭى جېڭمۇ ۋاقتىلىق دۇتۇڭ بولدى.

10 - ئاينىڭ 30 - كۈنى

گەنسۇدىكى سۇجۇ ئوبلاستىنىڭ باشبۇغى جۇكېبېڭغا قەشقەرگە بېرىپ چېگرا مۇداپىئەسى ئىشلىرىنى ئۆتكۈزۈۋېلىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرۈلدى.

1840 — 1842 - يىللار (داۋگۇاڭنىڭ 20 - يىلىدىن 22 - يىلىغىچە)

رۇسىيىلىك ئېنژىنېرلاردىن كارلىن بىلەن شۇ ئېنكلار يەتتىسۇ، بالقاش كۆلى، ئالار كۆلى، ئالا تاۋ رايونلىرىمىزغا كىرىدى ھەمدە تارباغاتايغا كېلىپ ئاخبارات ئوغرىلىدى، قانۇنسىز تۇردە يەر شەكلىنى خەرىتىگە ئالدى.

1841 - يىلى (داۋگۇاڭنىڭ 21 - يىلى) 1 - ئاينىڭ 2 - كۈنى

ئىلىدىكى مۇھىم جايلارغا ئەسكەر كۆپەيتىش، چېگرىدىكى ھەر قايسى جايلاردا نۆۋەت بويىچە چارلاش ئېلىپ بېرىشقا رۇخسەت قىلىندى.

2 - ئاينىڭ 26 - كۈنى

ئىلى جياڭجۈنى بۇيانتاي سېرىق تۇغلۇق مۇڭغۇل قوشۇنىنىڭ دوتۇڭى بولدى.

3 - ئاينىڭ 5 - كۈنى

بۇيانتاي تاشتۆپىدىكى سەندۇقەندە 924 گىكتار 93 مو بوز يەر ئېچىشنى، بۇ يەرلەردىن بەلگىلىمە بويىچە باج ئېلىش-

نى تەكلىپ قىلدى، ئوردا بۇ تەكلىپكە قوشۇلدى.

6 - ئاينىك 28 - كۈنى

دىك تېڭجېن، لىن زېشۈيلەر ئىلىغا سۈرگۈن قىلىندى.

1842 - يىل (داۋگۇاڭنىڭ 22 - يىلى) 2 - ئاينىك 2 - كۈنى

ئاقسۇنىڭ 3 - جەركىلىك ھاكىم بېگى ئەمەت تەيجى قاتارلىق ئۇچ كىشى، ئىلىنىڭ 4 - جەركىلىك ئىشىك ئاغا تەپتەش بېگى خالزات، خوتەننىڭ 4 - جەركىلىك ئىشىك ئاغا بېگى ئابدۇۋايىت قاتارلىق ئىككى كىشى، سايرامنىڭ 4 - جەركىلىك ئىشىك ئاغا بېگى شەمسدىن قاتارلىق ئىككى كىشى، كۇچانىڭ 5 - جەركىلىك خەزىنە - خىراج بېگى مەمتىلى قاتارلىق ئىككى كىشى، باينىڭ 5 - جەركىلىك ئىشىك ئاغا بېگى ئانايەت قاتارلىق ئىككى كىشى، قەشقەرنىڭ 5 - جەركىلىك ھاكىم بېگى ئابدۇسەمەت قاتارلىق ئىككى كىشى، يەكەننىڭ 5 - دەرىجىلىك بېگى ماموت قاسىم قاتارلىق ئىككى كىشى، ئوردىدا خانىنىڭ دىدارىنى كۆرۈشكە مۇشەررەپ بولدى.

3 - ئاينىك 18 - كۈنى

دۇڭخې مەھكىمىسىگە لىن زېشۈينى ساداقەتىنى كۆرسىتىپ، گۇناھىنى يۇيۇشقا ئىلىغا ماڭدۇرۇش توغرىسىدا يارلىق چۈشۈرۈلدى.

6 - ئاينىك 10 - كۈنى

بۇخارا خانى نەسرۇللا، 3 - ئاينىك 30 - كۈنى قوقەنت ئىشغال قىلۇبلىنغانلىق ۋەقەسىنى مەلۇم قىلىپ يازغان خەتنى ئىبراھىم، پەرساخوجا ئىككى كىشىدىن قەشقەرگە ئەۋەتتى. تۇمىڭنې ئۇلارنى ياخشى كۈتۈۋالدى ۋە ئۇلارغا سوۋغات ئىنئام قىلدى. 7 - ئاينىك 4 - كۈنى ئۇ ئىككىسى چېگرا قاراۋۇلخانىسىدىن ئۆتۈپ قايتتى.

7 - ئاينىك 11 - كۈنى

باريكۆلدە ئەتىگەندە تۇيۇقسىز يەر تەۋرىدى، مانجۇ شەھىرىدە، خەنزۇ شەھىرىدە مۇلكى ئەمەلدارلار، ئەلەمدارلار تۇرۇشلۇق مەھكىمە ۋە ھەربىي ئىسكىلات جايلاشقان ئورۇنلاردىمۇ يەر تەۋرىدى. شەھەردىكى قالىتە - قەسىرلەرنىڭ ھەممىسى ئۆرۈلۈپ چۈشتى، سودىگەرلەر، پۇقرالارنىڭ ئۆيى - ئىمارەتلىرىمۇ ئۆرۈلۈپ كەتتى ياكى قىڭغىيىپ قالدى. ھەربىيلەر، پۇقرالار، ئەر - ئايالالرنىڭ ھەممىسى ئوچۇقچىلىققا چىدىر تىكىپ، ۋاقتىلىق تۇرالغۇ قىلدى. شۇ كۈنى بىر كېچە قاتتىق يامغۇر ياغدى، ئۇدا بىر نەچچە كۈن ئارىلاپ يەر تەۋرەپ تۇردى. يەر تەۋرەشتە بېسىلىپ ئۆلگەنلەر، زەخمىلەنگەنلەر نەچچە ئون كىشىگە يەتتى. باريكۆلنىڭ خەنزۇ شەھىرىدە 23 ئەر - ئايال تام بېسىۋېلىپ ئۆلدى، 39 كىشى زەخمىلەندى. مانجۇ شەھىرىدە 13 ئەر - ئايال تام بېسىۋېلىپ ئۆلدى، 13 كىشى زەخمىلەندى. پۇقرالارنىڭ 5 مىڭ 463 ئېغىز ئۆيى يەر تەۋرەشتە ئۆرۈلۈپ چۈشتى.

قۇمۇلدا ئەتىگەندە قاتتىق يەر تەۋرىدى، پۇقرالارنىڭ ئۆيى - ۋاقىلىرى ئۆرۈلدى، ياكى قىڭغىيىپ قالدى، نۇرغۇن ئادەملەر زەخمىلەندى.

8 - ئاينىك 29 - كۈنى

چى يىڭ، ئىلبۇ بىلەن پۇ دېڭچا 13 ماددىلىق جۇڭگو - ئەنگلىيە «جاڭنىڭ شەرتنامىسى» نى ئىمزالىدى. 9 - ئاينىك 6 - كۈنى داۋگۇاڭ خان ئۇنى تەستىقلىدى.

10 - ئاينىك 26 - كۈنى

لىن زېشۈي قۇمۇلغا كەلدى، 11 - ئاينىك 15 - كۈنى ئۆرۈمچىگە يېتىپ كەلدى.

11 - ئاينىك 28 - كۈنى

ئۇيغۇرلارنىڭ جۇنۇاڭى بىل ماموت ئەزىزىنىڭ ئوغلى مەمتىمىن ئاتىسىنىڭ مەرتىۋىسىگە ۋارىسلىق قىلدى.

12 - ئاينىڭ 2 - كۈنى

قوقەنتنىڭ بېگى شىرئېلى سۇلايمان خوجا، ئۇيغۇرلارنى يەكەنگە ئەلچىلىككە ئەۋەتتى. ئۇلار ئېلىپ كەلگەن خەتتە، بۇخارا ئەسكەرلىرى چېكىنىۋېلىدى دېيىلگەن. تۇمىڭىي ئۇلارنى كۈتۈۋالدى ۋە ئۇلارغا سوۋغات بەردى. 12 - ئاينىڭ 24 - كۈنى ئۇ ئىككىسى مەملىكىتىگە قايتتى.

12 - ئاينىڭ 7 - كۈنى

ئېلى باشبۇغىنىڭ خىزمىتى تەبەنجىنگە يۆتكەلدى، ئۇ ئەسلىدىكى ئەمىلىدىن قالدى، ئۇنىڭ ئەسكەرلىرىنىڭ ئوندىن 2 - 3 قىسمى قىسقارتىلدى.

1843 - يىلى (داۋگۇاڭنىڭ 23 - يىلى)

4 - ئاينىڭ 30 - كۈنى

ۋېي چېن ئۇرۇمچىنىڭ دوتۇڭى بولدى.

5 - ئاينىڭ 6 - كۈنى

پۇقرالارنىڭ قارا شەھەرگە تەۋە قالقا ئامان كۆمۈر كېنىدا كان ئېچىپ تىرىكچىلىك قىلىشىغا رۇخسەت قىلىندى.

شۇ يىلى قىشتا، لىن زېشۇي ئىئانە يىغىپ ئاقئۆستەڭ بويىدا بوز يەر ئاچتى.

1844 - يىلى (داۋگۇاڭنىڭ 24 - يىلى)

1 - ئاينىڭ 28 - كۈنى

ئېلى جىياڭجۇنى بۇيانتاينىڭ مەلۇماتنامىسى: ئىلىدىكى ئۇچتۇپتېرەكتە ۋە خۇڭلىيۇۋەن (يۇلغۇنلۇق) دە يېڭىدىن 33 مىڭ 350 مىڭ مۇ بوز يەر ئاچساق، 571 ئائىلىلىكنى ئورۇنلاشتۇرۇشقا بولىدۇ، يەنە ئالا بوستاندا بوز ئېچىشقا بولىدىغان جەمئىي 161 مىڭ مودىن كۆپرەك يەر بار، ئۇ يەرگە بەش ئۆيغۇر مەھەللىسى قۇرۇپ 500 ئائىلىلىك ئۇيغۇرنى ئورۇنلاشتۇرساق، ئۇ جايغا بەش جەرىكىلىك بىر سودا بېگى، ئالتە جەرىكىلىك بىر مىرابېگ، ھەربىر مەھەللىگە بىردىن يەتتە جەرىكىلىك بەگ، بىردىن يۈز بېشى تەيىنلىسەك، مەن بۇ تەكلىپىمنىڭ

تەستىقلىنىشىنى سورايمەن.

3 - ئاينىڭ 30 - كۈنى

بۇيانتاينىڭ بوز يەر ئېچىشقا رەھبەرلىك ۋە ھەيدەكچىلىك قىلىشتا تۆھپە يارىتىپ پىرقى دۆلەتلەتكە ساداقىتىنى بىلدۈرگەنلىكىنى تەقدىرلەش ئۈچۈن، ئۇنىڭغا ئۇنۋان - مەرتىۋە، يوقۇرى ئىنئام قارتۇق قىلىندى.

5 - 6 - ئايلار

لىن زېشۇي لۇڭكو قۇرۇلۇشىنى پۈتتۈرۈش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالدى.

7 - ئاينىڭ 7 - كۈنى

توربۇتلارنىڭ جاساق تۆرىسى بايان كېشىكىنىڭ ئوغلى مانجى دورجى ئاتىسىنىڭ مەرتىۋىسىگە ۋارىسلىق قىلدى.

8 - ئاينىڭ 1 - كۈنى

ئۇرۇمچى دوتۇڭى ۋېي چېن قوشۇمچە باشبۇغ (تىدۇ) بولدى.

11 - ئاينىڭ 25 - كۈنى

يەككەننىڭ مەسلىھەت ئامبىلى يى جىڭ ئىلىدىكى قوشۇنلارنىڭ لەشكىرى سەردارى، كۆتۈۋېلىش نازارىتىنىڭ سابىق 3-جەرىكىلىك ئەمەلدارى لىن كۇي يەكەننىڭ مەسلىھەت ئامبىلى بولدى.

12 - ئاينىڭ 8 - كۈنى

لىن زېشۇيگە ئاقسۇ، ئۇچتۇرپان، كۇچا، خوتەن قاتارلىق جايلارغا بېرىپ بوز ئېچىش ئەھۋالىنى تەكشۈرۈپ كېلىش توغرىسىدا بۇيرۇق بېرىلدى.

شۇ يىلى، ئېرچىنىس دەريياسىدىن ئالاتاۋغىچە بولغان جايلاردا 42 كەنت قۇرۇلدى، قوراللىق كۆچمەنلەر 10 مىڭدىن ئاشتى.

1845 - يىلى (داۋگۇاڭنىڭ 25 - يىلى)

1 - ئاينىك 15 - كۈنى

لىن زېشۈيگە قەشقەرگە بېرىپ بوز يەر ئېچىش ئەھۋالىنى تەكشۈرۈش توغرىسىدا بۇيرۇق بېرىلدى.

1 - ئاينىك 30 - كۈنى

كورلىنىڭ 3 - جەرىكىلىك ھاكىم بېگى ياقۇپ، باينىك 4 - جەرىكىلىك ھاكىم بېگى ئابدۇللا، قەشقەرنىڭ 4 - جەرىكىلىك ئىشىك ئاغا بېگى ئابدۇخالىق، شايارنىڭ 5 - جەرىكىلىك خەزىنە - خىراجە بېگى يۈسۈپ، خوتەننىڭ 5 - جەرىكىلىك خەزىنە - خىراجە بېگى ئىسمايىل، يەكەنىڭ 5 - جەرىكىلىك قىرىق يالاق بېگى ئىلياس قاتارلىق ئىككى كىشى، ئىلىنىڭ 5 - جەرىكىلىك سودا بېگى روزى قاتارلىقلار ئوردىداخانىنىڭ دىدارىنى كۆرۈشكە مۇشەررەپ بولدى.

1 - ئاينىك 31 - كۈنى

ئوردا كورلا، باي، قەشقەر، شايار، خوتەن، يەكەن، ئىلىدىكى بەگلەرگە، يەرلىك ئەمەلدارلارغا ۋە ياقا يۇرتلۇق ئەمەلدارلارغا ئۇزۇق - تۈلۈك ئىنئام قىلدى. كورلىنىڭ 3 - جەرىكىلىك ھاكىم بېگى ياقۇپنى گۈللۈك پۈپۈك بىلەن تارتۇقلدى.

2 - ئاينىك 12 - كۈنى

جەنۇبىي شىنجاڭدىكى بوزيەر ئېچىش ئەھۋالىنى تەكشۈرۈشكە بېرىش ئۈچۈن، لىن زېشۈي ئۈرۈمچىگە كەلدى. لىن زېشۈي - 3 - ئايدا قەشقەرگە بېرىپ چۆمەن چېكىك بىلەن كۆرۈشتى. 4 - ئايدا كورلا، كۇچا، ئاقسۇ، ئۈچتۇرپان، يەكەنلەرگە، 5 - ئايدا خوتەنگە؛ 6 - ئايدا ماراليېشىغا؛ 7 - ئايدا بۈگۈرگە، 8 - ئايدا تۇرپان، قۇمۇلغا باردى. 9 ئايدا ئىلانلىقنى تەكشۈرۈش توغرىسىدىكى يارلىقنى تاپشۇرۇۋالدى، 10 - ئايدا تۇرپان توقسۇن، ئىلانلىققا باردى.

5 - ئاي

يەكەندىكى سۇغۇلۇق دېگەن جايدا ئولتۇرۇشلۇق قۇۋان

(بۇزۇرخان، ئۆزىنى خوجا دەپ ئاتايدۇ)، قەشقەرلىك تۆمۈرچى ئاۋاز چېگرىنىڭ سىرتىدىكى قىرغىزلاردىن تىللا قاتارلىقلار بىلەن بىرلىشىپ يېڭىسارغا ھۇجۇم قىلدى، بەگ ئۇيغۇر قوشۇنلىرىنى باشلاپ ئۇلارنى مەغلۇپ قىلدى. قۇۋان ئەسىرگە چۈشتى، ئاۋاس ئوق تەگكەندىن كېيىن سۇغا غەرق بولدى. 1846-يىلى 8 - ئايدا قۇۋاننىڭ ئەسلى ئىسمى بۇزۇرخان بولماستىن شەمسىدىن ئىكەنلىكى، بۇزۇرخان بۇ ئىشقا چېتىشلىق ئەمەسلىكى ئېنىقلاندى.

12 - ئاينىك 28 - كۈنى

لىن زېشۈي پايتەختكە قايتىپ، 4 - 5 - جەرىكىلىك ئەمەلدارلار چۈشىدىغان سارايدا تۇردى.

12 - ئاينىك 3 - كۈنى

ئىلى جىياڭجۈنى سايىئىنا قوشۇمچە ئاق تۇغلۇق خەنزۇقوشۇننىڭ دوتۇڭى بولدى.

ھەربىي ئىشلار ۋەزىرى موجاڭئىنا قاتارلىقلارنىڭ كۆرسەتمىسى: 1. ئىچكى ئۆلكىلەردىن چېگرا مۇداپىئەسىگە بارغان شەھەرلىك كوماندىر - جەڭچىلەرنىڭ بۇندىن كېيىن بالا - چاقىسى بىلەن ئۈزۈن مۇددەت تۇرۇپ قېلىشىغا رۇخسەت قىلىش كېرەك، ئۇلارغا ئوندىن ئۈچ قىسمى قالسا بولىدۇ، دەپ چەك قويۇشنىڭ ھاجىتى يوق؛ 2. بۇندىن كېيىن ئىلى، ئۇرۇمچى قاتارلىق جايلارغا ئەۋەتىلگەن گۇناھكارلارنى ئۇلارنىڭ ئەھۋالىغا ۋە ئارزۇسىغا ئاساسەن، بالا - چاقىلارنى ئېلىپ كەلگەن بولسا ئۇيغۇر رايونىغا ئەۋەتىپ تېرىقچىلىق قىلدۇرۇش كېرەك؛ 3. ئىچكىرىدىكىلەر چەكلەنگەن مۇلكى ئەمەلدارلار، ئەمەلدارلاردىن جەمەتىنى باشلاپ ئۇيغۇرلار رايونىدا تېرىقچىلىق قىلغانلارنى مۇكاپاتلاش لازىم؛ 4. شىنجاڭغا ئەۋەتىلگەن خادىملاردىن ئىنانە توپلاپ ئالغانلىرى تېرىقچىلىققا جەلپ قىلغانلارنىڭ چېگرا رايوندا ئىشلەش يىل چەكلىمىسىنى ئازايتىشقا بولىدۇ.

1846 - يىلى (ماۋگۇاڭنىڭ 26 -يىلى)

1 - ئاينىڭ 4 - كۈنى

توربۇتلارنىڭ جاساق جۈنۈاڭى نامزال چېدىكىنىڭ ئوغلى باتۇر ئاتىسىنىڭ مەرتىۋىسىگە ۋارىسلىق قىلدى.

يەكەننىڭ مەسلىھەت ئامبىلى لىن كەي كېسەل سەۋەبىدىن ۋەزىپىسىدىن قالدى، ئورنىغا يەكەننىڭ يارداەمچى ئامبىلى سەيشى يالتاي مەسلىھەت ئامبىلى بولدى.

8 - ئاينىڭ 16 - كۈنى

قومۇلدا بوشراق يەر تەۋرىدى.

8 - ئاينىڭ 19 - كۈنى

بويرۇلارنىڭ 4 - 5 يۈز ئادەمى ئىلگۈچۇ قاراۋۇلخانىسىغا بېسىپ كىرگەندە، زەربە بىلەن چېكىنىدۈرۈلدى.

10 - ئاينىڭ 13 - كۈنى.

بۇيرۇتلار قەشقەر قاراۋۇلخانىسىغا بېسىپ كىردى، سەيشىلەتايغا ئۇلارغا جازا يۈرۈشى قىلىش توغرىسىدا بۇيرۇق بېرىلدى.

1847 - يىلى (داۋگۇاڭنىڭ 27 - يىلى)

1 - ئاينىڭ 16 - كۈنى

نوپۇس مىنىستىرلىكى مۇھاكىمە قىلىش ئارقىلىق شەنشى - گەنسۇ باش ۋالىيسى بۇيانتاينىڭ ئۇرۇمچىگە تەۋە تاش دەريا بويىدىكى لۇساۋگۇۋ قاتارلىق جايلاردا 16 گېكتار 80 مو بوز ئېچىش، ئۇ يەرلەردىن بۇرۇنقى بەلگىلىمە بويىچە باج ئېلىش توغرىسىدىكى تەگلىپىگە قوشۇلدى.

1 - ئاينىڭ 20 - كۈنى

تۇربۇتلارنىڭ جاساق چىنۋاڭى گۈنبۇزاب شىنۋۇمىنىنىڭ سىرتىدىكى قەسىرىدە پادىشاھنىڭ دىدارىنى كۆرۈشگە مۇشەررەپ بولدى.

1 - ئاينىڭ 31 - كۈنى

يەكەننىڭ مەسلىھەت ئامبىلى جى مىڭ قوشۇمچە ئاق توغلۇق خەنزۇ قوشۇنىنىڭ مۇئاۋىن دوتۇڭى بولدى.

3 - ئاينىڭ 14 - كۈنى

قوقەنت ئەۋەتكەن تىللا باشچىلىقىدىكى 1 مىڭ 400 نەچچە كىشىلىك قوشۇن ئىككى يولغا بۆلۈنۈپ ئېلىمىزنىڭ سارىكۆل رايونىدىكى تاش خوقان كەنتىگە بېسىپ كىردى، ئۇلار بەدەخشاندىكى 100 نەچچە كىشىلىك سودا كارۋانىنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلدى، ئۇ يەرنىڭ بېگى بۇ باش مۇسۇلمان ئەسكەرلەرنى باشلاپ ئۇلارنى زەربە بىلەن چېكىنىدۈردى ھەمدە نۇرغۇن ئادەمنى ئەسىر ئالدى.

5 - ئاينىڭ 23 - كۈنى

بۇيرۇتلار سارىكۆلگە يەنە ھۇجۇم قىلدى، بەگ باش قاتارلىقلار ئۇلارغا زەربە بېرىپ قوغلىۋەتتى.

5 - ئاينىڭ 25 - كۈندىن 11 - ئاينىڭ 1 - كۈنگىچە يەتتە خوجىنىڭ مۇسىيانچى قوشۇنى يېڭىسارغا كۆپ قېتىم ھۇجۇم قىلدى، شەھەر ئەتراپىدا 13 زەمبىرەك سۇپىسى ياسالدى، توپ لەخمە كولاندى.

9 - ئاينىڭ 1 - كۈنى

يەتتە خوجىنىڭ ئىسيانچى قوشۇنى 3 - 4 مىڭ كىشىلىك ئاتلىق ئەسكەر، 2 - 3 مىڭ پىيادە ئەسكەر بىلەن قەشقەر ئەتراپىدىن يەتتە چاقىرىم يىراقلىقتىكى دەريا بويىدىن قەشقەرگە شىددەتلىك ھۇجۇم قىلدى.

9 - ئاينىڭ 11 - كۈنى

بۇيانتايغا غەربىي تىنجىتقۇچى جياڭجۈن دېگەن ئۇنۋان بېرىلدى، ئۇ بارلىق ھەربىي ئىشلارنى باشقۇرىدىغان بولدى، سەيشىيالتاي ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالدى، ئۇنىڭ ئورنىغا ئىلىنىڭ مەسلىھەت ئامبىلى يى شەن يەكەننىڭ مەسلىھەت ئامبىلى قوشۇمچە باشبوغ بولدى، ئۇ ئىلىدىكى قوشۇنلارنى باشلاپ مۇزلۇق چوققىدىن ئۆتۈپ جەنۇبىي شىنجاڭدىكى توپىلاڭنى تىنجىتىشقا ئاتلاندى.

9 - ئاينىك 21 - كۈنى
يى شەن باشچىلىق قىلغان ئىلى قوشۇنى ئاقسۇغا كەلدى.
10 - ئاينىك 14 - كۈنى
ئۇرۇمچىنىڭ باشبۇغى چېڭ يۈي 435 ئەسكەرنى باشلاپ ئاقسۇدىن مارالبېشىغا ئاتلاندى، شۇ ئاينىڭ كېيىنكى يېرىمىدا يى شەننىڭ قوشۇنى بىلەن بىللە مارالبېشىنى قورشاۋدىن قۇتۇلدۇردى.
11 - ئاينىك 1 - كۈنى
يى شەن قوشۇنى يەكەندىن يېڭىسارغا يۈرۈش قىلدى، ئۇلار كۆكرابانتا ئىسيانچى قوشۇنلار بىلەن كەسكىن جەڭ قىلدى، ئىسيانچى قوشۇننىڭ 80 نەچچە ئادىمىنى ئەسىر ئالدى، مىڭدىن كۆپرەك ئادىمىنى ئۆلتۈردى ۋە ياردار قىلدى، بىر كۈندە ئوچ قېتىم جەڭ قىلىپ 5 مىڭ ئەسكەر بىلەن 20 مىڭ دۇشمەنگە تاقابىل تۇرۇشنىڭ جەڭ نەتىجىسىگە ئېرىشتى. شۇ كۈنى يېڭىسار قورشاۋدىن قۇتۇلدى.
11 - ئاينىك 8 - كۈنى
چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى قەشقەرديكى ئۇيغۇر شەھىرىنى ئىشغال قىلدى.
1848 - يىلى (داۋگۇاڭنىڭ 28 - يىلى)
1 - ئاينىك 17 - كۈنى
قوقەنتنىڭ مىڭبېشى مۇسۇلمانقۇل قەشقەرگە ئەلچى ئەۋەتىپ مەلۇماتنامە يوللىدى.
4 - ئاينىك 9 - كۈنى
يەكەننىڭ مەسلىھەت ئامبىلى يى شەن ئىلىنىڭ مەسلىھەت ئامبىلى بولۇپ يۆتكەلدى، ياردەمچى ئامبال جى مىڭ يەكەننىڭ مەسلىھەت ئامبىلى بولدى.
5 - ئاينىك 29 - كۈنى
قوقەنتكە يېڭىدىن تەينىلەنگەن خوداياداتخەرەت سودا

قىلىش ئۈچۈن مالالارنى ئېلىپ، 19 ئۇيغۇر بىلەن قەشقەرگە كەلدى.
شۇ ئايدا قوقەنتتىن قايتىپ كەلگەن ئۇيغۇرلاردىن چوڭ كىچىك 18 مىڭ 386 كىشىنى، جۇملىدىن يېڭىسارديكى 2 مىڭ 220 كىشىنى تەھدىت سېلىپ ئەپچىقىپ كەتتى.
5 - ئايدىن 8 - ئايغىچە
قوقەنتتىن چېگرا قاراۋۇلخانىسى ئارقىلىق سودا قىلىشقا كەلگەنلەر جەمئى 515 كىشى، ئەكەلگەن مېلى 1 مىڭ 170 نەچچە تاغار، كالا، قوي، ئېتى 4 مىڭ 100 نەچچە تۇياق.
6 - ئاي
قوقەنتتىن كەلگەن ئۇيغۇرلاردىن چوڭ - كىچىك 589 كىشىنى تەھدىت سېلىپ ئەپچىقىپ كەتتى، ئۇزۇن ئۆتمەي ئۇلاردىن يەنە 60 كىشى يەكەن، خوتەن، ئاقسۇ قاتارلىق جايلارغا قايتىپ كەلدى.
دۇڭ جېڭۇۇ ئىلى، تارباغاتاي، قەشقەر ئوچ جايدا سودا بازىرى ئېچىلىشنى يەنە بىر قېتىم تەكلىپ قىلدى.
12 - ئاينىك 18 - كۈنى
جى مىڭنىڭ مەلۇماتى، قەشقەر، يېڭىسار ئىككى شەھەرگە يەنە 17 مىڭ 600 دىن كۆپرەك ئۇيغۇر ئارقا - ئارقىدىن قايتىپ كەلدى.
(1849 - يىلى داۋگۇاڭنىڭ 29 - يىلى)
2 - 3 - ئايلار
قوقەنتتىكى ئوشتىن قەشقەر، يېڭىسار ئىككى شەھەرگە ئېقىپ كەلگەن مىڭدىن كۆپرەك ئۇيغۇرنى بەگلەر قوقەنتكە ئاپىرىۋەتتى.
قوقەنتلىك 226 سودىگەر 870 تاغار مالنى 647 ئات بىلەن قەشقەرگە ئېلىپ كەلدى.
6 - ئاينىك 5 - كۈنى
يەكەننىڭ ياردەمچى ئامبىلى دېلىك مەسلىھەتچى ئامبال قوشۇمچە باشبۇغ بولدى.

8 - ئاينىك 12 - كۈنى

ربخبنىك دوتۇڭى يۈي شۇ ئۇرۇمچى دوتۇڭى، ئۇرۇمچىنىك دوتۇڭى ۋېي چېن ربخى دوتۇڭى بولدى.

9 - 10 ئايلار

روسىيىلىك بايلار ئېلىمىزنىك كۆك ئېرام دەرياسىغا تاجاۋۇز قىلدى، قازاقلارنىك ئاتلىرىنى تارتىۋالدى، چېگرىدا چارلاش ئېلىپ بېرىشىمىزنى توستى.

11 - ئاينىك 8 - كۈنى

قازاق خانى جانغوجىنىك ئوغلى رۇستەم ئاتىسىنىك مەرتىۋىسىگە ۋارىسلىق قىلدى.

1850 - يىلى (داۋگۇاڭنىك 30 - يىلى)

روسىيىلىكلەر ئىلى، تارباغاتاي ئىككى جايدا سودا بازىرى ئاچتى. سايىڭدا، يى شەن ئادەم ئەۋەتىپ روسىيە ئەمەلدارلىرى بىلەن سودا نىزامى ئىمزالىدى، قەشقەردە سودا قىلىش مەسىلىسىنى قايتا مۇزاكىرىلىشىدىغان بولدى.

5 - ئاينىك 17 - كۈنى

توبۇت خانى نامزارا چۇرۇم تىسىلىنىنىك ئىنىسى ماخبازەر ئاكىسىنىك مەرتىۋىسىگە ۋارىسلىق قىلدى.

12 - ئاينىك 13 - كۈنى

ئىلى جياڭجۈنى سايىڭدا پايتەختكە قايتىش، ئىلىنىك مەسئۇلىيىتى ئامبىلى يى شەن ئىلى جياڭجۈنى بولۇش، بىرىنچى دەرىجىلىك مۇلازىم رۇي يۈەن قوبدۇنىڭ مەسئۇلىيىتى ئامبىلى بولۇش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرۈلدى.

1851 - يىلى (شىيەنفىڭنىك تۇنجى يىلى)

5 - ئاي

ئىلى شەھىرىنىك شەرقىدىكى دۇڭشى ئۆستىڭى قاتتىق يامغۇر ياغقانلىقى، نۇرغۇن قار سۇلىرى ئېقىپ كىرگەنلىكى، تاغدىن كەلگەن ئېلىپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن يار ئېلىپ كەتتى، سۇ

كۆۋرۈكلەرنى ئېقىتىپ كەتتى، ئېتىزلار سۇ ئاستىدا قالدى.

7 - ئاينىك 20 - كۈنى

روسىيىنىڭ ۋەكىلى كوۋالېۋسكى ئىلى جياڭجۈنى يى شەن بىلەن روسىيىنىڭ ئىلى، تارباغاتايدا سودا قىلىش مەسىلىسىنى سۆھبەتلەشتى.

8 - ئاينىك 6 - كۈنى

جۇڭگو - روسىيە «ئىلى، تارباغاتاي سودا نىزامنامىسى» ئىمزالاندى.

9 - ئاينىك9 - كۈنى

ئىلى جياڭجۈنى يى شەن قوشۇمچە ئاق تۇغلۇق خەنزۇقوشۇننىڭ دوتۇڭى بولدى.

1851 - 1852 - يىللىرى (شىيەنفىڭنىك 1 - 2 - يىللىرى)

روسىيىنىڭ غەربىي سىبىرىيىدىكى گوبىرناتورى گاسفېرد جۇكۇۋېي ئۇۋاتېيۇ باشچىلىقىدىكى تەكشۈرۈش ئۆمىكىنى ئاياگۇز دەرياسى، لەپسى دەرياسى، ئاقسۇ دەرياسى، قاراتال دەرياسى، ئىلى دەرياسى قاتارلىق دەريالارنىڭ تۆۋەن ئېقىملىرىغا ۋە بالقاش كۆلىنىڭ شەرقىي ۋە جەنۇبىي قىرغاقلىرىغا تەكشۈرۈشكە ئەۋەتتى.

1852 - يىلى (شىيەنفىڭنىك 2 - يىلى)

1 - ئاينىك 1 - كۈنى

ئۇرۇمچى دوتۇڭى يۈي شۇ پايتەختكە قايتىش، شېكجىڭنىك دوتۇڭى لېي بىن ئۇرۇمچى دوتۇڭى بولۇش توغرىسىدا يارلىق چۈشۈرۈلدى.

4 - ئاينىك 4 - كۈنى

ئىلى، تارباغاتايدا سودا بازىرى ئېچىلدى.

6 - 7 - ئايلار

خوجا ئەۋلادلىرىدىن تۆۋەنقۇل، ۋەلىخان قاتارلىقلار قەشقەر، ئۇچتۇرپان قاتارلىق جايلارغا سۈقۇنۇپ كىرىپ پاراكەندچىلىك سالدى.

چىلىك تۇغدۇردى.

7 - ئاينىڭ 29 - كۈنى

ۋەلىخان قاتارلىقلار بارچاڭ قاراۋۇلخانىسىنىڭ سىرتىغا قېچىپ كەتتى.

8 - ئاينىڭ 25 - كۈنى

تۆۋەنقۇل خوجا، ۋەلىخان خوجا، كىچىك خوجا، كاتتا تۆرە خوجا، ئىشانخان قاتارلىقلار قەشقەر قاراۋۇلخانىسىنىڭ سىرتىدىكى ئاقسايى دېگەن جايدا ئۇچراشتى. شۇ كېچىسى ئۇلار كىچىك ئاتۇش يېزىسىغا سۇقۇنۇپ كىرىپ پاراكەندىچىلىك سالدى، شۇ يىلى خوجىلار جەمەتى يەنە تۆتقېتىم پاراكەندىچىلىك قىلدى.

9 - ئاي

تارباغاتايغا تەۋە جەنۇبىي تاغنىڭ يارقۇت دېگەن يېرىدە ئالتۇن كېنى ئېچىلدى.

شۇ يىلى، چارروسىيە ئاياگۇزدىن چۆچەككىچە بولغان ئارىلىقتا، ئېلىمىزگە تەۋە قەدىمكى چۆچەك شەھىرىنىڭ ئورنى - يار شەھىرىدە ئولزار كەنتىنى قۇردى.

1853 - يىلى (شىيەنفىڭنىڭ 3 - يىلى)

1 - ئاينىڭ 31 - كۈنى

تۇرپاننىڭ ياساق جۇنۇاڭى قاتارلىق ئىككى ئۇيغۇر شۆەن دەرۋازىسىنىڭ سىرتىدا خانىنىڭ دىدارىنى كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولدى.

3 - ئاينىڭ 1 - كۈنى

تارباغاتايىنىڭ مەسلىھەت ئامبىلى فىڭ شىن يەكەنىنىڭ مەسلىھەت ئامبالىلىقىغا، قوبدۇنىڭ مەسلىھەت ئامبىلى سىكتۇگىنىڭ تارباغاتايىنىڭ مەسلىھەت ئامبالىلىقىغا، تۇرپاننىڭ ھەربىي ئەمەلدارى قوبدۇنىڭ مەسلىھەت ئامبالىقىغا يۆتكەلدى.

3 - ئاينىڭ 27 - كۈنى

كۈرە شەھىرىنىڭ جىياڭجۈنى تومىكىنا جىياڭنىڭنىڭ جىياڭجۈنلىكىگە، ئۇرۇمچى دوتۇڭى لېي بىن كۈرە شەھىرىنىڭ جىياڭجۈنلىكىگە، رېخې دوتۇڭى گېڭ فۇ ئۇرۇمچى دوتۇڭلىقىغا يۆتكەلدى.

4 - ئاينىڭ 1 - كۈنى

ئۇرۇمچى دوتۇڭى يۈي شۇ قىزىل تۇغلۇق موڭغۇل قوشۇنىنىڭ دوتۇڭى بولدى.

11 - ئاي

يېڭسارداۋ ئۇدا يەر تەۋرىدى، قەلئە، قەسىرلەر، سېپىل، خەندەكلەر زىيانغا ئۇچرىدى.

12 - ئاي

چارروسىيە سودىگەرلىرى يارقۇت ئالتۇن كېنىدىكى ئالتۇن چىلارغا زىيانكەشلىك قىلدى. «ئۇلارنەچچە يۈز ئادەمنى باغلاپ سوغۇقتا توڭلىتىپ، ئاچ قويۇپ، دەريا‌غا تاشلاپ ئۆلتۈردى»

1854 - يىلى (شىيەنفىڭنىڭ 4 - يىلى)

2 - ئاينىڭ 10 - كۈنى

قەشقەرنىڭ ھەربىي ئەمەلدارى چاڭ چىڭ يەكەنىنىڭ مەسلىھەت ئامبىلى بولدى.

7 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرى

ئىلىدا 3 - جەركىلىك ھاكىم بەگ، باش تەيجى خالزات ھوقۇقىغا تايىنىپ ھۆكۈمەت يېرىنى ئىگىلىۋالغانلىقى، خالىغانچە باج - سېلىق ئالغانلىقى ۋە ئۇيغۇرلارنى ئۆز ئىشىغا ئىشلەتكەنلىكى ئېنىقلاندى. 9 - ئاينىڭ 29 - كۈنى، ئوردا: خالزاتنى چېنىچىك قەسىرىدىن چىقىرىۋېتىش، ئامبالىلىق ۋە ھاكىم بەگلىك مەرتىۋىسىدىن قالدۇرۇش، باش تەيجىلىكىنى 3 - دەرىجىلىك تەيجىلىككە چۈشۈرۈش، تۇرپان ئامبىلىنىڭ نازارىتىگە تاپشۇرۇش، ئۇنىڭ 3 - دەرىجىلىك تەيجىلىك مەرتىۋىسىگە مۇراسخورلۇق قىلىنسا بولىدۇ، دەپ يارلىق چۈشۈردى.

8 - ئاي

خانىشېرىق يېزىسىدىكى ئۇيغۇر شاھ مۆمىن ئۆ-
رەپ خوجىنىڭ ئەۋلادى دەپ ئاتاپ، يەكەننىڭ شەرقە
قى بەزى جايلاردا چاتاق چىقاردى، ئۆي - ۋاقىلارنى كۆيدۈر-
دى، ئەسكەر - پۇقرالارنى ئۆلتۈردى، ئۇنىڭ غەلىيانى تېزلا
بېسىقتۇرۇلدى.

12 - ئاينىڭ 12 - كۈنى

يى شەن پايتەختكە قايتتى، چېگرىنى تىنچلاندۇرغۇچى سول-
قانات مۇئاۋىن جياڭجۈن زارافىنتاي ئىلى جياڭجۈنى بولدى.

1855 - يىلى (شىيەنفىڭنىڭ 5 - يىلى)

2 - ئاينىڭ 12 - كۈنى

چارروسىيە سودىگەرلىرى چۆچەكتىكى يارقۇت ئالتۇن
كېنىدا ئالتە ئالتۇنچىنى كۆيدۈرۈپ ئۆلتۈردى.

2 - ئاينىڭ 28 - كۈنى

لوپنۇرنىڭ ئۇچ تېغىدا مىس، قوغۇشۇن كېنى بايقالغان-
لىقى ئۈچۈن كان ئىدارىسى قۇرۇلدى.

2 - 3 - ئايلار

قەشقەردە 100 مىسقالدىن، 50 مىسقالدىن، 10 مىسقالدىن
يارماق قۇيۇلدى. 100 مىسقال ئېغىرلىقتىكىسى پۇل ھېسابىدا
ئالتە مىسقال بەش پۇڭ دەپ؛ 50 مىسقال ئېغىرلىقتىكىسى تۆت
مىسقال ئىككى پۇڭ دەپ، 10 مىسقال ئېغىرلىقتىكىسى بىر مىس-
قال بەش پۇڭ دەپ بېكىتىلدى.

6 - ئاينىڭ 18 - كۈنى.

چۆچەكتىكى ئالتۇنچىلار يېغىلىپ، روسىيىلىكلەرنىڭ سودا
دۇكانلىرىنى قورالدىن تارتىۋالىدىغانلىقىنى بىلدۈردى.

7 - ئاينىڭ 18 - كۈنى

قوقەنتلىك ھۈسەن خوجا ئىشان قاتارلىق 13 كىشى ئۈس-
تۈن ئاتوشقا سۇقۇنۇپ كىرىپ توپىلاڭ كۆتۈرۈشكە ئۇرۇنغاندا،
ئونبېشى ھېزىم قاتارلىقلار ئۇلارنى پەم بىلەن قولغا چۈشۈرۈپ،

قەشقەرگە يالاپ ئاپىرىپ بەردى.

8 - ئاينىڭ 2 - كۈنى

ۋەلىخان 50 — 60 ئادەمنى باشلاپ تۈشۈك تاش قارا-
ۋۇلخانىسىدىن ئۆتۈپ ئۈستۈن ئاتوشقا سۇقۇنۇپ كىردى، ئەس-
كەرلىرىمىز ئۇلارنى توسۇالغاچقا، تۈشۈك تاشقا قايتىپ كەتتى.

8 - ئاينىڭ 26 - كۈنى

ئەن يۈيشەن، شۈي تىيەنياۋلار باشچىلىقىدىكى تارباغاتاي
كانچىلىرى يارقۇت ئالتۇن كېنىنىڭ ئىگىلىك ھوقۇقىنى، زېمە-
نىمىزنى قوغداش ئۈچۈن، چارروسىيىنىڭ چۆچەكتىكى سودا چەم-
بىرىكىنى كۆيدۈرۈۋەتتى.

9 - ئاينىڭ 14 - كۈنى

ئۇرۇمچى دوتۇڭى گېنېرال فۇ كېسەل سەۋەبىدىن ۋەزىپىسى-
دىن قالدى. شىڭجىڭنىڭ نوپۇس ئەمەلدارى خوجەن يۈي ئۇرۇم-
چى دوتۇڭى بولدى.

11 - ئاينىڭ 15 - كۈنى

ئۇرۇمچى دوتۇڭى خوجەن يۈي قىزىل تۇغلۇق موڭغۇل قو-
شۇنىنىڭ دوتۇڭى، قەشقەرنىڭ ئىش بېجىرىش ئامبىلى ئۇشخۇي-
بۇ ئۇرۇمچىنىڭ دوتۇڭى بولدى.

شۇ يىلى، قەشقەردىكى ئاتوش مىس كېنىنىڭ يانچىلىرى
«يېغىلىپ ئالۋان - سېلىققا قارشى چىقتى.»

1856 - يىلى (شىيەنفىڭنىڭ 6 - يىلى)

1 - ئاينىڭ 4 - كۈنى

قوبدۇنىڭ مەسلىھەت ئامبىلى تې كىشىن پايتەختكە قاي-
تىش، خوتەننىڭ ئىش بېجىرىش ئامبىلى لىن شياڭ قوبدۇنىڭ
مەسلىھەت ئامبىلى بولۇش توغرىسىدا يارلىق چۈشۈرۈلدى.

1 - ئاينىڭ 19 - كۈنى

ھەربىي ئىشلار ۋەزىرى قاتارلىقلار: خۇدايارخان، ۋەلىخان
خوجا قاتارلىقلارنى تاپشۇرۇپ بېرىپ، جىنايىتىنى تونىسا كەڭ-

قەشقەرنىڭ خانىشېرىق يېزىسىدىكى ئۇيغۇر شاھ مۇمىن ئۆزىنى يۈسۈپ خوجىنىڭ ئەۋلادى دەپ ئاتاپ، يەكەننىڭ شەرقىدىكى بەزى جايلاردا چاتاق چىقاردى، ئۆي - ۋاقىلارنى كۆيدۈرۈۋەتتى، ئەسكەر - پۇقرالارنى ئۆلتۈردى، ئۇنىڭ غەلىيانى تېزلا بېسىقتۇرۇلدى.

12 - ئاينىڭ 12 - كۈنى

يېڭى شەن پايتەختكە قايتتى، چېگرىنى تىنچلاندۇرغۇچى سولقانات مۇئاۋىن جياڭجۈن زارافشانتاي ئېلى جياڭجۈنى بولدى.

1855 - يىلى (شىيەنفىڭنىڭ 5 - يىلى)

2 - ئاينىڭ 12 - كۈنى

چارروسىيە سودىگەرلىرى چۆچەكتىكى يارقوت ئالتۇن كېنىدا ئالتە ئالتۇنچىنى كۆيدۈرۈپ ئۆلتۈردى.

2 - ئاينىڭ 28 - كۈنى

لوپنۇرنىڭ ئۈچ تېغىدا مىس، قوغۇشۇن كېنى بايقالغانلىقى ئۈچۈن كان ئىدارىسى قۇرۇلدى.

2 - 3 - ئايلار

قەشقەردە 100 مىسقاللىق، 50 مىسقاللىق، 10 مىسقاللىق يارماق قۇيۇلدى. 100 مىسقال ئېغىرلىقتىكىسى پۇل ھېسابىدا ئالتە مىسقال بەش پۇڭ دەپ؛ 50 مىسقال ئېغىرلىقتىكىسى تۆت مىسقال ئىككى پۇڭ دەپ، 10 مىسقال ئېغىرلىقتىكىسى بىر مىسقال بەش پۇڭ دەپ بېكىتىلدى.

6 - ئاينىڭ 18 - كۈنى.

چۆچەكتىكى ئالتۇنچىلار يېغىلىپ، روسىيىلىكلەرنىڭ سودا دۇكانلىرىنى قوراللىق تارتىۋالىدىغانلىقىنى بىلدۈردى.

7 - ئاينىڭ 18 - كۈنى

قوقەنتلىك ھۈسەن خوجا ئىشان قاتارلىق 13 كىشى ئۈستۈن ئاتۇشقا سۈقۇنۇپ كىرىپ توپلاڭ كۆتۈرۈشكە ئۇرۇنغاندا، ئونبېشى ھېزىم قاتارلىقلار ئۇلارنى پەم بىلەن قولغا چۈشۈرۈپ،

قەشقەرگە يالاپ ئاپىرىپ بەردى.

8 - ئاينىڭ 2 - كۈنى

ۋەلىخان 50 — 60 ئادەمنى باشلاپ تۈشۈك تاش قارا-ۋۇلخانىسىدىن ئۆتۈپ ئۈستۈن ئاتۇشقا سۈقۇنۇپ كىردى، ئەسكەرلىرىمىز ئۇلارنى توسۇالغاچقا، تۈشۈك تاشقا قايتىپ كەتتى.

8 - ئاينىڭ 26 - كۈنى

ئەن يۈيشەن، شۈي تېيەنياۋلار باشچىلىقىدىكى تارباغاتاي كانچىلىرى يارقوت ئالتۇن كېنىنىڭ ئىگىلىك ھوقۇقىنى، زېمىنىمىزنى قوغداش ئۈچۈن، چارروسىيىنىڭ چۆچەكتىكى سودا چەمبىرىكىنى كۆيدۈرۈۋەتتى.

9 - ئاينىڭ 14 - كۈنى

ئۇرۇمچى دوتۇڭى گېبك فۇ كېسەل سەۋەبىدىن ۋەزىپىسىدىن قالدى. شىجىڭنىڭ نوپۇس ئەمەلدارى خۇەن يۈي ئۇرۇمچى دوتۇڭى بولدى.

11 - ئاينىڭ 15 - كۈنى

ئۇرۇمچى دوتۇڭى خۇەن يۈي قىزىل تۇغلۇق موڭغۇل قوشۇنىنىڭ دوتۇڭى، قەشقەرنىڭ ئىش بېجىرىش ئامبىلى ئۇشخۇي بۇ ئۇرۇمچىنىڭ دوتۇڭى بولدى.

شۇ يىلى، قەشقەردىكى ئاتۇش مىس كېنىنىڭ يانچىلىرى «يىغىلىپ ئالۋان - سېلىققا قارشى چىقتى.»

1856 - يىلى (شىيەنفىڭنىڭ 6 - يىلى)

1 - ئاينىڭ 4 - كۈنى

قوبدۇنىڭ مەسلىھەت ئامبىلى تې كىشىن پايتەختكە قايتىش، خوتەننىڭ ئىش بېجىرىش ئامبىلى لىن شياڭ قوبدۇنىڭ مەسلىھەت ئامبىلى بولۇش توغرىسىدا يارلىق چۈشۈرۈلدى.

1 - ئاينىڭ 19 - كۈنى

ھەربىي ئىشلار ۋەزىرى قاتارلىقلار: خوتا يارخان، ۋەلىخان خوجا قاتارلىقلارنى تاپشۇرۇپ بېرىپ، جىنايىتىنى تونىسا كەڭ

چىلىك قىلىپ، ھۆسەن خوجا ئىشانىنى قويۇپ بېرىلمىدۇ، دەپ كۆرسەتمە بەردى.

1 - ئاينىڭ 25 - كۈنى

ئىلى جياڭجۈنى يى شەن خىلۇڭجياڭنىڭ جياڭجۈنى بولدى.

5 - ئاينىڭ 29 - كۈنى

ئاقسۇ مىس كېنىنى ئېچىشقا كۈچ چىقارغانلىقى ئۈچۈن، ئۇيغۇرلاردىن جۈنۇاڭ ئەمەت قاتارلىقلارنىڭ مەرتىۋىسى بىر دەرىجە ئۆستۈرۈلدى.

7 - ئاي

ئىلىدا چاي بېجى ئىدارىسى قۇرۇلۇپ، چايدىن ئالىنىلاپ سىناق تەرىقىسىدە باج ئېلىش يولغا قويۇلدى.

8 - ئاينىڭ 24 - كۈنى

چۆچەكتىكى سودا چەمبىرىكىنى كۆيدۈرۈۋېتىش ۋەقەسىنى بىر تەرەپ قىلىش ئۈچۈن جۇڭگو، روسىيە ئىككى دۆلەتنىڭ ئەمەلدارلىرى روسىيىنىڭ ئىلىدىكى سودا چەمبىرىكىدە سۆھبەت ئۆتكۈزدى.

10 - ئاينىڭ 19 - كۈنى

ئوردىنىڭ يارلىقى: روسىيىنىڭ سودا چەمبىرىكىنى كۆيدۈرىۋېتىش مەسلىسىدە ئۇمۇمەن ئالغاندا كېلىشىمدە چىڭ تۇرۇش، تۆلەم تۆلىمەسلىك كېرەك، قوشۇمچە يارىدەم بەرگەن تەقدىردىمۇ ئۇنى تۆلەم تۆلەش دەپ ئاتاشقا بولمايدۇ.

11 - ئاينىڭ 25 - كۈنى

ئىلى جياڭجۈنى زارافشانتاي پايتەختكە كېلىش، يەكەنىنىڭ مەسلىھەت ئامبىلى چاڭ چىڭ ئىلى جياڭجۈنى بولۇش، قۇمۇلنىڭ ئىش بېجىرىش ئامبىلى چىڭ يىڭغا باشبۇغ دېگەن ئۇنۋاننى بېرىپ يەكەنىنىڭ مەسلىھەت ئامبىلى قىلىش تۇغرىسىدا يارلىق چۈشۈرۈلدى.

12 - ئاينىڭ 14 - كۈنى

ئىلى جياڭجۈنى چاڭ چىڭ ئاق تۇغلۇق موڭغۇل قوشۇنىنىڭ دوتۇڭى بولدى.

1857 - يىلى (شىيەنفىڭنىڭ 7 - يىلى)

1 - ئاينىڭ 11 - كۈنى

ئىلىنىڭ مەسلىھەت ئامبىلى چېن فىڭ كېسەل سەۋەبىدىن ۋەزىپىسىدىن قالدى، يەكەنىنىڭ يارىدەمچى ئىش بېجىرىش ئامبىلى فافۇلى ئىلىنىڭ مەسلىھەت ئامبىلى بولدى.

1 - ئاينىڭ 24 - كۈنى

خوتەنىنىڭ 3 - جەرىكىلىك ھاكىم بېگى ئىلىي ئۇرۇغ - تۇغقانلىرىدىن قاسىم قاتارلىق تۆت كىشىنى ئېلىپ، ئاقسۇنىڭ 4 - جەرىكىلىك ھاكىم بېگى ئابىت ئۇرۇغ - تۇغقانلىرىدىن ھاشىم قاتارلىق كىشىنى ئېلىپ؛ قەشقەرنىڭ 4 - جەرىكىلىك سودا بېگى يۈسۈپ ئۇرۇغ - تۇغقانلىرىدىن مۇھەممەت رەھىم قاتارلىق ئىككى كىشىنى ئېلىپ؛ يەكەنىنىڭ 5 - جەرىكىلىك ھاكىم بېگى مۇھەممەتيار قاتارلىق تۆت كىشى، قارا شەھەرنىڭ 5 - جەرىكىلىك سودا بېگى مەن مەشرەپ ئۇرۇغ - تۇغقانلىرىدىن تاھىر قاتارلىق ئىككى كىشىنى ئېلىپ؛ ئىلىنىڭ 5- جەرىكىلىك خەزىنە - خىراج بېگى ئەمەت ئۇرۇغ - تۇغقانلىرىدىن ئىسرائىل قاتارلىق ئىككى كىشىنى ئېلىپ ۋۇمىن قەسرىنىڭ سەرتىدا خانىنىڭ دىدارىنى كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولدى.

4 - ئاينىڭ 3 - كۈنى

زارافشانتاي قاتارلىقلار: ئەھۋالغا قاراپ، ئىلى، تارباغاتاي، ئاقسۇ قاتارلىق جايلاردا چاي بېجى ئېلىش، ئىلى قاتارلىق جايلاردا چاينىڭ سۈپىتى قانداق بولۇشىدىن قەتئىنەزەر بىر پۈتۈن باج ئېلىپ روسىيىگە بېرىدىغان قوشۇمچە يارىدەمگە پۇل توپلاش كېرەك، دەپ يارلىق قىلدى.

كۇچادا مەمتىلى باشچىلىقىدىكى ئىككى مىڭدىن كۆپرەك

دېهقان قىلىچ - نەيزە، ئوقيا، توقماق كۆتۈرۈپ يامۇلغا كېلىپ تۆۋەندىكى تەلەپلەرنى قويدى:

1. بەگ، ئاخۇنلارنى ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇش؛ 2. ئىپپەت-نومۇسنى سېتىشقا مەجبۇرلانغان ئاياللارنى قويۇۋېتىش؛ 3. بەش تۈرلۈك باجدىن باشقىسىنى بىكار قىلىش؛ 4. يامۇللار-نىڭ دورغا (گىشخا)، يانچىلىرىنىڭ ھەممىسىنى قىسقارتىش؛ بەگلەر، ئەمەلدارلار شەخسى ئىگىلىۋالغان ھۆكۈمەت يەرلىرىنى قايتۇرۇۋېلىش.

4 - ئاينىك 4 - 6 - كۈنى

كۈچا دېھقانلىرىدىن نەچچە مىڭ كىشى كۈچا شەھىرىگە ھۇجۇم قىلىشقا تەييارلاندى، ھاۋا رايىدا ئۆزگىرىش بولغانلىقى، ھۆكۈمەت دائىرىلىرى دېھقانلار ئارىسىغا بۆلگۈنچىلىك سالغانـلىقى ئۈچۈن قوزغىلاڭ مەغلۇپ بولدى. قوزغىلاڭچى قوشۇن ئاقـسۇغا يۆتكىلىش سەپىرىدە مەمتىلى، ئىبراھىمشاھ ئەسىرگە چۈشۈپ قالدى ۋە زىيانكەشلىككە ئۇچرىدى.

5 - ئاينىك 15 - كۈنى

ئىلى جياڭجۈنى چاڭ چىڭ پايتەختكە كېلىش، زارافشـان تاي يەنە ئىلى جياڭجۈنى بولۇش توغرىسىدا يارلىق چۈشۈرۈلدى.

6 - ئاينىك 5 - كۈنى

ۋەلىخان خوجا توپىلاڭ كۆتۈردى.

6 - ئاينىك 6 - كۈنى

توپىلاڭچى قوشۇن قەشقەردىكى ئۇيغۇر شەھىرىنىڭ جەنۇبـي دەرۋازىسىغا ئوت قويدى. قوقەنت سودىگەرلىرىدىن تەخمـىنەن 4 - 5 مىڭ كىشى شەھەر ئىچىدە ئوت قويۇپ ماسلاشتى، شۇنىڭ بىلەن ئۇيغۇر شەھىرى قولدىن كەتتى. توپىلاڭچى قوشۇن مانجۇ شەھىرىگە ھۇجۇم قىلىشقا باشلىدى.

6 - ئاينىك 9 - كۈنى

توپىلاڭچى قوشۇن يېڭىسارىدىكى ئۇيغۇر شەھىرىنى ئىشـ

غال قىلدى.

6 - ئاينىك 14 - كۈنى

توپىلاڭچى قوشۇن دەريانى ئېچىپ قەشقەردىكى مەنچىڭ شەھىرىنىڭ غەربىي سېپىلىنى سۇغا باستۇردى.

6 - ئاينىك 20 - كۈنى

توپىلاڭچى قوشۇن مارالبېشىغا شىددەتلىك ھۇجۇم قىلدى.

6 - ئاينىك 27 - كۈنى

توپىلاڭچى قوشۇن قەشقەردىكى مەنچىڭ شەھىرىگە غەربىي جەنۇب تەرەپتىن لەخمە كولاپ ھۇجۇم قىلدى، چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى جەنۇبىي دەرۋازا ۋە شىمالىي دەرۋازىسىدىن يوشۇرۇن چىقىپ، ئۇلارنى زەربە بىلەن چېكىندۈردى.

6 - ئاينىك 27 - كۈنى

روسىيىنىڭ ئىلىدىكى كونسۇلى زاخاروۋ ئىلى ھەربىي باشقارمىسىغا خەت يېزىپ، ئىلى دەريا سىدا سۇ قاتنىشى سودىـسىنى يولغا قويۇشنى تەكلىپ قىلدى. ئەتىسى زارافشانتاي جاۋاب خەت يېزىپ، ئىلى دەريا سىدا سۇ قاتنىشى سودىسىنى ھازىرچە يول قويۇشقا بولمايدىغانلىقىنى ئېيتتى.

شۇ ئايدا، چارروسىيە تاجاۋۇزچى قوشۇنىنىڭ تەخمىنەن 30 نەچچە ئەسكىرى ئىلىمىزنىڭ ئىلى قاراۋۇلخانىسىنىڭ سىرـتىدىكى ھەيدەرقۇم دېگەن جايغا بېسىپ كىرىپ، قازاق چارۋـچىلىرىمىزنى ئولاغا كۆچۈرۈپ كەتمەكچى بولدى.

7 - ئاينىك 23 - كۈنى

مارالبېشىدىكى ھەربىي - خەلق ئۇرۇش داۋامىدا ۋەلىخانـنىڭ ئىسمى ئويۇلغان بىر ئۇۋ مىلتىقىنى ئولجا ئالدى.

8 - ئاينىك 3 - كۈنى

شنارا باشچىلىقىدىكى يارەمچى قوشۇن مارالبېشىنى قورـشاۋدىن قوتۇلدۇردى.

8 - ئاينىك 14 - كۈنى

شنارا قوشۇنى يەكەننىڭ شەرقىدە توپلاڭچى قوشۇن بىلەن جەڭ قىلىپ، 700 نەچچە دۇشمەننى ئۆلتۈردى، 40 نەچچە كىشىنى ئەسىر ئالدى، نۇرغۇن قورال - ياراق، نەرسە - كېرەكلەرنى قولغا چۈشۈردى.

8 - ئاينىڭ 15 - كۈنى

چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى يەكەننى قورشاۋدىن قۇتۇلدۇردى.

9 - ئاينىڭ 16 - كۈنى

چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى يېڭىسارىدىكى خەنزۇ شەھرىنى قورشاۋدىن قۇتۇلدۇردى.

9 - ئاينىڭ 19 - كۈنى

ئۇرۇمچىدە تۇز بېجى ئېلىش ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

9 - ئاينىڭ 21 - كۈنى

چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى قەشقەرىدىكى خەنزۇ شەھرىنى قورشاۋدىن قۇتۇلدۇردى، قەشقەرىدىكى ئۇيغۇر شەھرىنى ئىشغال قىلدى.

10 - ئايدا، چىڭ سۇلالىسى ئوردىسى قوقەنتكە ۋەلىخان نى تاپشۇرۇپ بېرىش توغرىسىدا تەلەپ قىلدى.

1858 - يىلى (شىيەنفىڭنىڭ 8 - يىلى)

1 - ئايدا، قوقەنت نىزامىدىنىنى قەشقەرگە ئەلچى قىلىپ ئەۋەتىپ، ۋەلىخاننى قۇرئاننىڭ بەلگىلىمىسى بويىچە جازالاپ دىغانلىقىنى بىلدۇردى.

3 - ئاينىڭ 1 - كۈنى

جەنۇبىي شىنجاڭدىكى چېگرا مۇداپىئە قوشۇنى ئالماشتۇرۇلدى، شىيەنفىڭنىڭ 8 - يىلدىن باشلاپ، خىراجەتنى تېجەش ئۈچۈن، ئەسكەرلەر ئالتە يىلدا ئالماشتۇرۇلىدىغان بولدى.

5 - ئاينىڭ 27 - كۈنى

ئىلىنىڭ مەسلىھەت ئامبىلى فافۇلى جەنۇبىي شىنجاڭ ۋەقەسىدىن كېيىنكى ئىشلارنى بىرتەرەپ قىلىش توغرىسىدا ئالتە

تۈرلۈك تەكلىپ بەردى: 1. قەشقەرىدىكى ئىش بېجىرىش سەرداربنى ئىش بېجىرىش ئامبىلىغا ئۆزگەرتىش؛ 2. بەگلەرنى ئېھتىياتچانلىق بىلەن تاللاش، قاتتىق سىناپ كۆرۈش؛ 3. ئەتىيازدىن كۈزگىچە ھەر ئايدا قەشقەر، يېڭىسارغا قاراشلىق قاراۋۇلخانىلاردا چارلاش ئېلىپ بېرىش، قەشقەرىدىكى ئۇيغۇر شەھىرىدە 700 مۇسۇلمان ئەسكەر تۇرغۇزۇش؛ 5. قەشقەر ئاچقان مىس كېنىنى مەڭگۈلۈككە تاقاش؛ 6 يىپ رەخت ئەتكەسچىلىرىدىن باج ئېلىپ مىس بېجىنىڭ ئورنىنى تولدۇرۇش.

7 - ئاينىڭ 26 - كۈنى

قەشقەرنىڭ چارىسى بويىچە، ئاقسۇدىمۇ يىپ رەخت سودىگەرلىرىدىن باج ئېلىندى.

7 - ئاينىڭ 31 - كۈنى

روسىيە ۋەكىللىرىدىن 40 نەچچە ئادەم روسىيە مالىلىرىنى كۆيدۈرۈۋېتىش مەسلىسى ئوستىدە سۆھبەتلىشىشكە تارباغاتايغا كەلدى.

9 - ئاينىڭ 7 - كۈنى

توققۇز مادداىلىق «جۇڭگو - روسىيە تارباغاتاي قوشۇمچە يارداەم بېرىش شەرتنامىسى» ئىمزالاندى. بۇ شەرتنامىدە جۇڭگو تەرەپ روسىيە سودىگەرلىرىگە جەمئىي 135 مىڭ 682 سەر كۈمۈش قوشۇمچە يارداەم بېرىدىغانلىقى، بۇنىڭ ئۈچۈن ئۈچ يىل ئىچىدە 5 مىڭ 500 سانىدۇق چاي بېرىدىغانلىقى بەلگىلەندى.

10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى

قوقەنت بىلەن سودا قىلىشقا يول قويۇلدى.

10 - ئاينىڭ 13 - كۈنى

روسىيىلىك چوقان ۋەلىخانۇۋ سودا كارۋىنىغا قوشۇلۇپ قەشقەرگە كەلدى ۋە ئۇ يەردە ئاخبارات توپلىدى.

11 - ئاينىڭ 24 - كۈنى

ئۇرۇمچى دوتۇڭى ئۇنىخۇيبۇ، يەكەننىڭ مەسلىھەت ئامبىلى

چىك يىك، قوبدۇنىك مەسلىھەت ئامبىلى لىن شياۋلار پايتەختـ
كە قايتىش، شىنجاڭنىك ئىش بېجىرىش ئامبىلى تۇجاب ئۇرۇمچى
دوتۇڭى بولۇش؛ قەشقەرنىك ئىش بېجىرىش ئامبىلىغا مۇئاۋىن
دوتۇڭلۇق مەرتىۋىسىنى بېرىپ يەكەنگە مەسلىھەت ئامبىلـى قـ
لىش؛ ئۈچتۇرپاننىك ياردەمچى ئىش بېجىرىش ئامبىلى داشۇيگە
مۇئاۋىن دوتۇڭلۇق مەرتىۋىسىنى بېرىپ قوبدۇنىك مەسلىھـەت
ئامبىلى قىلىش توغرىسىدا يارلىق چۈشۈرۈلدى.

12 - ئاينىك 28 - كۈنى

ئۇرۇمچى دوتۇڭى ئۇشخۇيبۇ نىڭشيانىك دوتۇڭى، قۇمۇلنىك
ئىش بېجىرىش ئامبىلى چىك يىك ئۇرۇمچىنىك دوتۇڭى بولدى.

1859 - يىلى (شىيەنفىڭنىك 9 - يىلى)

1 - ئاينىك 7 - كۈنى

قەشقەردە، چايدىن، چەرچىن ماللاردىن باج ئېلىشقا رۇخـ
سەت قىلىندى.

1 - ئاينىك 13 - كۈنى

ئاقسۇدا چاي، رەختىن ئېلىنىدىغان باجنىك سوممىسى:
ئەسكەرلەرنىك تۇز، كۆكتات خىراجىتىنى قامداش ئۈچۈن ھەر
يىلى 6 مىڭ تىنزىق يارماق چاي بېجى، 3 مىڭ تىنزىق يارـ
ماق رەخت بېجى ئېلىش بەلگىلەندى.

7 - ئاينىك 3 - كۈنى

سايكان ژويكوپ روسىيىنىڭ چۆچەكتە تۇرۇشلۇق كونسۇلى
بولدى.

7 - ئاينىك 6 - كۈنى

ئۈچتۇرپاننىك 3 - جەرىكىلىك ھاكىم بېگى مەمتىلىنىڭ
ئوغلى ئەمەت ئاتىسىنىڭ مەرتىۋىسىگە ۋارسلىق قىلدى.

8 - ئاينىك 13 - كۈنى

چۆچەكتىكى روسىيىنىڭ سودا چەمبىرىكىدە 98 ئېغىز ئۆي
پۈتتى.

12 - ئاينىك 31 - كۈنى

يەكەنىنىڭ ياردەمچى ئىش بېجىرىش ئامبىلى يىگىت يـۇن
مەسلىھەت ئامبىلى بولدى.

شۇ يىلى كۈزدە، كۈرە شەھىرىنىڭ سىرتىدىكى ئىلى دەرـ
يا سى قاتتىق يامغۇر ياغقانلىقى، تاغدىن كەلگەن كـەلگەنلىكـى
ئۈچۈن يار ئېلىپ كېتىپ خۇچپاك دامبىسىنى بۇزۇۋەتتى.
قەشقەردە داچەن پۇلنى خەجلەش توختىتىلدى.

1860 - يىلى (شىيەنفىڭنىك 10 - يىلى)

1 - ئاينىك 24 - كۈنى

قوقەنتلىك ئېرچىن يەكەنىنىڭ مەسلىھەت ئامبىلى يـامۇلـ
نىڭ ئالدىدا قاتتىللىق قىلغانلىقى ئۈچۈن، ھۆكۈمەت ئەسكەرـ
لىرى تەرىپىدىن ئېسىپ ئۆلتۈرۈلدى.

3 - ئاينىك 16 - كۈنى

رېخپىنىڭ دوتۇڭى چاك چىك ئۇرۇمچى دوتۇڭى بولدى.

3 - ئاي

يېڭىسارداۋ تۇرۇشلۇق قوقەنتنىڭ خۇدايداتى غاپپـار قەشـ
قەر، يېڭىساردىكى ئۇيغۇرلارنى يېڭىسارغا تەۋە بېشىگاي كەنتكە
توپلاپ ئۇيغۇر ئەسكەرلەرنى ئۆلتۈردى ۋە ياردار قىلدى، ئات ـ
ئۇلاغلارنى بۇلىدى. غاپپار قاتارلىقلار قولغا ئېلىنىپ، يەكەندە
مەڭگۈلۈككە نەزەربەنت قىلىندى.

قوقەنت ئەلچىلىرى ئەززەم بابا، كۆزبەك ئىلگىرى - كېـ
يىن بولۇپ قەشقەرگە كەلدى.

4 - ئاينىك 29 - كۈنى

ئاق تۇغلۇق موڭغۇل قوشۇننىنىڭ مۇئاۋىن دوتۇڭى فافۇلى
ئۇرۇمچى دوتۇڭى بولدى.

5 - ئاينىك 29 - كۈنى

روسىيىنىڭ ئىلىدىكى كونسۇلى زاخاروۋ ئىلى جياڭجۈنىگە
ئۇلتىماتۇم تاپشۇرۇپ، روسىيە سودىگەرلىرىنىڭ قىشتا ۋە ئەتىيازدا

قورغاس قاراۋۇلخانىسىدىن مال ئېلىپ كىرىشىگە رۇخسەت قىلىشنى تەلەپ قىلدى.

9 - ئاينىڭ 8 - كۈنى

يۇقىرىنىڭ يارلىقى بۇنىدىن كېيىن قىشتا ۋە ئەتىيازدا روسىيە سودىگەرلىرى ۋاقتىنچە قورغاس قاراۋۇلخانىسىدىن ئۆتسە بولىدۇ.

9 - ئاينىڭ 2 - كۈنى

قوقەنت بىلەن بۇرۇنقىدەك سودا قىلىشقا رۇخسەت قىلىندى، نەزەربەتتىكە ئېلىنغان خۇدايدات پەتتار قاتارلىق 15 گۇناھكار كەچۈرۈم قىلىنىپ قويۇپ بېرىلدى.

زارافشانتاي ئۆلدى، ئۇرۇمچى دوتۆڭى چاڭ چىڭ ئىلى جياڭجۈنى بولدى.

شۇ يىلى، ئىلىدا ئارىلاپ يول بېجى ئېلىش يولغا قويۇلدى.

ئۇرۇمچىدىكى يېشىل تۇغلۇق مانجۇ ئەسكەرلىرى ماڭاش تالىشىپ غەۋغا كۆتۈردى.

تۇڭگۇسچەندىكى ئۇيغۇرلار باج سېلىققا قارشى چىقتى.

1861 - يىلى (شىيەنفىڭنىڭ 11 - يىلى)

4 - ئاينىڭ 5 - كۈنى

قەشقەردە سودا بازىرى ئېچىلدى.

4 - ئاينىڭ 24 - كۈنى

پۇل ئىدارىسى داچەن پۇل قويۇشنى توختاتتى.

6 - ئاينىڭ 14 - كۈنى

قوقەنتلىك سودىگەر يارمەت جاھانگىر خوجىنىڭ نەۋرىسى بۇزۇرۇكنىڭ ئوغلى چاتىلخاننى ۋە 1857 - يىلى چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن باستۇرۇلغان شىرئاخۇن مىر ئەمەتىنىڭ ئوغلى ئابدۇرېھىم قاتارلىق 200 نەچچە كىشىنى قۇتۇرتىپ، قاراكۆز قاراۋۇلخانىسىدىن ئۆتۈپ، قەشقەردىكى ئۇيغۇر

شەھىرىگە سۈقۇنۇپ كىردى ۋە پاراكەندىچىلىك تۇغدۇردى. ھۆكۈمەت ئەسكەرلىرى ئۇلارنى زەربە بىلەن چېكىندۈردى.

7 - ئاينىڭ 5 - كۈنى ئابدۇرېھىم بىر تۈركۈم باندىتلارنى باشلاپ ئارغۇ كەنتىگە سۇقۇنۇپ كىرىپ، ئوت قويۇپ پاراكەندىچىلىك سالدى. ئىلانۇاس قاراۋۇلخانىسىنىڭ سىرتىدىمۇ باندىتلار تايانچ بازا قۇردى. ئابدۇرېھىمنى ھۆكۈمەت قوشۇنلىرى تۇتۇۋالدى.

12 - ئاينىڭ 3 - كۈنى

ئۇلاستاينىڭ مەسلىھەت ئامبىلى پىك رۇي ئۇرۇمچى دوتۆڭى بولدى.

1862 - يىلى (تۆڭجۇنىڭ تۇنجى يىلى)

1 - ئاينىڭ 10 - كۈنى

روسىيىنىڭ ئىلىدىكى كونسۇلى ئىلى جياڭجۈنىگە قەشقەردە سودا قىلىشنى ئاقسۇدا سودا قىلىشقا ئۆزگەرتىش تەلىپىنى ئوتتۇرىغا قويدى.

شۇ ئايدا، چار پادىشاھ ئالېكساندېرنىكولايېۋىچ جۇڭگو بىلەن غەربىي قىسىم چېگرىنى ئايرىش توغرىسىدىكى پەۋقۇلئادە يىغىنغا رىياسەتچىلىك قىلدى، يىغىنغا قۇرۇقلۇق ئارمىيە مىنىستىرلىكىنىڭ، تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكىنىڭ ۋە مالىيە مىنىستىرلىكىنىڭ ئەمەلدارلىرى قاتناشتى. يىغىن بايكوۋنى چېگرا ئايرىش كومىتېتىنىڭ تولۇق ھوقۇقلۇق ھەيئەت ئەزاسى، باش شتابنىڭ داۋېيسى گروبوپنى 2 - دەرىجىلىك ھەيئەت، زاخاروۋنى 3 - دەرىجىلىك ھەيئەت قىلىشنى تەستىقلىدى.

2 - ئاينىڭ 19 - كۈنى

قوبدۇنىڭ مەسلىھەت ئامبىلى شى لىن، تارباغاتاينىڭ ھەربىي ئەمەلدارى بولگۇسلار چېگرىنى تەكشۈرۈشكە، چېگرا ئىشلىرىنى بىر تەرەپ قىلىشقا ئەۋەتىلدى.

4 - ئاينىڭ 16 - كۈنى

تارباغاتاينىڭ ھەربىي ئەمەلدارى بولگۇس لەپىش كۆلى، زايسان كۆلى بويلىرىنى تەكشۈرۈۋاتقاندا، خاتۇنسۇ دەريا‌سى بويىدا ئولزار ئەۋەتكەن روسىيەلىك كازاك داۋېي بارانوۋنىڭ تاجاۋۇزچى قوشۇنىنىڭ يولسىزلارچە توسقۇنلۇق قىلىشىغا ئۇچرىدى، شۇنىڭ بىلەن ئۇ باكتۇ قاراۋۇلخانىسىغا قايتتى. 6 - ئاينىڭ 6 - كۈنى چۆچەككە يېتىپ كەلدى.

5 - ئاينىڭ 15 - كۈنى

سۇلۇننىڭ باش ئەمەلدارى فۇجۇرتاي لەپشىنىڭ چېگرىسىنى تەكشۈرۈۋاتقاندا، قاراتالدا زاخاروۋ باشچىلىقىدىكى قوشۇننىڭ يولسىزلارچە توسقۇنلۇق قىلىشىغا ئۇچرىدى. 5 - ئاينىڭ 21 - كۈنى كۆك ئۇسۇغا قايتىپ كېلىشكە مەجبۇر بولدى.

5 - ئاينىڭ 18 - كۈنى

ئىلىنىڭ مەسلىھەت ئامبىلى جىڭ لىيەن يەكەننىڭ مەسلىھەت ئامبالىلىقىغا، كۆك تۇغلۇق خەنزۇ قوشۇنىنىڭ مۇئاۋېن دوتۇكى مىڭ شۇي ئىلىنىڭ مەسلىھەت ئامبالىلىقىغا يۆتكەلدى.

6 - ئاينىڭ 1 - كۈنى

ئويرات باتالىيونىنىڭ باشلىقى توكتۇناي باشچىلىقىدىكى قىسىم تۆمۇر تونۇر رايونىنى تەكشۈرۈۋېتىپ سارتورغايغا كەلگەندە، چارروسىيىنىڭ داۋېيسى پۇروچىنسكى قوشۇنىنىڭ توسقۇنلۇقىغا ئۇچرىغاچقا، قايتىپ كېلىشكە مەجبۇر بولدى.

6 - ئاينىڭ 3 - كۈنى

پوروچىنسكى قوشۇنى ئىرگۈجۇل قاراۋۇلخانىسىنىڭ مال-چارۋا، قورال - ياراقلىرىنى بۇلاپ كەتتى ھەمدە تۆمۇر تونۇردىن ئىلغا بېرىشتىكى ئۆتكەل — سانتاش تاغ ئىغىزىنى بېسىۋالدى.

6 - ئاينىڭ 19 - كۈنى

مىڭيورۇق قاراۋۇلخانىسىنىڭ سىرتىدا، ۋەلىخان باندىتلىرىدىن قورالسىز نەچچە ئون كىشى ئات - ئۇلاغلارنى بۇلاپ كەتتى. قەشقەرنىڭ ھاكىم بېگى قۇتلۇق ئەۋەتكەن ئۇيغۇر ئەسكەرلىرى ئۇلارنى زەربە بېرىپ چېكىندۈردى.

6 - ئاينىڭ 20 - كۈنى

ئەنجانلىق باندىتلاردىن 100 نەچچە كىشى قورالسىز ھالدا سارمان كەنتىگە بېسىپ كىردى، ئۇلاردىن باشقا يەنە 100 نەچچە كىشى قاراڭغۇ، مىڭيورۇق قاراۋۇلخانىلىرىغا بېسىپ كىردى.

6 - ئاينىڭ 21 - كۈنى

قەشقەرنىڭ چېگرا مۇداپىئە ھەربىي ئەمەلدارى فۇجۇلىڭئاۋ چىلى دەريا‌سى بويىدا ئاتلىق باندىتلارغا زەربە بەردى.

بەش ئالتە يۈز باندىت ئوچ يولغا بۆلۈنۈپ قەشقەردىكى ئۇيغۇر شەھىرىگە ھۇجۇم قىلدى. قۇتلۇق ئۇيغۇر ئەسكەرلىرىنى باشلاپ، ھۆكۈمەت قوشۇنلىرىغا ماسلىشىپ، ئۇلارنى چېكىندۈردى.

23 - 24 - كۈنى

قازاقلارنىڭ باشلىقى سائۇلۇق ئىلى جىياڭجۇنگە خەت يازدى، ئات ئەۋەتتى، چېگرىنىڭ ئىچىگە كۆچۈپ ئولتۇراقلىشىشنى تەلەپ قىلدى.

6 - ئاي

بابكوۋ ئەۋەتكەن قوشۇن بولغۇن دەريا‌سى، يۇگەنتاش ئېغىزى، باقتۇ، زايسان كۆلى قاتارلىق جايلارغا بېسىپ كىرىپ، ئىلى ۋە تارباغاتاينى قورالسىز مۇداخىلە قىلىش ۋەزىيىتىنى شەكىللەندۈردى.

قوقەنتنىڭ قەشقەردىكى خۇدايداتى مەكتۇپى نەزەربەنت قىلىشقا ھۆكۈم قىلىنغان غاپپار قاتارلىقلارنى قويۇپ بېرىشنى تەلەپ قىلدى.

8 - ئاينىك 3 - كۈندىن 10 - ئاينىك 12 - كۈنگىچە جۇڭگو بىلەن روسىيىنىڭ غەربىي چېگرا سۆھبىتى چۆچەكتە ئۆتكۈزۈلدى، چاررووسىيە تەرەپ جۇڭگونىڭ دائىملىق قاراۋۇلخانىسىنى تەلەپ قىلدى، بۇ ئەھمىيەتتە جۇڭگو زېمىنى ئىچىدە چېگرا ئايرىشنى تەلەپ قىلىش ئىدى، شۇڭا سۆھبەتنى داۋاملاشتۇرۇشقا ئىمكانىيەت بولمىدى.

8 - ئاي

ۋەلىخان مىڭدىن كۆپرەك ئادەم بىلەن پاراكەندىچىلىك سالدى، ئۇلارنىڭ 526 ئادىمى ئۆلتۈرۈلدى.

1863 - يىلى (تۇڭجۇڭنىڭ 2 - يىلى)

3 - ئاينىك 17 - كۈنى

ئىلىنىڭ سەنداۋخې دېگەن يېرىدىكى خۇيزۇلاردىن ياڭ سەنشىڭ، مائەر قاتارلىقلار ئىسيان كۆتۈردى، ئىسيان تىنچىتىلغاندىن كېيىن، ئىسيانىنىڭ باشچىلىرىدىن 20 نەچچە ئادەم قولغا ئېلىندى، ياڭ سەنشىڭ، مائەر شۇ ئايدا ئۆلتۈرۈلدى.

شۇ ئاينىڭ كېيىنكى يېرىمىدا، ئىلىنىڭ كۈرە شەھىرىدىكى خۇيزۇلار ۋە يوقسۇللار ئىسيان كۆتۈردى.

4 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا، روسىيىلىك كازاكلاردىن داۋېي بارانوۋ باشچىلىقىدىكى ئۇچ - تۆت يۈز كىشى قورال - ياراق ۋە زەمبىرەكلەر بىلەن باكتۇ قاراۋۇلخانىسىنىڭ سىرتىدىكى توشتۇ داۋخې دېگەن جاينى بېسىۋالدى،

5 - ئاينىڭ 11 - كۈنى

روسىيە قوشۇنىنىڭ 100 نەچچە ئادىمى چىچىن قاراۋۇلغانىمىز ئەترايىدىكى ھەيدەر قۇم دېگەن جاينى قوراللىق بېسىۋالدى.

5 - ئاي

ئىلىدا سودىگەرلەر ئۇيغۇشمىسى قۇرۇلدى، جاڭ فۇتاڭ ئۇيغۇشما باشلىقى بولدى.

6 - ئاينىڭ 2 - كۈنى

روسىيىنىڭ 40 نەچچە ئەسكىرى خۇشۇ قاراۋۇلخانىمىزغا دائىر بىسىگە كىرىپ ئورۇنلاشتى.

6 - ئاينىڭ 10 - كۈنى

روسىيىنىڭ ئاتلىق، پىيادە ئەسكەرلىرىدىن 200 نەچچە كىشى سۇلۇن باتالىيونىنىڭ گازارمىسىغا بېسىپ كىردى، ئۇلار دەككىسىنى يېگەندىن كېيىن دوڭبۇرا خوجىر قاراۋۇلخانىسى ئەترايىغا ئورۇنلاشتى.

12 — 13 - كۈنلىرى

روسىيە ئەسكەرلىرى بورۇخوجىر قاراۋۇلخانىسىغا ئارقا - ئارقىدىن بېسىپ كىردى، زەمبىرەك ئاتتى، مانجۇ باتالىيونى، سۇلۇن باتالىيونىدىكى ئەسكەرلەر باتۇرلارچە قارشىلىق كۆرسەتتى، دۇشمەن قوشۇنىنىڭ ئەترەت باشلىقى ئانتونوۋنى ئۆلتۈردى، روسىيە ئەسكەرلىرى مەغلۇپ بولۇپ چېكىندى.

6 - ئاينىڭ 30 - كۈنى

روسىيە ئەسكەرلىرى تۆت ئەترەتكە بۆلۈنۈپ، بورووخوجىردىكى چېگرا مۇداپىئە ئەسكەرلىرىمىزگە قوراللىق ھۇجۇم قىلدى، چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى باتۇرلارچە قارشىلىق كۆرسەتتى، جەڭ قاراڭغۇ چۈشكىچە داۋاملاشتى.

7 - ئاينىڭ 3 - كۈنى

چاررووسىيىنىڭ ئىلىدىكى كونسۇلخانىسىنىڭ كاتىپى، كازاك داۋېي كروتوۋسكىن كېچىدە ئىلىدىن قېچىپ كەتتى.

7 - ئاينىڭ 9 - كۈنى

جۇنۇاڭ ئەمەت يەكەندىكى ئەسكەرلەرنىڭ خىراجىتىگە ئىئانە قىلغانلىقى ئۈچۈن، گۇناھى كەچۈرۈم قىلىندى.

روسىيە ئەسكەرلىرى ئېرگۇجۇل قاراۋۇلخانىسىغا داۋاملىق ھۇجۇم قىلىپ، ئوق - زەمبىرەك ئاتتى.

7 - ئاينىڭ 30 - كۈنى

ئېرگۈجۈل قاراۋۇلخانىسىدىكى ئەسكەرلەر تاجاۋۇز قىلىپ كىرگەن ئالتە روسىيە ئەسكىرىنى ئۆلتۈردى. 8 - ئاينىك 3 - 5 - كۈنلىرى، روسىيە ئەسكەرلىرى يەنە ئېرگۈجۈل قاراۋۇلخانىسىغا ھۇجۇم قىلغاندا، جۇڭگو ئەسكەرلىرى قاتتىق زەربە بەردى.

9 - ئاينىك 18 - كۈنى

روسىيە ئەسكەرلىرى ئىلىنىڭ غەربىي جەنۇبىدىكى قارا-جىرا دەريا‌سى بويىدا بىز تەرەپكە زەمبىرەك ئاتتى، چېك سۇ-لالىسىنىڭ يارده‌مچى قوشۇنى دۇشمەنگە ئارقا تەرەپتىن زەربە بەردى، روسىيە قوشۇنى غەرب تەرەپكە قېچىپ كەتتى.

9 - ئاينىك 26 - كۈنى

روسىيىنىڭ 30 نەچچە ئەسكىرى ئېرگۈجۈل قاراۋۇلخانىسىغا تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلدى، چېك سۇلالىسى ئەسكەرلىرى ئۇلارنىڭ يەتتە ئادىمىنى ئۆلتۈردى.

1864 - يىلى (تۇڭجۇنىڭ 3 - يىلى)

2 - ئاينىڭ كېيىنكى يېرىمىدا، ئۇرۇمچىدە يەر تەۋرەپ ئادەملەر زىيان - زەخمەتكە ئۇچرىدى.

6 - ئاينىڭ 3 - كۈنى،

كۇچادىكى خۇيزۇلار، خەنزۇلار مالۇق، تىيەنمەنلا، سۇمەنلا ۋە گەنسۇلۇق خۇيزۇ ياق چۇن قاتارلىقلارنىڭ باشچىلىقىدا قوزغىلاڭ قىلىپ، كۇچا قەلئەسىنى كۆيدۈردى.

6 - كۈنى، قوزغىلاڭچىلار كۇچا شەھىرىنى ئىشغال قىلىپ، كۇچانىڭ ئىش بېجىرىش ئامبىلى سالىئانى، يېڭىسارنىڭ لەشكىرى سەردارى ۋېن يىنى، يەكەنىڭ ئىش بېجىرىش يارده‌مچىسى ۋۇرېنبۇنى ئۆلتۈردى. جاساق جۇنۇاڭ ئەمەتمۇ ئۆلتۈرۈلدى. قوزغىلاڭچىلار يەنە قارا شەھەرگە ھۇجۇم قىلدى، ئىش بېجىرىش ئامبىلى يېچىل قارا شەھەر دەريا‌سى بويىدا قارشىلىق كۆرسەتتى.

11 - كۈنى، بۈگۈر خەلقى قوزغىلاڭ كۆتۈردى.

12 - كۈنى، باي، سايرام خەلقى قوزغىلاڭ كۆتۈردى.

13 - كۈنى، كورلا خەلقى قوزغىلاڭ كۆتۈردى.

14 - كۈنى قارا شەھەر خەلقى قوزغىلاڭ كۆتۈردى. ئىش بېجىرىش ئامبىلى يېچىل ئائىلىسىدىكىلەر بىلەن بىللە ئۆزىنى كۆيدۈرۈپ ئۆلۈۋالدى.

24 - كۈنى، ئۇرۇمچىدىكى ھۆكۈمەت ئەسكەرلىرى كۇچالىقلارنى باستۇرۇشقا ئاتلاندى، شەھەر ئىچى بوش قالدى.

27 - كۈنى، ئۇرۇمچىدىكى خۇيزۇلار نەنگۇەن مەسچىتىگە يىغىلىپ قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشنى پىلانلىدى.

7 - ئاينىڭ 7 - كۈنى

كۇچادا قوزغىلاڭ كۆتۈرگەن خۇيزۇلار ئاقسۇغا يۇرۇش قىلدى.

9 - ئاينىڭ 22 - كۈنلىرى

گۇچۇڭدا خۇيزولار بىلەن خەنزۇلار جەڭگى - جېدەل قىلىشتى.

10 - كۈنى، چارروسىيە قوبدۇدا ئۆزئارا سودا قىلىشنى تەلەپ قىلدى.

12 - كۈنى، قازاقلار زايسان كۆلىنىڭ شەرقىي جەنۇبىغا ئورۇنلاشتۇرۇلدى.

13 - كۈنى، يۇيمىنلىك خۇيزۇ ياڭ جۇن نەنسەننىڭ دۇڭشىگو جىلغىسىدىكى 2 مىڭدىن كۆپرەك خۇيزۇنى يىغىپ داۋانچىڭغا ھۇجۇم قىلدى.

15 - كۈنى، ئۇرۇمچىدىكى خۇيزۇ شەھىرى قولدىن كەتتى، مانجۇ شەھىرى مۇھاسىرىدە قالدى. 7 - ئاينىڭ 23 - كۈنى يېشىل تۇغلۇق قوشۇننىڭ سەردارى يىبۇ جۇڭئى ئۆلدى. ئۇمۇمىي سەردار يېڭ رۇي نەچچە يۈز ئەسكەر بىلەن مانجۇ شەھىرىنى قوغدىدى. سۇي دېلىن (تومىڭ) بۇيۇك مارشال بولدى.

سانجىدىكى خۇيزۇلار ئىسيان كۆتۈردى، ئامبال ئېن جىن قېچىپ كەتتى.

17 - كۈنى ماناس خەلقى ئىسيان كۆتۈرۈپ، جەنۇبىي شەھەرنى ئىشغال قىلدى.

22 - كۈنى، گۇچۇڭدىكى خەنزۇلار، خۇيزۇلار ئىسيان كۆتۈردى. 23 - كۈنى سەھەردە، خۇيزۇلار قەدىمكى شەھەرنىڭ كوچىلىرىنى كۆيدۈرۈپ، مانجۇ شەھىرى بىلەن خەنزۇ شەھىرىنى قورشۇالدى. ئۇزۇن ئۆتمەي، موري، قارا بالغاسۇن، جەمسار قاتارلىق جايلاردىكى خۇيزۇلار ئىسيان كۆتۈردى.

26 - كۈنى، يەكەندىكى خەنزۇلار، خۇيزۇلار ئىسيان كۆتۈرۈپ، شەھەر دەرۋازىسىنى كۆيدۈردى، شەھەر قولدىن كەتتى.

29 - كۈنى، يېڭسار گەزەرمىسىنىڭ سەرداری لەن فاچۈن قاتارلىقلار خەنزۇلار، خۇيزۇلار بىلەن مەخپىي ئالاقىلىشىپ، ھەپتىنىڭ 1 - كۈنى بىرلىكتە ئىسيان كۆتۈردى.

30 - كۈنى، قەشقەر گەزەرمىسىنىڭ سەرداری دي چۈن قاتارلىقلار خەنزۇلار، خۇيزۇلار بىلەن مەخپىي ئالاقىلىشىپ ئارقا - تارقىدىن ئىسيان كۆتۈردى.

قەشقەردىكى ئاق تاغلىقلار مەزھىبىدىن توختى ماھۇت پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، قەشتەردىكى ئۇيغۇر شەھىرىنى ئىشغال قىلىپ ئۆزىنى خان دەپ ئاتىدى. كېيىن قەشتەردىكى ئۇيغۇر شەھىرىنى قىرغىزلارنىڭ باشلىقى سىدىقبەگ ئىشغال قىلىۋالدى.

شۇ ئايدا، توقسۇن، تۇرپان، ئەنجىخەي، سەندا ئۆخىزى، شىخۇ قاتارلىق جايلاردىكى خۇيزۇلار ئىسيان كۆتۈردى. كۇچادىكى راشىدىن خوجىنىڭ لەشكەر بېشى جامالىدىن خوجا قوشۇن باشلاپ ئاقسۇنى، ئۇچتۇرپاننى ئىشغال قىلدى. 11 - ئاي (10 - ئاي) دا، ئاتۇش، يەكەن ۋە خوتەنگىچە ئىلگىرىلەپ باردى.

8 - ئاينىڭ 11 - 12 - كۈنلىرى

چۆچەكنىڭ ئەردا ئۆچياۋزى دېگەن يېرىدىكى يەرلىك خۇيزۇلاردىن 200 نەچچە كىشى ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ شەھەرگە كىردى، شەھەردىكى خۇيزۇلاردىن شاۋبا ئۇلارغا ماسلاشتى.

9 - ئاينىڭ 13 - كۈنى

ئىسيانچىلار ئۇرۇمچىنىڭ شەرقىي جەنۇبىدىكى قەلئەگە ھۇجۇم قىلدى، ئۇلار كونا سىپىلنى ئىگىلەپ زەمبىرەك ئاتتى، لەخمە كولاپ قەلئە تېمىنى پارتلاتتى.

15 - كۈنى، فۇكاڭ خەلقى شەھەرنى ئىشغال قىلدى.

16 - كۈنى، ماناستىكى خۇيزۇلار شىمالىي شەھەر (بېيجىڭ) نى ئىگىلىدى.

23 - كۈنى، ئۇرۇمچىنىڭ شەرقىي جەنۇبىدىكى قەلئەنىڭ نەچچە گەز كەڭلىكتىكى تېمى مىنا قويۇپ پارتلىتىلدى، ئىسيانچىلار قەلئە ئىچىگە ھۇجۇم باشلىدى، پىڭ رۇي جەنۇبىي قەلئەدە تۇرۇپ ئۇلارغا چوڭ زەمبىرەك ئارقىلىق تاقابىل تۇردى، قەلئەدە ئاشلىق تۇگەپ، ئەسكەرلەر بوشىشىپ كەتتى.

29 - كۈنى، كېچىدە، قۇمۇلدىكى خۇيزۇلاردىن ماجاۋچاڭ، ماخۇەن قاتارلىقلار خۇيزۇلارغا باشچىلىق قىلىپ ئىسيان كۆتۈردى، ئۇلارنى قۇمۇلنىڭ ئىش بېجىرىش ئامبىلى ۋېن شىياڭ، يارەمچى ۋاڭ دې پۇ ۋە بېشىرۋاڭلار شەپقەتسىزلەرچە باستۇردى. «بېشىر ئاتلىق ئەسكەرلەر بىلەن خەنزۇ شەھىرىگە كىرىپ ئىسيانغا قاتناشقان خەنزۇ، خۇيزۇلارنى تۇگەل تازىلىدى». ماجاۋچياڭ قاتارلىق 2 مىڭدىن كۆپرەك ئادەم ئۆلتۈرۈلدى، ئامان قالغانلىرى تۇخۇلۇغا قېچىپ كەتتى.

شۇ ئايدا، ئۇرۇمچىدىكى خۇيزۇلار شەرقە يۇرۇش قىلىپ زىنجۇەنزى، فۇكاڭ، مۇرى قاتارلىق جايلارنى ئىشغال قىلدى. چىتەي، گۇچۇڭلاردىكى خۇيزۇلار غەربكە يۇرۇش قىلىپ، 12 - ئاي (11 - ئاي) دا جىمسار بىلەن گۇچۇڭنى ئىشغال قىلدى.

10 - ئاينىڭ 2 - كۈنى،

كېچىده، تۇخۇلۇدىكى خۇيزۇلاردىن ماتيەنسەي ئاتا - بالا ئىككىسى قۇمۇلدىكى ئىسيانچىلار بىلەن بىرلىشىپ باج ئىدارىسىنى بۇلىدى، شۇ يەردىكى باجگىرنى ۋە 70 نەچچە ئائىلىلىك خەنزۇنى ئۆلتۈردى ھەمدە خەنزۇ شەھىرىگە ھۇجۇم قىلىدى. بېشىر، جاڭ جىڭبا، شەھەرنى قوغداش قوماندانى جاۋيىڭجيېلارغا ئىسيانچىلارنى باستۇرۇش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈردى،

31 - كۈنى ماتيەنسەي ئاتا - بالا ئىككىسى ئۆلتۈرۈلدى.

3 - كۈنى، ئۇرۇمچىدىكى قەلئەگە ئوت تۇتاشتى، دوتۇك يىڭ رۇي ئۆزىنى كۆيدۈرۈپ ئۆلتۈرۈۋالدى، ئۇرۇمچىنى قوغدىغۇچى ئەمەلدار جاڭ ئۆزىنى قۇدۇققا تاشلاپ ئۆلدى، مەنچىڭ شەھىرى قولدىن كەتتى.

ئىسيانچىلار مانىاس ناھىيىسىنىڭ قەلئەسىنى ئىشغال قىلدى.

6 - كۈنى، ئىسيانچىلار سانجىنى ئىشغال قىلدى.

7 - كۈنى، «جۇڭگو بىلەن روسىيىنىڭ غەربىي شىمال چېگرىسى ئايرىش شەرتنامىسى» ئىمزالاندى، چارروسىيە مەزكۇر تەڭ ھوقۇقسىز شەرتنامىغا ئاساسەن ئېلىمىزنىڭ غەربىي شىمالىدىكى 440 مىڭ كۋادرات كىلومېتىردىن كۆپرەك زېمىننى ئۆزىگە قوشۇۋالدى.

13 - كۈنى، ئىلىنىڭ غۇلجا شەھىرىدىكى ئۇيغۇر، خۇيزۇ ھەربىي - خەلق ئىسيان كۆتۈردى.

27 - كۈنى، باربكۆل خەلقى يەنە ئىسيان كۆتۈردى.

29 - كۈنى، خۇيزۇلار شىخۇنى ئىشغال قىلدى.

11 - ئاينىڭ 2 - كۈنى، جاڭ چىڭ ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇلدى، ئىلىنىڭ مەسلىھەت ئامبىلى مىڭ شۇي توشۇمچە ئىلى جياڭجۈنى بولدى.

9 - كۈنى، بايانداي، كۇرەلەردە ئارقا - ئارقىدىن ئىسيان كۆتۈرۈلدى.

12 - كۈنى، بايانداي خەلقى غۇلجىغا ھۇجۇم قىلدى.

23 - كۈنى، چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى كۇرەنى مۇھاسىرىدىن بوشاتتى، خەلق ئەسكەرلىرى بايانداىغا ھۇجۇم قىلىشقا باشلىدى.

26 - كۈنى، غۇلجا خەلقى چاخار قوشۇنىنىڭ لەشكەر بېشى قوماندانلىق قىلغان قىسمىنىڭ مىڭدىن كۆپرەك ئەسكىرىنى ئۆلتۈردى ۋە يارىدار قىلدى.

12 - ئاينىڭ 11 - كۈنى، ئىسيانچىلار جىمسارنى ئىشغال قىلدى.

14 - كۈنى، ئىسيانچىلار گۈچۈڭدىكى خەنزۇ شەھىرىنى ئىشغال قىلدى، ئۇيغۇر - خەنزۇلاردىن 10 مىڭدىن ئارتۇق كىشى بېيتاۋ كۆۋرۈكى ئەتراپىنى ئىگىلىۋالدى.

25 - كۈنى، مىڭ شۇي چاڭ چىڭنىڭ ئورنىغا جياڭجۈن بولدى.

1865 - يىلى (تۇڭجۇنىڭ 4 - يىلى)

1 - ئاينىڭ 19 - كۈنى، سېپۇششىن ئۇرۇمچىنىڭ مۇھاسىرىدىن باشبۇغى بولدى. ئۇ مانجۇ - خەنزۇ ئەسكەرلىرىگە ۋەقەت باشبۇغى بولدى. ئۇ مانجۇ - خەنزۇ ئەسكەرلىرىگە ۋە چىتەيدىن ئالغان ئەسكەرلەرگە باشچىلىق قىلىپ گۈچۈڭغا يارەدەم بېرىشكە ئاتلاندى.

27 - كۈنى، چۆچەكتىكى خۇيزۇلاردىن مايۇيدي قاتارلىقلار ئەتراپتىكى 200 نەچچە قازاق بىلەن بىرلىشىپ شەھەرگە ھۇجۇم قىلدى.

1 - ئايدا، قوقەنتلىك سەركەردە ياقۇپبەگ بۇزۇرۇك خوجا بىلەن بىللە جەنۇبىي شىنجاڭغا بېسىپ كىردى.

2 - ئاينىڭ 7 - كۈنى، بېشىر قۇمۇلنىڭ يارەدەمچىئىش بېجىرىش ئامبالىلىقىغا تەيىنلەندى.

8 - كۈنى، ئىسيانچىلارنىڭ بىر قىسمى بايانداىغا ھۇجۇم قىلدى.

9 - كۈنى ئىسيانچىلار بايانداينى ئىشغال قىلدى. لەشكەر بېشى مۇئىدىئىي باشچىلىقىدىكى كومانىدىر - چەكچىلەر ئۇچ - كېچە كۈندۈز كوچا جېڭى قىلدى، ئۇرۇشتا 20 مىڭ كىشى ئۆلدى. مۇئىدىئىي ئۆزىنى كۆيدۈرۈپ ئۆلۈۋالدى.

3 - ئاينىك 6 - كۈنى، خۇيزۇلار گۇچۇئىدىكى مانجۇ شەھرىنى ئىشغال قىلدى، لەشكەر بېشى خوجا چىڭ ۋە ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى7000 چە كىشى ئۆلدى. شۇ كۈنى، ئۇرۇمچىدىكى شۇجاڭ شۆگۈك قەلئەگە ھۇجۇم قىلدى.

شۇ ئايدا، ياقۇپبەگ سىدىقنى قوغلاپ چىقىرىپ قەشقەر كونىشەھەرنى بېسىۋالدى، سىدىق قىرغىزلاردىن 6 - 7 مىڭ كىشىنى توپلاپ ياقۇپبەگكە ھۇجۇم قىلغان بولسىمۇ، مەغلۇپ بولۇپ قېچىپ كەتتى.

4 - ئاينىك 1 - كۈنى، چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى جىمسارنى قايتۇرۇۋالدى.

11 - كۈنى، ياقۇپبەگ يېڭسارىدىكى خەنزۇ شەھرىنى ئىگىلىدى، لەشكەر بېشى توكتوبۇ قاتارلىقلار ئۆلدى.

5 - ئاينىك 2 - كۈنى، ئىلىدىكى خۇيزۇلار كۆرەگە ھۇجۇم قىلدى، بېيگۇەن ئىپادەتخانىسى كۆيۈپ كەتتى.

7 - كۈنى، ئىسيان كۆتۈرگەن خۇيزۇلاردىن نەچچە ئون مىڭ كىشى قازاقلار بىلەن بىرلىشىپ، شەرق، جەنۇب، شىمال ئۇچ تەرەپتىن ئىلىغا ھۇجۇم قىلدى. 5 - تاينىك 14- كۈنى قەلئە يېنىغچە باستۇرۇپ كەلدى. - 5 - ئاينىك 27 - كۈنى يەنە سۈيدۈگە قورشاپ ھۇجۇم قىلدى.

6 - ئاينىك 10 - كۈنى، ئىسيانچىلار جىمسارنى يەنە ئىشغال قىلدى، ھۆكۈمەت ئېغىر تالاپەتكە ئۇچرىدى.

15 - كۈنى، قوزغىلاڭچىلار گۇچۇڭغا باستۇرۇپ كەلدى،

16 - كۈنى خۇيزۇلار گۇچۇڭنى ئىشغال قىلدى.

16 - كۈنى، تۇرپان خەلقى قۇمۇلدىكى خۇيزۇلار بىلەن

بىرلىشىپ ئىسيان كۆتۈردى، ئەتىسى قەلئەنى قورشىۋالدى. 20 - كۈنى، ھۆكۈمەت قوشۇنى ئىسيانچىلار بىلەن ئۇرۇشقان بولسىمۇ ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچرىدى.

27- كۈنى، قۇمۇل تەيجىسى پاتانۇش، خۇيزۇلاردىن خېپى لاۋۇا، ئۇيغۇرلاردىن سۇبۇق باشچىلىقىدا ئۇيغۇرلار ئىسيان كۆتۈردى.

20 - كۈنى، ئىسيانچىلار قۇمۇلدىكى خۇيزۇ شەھرىنى ئىشغال قىلدى، ئىش بېجىرىش ئامبىلى زاكىداگا جەڭدە ئۆلدى.

7 - ئاينىك 8 - كۈنى، ئىلىدىكى خەلق غورغاسقا ياردەمگە كەلگەن چىڭ سۇلالىسى قوشۇنىنى دۇچۇپودا مەغلۇپ قىلىپ، ئۇلاردىن 3000 دىن كۆپرەك ئادەمنى ئۆلتۈردى.

31 - كۈنى، يەكەننىڭ مەسلىھەت ئامبىلى ۋۇلۇڭ تاربا- غاينىڭ مەسلىھەت ئامبالىلىقىغا، ئىلىنىڭ يارداملىقچى لەشكەر بېشى ئې تىڭئې مۇئاۋىن دوتۇڭ مەرتىۋىسى بىلەن يەكەننىڭ مەسلىھەت ئامبالىلىقىغا يۆتكەلدى.

8 - ئاينىك 6 - كۈنى، ئىسيانچىلاردىن 5 - 6 مىڭ كىشى ئىككى يولغا بۆلۈنۈپ باريكۆلگە ھۇجۇم قىلدى. شەھەر ئىچىدىكى مۇۋەققەت سەردار خې گۇەن مىڭدىن كۆپرەك ئاتلىق ئەسكەر بىلەن ئۇلارغا قارشى ئاتلاندى، مانجۇ قوشۇنىنىڭ يارداملىقچى سەرداری ئىلتۇن ئىسيانچىلارغا زەمبىرەكلەردىن ئوق ئاتتى، ئىسيانچىلار قاتتىق مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىدى.

9 - ئاينىك 1 - كۈنى، ياقۇپبەگ قەشقەردىكى خەنزۇ شەھرىنى بېسىۋالدى، يېشىل تۇغلۇق قوشۇندىن خېلى بۇيۇن دۇشمەنگە تەسلىم بولدى، ئىش بېجىرىش ئامبىلى كۆي يېڭ، يارداملىقچى ئامبال فۇجۇلىڭ ئۆزىنى ئوتقا تاشلاپ ئۆلۈۋالدى. ياقۇپبەگ قوشۇنى شەھەرنى يەتتە كۈن بۇلاڭ - تالاڭ قىلدى.

22 - كۈنى، قۇمۇلدىكى خۇيزۇلار باريكۆلگە ھۇجۇم قىلدى.

23 - كۈنى، سەھەردە، خېي گۈەن ئەسكەرلىرىنى ئۇچ يول-
غا بۆلۈپ خۇيزۇلار بىلەن جەڭ قىلدى، خۇيزۇلار مەغلۇپ بو-
لۇپ قۇمۇلغا چېكىندى.

1866 - يىلى (تۆڭجۈنىڭ 5 - يىلى)

3 - ئاينىڭ 8 كۈنى، ئىسيانچىلار كۆرەنى ئىشغال قىل-
دى، ئىلى جياڭجۈنى مىڭ شۈي ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالدى. سابىق
ئىلى جياڭجۈنى چاڭ چىڭ ئەسىرگە چۈشتى ۋە ئۆلتۈرۈلگەندىن
كېيىن ئۆلۈكى سازايى قىلىندى. ئەسكەر ۋە خەلقتىن نەچچە
ئون مىڭ كىشى ئۆلدى.

4 - ئاينىڭ 13 - كۈنى، خۇيزۇلار چۆچەكنى ئىشغال
قىلدى، ۋۇلۇكۈي كوچا جېڭىدە ئۆلدى. مىڭبېگى گەن يۈڭ دەر-
ۋازىغا مىخلاپ ئۆلتۈرۈلدى. ئويرات مۇڭغۇللىرىدىن 10 مىڭدىن
ئارتۇق كىشى ئارقا - ئارقىدىن بورۇلىتوقايغا قېچىپ كەلدى.
شۇ كۈنى خۇيزۇلار ئىلىدىكى سۈيدۇڭ، گۇڭرېن، يەندې،
تارچى تۆت شەھەرنى ئارقا - ئارقىدىن ئىشغال قىلدى.

6 - ئاينىڭ 15 - كۈنى، قۇمۇل خۇيزۇلىرى باربكۆلگە
ھۇجۇم قىلغان بولسىمۇ، ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچرىدى. 20 - كۈ-
نى، 10 مىڭدىن كۆپرەك ئاتلىق ئىسيانچىلار باربكۆلدىكى مانجۇ
شەھىرىگە يەنە ھۇجۇم قىلغان بولسىمۇ، مەغلۇبىيەتكە ئۇچراپ
40 چاقىرىم يىراقلىققا چېكىندى.

29 - كۈنى، ئىلىنىڭ مەسلىھەت ئامبىلى رۇڭ چۈەنشۇ
ئىلى جياڭجۈنى بولدى.

6 - ئايدا، ياقۇپبەگ قوشۇنى مارالبېشىنى بېسىۋالدى.

6 - ئاينىڭ 13 - كۈنى، باربكۆلدىكى خېي گۈەن، مىڭ
بېگى بىڭ لىن باشچىلىقىدىكى ئىككى مىڭ ئەسكەر بېشىرنىڭ
تەلىپىگە بىنائەن قۇمۇلغا قاراپ ئاتلاندى. 21 - كۈنى، قۇمۇل-
نىڭ غەربىدىن 20 چاقىرىم يىراقلىقتىكى جايغا كېلىپ، قۇمۇل
بېگى شياسلىن بىلەن بىرلىكتە قۇمۇلدىكى ئۇيغۇر شەھىرىگە

ھۇجۇم قىلدى، قۇمۇلدىكى ئۇيغۇر شەھىرى، خەنزۇ شەھىرى
قايتۇرۇۋۇبلىندى.

6 - ئايدا، مۇسۇلمانلار قورغاسنى ئىشغال قىلدى، شۇنىڭ
بىلەن پۈتكۈل ئىلى رايونىنى مۇسۇلمانلار ئىگىلىدى.

6 - ئاينىڭ 14-كۈنى، كۇچا سەينىڭ قوشۇنى فۇكاڭ بىلەن
ئۇرۇمچى ئارىلىقىدا ماشىڭ، مابۇلارنىڭ 8 مىڭدىن كۆپرەك
بۆكتۈرمە ئەسكىرىنىڭ زەربىسىگە ئۇچراپ، بارلىق ئەسكەرلىرى
ھالاك بولدى.

12 - ئاينىڭ 13 - كۈنى، مۇسۇلمان ئىسيانچىلار تۇباۋ-
دا بېشىرنى ئەسىر ئېلىپ، قۇمۇلنى يەنە ئىشغال قىلدى. 1866
يىل (تۆڭجۈنىڭ 5 - يىلى)2 -ئاينىڭ 25 - كۈنى بېشىرئۆلدى.

12 - ئايدا، ياقۇپبەگ ھىيلە - مىكىر ئىشلىتىپ خوتەننى
ئىشغال قىلدى، خەلق ياقۇپبەگكە بىرئايدىن كۆپرەك ۋاقىت
قارشىلىق كۆرسەتتى، 50 مىڭدىن كۆپرەك ئادەم زىيانكەشلىككە
ئۇچرىدى، نىياز خوتەنگە ھاكىمبەگ بولدى.

1867 - يىلى (تۆڭجۈنىڭ 6 - يىلى)

1 - ئاينىڭ 25 - كۈنى، خۇيزۇلاردىن مابۇنىڭ 2 مىڭ-
دىن كۆپرەك ئادەمى بىلەن قۇمۇلدىن باربكۆلدىكى خەنزۇ شەھىرىگە
ھۇجۇم قىلدى، خېي گۈەن زەمبىرەك ئېتىپ ئۇلارنى چېكىندۈردى.

3 - ئاينىڭ 30 - كۈنى، خېي گۈەن ۋە مىڭبېگى جاۋ-
ۋەنخەيلەر باربكۆلدىن قۇمۇلغا ھۇجۇم قىلىپ قۇمۇل شەھىرىنى
قايتۇرۇۋالدى.

5 - ئاينىڭ 6 كۈنى، ياقۇپبەك ئاقسۇغا بېسىپ كىردى.
ياقۇپبەگ كۇچانى بېسىۋېلىپ ئىسھاقنى ھاكىم قىلدى.
كۇچا خەلقى تاجاۋۇزچىلارغا قەھرىمانلارچە قارشى تۇرۇپ، يا-
قۇپبەگنىڭ ئوغلى خۇداتقۇلبەگنى ئۆلتۈردى.

7 - ئايدا، ماگۈەن، ماشىڭلار شۈي شۆگۈڭغا ھۇجۇم
قىلدى، شۈي شۆگۈڭ قوۋمىنى باشلاپ قۇتۇبىدىكى فاڭساۋخۇ

قاتارلىق جايلارغا چىقىندى.

8 - ئاينىڭ 20 - كۈنى، مابى شۇي شۆگۈڭغا ھۇجۇم قىلغان بولسىمۇ، ئەسكەرلىرىنىڭ يېرىسمدىن كۆپرەكى زىيان زەخمەتكە ئۇچرىدى، شۇنىڭ بىلەن شۇي شۆگۈڭدىن سۈلھىلىشىنى تەلەپ قىلدى.

12 - ئاينىڭ 10 - كۈنى، بورۇلتوقايغا ئىش بېجىرىش ئامبىلى قويۇلدى، لى يۈيلىن بورۇلتوقايىنىڭ ئىش بېجىرىش ئامبىلى بولدى. 1869 - يىل 12 - ئاينىڭ 12 - كۈنىدىن ئېتىبارەن، بورۇلتوقايىنىڭ بارلىق ئىشلىرىنى قوبدۇنىڭ ئىش بېجىرىش ئامبىلى باشقۇرىدىغانلىقى ھەققىدە يارلىق چۈشۈرۈلدى.

شۇ يىلى، روسىيىلىك سىۋىرزوفنىڭ تەكشۈرۈش ئەترىتى تەكرىتاغنىڭ قاتلاملىرىنى رەسىمگە ئالدى. 10 - ئايدا، ئۇلار باسكۇن تاغ ئېغىزى ئارقىلىق قەشقەرگە كەلدى ۋە نارىن دەرياسىدىكى جۇڭگونىڭ كۆۋرۈكىدىن ئۆتۈپ، 11 - ئاينىڭ 11 - كۈنى توقماقتا قايتتى. ئۇلار 300 خىل قىيا تاش ئەۋرىشكىسىنى، 263 خىل قۇشنىڭ ئەۋرىشكىسىنى، 30 خىل سۈتخور ھايۋانلارنىڭ ئەۋرىشكىسىنى يىغدى.

ھىندىستان ئۇلچەش ئىدارىسىنىڭ ئۇلچىگۈچىسى جونسۇن خوتەن ھۆكۈمرانى ھەبىبۇللانىڭ تەكلىپىگە بىنائەن خوتەنگە كەلدى. ئۇ 1857 - يىلى گېرمانىيىلىك ئاكارئىنى ئادولفلار- دىن كېيىن 2 - قېتىم خوتەنگە كەلگەن ياۋروپالىق شۇنداقلا XIX ئەسىردە خوتەنگە كەلگەن تۇنجى ياۋروپالىق بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

1868 - يىلى (تۆڭجۈنىڭ 7 - يىلى)

3 - ئاينىڭ 18 - كۈنى، ماتەي قوۋمىنى باشلاپ قۇمۇلغا يەنە ھۇجۇم قىلدى، جاڭ خې باشچىلىقىدىكى قوشۇن مەغلۇپ بولۇپ، جاڭ خې ئۆلدى. يارەمچى لەشكەر بېشى داسەنبۇ، مۇئاۋىن جياڭجۇن جاۋ ۋەنخەي، كۈڭ سەيلەر ئاتلىق قوشۇننى باشلاپ يېتىپ كېلىپ ماتەينى مەغلۇپ قىلدى. ھۆكۈمەت قوشۇنلىرى تارناچىنغا كىرىپ ئورۇنلاشتى.

5 - ئاينىڭ 18 - كۈنى، بورۇلتوقايدىكى تېرىقچىلار ھەربىي تېرىقچىلىقىنى مۇھاپىزەت قىلىش بېگى لى جۇن قاتارلىقلارنىڭ باشچىلىقىدا ئىسيان كۆتۈردى، ئىش بېجىرىش ئامبىلى لى يۈيلىن چىڭگىلغا قېچىپ كەتتى.

7 - ئاينىڭ 21 - كۈنى، تۇرپانىنىڭ قورچاق سەركەردىسى ماجۇڭ، ۋېي ۋاڭ ۋە زايىتلار قورچاق سەركەردە ماگۇەن، ماجىن، لیۇشىنچۈنلەر بىلەن بىرلىكتە نەنسەندىكى شۇي شۆگۈڭغا ھۇجۇم قىلدى. ماتەي يېرىم يولدا پاراكەنچىلىك سالدى، شۇي شۆگۈڭ ۋۇسۇڭجىنىدە 10 نەچچە كۈن تاقابىل تۇردى، رەقىبى ھالسىزلانغاندا شۇي شۆگۈڭ ئاتلىق قوشۇن چىقىرىپ ئۇلارنى ئېغىر مەغلۇبىيەتكە ئۇچراتتى، قورچاپ سەركەردە ماجەنكۇي، ماجۇەن، ماشىكفۇلار ئۇلتۇرۇلدى، شۇي شۆگۈڭنىڭ ئىنىسى شۆشىنمۇ جەڭدە ئۆلدى.

8 - 9 - ئايلار، ۋېن لىن دۇنخۇاڭدىن قۇمۇلغا كەلدى. تودېلىن ماناستىكى قورچاق سەركەردە ماگۇەننى كۈشكۈرتەپ ماشىكنى ۋە ئۇنىڭ يېقىنلىرىدىن ئون نەچچە كىشىنى ئۆلتۈردى.

9 - ئاينىڭ 14 - كۈنى، روسىيىنىڭ 300 نەچچە ئەسكىرى سانجىستاي قاراۋۇلخانىمزگە بېسىپ كىرىپ، ئىككى قاراۋۇلنى ۋە يارەمچى تەيجىنى تۇتۇپ كەتتى، قاراۋۇللىرىمىزنى ئۇردى، قورال - ياراق، كىيىم - كېچەكلەرنى بۇلاپ كەتتى، چىدىرلارنى بۇزۇۋەتتى.

12 - ئاينىڭ 27 - كۈنى، ئەنگلىيىلىك خايۇد يەكەنگە كېلىپ يەكەن دەرياسىنى رەسىمگە ئالدى، ھەمدە سودا ئىشلىرىنى تەكشۈرۈشكە كەلگەن ئەنگلىيىلىك روبېرت. شاۋ بىلەن كۆرۈشتى. 1869 - يىل 2 - ئاينىڭ 24 - كۈنى خايۇد

قەشقەرگە كەلدى. 4 - ئاينىڭ 13 - كۈنى يەكەنگە قايتىپ ئۇ يەردە بىر ئاي تۇرغاندىن كېيىن، 5 - ئاينىڭ 30 - كۈنى ھىندىستانغا قايتتى. ئۇ ساياھەتنامە يېزىپ بارغان جايلىرى- نىڭ جۇغراپىيىلىك ئەھۋالىنى تەپسىلىي تونۇشتۇردى. ئۇ يە- كەن دەريا سىنىڭ مەنبەسى بىلەن قارىقاش دەريا سىنىڭ ھەقىقىي مەنبەسى قارا قۇرۇم تېغى ئىكەنلىكىنى جەزمەنلەشتۈردى، يە- كەن بىلەن قەشقەرنىڭ جۇغراپىيىلىك جايلاشقان ئورنىنى ھې- سابلاپ چىقىدۇ. ئۇ يەكەن بىلەن قەشقەرنىڭ سودا ئىشلىرى- نىڭ تەرەققىيات ئىستىقبالى ئانچە ياخشى ئەمەس، چۈنكى ئۇ يەرلەردە ئېكسپورت قىلىدىغان بۇيۇملار كەمچىل، دەپ ھېسابلايدۇ.

شۇ يىلى پولتارازدىكى شەرقىي قىسىم تېيانشاندىكى مۇ- زارت چوققىسىنى تەكشۈرىدۇ. بۇنىياكوۋسكى بىلەن راينىتار تېيانشاننىڭ ھاۋارايى ئەھۋالىنى تەكشۈرىدۇ. راينىتار يەنە قەشقەرنىڭ ئېگىزلىكىنى ھېسابلاپ چىقىدۇ.

ئەنگلىيىلىك روبېرت. شاۋ قارا قۇرۇم تېغى، سۇگىت، سانجۇ، قاغىلىق ئارقىلىق يەكەن ۋە قەشقەرگە كېلىدۇ. ئۇ يەكەننىڭ گەزلىمە ۋە چاي سودىسىنىڭ ئىستىقبالى زور دەپ قارايدۇ. بۇ ھىندىستان ھۆكۈمىتىنىڭ كەشمىر ئەمىرلىكىگە ئېغىر تامۇژنا بېجى ئېلىشىنى توختىتىش توغرىسىدا بېسىم ئىشلىتىشكە سەۋەب بولىدۇ. روبېرت شاۋنىڭ «قەشقەردىكى ساياھەتتىن خاتىرە» ناملىق ئەسىرى بار.

1869 - يىلى (تۆۋەنكى 8 - يىلى)

1 - ئايدا، ئەنگلىيىلىك مېنگمار ئاقتاش، تاشقورغانغا كېلىدۇ. 1 - ئاينىڭ 27 - كۈنى يېڭسار دەريا سى بويىغا با- رىدۇ. ئۇ نۇرغۇن كارتوكرافىيىلىك ماتېرىياللارنى توپلاپ 1869 - يىل 6 - ئاينىڭ 7 - كۈنى قارا قۇرۇم تېغى ئارقىلىق ھىن- دىستانغا قايتىدۇ.

6 - ئاينىڭ 11 - كۈنى، بۇرۇلتاقايدىكى ھەربىي، خەلق جاڭ شىننىڭ باشچىلىقىدا چارروسسىيە قانۇنسىز قۇرۇۋالغان قاراۋۇلخانىسىغا تۈيۇقسىز ھۇجۇم قىلدى.

8 - ئاينىڭ 13 - كۈنى، «جۇڭگو - روسىيە قوبىدۇ چېگرا شەرتنامىسى» ئىمزالاندى.

9 - ئاينىڭ 4 - كۈنى، «جۇڭگو - روسىيە ئۇلاستاي چېگرا شەرتنامىسى» ئىمزالاندى.

شۇ يىلى ياقۇپبەگ ئىلغار خانىنى ھىندىستانغا ئەۋەتىپ ئەنگلىيە بىلەن تىل بىرىكتۈردى. بۇزۇرۇك خوجىنى ھەج قىلىش نامى بىلەن شىنجاڭدىن قوغلاپ چىقاردى ھەمدە ئۇنىڭ بىلەن بىللە شىنجاڭغا كەلگەن كاتتاخان تۆرىنى ۋە ئۇنىڭ ئىنىسى كىچىك خانتۆرىنى ھەمدە كۇچانىڭ خانخوجىسىنى ئۆلتۈردى.

ئەنگلىيىلىك فورىيىس گوبېرناتورنىڭ بۇيرۇقى بىلەن بىر ئۆمەك [روبېرت. شاۋ، خېندېرسىن، مىرزا ياقۇپخان (ياقۇيبەگنىڭ ئىنىسى) قاتارلىقلار بار] نى باشلاپ شىنجاڭغا كېلىپ، ياقۇپ بەگ بىلەن «دوستلۇق مۇناسىۋەت» ئورناتتى. ياقۇپبەگ كۇچا، تۇرپان، ئۈرۈمچى تەرەپلەرگە كەتكەنلىكتىن، فورىيىس قاتارلىقلار بىر نەچچە كۈن ساقلاپ تۇرۇپ ئاندىن ھىندىستانغا قايتتى.

1870 - يىلى (تۆۋەنكى 9 - يىلى)

4 - ئايدا تودىلىن قورچاق سەركەردە ماجۇڭ، ماتەي، جاۋ شىكسەيلەرنى جەنۇپتا ياقۇپبەگكە زەربە بېرىشكە بۇيرۇق قىلدى. ئۇلار ئارچىڭدا ياقۇپبەگ تەرىپىدىن مەغلۇپ قىلىندى. ماجۇڭ تۇرپانغا قاچتى، ياقۇپبەگ تۇرپانغا قوغلاپ بېرىپ شە- ھەرگە قورشاپ ھۇجۇم قىلدى. تۇرپاندىكى خەلق ھەمكارلىشىپ ياقۇپبەگ قوشۇنىنى چېكىندۈردى ھەمدە كورلا، كۇچا، باينى قاتۇرۇۋالدى. 5 - ئايدا ياقۇپبەگ تۇرپانغا يەنە ھۇجۇم قىلدى. تۇرپاننى ئالالماي لۈكچۈننى بىسىۋالدى. 11 - ئاي- نىڭ 1 - كۈنى ماجۇڭ، ماربندى ئاتا - بالا ياقۇپبەگكە تەس-

لم بولد. تۇرپان قولدىن كەتتى.

8 - ئاينىك 12 - كۈنى، «جۇڭگو - روسىيە تارباغاتاي چېگرا شەرتنامىسى» ئىمزالاندى.

9 - ئاينىك ئالدىنقى يېرىمدا، روسىيىنىك يەتتىسۇ ئۆلكىسىنىك گوبېرناتورى كورپاكوۋسكى قوشۇن باشلاپ مۇسۇل داۋىنىمزنى بېسىۋىلىپ، ئىلى بىلەن جەنۇبىي شىنجاڭنىك قاتناش يولىنى ئۈزۈپ قويدى.

10 - ئاينىك 21 - كۈنى، ياقۇپبەگ داۋانچىڭغا ھۇجۇم قىلدى.

11 - ئاينىك 6 - كۈنى، ياقۇپبەگ ئۈرۈمچىگە بېسىپ كىردى. تودىلىن 100 مىڭ ئەسكەر (40 مىڭ ماناسلىق ئەسكەرنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) بىلەن بەش تەرەپتىن تاقابىل تۇردى. 11 - ئاينىك كېيىنكى يېرىمدا تودىلىن ياقۇپبەگكە تەسلىم بولدى، ياقۇپبەگ تودىلىنغا شاھ دېگەن ئۇنۋانىنى بەردى، ماجۇڭنى ئۈرۈمچىگە ھاكىمبەگ قىلدى.

1871 - يىلى (تۇڭجۇنىك 10 - يىلى)

5 - 6 - ئايلاردا، قورچاق سەركەردە ماگۇەن شۇي شۆگۈك تۇرۇشلۇق نەنسەنگە ھۇجۇم قىلدى، ۋۇيىڭتەيدە ئۇرۇش بولدى. شۆگۈك كېچىسى ماگۇەننىك گەزەرمىسىگە ھۇجۇم قىلىپ ماگۇەننى ئۆلتۈردى، خۇيزۇلار ماجۇڭنى سەركەردىلىككە سايلىدى، تودىلىن ئۈرۈمچىدىكى ھۆكۈمرانلىقنى تىكلىدى. شۇي شۆگۈك كۈچ سەي بىلەن چىتەيگە ھۇجۇم قىلماقچى بولدى، شىن تىڭنى سانجىڭا ھۇجۇم قىلدۇردى. جاۋ شىڭتى ماناسقا ھۇجۇم قىلدى، شۇي شۆگۈك مانجۇ شەھىرىنى بىر ھۇجۇم بىلەن ئالدى، خەنزۇ شەھىرىگە قورشاپ ھۇجۇم قىلدى.

6 - ئاينىك 24 - كۈنى، يەتتىسۇ ئۆلكىسىنىك گوبېرناتورى كورپاكوۋسكى قوماندانلىقىدىكى 1 مىڭ 758 كىشىلىك روسىيە قوشۇنى ئىلى رايونىمزغا ئۇمۇمىي ھۇجۇم باشلىدى،

جۇڭگودىكى ھەر مىللەت خەلقى باتۇرلارچە قارشىلىق كۆرسەتتى.

6 - ئاينىك 28 - كۈنى، روسىيە قوشۇنى قورغاس دەريا سىدىن ئۆتتى.

6 - ئاينىك 30 - كۈنى، روسىيە قوشۇنى چىڭشۇي دەريا سىدىن ئۆتتى.

7 - ئاينىك 2 - كۈنى، كورپاكوۋسكى باشچىلىقىدىكى روسىيە قوشۇنى سۈيدۇڭنى بېسىۋالدى.

7 - ئاينىك 3 - كۈنى، روسىيە قوشۇنى بايانداينغا بېسىپ كىردى.

7 - ئاينىك 4 - كۈنى، سۇلتان ئەلاخان تەسلىم بولدى. روسىيە قوشۇنى غۇلجىنى ئىگىلىدى. كورپا كوۋسكى ئىلىنى روسىيىگە «مەڭگۈلۈككە» قوشۇۋالغانلىقىنى جاكارلىدى.

7 - 8 - ئايلار، شۇي شۆگۈڭنىك ھەرقايسى يۆنىلىش قوشۇنلىرى مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىدى، ماجۇك ماناستىن يارەمگە كەلدى. 8 - ئاينىك 5 - كۈنى، ماجۇك سەنفاڭگوغا يېتىپ كەلدى. شۇي شۆگۈك 500 دىن كۆپرەك ئەسكەر بىلەن ئۇدۇل ماجۇك قىسمىنىك ئوتتۇرىسىغا باستۇرۇپ كىرىپ ماجۇڭنى تىرىك تۇتتى، شۇي شۆگۈك دۈشمەننىك ئالدىنى توسۇپ، 500 نەچچە ئادىمىنى ئۆلتۈردى.

8 - ئاينىك 28 - كۈنى، چارروسىيە چىك سۇلالىسى ھۆكۈمىتىگە ئىلىنى بېسىۋالغانلىقىنى ئۇقتۇردى.

9 - ئاينىك 1 - كۈنى، رۇكچۇەن ئىلىغا بېرىپ، روسىيىنىك ھەربىي قوماندانى، يەتتىسۇ ئۆلكىسىنىك گوبېرناتورى كورپاكوۋسكى بىلەن غۇلجىنى قايتۇرۇپ بېرىش مەسىلىسى ئۈستىدە سۆھبەتلەشتى.

11 - ئاينىك 27 - كۈنى، قۇمۇلنىڭ يارەمچى ئامبىلى جىك لىيەن ئۈرۈمچى دوتۇڭى بولدى.

11 - 12 - ئايلار، ماجۇڭنىك ئوغلى ماربندى ياقۇپبەگ

قوشۇنى بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ ئۇرۇمچىگە قورشاپ ھۇجۇم قىلدى، ياقۇپبەگ شۇي شۆگۈڭغا ياردەم بەرمەكچى بولدى. تودېلىن جەڭ قىلغان بولسىمۇ، مەغلۇپ بولۇپ ماناسقا كەتتى.

شۇ يىلى، پاقۇپبەگ ئىخلارخاننى 2 - قېتىم ھىندىستانغا ئەۋەتتى. ئىخلارخان ياقۇپبەگنىڭ ئەنگلىيىنىڭ ئايال پادىشاھىغا ۋە ھىندىستان گۈبېرناتورىغا يازغان خېتىنى ئالغاچ باردى.

روسىيىلىك پرىژۋالسكى شىنجاڭ، شىزاڭ، چىڭخەي، گەنسۇ، نىڭشيا، جاڭجياكو قاتارلىق جايلارغا كۆپ قېتىم كېلىپ، ئۇ جايلارنىڭ ماددىي بايلىقلىرىغا دائىر ئاخبارات-لارنى توپلىدى.

1872 - يىلى (تۇڭجۇنىڭ 11 - يىلى)

1 - ئاينىڭ 20 - كۈنى، ئىلى جياڭجۈنى رۇڭ چۈەن چۆچەككە باردى.

شۇ ئايدا، روسىيىنىڭ يەتتىسۇ ئۆلكىسىنىڭ گۈبېرناتورى رۇڭ چۈەنگە نادانمۇڭ دېگەن جايدا سۆھبەت ئۆتكۈزۈش توغرىسىدا مەكتۇپ ئەۋەتتى.

2 - 3 - ئايلاردا، شۇي شۆگۈڭ تودېلىن بىلەن بىللە ياقۇپبەگكە جازا يۈرۈشى قىلىمەن دەپ، سانجى قۇتۇبىغا ھۇجۇم قىلدى. ئۇرۇمچىدىكى خەنزۇ شەھىرىگە يېقىنلاپ كەلدى، لېكىن ئۇ جايلارنى ئىشغال قىلالمىدى. ياقۇپبەگ نۇرغۇن ئەسكەرنى ياردەمگە ئەۋەتتى. ئۇلار داۋانچىڭدا مانجىنگۇي تەرىپىدىن توسۇۋېلىندى.

5 - ئاينىڭ 19 - كۈنى، چارروسىيە كارباسىنى ياقۇپبەگ بىلەن تىل بىرىكتۈرۈشكە قەشقەرگە ئەۋەتتى، ئىككى تەرەپ بەش ماددىلىق «روسىيە — ياقۇپبەگ شەرتنامىسى» نى ئىمزالىدى. شەرتنامىنىڭ مۇھىم مەزمۇنلىرى: چارروسىيە ياقۇپبەگ جەنۇبىي شىنجاڭدىكى «يەتتە شەھەر» نىڭ داھىسى دەپ ئېتىراپ قىلىش، روسىيىنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ھەرقايسى جايلاردا

سودا ئورۇنلىرى، سودا بانكىسى قۇرۇشىغا رۇخسەت قىلىش، روسىيە سودىگەرلىرىنىڭ ماللىرىدىن 2.5% تامۇژنا ېېجى ئېلىش.

5 - ئاينىڭ 9 - كۈنى، شۇي شۆگۈڭنىڭ ئىنىسى شۇي شۆسى ياقۇپبەگ قوشۇنى بىلەن بولغان ئۇرۇشتا زەمبىرەك ئوقى تېگىپ ئۆلدى.

5 - ئاينىڭ 11 - كۈنى، شۇي شۆگۈڭ بىلەن ماناستىكى قوشۇنلارنىڭ سەردارى شىن تىڭ شاسەنزىگە ئورۇنلاشتى. ياقۇپبەگ ئۇرۇمچىگە بېسىپ كىرىپ، خەنزۇ، خۇيزۇلارنى قىرغىن قىلدى، ساغلام كىشىلەرنى جەنۇبىي شىنجاڭغا كۆچۈردى. سەركەردە ماجۇڭنى ئۆلتۈردى، مامىڭنىڭ قېرىندىشى مايۇەنمىڭ قېپقالغان قوۋمىنى باشلاپ گۇچۇڭنى ئىگىلىدى.

7 - ئاينىڭ 24 - كۈنى، گۇچۇڭنىڭ تىدۇسى جاڭ يۈي چۈن 200 ئاتلىق ئەسكەرگە باشچىلىق قىلىپ گۇمۇددا ياقۇپبەگ بىلەن جەڭ قىلغان بولسىمۇ، يېڭىلىپ قالدى.

12 - ئاينىڭ 19 - كۈنى، گۇڭ سەي، گۇچىڭ، جىمسارلارغا باستۇرۇپ كىرىپ، 200 نەچچە خۇيزۇ سودىگەرنى ئۆلتۈردى، ئاتلىق ئەسكەرلەرنى زىنچۇەنزىنى چارلاشقا ئەۋەتتى. ئۇرۇمچى، گۇمۇدى ۋە ماناستىكى خۇيزۇلارنىڭ باشلىقلىرىنى ئۆلتۈردى، 100 نەچچە ئاتنى ئولجا ئالدى.

شۇ يىلى، روسىيىلىك ماتۇسوۋسكى شىنجاڭغا تەكشۈرۈشكە كەلدى، ئۇ زايساندىن يولغا چىقىپ، شىمالدىن جەنۇبقا قاراپ ماڭدى، ئىمىل دەرياسىدىن ئۆتۈپ غەربىي خەنۇبقا يۈرۈش قىلدى. ئاندىن پۇچتا راباتلىرىنى بويلاپ تاربا-غاتايدىكى داشلا - چۇلۇس دېگەن جايغا يېتىپ كەلدى.

1873 - يىلى (تۇڭجۇنىڭ 12 - يىلى)

4 - ئاينىڭ 17 - كۈنى، يىڭلىيەن تاربا-غاتاينىڭ مەسلىھەت ئامبىلى بولدى.

5 - ئايدا، جىڭ‌لىيەن گۈچۈڭغا يۈرۈش قىلدى، شۇي شۆگۈڭدىن غەربىي يولدىكى جەڭ ئەھۋالىنى ئۇقۇشتى. ياقۇپبەگ كېچىدە نەنسەنگە تۈيۇقسىز ھۇجۇم قىلىپ، شۇي شۆگۈڭنىڭ ئۈي تەئەللۇقاتلىرىنى بۇلاپ قۇرۇغداپ قويدى.

بەيىيەنخۇ شىنجاڭدىن يۇيمىن، ئەنشى، دۇنخۇاغىلارغا قورشاپ ھۇجۇم قىلدى، مۇئاۋىن دوتۇڭ مىڭ چۇن ئۇنىڭغا تاقابىل تۇردى. يۇقىرىدىكى ئوچ ئوبلاستتا ھەربىي ھالەت يولغا قويۇلدى.

100 نەچچە روسىيىلىك چىڭگىل دەريا‌سى بويىدىكى تۇرغاۋۇت قەبىلىسىنىڭ كۆچمەن چارۋىچىلىرىنى بۇلاپ - تالاپ، ئالتە چارۋىچىنى ئۆلتۈردى ياكى ياردار قىلدى.

7 - ئايدا، پرىژۋالسكى ئىلىغا كەلدى، ئۇ، دۆلەتنىڭ قايتقاندىن كېيىن «مۇڭغۇل ۋە تاڭغۇت رايونلىرى» نامىلىق كىتابنى يازدى.

8 - ئاينىڭ 17 - كۈنى، بەيىيەنخۇ قۇمۇلدىكى خەنزۇ شەھىرىگە كىرىپ بۇلاڭچىلىق قىلدى.

10 - ئاينىڭ 3 - كۈنى، زوزۇڭتاڭ سۇجۇ (تەنسۇدات) غا كەلدى.

10 - ئاينىڭ 16 - كۈنى، چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى قۇمۇلغا ھۇجۇم قىلىپ كىردى، بەيىيەنخۇ قوۋمىنى تاشلاپ شىخوغا قاچتى.

10 - ئاينىڭ 20 - كۈنى، چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى بەي يەنخۇنىڭ قوشۇنىنى تارمار قىلدى، بەيىيەنخۇ ئۈرۈمچىگە سۇقۇنۇپ كىرىپ ياقۇپبەگكە بېقىندى.

10 - ئايدا، فورىيىس 131 كىشىلىك ئۆمەكنى باشلاپ 2 - قېتىم يەكەنگە كەلدى.

11 - ئاينىڭ 28 - كۈنى، فورىيىس باشچىلىقىدىكى ئۆمەك يەكەندىن قەشقەرگە قاراپ يولغا چىقتى، ئۇنىڭ ھەمراھى گېبىننىڭ كارتوگرافىيە ئەترىتى تۇرغان تاغ ئېغىزى، سەپتەر كۆلى، سارىكۆل ۋادىلىرىنى رەسىمگە ئالدى. فورىيىس «قۇم

ئاستىدا قالغان شەھەرلەر» ناملىق دوكلاتىدا، ھىندىستاننىڭ شىمالىدىكى تاغ ئېغىزى ھەربىيلەرنىڭ خوتەن، يەكەنلەرگە بېرىشىغا توسقۇن بولالمايدۇ، دەپ كۆرسەتتى. ئۆمەكنىڭ باشقا ئەزالىرى يەنە قەشقەرنىڭ ئەھۋالى، قەلئە - خارابىلارنى تەكشۈردى. 1874 - يىل 3 - ئايدا، فورىيىسنىڭ تەكشۈرۈش ئۆمىكى دۆلەتنىڭ قايتتى.

12 - ئاينىڭ 20 - كۈنى، روسىيىلىك 50 ئوفىتسېر ئىلىدىن چىڭگىلغا كېلىپ، قاراقچىنى تۇتۇش باھانىسى بىلەن چىڭگىلنىڭ ئاشلىق خادىمىنى گۇرەگە تۇتۇپ كەتتى.

1874 - يىلى (تۇڭجىڭنىڭ 13 - يىلى)

ئەنگلىيىلىك دوگراس، فورىيىس بىلەن سەيىد. مۇھەممەتخان تىللا 12 مادىدىلىق «ئەنگلىيە قەشقەر شەرتنامىسى» (يەنى «ئەنگلىيە ياقۇپبەگ شەرتنامىسى»نى ئىمزالىدى. ئەنگلىيە ياقۇپبەگنى جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ «ئەمىرى» دەپ ئېتىراپ قىلدى؛ ئەنگلىيىلىكلەرنىڭ ۋە ئەنگلىيىگە بېقىندى دۆلەتتىكىلەرنىڭ جەنۇبى شىنجاڭدا ئەركىن سودا قىلىشىغا، ئولتۇراقلىشىشىغا رۇخسەت قىلىندى، ئەنگلىيە مالىلىرىدىن ئېلىنمىدىغان تاموژنا بېجىنى 2.5% دىن ئاشۇرۇشقا بولمايدىغانلىقى بەلگىلەندى؛ ئەنگلىيىلىكلەرنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭدا يەر - زېمىن، ئۆي، - ۋاق، سودا دۇكانلىرىنى سېتىۋېلىشىغا رۇخسەت قىلىندى، ئەنگلىيە جەنۇبىي شىنجاڭغا «باش ئەلچى» دەرىجىلىك ۋەكىل ۋە سودا ئىشلىرىنى باشقۇرۇدىغان «كونسۇل» ئەۋەتمەكچى بولدى.

3 - ئاينىڭ 21 - كۈنى، ئەنگلىيىلىك گېبدىن يېكسارىدىن يولغا چىقىپ، سارقۆل ۋە پامىر ئارقىلىق ۋاخا نغا كەلدى.

3 - ئاينىڭ 31 - كۈنى، چىڭ سۇلالىسى ئوردىسى ئۆلكىلەرنىڭئۆز ئالدىغا چازا قۇرۇشنى مەنئى قىلدى.

4 - ئاينىڭ 5 - كۈنى، كۇك سەي، شىك لۇلارنىڭ قوشۇنى شىچۈەنگە بېرىپ، بەي يەنخۇنىڭ شېرىكلىرى - سۇباشۇيۈەن، مادىخې،

ماجاؤلۇ قاتارلىقلارنى تىرىك تۇتۇپ ئۆلتۈردى.

6 - ئاينىڭ 23 - كۈنى، بەيپەنخۇنىڭ قوۋمى شىخوغا بارىدى. شۇي شۆگۈڭ ماناس تەۋەسىدە ئۇلارغا توسۇپ زەربە بەردى.

7 - ئاينىڭ 5 - كۈنى، بەي يەنخۇنىڭ قوۋمى ماچياۋ سودا سارىيىنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلدى.

7 - ئاينىڭ 26 - كۈنى، بەي يەنخۇنىڭ 100 نەچچە ئادەمى قۇمتاغنىڭ شىمالىغا چىكىندى، يولدا يېرىمى پىستىرمىغا ئۇچراپ ئۆلدى.

8 - ئاينىڭ 23 - كۈنى، زوزۇڭتاڭ شىنجاڭنىڭ ھەربىي ئىشلار دۇبەنلىكىگە، جىن شۇن يارەمچى دۇبەنلىككە تەيىنلەندى.

10 - 11 - ئايلار، يۇي شىلۇڭ قۇمۇلغا ھۇجۇم قىلدى، شۇي شۆگۈڭ ئۇنى ئېزىقتۇردى ۋە ماناستىكى سەنداۋخې دېگەن جايدا يۇي شىلۇڭنى تۇتۇۋالدى.

11 - 12 - ئايلار، جىن شۇن ئاتلىق ئەسكەرلەر بىلەن بارىكۆلگە يېتىپ كەلدى.

1875 - يىلى (گۇاڭشۇينىڭ تۇنجى يىلى)

3 - ئاينىڭ 10 - كۈنى، ئوردا زۇزۇڭتاڭغا غەربكە يۈرۈش قىلىش پىلانى تۈزۈپ چىقىشنى بۇيرىدى.

6 - ئاينىڭ 26 - كۈنى، روسىيە قۇرۇقلۇق ئارمىيىسىنىڭ جۇڭشياۋ دەريجىلىك ئوفىتسېرى سوسنوۋىسكى قاتارلىق بەش ئادەم لەنجۇغا كېلىپ، زوزۇڭتاڭ بىلەن كۆرۈشتى، 7 - ئاينىڭ 22 - كۈنى لەنجۇدىن قايتتى.

9 - ئاينىڭ 30 - كۈنى، سوسنوۋىسكى گۇچۇڭدىن بۇرۇلتوقايغا باردى.

10 - ئاينىڭ 26 - كۈنى، ئىلى جاڭجۈنى رۇڭ چۈەن چۆچەككە باردى.

1875 - يىلى ئەتىيازدا، بارىكۆلدە يەر تەۋرىدى، ھاۋا كېلىماتىدا نورمالسىزلىق كۆرۈلدى.

شۇ يىلى، پرىژىۋالىسكى گۇچۇڭغا كېلىپ تەكشۈرۈش ئېلىپ باردى.

روسىيىلىك گېئولوگ ۋە كان مۇتەخەسسىسى مۇسكىتو ۋ پامىر بىلەن تارباغاتاي ئارىلىقىدىكى ۋە ئىلى بىلەن تېيانشان ئوتتۇرىسىدىكى تاغ تىزمىلىرىنى تەكشۈردى.

روسىيىلىك رومانوۋىسكى غەربىي قىسىم تېيانشانىنى، ئىلىدىكى ئالاتاۋ تېغى ۋە ئۇنىڭ شىمالىي قىسمىنى تەكشۈردى.

1876 - يىلى (گۇاڭشۇينىڭ 2 - يىلى)

3 - ئاينىڭ 16 - كۈنى، زوزۇڭتاڭ لەنجۇدىن سۇجۇغا يېتىپ كەلدى. 4 - ئاينىڭ 26 - كۈنى، لىيۇ جىنتاڭ قوشۇن باشلاپ سۇجۇدىن شىنجاڭغا قاراپ ئاتلاندى، 6 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا بارىكۆلگە يېتىپ كەلدى.

7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى، لىيۇجىنتاڭ قوشۇنى بارىكۆلدىن گۇچۇڭغا يېتىپ باردى. 7 - ئاينىڭ 21 - كۈنى، ئۇلار مابۇنىڭ قىسمى بىلەن بىللە جىمسارغا كىردى، 28 - كۈنى جىنشۇننىڭ قوشۇنى بىلەن قوشۇلۇپ فۇكاڭغا كىردى.

7 - ئايدا، پرژىۋالىسكى 2 - قېتىم تەكشۈرۈشكە كەلدى. ئۇ 7 - ئايدا ئىلىدىن يولغا چىقىپ، تېيانشان، كورلا، قاراشەھەر، كۇچىچى دەريالىرى ۋە تارىم ئويمانلىقىدىن لوپنۇرغا كەلدى. ئالتاي تېغىدا تۇنجى قېتىم بىر خىل ياۋايى ئاتنى كۆردى. لاساغا بارىدىغان تاغ ئېغىزىنى تاپالمىغاچقا ئىلىغا قايتىپ كەلدى.

8 - ئاينىڭ 10 - كۈنى، كېچىدە لىيۇجىنتاڭ، جىنشۇنلەنلەر ۋاڭتىيەنگە ھۇجۇم قىلدى، 11 - كۈنى خۇاڭتىيەننى ئىشغال قىلدى.

13 - كۈنى، چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى گۇمۇدىغا ھۇجۇم قىلىپ، 17 - كۈنى ئىشغال قىلدى.

18 - كۈنى، چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى ئۇرۇمچىنى قايتۇرۇۋالدى، كېچىسى ماناسنىڭ شىمالىدىكى قەلئەنى ئىشغال قىلدى،

يۈي شاۋخۇ قېچىپ كەتتى.

20 - كۈنى، جىنشۇننىڭ قوشۇنى سانجىنى ئىشغال قىلدى، مايۇەننى تىرىك تۇتۇۋالدى. دۇشمەننى تۇدۇڭغا بارغىچە سۈرۈپ توقاي قىلدى. نۇرغۇن نەرسە - كېرەك، ئات، تۆگە، قورال - ياراق غەنىيمەت ئالدى.

22 - كۈنى، چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى قۇتۇبىنى ئىشغال قىلدى.

24 - كۈنى، جىن شۇننىڭ قوشۇنى سانجىدىن ماناسقا ھۇجۇم قىلدى.

9 - ئاينىڭ 2 - كۈنى، جىنشۇن، شۇيشۆگۈڭ، خۇجۇلى، كۆڭسەي، شاكدۇلنزاب باشچىلىقىدىكى قوشۇن ماناستىكى جەنۇبىي شەھەرگە قورشاپ ھۇجۇم قىلىشقا تەييارلاندى، شەھەر ئىچىدىكى خۇيزۇلار زەمبىرەك ئېتىپ قارشىلىق كۆرسەتتى.

7 - كۈنى، چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى شەھەر ئىچىگە زەمبىرەك ئېتىپ ھۇجۇم باشلىدى، شەھەر ئىچىدىكى مۇسۇلمانلاردىن 400 نەچچە ئادەم، چىڭ سۇلالىسى قوشۇنىدىن 100 نەچچە ئادەم ئۆلدى.

11 - ئاينىڭ 6 - كۈنى، ماناستىكى جەنۇبىي شەھەر ئىشغال قىلىندى، شۇنىڭ بىلەن ياقۇبېگنىڭ شىمالدىكى ئاساسىي كۈچى تازىلاندى.

11 - ئاينىڭ 6 - كۈنى، ياقۇبېگنىڭ زېھنى بىلەن روسىيىنىڭ پەرغانە رايونىنىڭ «چېگرىسى»نى ئايرىش، جەنۇبىي شىنجاڭغا دائىر تۈرلۈك ئاخباراتلارنى توپلاش ئۈچۈن، روسىيە تەرەپ تۈركستانىنىڭ گوبىرناتورى كورپاتكىن باشچىلىقىدىكى ۋەكىللەر ئۆمسكىنى قەشقەرگە ئەۋەتتى.

11 - 21 - ئايلار، جىن شۇن قوشۇنى سانجىغا، كۆڭسەي، شۇيشۆگۈڭلارنىڭ قوشۇنى ماناس، قۇتۇبىلارغا ئورۇنلاشتى.

12 - ئاينىڭ 13 - كۈنى، ئۈرۈمچى دوتۇڭى جىن شۇن

ئىلى جاڭجۈنلىكىگە تەيىنلەندى، ئۇ قوشۇن باشلاپ شىخۇغا يۈرۈش قىلدى. ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇلغان گۇاڭدۇڭ - گۇاگشى ۋالىيسى يېڭ خەن ئۈرۈمچى دوتۇڭى بولدى. شۇ يىلى، روسىيە قوقەنت دۆلىتىنى قۇشۇۋېلىپ، پەرغانە ئۆلكىسى قىلدى.

شۇ يىلى قىشتا، زوزۇڭتاڭ كېلەر يىلى ئەتىيازدا قوشۇنلارنى ئۈچ يولغا بۆلۈپ جەنۇبىي شىنجاڭغا يۈرۈش قىلىش توغرىسىدا يارلىق قىلدى. ياقۇبېگ بۇ ئىشتىن ۋاقىپلىنىپ بەيىيەنخۇغا داۋانچىڭدا ئىستېھكام، پوتەي سېلىپ، ئۇ يەرنى مۇھاپىزەت قىلىش توغرىسىدا بۇيرۇق قىلدى، 2 - ئوغلى ھەققۇلنى توقسۇننى ساقلاشقا قويدى، ئۆزى قاراشەھەردە تۇرماقچى بولدى.

1877 - يىلى (گۇاڭشۇينىڭ 3 - يىلى)

ياقۇبېگ كورلىدا زىياپەت ئۆتكۈزۈپ كورپاتكىننى كۈتۈۋالدى. ياقۇبېگ تۈركستاننىڭ گوبىرناتورى گېنېرال كوفمان بىلەن دوستلۇقنى ساقلايدىغانلىقىنى، روسىيىنىڭ ياردەمگە موھتاج ئىكەنلىكىنى بىلدۈردى. كورپاتكىن ئىككى تەرەپنىڭ بىر - بىرىگە ئېتىبار بەرگەن ھالدا سودا مۇناسىۋىتىنى كېڭەيتىشنى ئۈمىد قىلدى.

1 - ئايدا، ياقۇبېگ ھەيدەرقۇلنى داۋانچىڭغا يارەمگە ئەۋەتتى، ئىككىنچى ئوغلى ھەققۇلبەگنى تۇرپاندىن چاقىرتىپ ئەكېلىپ توقسۇننى ساقلاشقا مەسئۇل قىلدى، بەي يەنخۇنى تۇرپاننى ساقلاشقا ئەۋەتتى، ئۆزى قاراشەھەردە تەييار تۇرماقچى بولدى.

2 - ئاينىڭ 1 - كۈنى، كورپاتكىن ياقۇبېگ بىلەن «چېگرا سۆھبىتى» ئۆتكۈزدى.

11 - كۈنى، ياقۇبېگ روسىيە ئوتتۇرىغا قويغان چېگرا سىزىقىنى ئېتىراپ قىلدى.

18 - كۈنى، كورپاتكىن ھەمراھلىرى بىلەن دۆلىتىگە قايتتى.

3 - ئاينىك 13 - كۈنى، زوزۇكتاك 500 ئەسكەرنى تارباغاتاينىك چېگرا مۇھاپىزەت ئىشلىرىغا يارەمگە ئەۋەتتى.

4 - ئاينىك 14 - كۈنى، لىيۇجىنتاك 19 تۇغ ئاتلىق پىيادە ئەسكەر بىلەن ئۇرۇمچىنىك جەنۇبىدىن داۋانچىك ۋە توقسۇنغا قاراپ ئاتلاندى.

4 - ئاينىك 17 - كۈنى، چىك سۇلالىسى قوشۇنى داۋانچىكنى قورشاپ يارەمگە كېلىدىغان دۈشمەننىك يولىنى كېسىپ تاشلىدى.

19 - كۈنى، چىك سۇلالىسى قوشۇنى داۋانچىكنى تويۇقا تۇتتى، دۈشمەننىڭ ئوق - دورا ئىسكىلاتىغا ئوت كەتتى.

20 - كۈنى، داۋانچىك ئىشغال قىلىندى، 2 مىڭ نەچچەيۈز دۈشمەن ئۆلدى، 1 مىڭ 200 دۈشمەن ئەسىرگە چۈشتى، 800 دىن كۆپرەك ئات، 1 مىڭ 400 دىن ئارتۇق مىلتىق ئولجا ئېلىندى.

يۈيجەنبياۋ جاڭجىياكانى ئىشغال قىلدى.

20 - كۈنى، يۈي جەنبياۋ، جاڭياۋ قىسمى كۆكتامغا ھۇجۇم قوزغىدى.

22 - كۈنى، يۈيجەنبياۋ، جاك ياۋ قىسمى پىچاننى ئىشغال قىلىپ، 300 نەچچە دۈشمەننى ئۆلتۈردى، 30 نەچچە دۈشمەننى ئەسىرگە ئالدى.

24 - كۈنى، چىك سۇلالىسى قوشۇنى توقسۇغا قاراپ ئىلگىرىلىدى.

25 - كۈنى، يۈيجەنبياۋ، سۇنجىنبياۋ (جاڭياۋنىك قوشۇنى) لۇكچۈن، لەمجىن، سىڭگىمنى ئىشغال قىلدى ۋە قارا خوجىنىك شەرقىدە ئۇچراشتى. بەي يەنخۇ، ھەققۇلبەگلەر توقسۇندىن غەربىگە قاچتى.

لىيۇجىنتاك داۋانچىكدىكى قوشۇنلىرىنى بۆلۈپ تۇرپانغا ھۇجۇم قىلدى.

26 - كۈنى، يۈي جەنبياۋ، سۇن جىنبياۋ ۋە لوچاڭلۇلارنىك

قوشۇنى ئۈچ يولغا بۆلۈنۈپ تۇرپاندىكى مانجۇ شەھىرى، خەنزۇ شەھىرىگە ھۇجۇم قىلدى، ياقۇپبەگ تىكلىگەن قورچاق ھاكىم مارىبندى 10 مىڭدىن كۆپرەك ئادىمىنى باشلاپ تەسلىم بولۇشنى تەلەپ قىلدى، لوچاڭلو ئۇنىڭ تەسلىمىنى قوبۇل قىلدى.

لىيۇجىنتاك قىسمى توقسۇنغا يېتىپ بارىدى، 20 مىڭدىن كۆپرەك كىشى تەسلىم بولدى.

جىن يۈڭچاك قوشۇنى قۇمۇلغا يېتىپ بارىدى.

5 - ئاينىك 29 - كۈنى، ئەتىگەن ياقۇپبەگ خەزىنىچى سابىر ئاخۇن بىلەن ئۇرۇشۇپ قالدى، ياقۇپبەگ شامال تېگىپ كورلىدا ئۆلدى.

5 - ئايدا، روسىيىلىك پوتانىن قوبدۇ، قۇمۇل، بارىكۆل، ئولاستاي قاتارلىق جايلاردا ئانتىرو پۇلوگىيە ۋە ھايۋانلار ئۇسۇلىدىكى تەكشۈرۈش ئېلىپ بارىدى، جانلىقلارنىك نۇرغۇن ئەۋرىشكىسىنى توپلىدى.

6 - ئاينىك 1 - كۈنى، ھەققۇل قاراشەھەردىن كورلىغا كېلىپ، ياقۇپبەگنىڭ ئۆلۈم خەۋىرىنى ئېلان قىلدى. 6 - ئاينىڭ 6 - كۈنى، ھەققۇلبەگ ياقۇپبەگنىڭ جەسىتىنى ئېلىپ كورلىدىن قەشقەرگە بېرىپ، ئاكىسى بەگقۇلى بىلەن تەخت تالاشماقچى بولدى.

7 - كۈنى، ياقۇپبەگنىڭ كورلىدا قېپقالغان قوشۇنى ھېكىمخان تۆرىنى خان دەپ ئېلان قىلدى.

23 - كۈنى، ھەققۇلبەگ قەشقەردىن 80 چاقىرىم يىراقتىكى قىزىلسۇ دەرياسىنىڭ كۆۋرۈكىدە ئاكىسى بەگقۇلبەگ ئەۋەتكەن باسىت مۇھەممەت زىيا تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلدى.

7 - ئايدا، بەي يەنخۇ بىر قىسىم ئەسكىرى بىلەن كورلىنىڭ شىمالىنى ئىگىلەپ، ھۆكۈمەت قوشۇنلىرىغا زەربە بېرىشكە ئۇرۇندى.

8 - ئاينىك 13 كۈنى، بەگقۇلبەگ ھېكىمخان تۆرىنى

مەغلۇپ قىلىپ ئاقسۇغا كىردى.

25 - كۈنى، لىيۇجىنتاڭ باشبوغ تاڭ رېنخېنى قوشۇن باشلاپ توقسۇندىكى سۇببىشى، ئاغا بۇلا دېگەن ئىككى جايغا بېرىپ ئورۇنلىشىشقا ئەۋەتتى.

9 - ئاينىڭ 5 - كۈنى، بەگقۇلى ئاقسۇدىن قەشقەرگە قايتتى، قوشۇنلىرىنى رەتكە سېلىپ، خوتەنگە يۈرۈش قىلىشقا ھازىرلاندى.

10 - ئاينىڭ 4 - كۈنى، خوتەننىڭ قورچاق ھاكىم بېگى نىياز «يۈز ئۆرىگەن» لىكىنى ئېلان قىلدى، بەگقۇلى 5 مىڭ كىشىنى باشلاپ خوتەنگە يۈرۈش قىلدى.

7 - كۈنى، لىيۇجىنتاڭنىڭ قوشۇنى قارا شەھەرنى ئىشغال قىلدى.

8 - كۈنى، بەي يەنخۇ بۇگۇردىن ئۆتتى.

9 - كۈنى، لىيۇجىنتاڭ قالقا ئامان جىلغىسىدىن ئۆتۈپ، كورلىغا كىردى. شەھەر ئىچىدە ئادەمزات قالمىغان بولۇپ، كۆمۈۋېتىلگەن 100 مىڭ جىڭ ئاشلىق تېپىلدى.

18 - كۈنى، لىيۇجىنتاڭ يېڭسار، بۇگۇرگە كىردى، بۇ گۇردە بەي يەنخۇنىڭ 100 نەچچە ئادىمى ئۆلتۈرۈلدى، 10 نەچچە ئادىمى ئەسىر ئېلىندى. چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى كۇچا- نى ئىشغال قىلدى.

20 - كۈنى، بەگقۇلى زاۋادا نىياز بەگنىڭ ئىنىسى ئىسمە- ئىلنى بەگنىڭ قوشۇنىنى يەكدى. نىياز بەگ خوتەندىن ئاقسۇغا قېچىپ بېرىپ چىڭ سۇلالىسى قوشۇنىغا تەسلىم بولدى. 21 - كۈنى، بەگقۇلى خوتەنگە كىردى ۋە نىياز بەگنى تۈتۈپ كېلىش- كە ئەسكەر ئەۋەتتى.

بەي يەنخۇ بايدىن ئۆتتى ۋە مۇسۇلمانلارنى غەربكە قېچىشقا زورلىدى.

21 - كۈنى، لىيۇجىنتاڭنىڭ قوشۇنى بايغا يېتىپ كەلدى.

مۇسۇلمانلار شەھەر دەرۋازىسىنى ئېچىپ بەردى، شەھەر سىرتىدە- كى كەنتلەرنى بەي يەنخۇ بۇلاپ - تالاپ قۇرۇقداپ قويدى.

26 - كۈنى، چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى ئۈچتۇرپاننى ئىشغال قىلدى.

11 - ئاينىڭ 5 - كۈنى، يىڭ خەن ئۇرۇمچى دوتۇڭى بولدى.

6 - كۈنى، جاڭ ياۋ قوشۇنى قارا شەھەرگە ئورۇنلاشتى، ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى گاۋۇڭنىڭ قىسمى قارا شەھەردىن كۇ- چاغا ئاتلاندى.

11 - ئايدا، قەشقەردىكى مۇھاپىزەتچى سەردار خې بۇ- يۈن بەگقۇلى خوتەنگە يۈرۈش قىلغان پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ خەنزۇ شەھىرىنى ئىگىلىۋالدى. ئۇ بەگقۇلبەگ ۋە بەي يەنخۇ قوشۇنلىرىنىڭ ھۇجۇمىغا تاقابىل تۇرالماي لىيۇجىنتاڭدىن ھەربىي ياردەم سورىدى. لىيۇجىنتاڭ قوشۇنىنى ئۈچ يولغا بۆ- لۈپ ياردەمگە ماڭدۇردى.

12 - ئاينىڭ 7 - كۈنى، لىيۇ جىنتاڭ يەكەن ئەترapىغا كەلدى.

17 - كۈنى، كېچىدە، يۈي خۇئېن، خۇاڭ ۋەنپىڭ قىسمى قەشقەر ئۇيغۇر شەھىرىنى ئىشغال قىلدى، بەي يەنخۇ بىلەن بەگ- قۇلى ئارقا - ئارقىدىن قاچتى.

81 - كۈنى، يۈي خۇ ئېن غەربتە بەگقۇلى بىلەن يۈي شاۋخۇ (بەي يەنخۇنىڭ سەردارى) نى، خۇاڭ ۋەنپىڭ غەربىي شىمالىدا بەي يەنخۇنى قوغلىدى.

19 - كۈنى، يۈي خۇ ئېن يۈەن شاۋخۇنى تىرىك تۇتتى.

20 - كۈنى، خۇاڭ ۋەنپىڭ، شاۋيۈەنخىڭ قوشۇنى قور- چاق سەركەردە مايۈەننى ئەسىرگە ئالدى، مۇئاۋىن سەركەردە بەي يەنلۇڭ جى جىساۋنىڭ كاللىسىنى ئالدى.

21 - كۈنى، لىيوجىنتاڭ يەكەننى قايتۇرۇۋالدى. قورچاق

هاكىمبەگ يۇنۇسجان ساردىكۆلگە قاچتى، كېيىن ئۇنى ساردىكۆلنىڭ هاكىمبېگىنىك 2 - ئوغلى ئالىپ تۇتۇۋالدى.

24 - كۈنى، چىڭ سۇلالىسى قۇشۇنى يېڭىسارنى قايتۇرۇۋالدى. لىيۇ جىنتاڭ لەشكەر بېشى دۇڭ فۇشياڭنى خوتەنگە هۇجۇم قىلىشقا ئەۋەتتى.

26 - كۈنى، لىيۇجىنتاڭ قىسمى قەشقەرگە كىردى، جىن شاڭيىن ئاتا - بالا ئىككىسىنى ۋە يۈي شياۋ خۇ، قورچاق سەركەردە مايۇەنلەرنى ئۆلتۈرۈپ ئۆلۈكىنى سازايى قىلدى.

28 - كۈنى، بەي يەنخۇ 200 ئاتلىقنى باشلاپ ناربن كۆۋرۈكىدىن روسىيە تەۋەسىگە ئۆتۈپ كەتتى. شۇ يىلى، تۇرپان، ئۇرۇمچى، سانجى ماناسلاردا چېكەتكە ئاپىتى يۈز بەردى.

تەرجىمە قىلغۇچى: ئابلەت نۇردۇن

ئابلىز مۇھەممەت سايرامى

35元

新疆文史资料选辑(26) (维吾尔文)
中国人民政治协商会议新疆维吾尔自治区
委员会文史资料委员会 编

新疆人民出版社出版
(乌鲁木齐市建中路54号)
新疆新华书店发行 新疆新华印刷三厂印刷
850×1168毫米 32开本 9.25印张 1插页
1989年7月第1版 1989年9月第1次印刷
印数: 1——2,420

ISBN 7-228-01115-5/K·89 定价: 2.50元
(内部发行)